

Verdikommisjonens sluttrapport

Et brev om frihet

Valgt fellesskap. Prosjektrapporter og forslag.

Mange meninger. Bidrag til verdisamtalen.

Et brev om frihet

Hvilke verdier er viktigst i dagens og morgendagens samfunn? Dette er det spørsmålet som oftest har gått igjen på de folkemøtene vi har tatt del i disse tre årene. Og vi har vel svart litt forskjellig. Ved avslutningen av Verdikommisjonens arbeid har vi bestemt oss for å skrive et brev der vi forsøker oss på et samlet svar. Ikke fordi vi er enige om alt, men fordi vi har sett noen felles utfordringer der vi har prøvd ut hvor langt enigheten rekker.

Frihetens verdi

Frihet er ett av menneskets grunnvilkår. Livet er gitt oss som muligheter, og vi former det gjennom våre valg. Friheten utfordrer oss til å velge mellom godt og ondt, rett og galt. Og den gir oss ansvar. Frihet medfører alltid en regnskapsplikt overfor noen utenfor oss selv.

Det handler om indre frihet, det frie sinn og den frie tanke. Den politiske fangen i sin celle kan kjenne seg fri fordi han har bevart sin selvaktelse.

Men friheten må også gis utfoldelsesmuligheter i det virkelige liv. Da handler det om frihet fra ytre tvang – og om politisk frihet.

Fortellingen om Norge de siste 200 år er en fortelling om kampen for frihet. En frihet som bragte trygghet for mange. Frihet fra fremmede herskere, fra sult og nød, fra spedbarnsdødelighet og epidemier, fra barnearbeid og juling. Frihet til å stemme ved valg, til å velge utdanning og yrke, og for kvinner til å bestemme hvor mange barn de ønsker. Frihet fra lange arbeidsdager og helsefarlig arbeid. Frihet til å tenke og tro som en vil, til å ytre og organisere seg, til å forkynne, til å skifte religion og livssyn. Frihet til å reise, til å snakke og lære sitt eget språk, til å lære om egen kultur og religion. Frihet til å leve menneskeverdig, selv om en blir syk, ufør eller gammel. Vi lever i en tid og i en del av verden der vår frihet på de fleste områder er større enn noensinne. Vi er takknemlige for det. Det var mange menneskers mot, offervilje og politiske arbeid som ga oss den friheten vi i dag tar som en selvfølge. Men den er ikke naturgitt eller evigvarende. Tar vi den for gitt, kan vi miste den. Misbruker vi den, kan den vendes mot oss selv.

Frihetens pris

Frihet er ikke mulig uten *felleskap*. Fra vi fødes er vi avhengige av andre. Vi blir til i fellesskap og er knyttet til dem hele livet. Vi forlater kanskje noen fellesskap, for å velge andre. Utenfor fellesskapet er vi ikke frie, men hjelpeløse.

Noen forveksler individets frihet med egoisme. Individualitet betyr imidlertid å være seg bevisst sin særstilling som menneske. Det betyr å kjenne seg selv, utfolde sine anlegg, virkeliggjøre sine idealer. Ha mot til å stå opp i situasjoner der kollektivet ensretter og betvinger. Men også å erkjenne sitt ansvar overfor andre.

Egoisme er noe annet. Det betyr at man søker egne *fordeler* på bekostning av andre. En er seg selv nok. Men egoisten bedrar seg selv, fordi han glemmer at vi er avhengige av hverandre for å kunne virkeliggjøre vår individualitet.

Jeg har ansvar for min nestes frihet. Jeg holder noe av min nestes liv i mine hender. I det ligger både makt og ansvar. Jeg har makt til å ødelegge den andre, og derfor ansvar for ikke å gjøre det. Jeg har makt til å hjelpe den andre, og derfor ansvar for å gjøre det.

Friheten er begrenset for den som har lite makt. Et menneske kan ha alle *formelle* muligheter i et samfunn, men ikke være i stand til å ta disse i bruk. Det står ikke «Adgang forbudt for fysisk funksjonshemmede og gamle» utenfor kontoret med bratte trapper og ingen heis. Ikke noe rundskriv forteller innvandreren at hun i de fleste tilfeller ikke blir innkalt til jobb-intervju. Ingen forskrift bestemmer at pleiepasienten mot sin vilje må legge seg kl. 19.00 fordi det ikke er nok personale. Friheten i et samfunn må måles ut fra friheten til dem med minst makt: de aller yngste, de eldste, de med dårligst utdanning, lavest inntekter, skrøpeligst helse. Funksjonshemmede som fremdeles stenges ute fra halvparten av våre offentlige bygg og fra mange av våre offentlige kommunikasjonsmidler, og som derfor i praksis er nektet den frihet andre tar som en selvfølge. Flyktninger og asylsøkere som sitter uvirksomme flere år i mottakssentra. Rusmisbrukere og psykiatriske pasienter som ikke får behandlingsplass. Kvinner og barn som blir utsatt for vold og seksuelle overgrep. Barn som ikke kan delta i vanlige fritidsaktiviteter, fordi de er fattige. Barn som lider under foreldres rusmisbruk. Målt mot idealet om frihet også for disse gruppene er det store mangler i dagens norske samfunn. En frihet som bare gjelder for noen få, skal vi kalle ved dens rette navn: privilegier.

Ytringsfriheten er et av våre viktigste midler til å skape et fellesskap der vi kan leve sammen med forskjellighet og uenighet. Ytringsfrihet betyr retten til å være uenig, til å provosere, irritere, protestere, til å demonstrere sammen med andre – eller stå alene med vår mening. Den er helt avgjørende for demokratiet. Dersom vi ikke samtaler om hvordan vi bruker vår frihet, om verdier og moral – men bare om lovlighet og hensiktsmessighet – da er vi inne på en farlig vei.

Ytringsfrihet og trosfrihet har ofte vært to sider av samme mynt. Trosfriheten kom sent – også i vårt land. Først i 1956 ble forbudet mot jesuitters adgang til riket fjernet fra Grunnloven, og i 1964 ble religionsfriheten grunnlovsfestet. Prinsippet om trosfrihet berører bl.a. spørsmålet om regjeringen skal

utnevne Den norske kirkes øverste ledere, og om halvparten av regjeringens medlemmer må tilhøre den. Både av hensyn til dem som ikke bekjenner seg til den evangelisk-lutherske tro – og av hensyn til Den norske kirkes frihet som trossamfunn – bør disse bestemmelsene opphøre.

Ansvarsmobilisering

Hvordan mobilisere ansvar? Vi tror at det viktigste må skje hos enkeltindividene, i familiene, skolene og det sivile samfunn. Det sivile samfunn er foreninger, lag og organisasjoner. Der finner vi sammen med likesinnede, i frihet og frivillighet. Samtidig er det sivile samfunn bufferen mot at statsmakten skal kunne herse med oss. På frivillighetsfronten skjer det mye positivt i Norge, alt fra barn som samler inn leker og klær til barn i andre land, til sanitetsforeningene, Amnesty International eller Antirasistisk Senter. I arbeidet mot rasisme og nynazisme er nok fakkeltog og andre offentlige markeringer viktige, som samlende og mobiliserende symbolske handlinger. Men hvis dette ikke følges opp i hjem, barnehager og skoler, i ungdomsklubber og eldreforeninger, i arbeidsetaten og kommunene – da kan fakkeltogene bare ha skapt økt oppmerksomhet om rasistene og blitt en sovepute for oss andre. Holdningsskapende arbeid er ikke nok, det trengs også praktiske tiltak som f.eks. gratis skolefritidsordning og fritidstilbud, slik at alle kan inkluderes i fellesskapet.

Iblant er det ikke tilstrekkelig å appellere til det personlige ansvar. Vi må ta loven til hjelp. Et eksempel: Vi er enige i at det trengs lover som forbyr trusler og ytringer som oppfordrer til straffbare handlinger. Vi er også enige i at spredning av idéer om rasehat og rasediskriminering skal være forbudt. Dette er så ødeleggende at samfunnet bør sette en tydelig grense.

Men samtidig vet vi at lover er utilstrekkelige. Hvis rasismen er forankret i menneskers sinn, blir vi ikke kvitt den *bare* ved at ytringer forbys. Vi må også arbeide med våre holdninger. Noen mener at hvis hatefulle ytringer ikke får komme til overflaten, vil det være vanskelig å bekjempe holdningene gjennom diskusjon og kritikk. Hvis rasismen går under jorden, vil den antirasistiske bevisstgjøringen kunne svekkes. Det vi bevisstgjør, kan vi gjøre noe med. Det vi ikke bevisstgjør, gjør noe med oss. Dette er dilemmaer vi må håndtere som noe vi ikke kan løse en gang for alle.

Toleranse og likeverd

Kulturarven i Norge er rik på verdier og tradisjoner. Nærhet til naturen er en slik verdi, sosial likhet en annen. Vi har en velferdsstat tuftet på idealet om solidaritet. Vi har et demokrati med rettsstat og likhet for loven, ytringsfrihet og religionsfrihet. Dette er ikke særnorske verdier, men noe vi har grunn til å være stolte over og bringe videre.

Utfordringen er å ta vare på vår egen identitet, uten at det oppleves som ekskluderende for de av oss som kommer fra andre land. Det er forståelig at en er skeptisk i møte med det som er fremmed. Det er også forståelig at vi har fordommer om «de andre», dem vi ikke kjenner. Men det er vår moralske plikt *ikke* å gjøre disse fordommene til sannheter, men etterprøve og bekjempe dem. I møte med flyktningen på asylmottaket oppdager vi kanskje at fordommene ikke stemmer. «Men *hun* er ikke slik», sier vi. Da har vi tatt det første skritt på selvransakelsens vei. Vi har sett henne uten gruppens kollektive stempel, som et menneske, enestående og uerstattelig. Kanskje er det første steg på veien til en anerkjennelse av *alle* flyktninger og asylsøkere.

Norge har aldri vært et homogent samfunn, verken etnisk eller kulturelt. Likevel har vi svake tradisjoner for å godta ulike levemåter. «Kom som du er – og bli som oss», har ofte vært omkvedet. Vi har innbildt oss at vi er så like. Vi har skapt myter om vår likhet og har klynget oss til dem. Det positive ved den norske likhetstenkningen er at det ikke har vært store sosiale forskjeller mellom folk. Det negative er at de som opplever seg «annerledes», ofte føler seg ekskludert. Stoltheten over å være fra Norge bør også bli en stolthet over det kulturelle og etniske mangfoldet her i landet.

Hovedregelen er at vi skal respektere hverandre som vi er, hverandres meninger slik vi selv formulerer dem, og hverandres kulturelle egenart slik vi selv uttrykker den.

Men ikke *alle* meninger eller kulturelle uttrykk fortjener respekt. Vi aksepterer ikke handlinger som krenker menneskeverdet, heller ikke når de begrunnes i kultur, religion eller i hensynet til «fellesskapets beste». Nynazistenes idéer om raseoverlegenhet skal ikke tolereres, men bekjempes.

Det flerkulturelle samliv er krevende. Problemer må ikke forties, men løftes frem og møtes i et samarbeid mellom forskjellige grupper i samfunnet. Det fordrer møteplasser der vi kan se hverandre og samtale. Åpne tros- og livssynssamtaler er en vei å gå. Arbeidsliv, nabolag, skoler og idrettslag er arenaer der vi må øve oss i å respektere forskjellighet.

En positiv identitetsfølelse er viktig for å fungere i et fellesskap. Identitet er i stor grad knyttet til eget språk. God kjennskap til eget morsmål er dessuten en forutsetning for å lære et nytt språk skikkelig. Det norske samfunn bør legge til rette for morsmålsopplæring, der det er tjenlig for den enkeltes utvikling. Samtidig er det viktig at vi alle behersker et felles språk. Språket er vårt viktigste redskap for å delta i samfunnet – og båndet som knytter oss sammen. Flyktninger og asylsøkere må derfor tilbys en grundig opplæring i norsk språk, lover og samfunnssystem.

FNs komité mot rasediskriminering kritiserte i september 2000 Norge for dårlig innsats i arbeidet mot rasisme og etnisk diskriminering. Kritikken gikk på manglende lovverk, svak overvåking, offentlig diskriminering og skjult forskjellsbehandling. Vi er enige i at dagens lovverk ikke gir et godt nok vern. Vi ønsker en opprydding i det eksisterende lovverk og en ny lov som forbyr diskriminering på alle samfunnsområder.

Skolen

Den offentlige grunnskolen er en av våre viktigste fellesskapsarenaer. Vi ønsker å verne og styrke den. Vårt ideal er at alle foreldre skal kunne sende sine barn til den nærmeste skolen i forvisning om at den er god og at den respekterer deres verdier. En skole som ikke er en forberedelse til livet, men som er livet – med alt dets mangfold og med ulike læringsmåter.

Samtidig har foreldre rett til å bestemme hva slags skolegang deres barn skal få, forutsatt at den oppfyller et minstekrav. Det betyr at foreldre også må ha mulighet til å velge et annet skoletilbud for sine barn enn det offentliges.

En offentlig skole i et flerkulturelt og flerreligiøst samfunn må bygge på verdier som forener og inkluderer, og den må respektere elevenes forskjellighet i evner og anlegg. Skolens formålsparagraf og læreplaner bør formuleres slik at så mange som mulig av foreldrene kan sende sine barn til den offentlige skolen, uten å engste seg for at de skal bli undervist og oppdratt i strid med sitt livssyn eller sin tro.

Skolegruppen i Verdikommisjonens tros- og livssynsdialog har laget et forslag til ny formålsparagraf som vi mener er et godt grunnlag for en nødvendig revisjon. Der heter det bl.a.: «Skolens opplæring skal bygge på den kristne og humanistiske kulturarven, gi rom for religiøst, livssynsmessig og kulturelt mangfold, og gjøre elevene fortrolige med fellesmenneskelige verdier.»

Vi ønsker et felles religions- og livssynsfag i grunnskolen, en møteplass der barn kan lære om hverandres tro og livssyn. Samtidig mener vi at foreldre, ut fra menneskerettighetshensyn, må ha rett til å be sine barn fritatt fra denne undervisningen – i hvert fall på barnetrinnet. Vi tror det vil være en sikkerhetsventil som kan styrke idealet om en felles offentlig skole.

Vi vil også appellere til politikerne om å hegne om de små og fådelte skolene. De er av stor betydning, både for barna, foreldrene og lokalsamfunnet. Mange ser besparelser ved å slå sammen mindre skoler. Men lokal identitet, tilhørighet og trivsel er vanskelig å tallfeste når budsjettene settes opp. Ikke alt som teller, lar seg telle. Det betyr ofte at umålbare verdier undervurderes eller overses, og man glemmer at egenverdien er en egen verdi.

Det er blitt sagt at forskjellen mellom en god og en dårlig skole er *læreren*. Vi er enige i det. Derfor bør lærerutdanningen styrkes, slik at pedagogisk klokskap og etisk kompetanse blir tillagt større vekt.

Helsetjenesten

Frihet er en avgjørende verdi innenfor helsetjenesten, men fortsatt preges den av formynderi overfor pasienter og klienter. Denne tid bør nå være forbi. Pasienten bør få mer kunnskap om egen sykdom, bedre muligheter til å forstå sin egen situasjon – og større frihet til å bestemme over egen kropp og helse.

Sykdom er også en personlig erfaring som tar form av det enkelte menneskets historie og liv. Det bør føre til at helsetjenesten forankrer sitt arbeid i den enkeltes sykdomsopplevelse – i tillegg til moderne vitenskap. Formynderi bør erstattes av dialog og medbestemmelse. En slik pasientsentrert omsorg krever følsomhet, nærhet og tid. Harde krav til innsparing og effektivisering vil kunne undergrave denne arbeidsmåten og begrense pasientens frihet.

Vi ønsker en rettferdig helsetjeneste som stiller likt opp for fattige og rike, gamle og unge, kvinner og menn, for mennesker i utkant og sentrum. Bare en sterk offentlig helsetjeneste kan gi oss det. Syke og trengende mennesker må være trygge på at de kan få kyndig hjelp – uavhengig av privat kjøpekraft, bosted eller stilling i samfunnet. Krisen i de offentlige sykehusene, legemangelen i utkantene og fremveksten av kommersielle helseforsikringer og helsebedrifter truer denne tryggheten. Regjering og Storting bør sikre kvalitet, rekruttering til og oppslutning om en sterk, felles helsetjeneste i Norge.

Samliv og barn

Mangfoldet av familietyper og samlivsformer er typisk for vår moderne kultur. En revolusjon har skjedd i løpet av en generasjon. De voksne har frihet til å velge samlivsform. Det har ikke barna. Frihet for voksne og trygghet for barna kan kollidere. Her må hensynet til barnas beste være viktigst.

De fleste barn i Norge har det godt. De har en materiell trygghet og en mulighet til å utfolde seg og virkeliggjøre sine evner og interesser som er historisk unike. Men barn er også sårbare og avhengige av beskyttelse. Denne beskyttelsen er først og fremst foreldrenes ansvar. Familien har en grunnleggende betydning for barns liv og utvikling. Den er personlighetens vugge.

Når to mennesker får barn sammen, er det en fordel – både for voksne og barn – at samlivet er tuftet på en fast forpliktelse. Vanligvis vil det være ekteskapet, selv om ekteskapet i seg selv ikke er noen garanti for at barn skal få det godt.

Hvert år opplever ca. 9-10.000 barn at foreldre går fra hverandre. Det betyr ikke at foreldreansvaret opphører, eller at barna skal få følelsen av å miste en av foreldrene. Vi er imidlertid skeptiske til å gjøre delt bosted til norm også for mindre barn ved samlivsbrudd mellom foreldrene. Barnet er ikke et objekt som skal «fordeles rettferdig», men et sårbart lite menneske som trenger kjærlighet, omsorg og trygghet.

Det er en stor oppgave å oppdra barn, og det er gammel visdom at foreldre ofte trenger hjelp. «Det trengs en hel landsby for å oppdra et barn», sier et afrikansk ordtak. Det betyr at alle barn er *våre* barn. Derfor skal vi også bry oss om naboens barn og samarbeide om oppdragelsen.

Kjøpesentra, videobutikker og media øver i dag en påvirkning på barna som ofte motarbeider de verdier som familien og skolen forsøker å formidle. Også slike institusjoner bør inviteres til et samarbeid om – og

stilles til ansvar for – den påvirkning de faktisk øver.

Mange barn opplever daglig tvang forkledd som frihet. De *må* ha den buksa, jakken eller merket. Reklamens forførreriske stemmer har nådd frem med sitt budskap. Vi ønsker at forbudet mot reklame rettet mot barn under 12 år i radio og TV utvides til å gjelde alle medier. Spesielt bør vi bekjempe den seksualiserte reklamen som stadig mer aggressivt rettes mot stadig yngre barn. Mediene, moteindustrien og popindustrien slipper for billig unna sitt ansvar for seksualiseringen av barndommen. Vi setter barnas frihet til å være barn høyere enn reklameindustriens mulighet til å tjene penger.

Selvfølgelig vet vi at barna må lære å si nei. Men barna må også beskyttes – fordi de er barn. Vi har ikke rett til å legge inn over dem ansvaret for valg de verken evner å se rekkevidden eller ta konsekvensene av. Det er ikke frihet, men manipulasjon.

I 1993 fikk vi en partnerskapslov som gir homofile rett til å leve i offentlig erklærte parforhold – en rett de mangler i de aller fleste land.

Homofiles kamp for anerkjennelse og verdighet, påkaller respekt. Det har vært en kamp som har kostet, og den er fremdeles ikke fullført. Latterliggjøring, fordømmelse og diskriminering er fremdeles en del av mange homofiles hverdag. Mange lever i skjul av frykt for omgivelsenes reaksjoner.

I Verdikommisjonen er det, som i befolkningen forøvrig, ulike meninger om hvilke praktiske følger homofiles likeverd bør få. Noen av oss oppfordrer majoriteten i Den norske kirke til å oppheve forbudet mot å la mennesker som lever i homofilt samliv inneha vigslede stillinger. Andre av oss mener at det ikke er riktig å be Den norske kirke om å handle i strid med det den oppfatter som en forpliktelse ut fra sitt trosgrunnlag. Noen i styringsgruppen mener at homofile par ikke bør få rett til å adoptere barn, da en slik rett tar mer hensyn til «voksnes rett til barn» enn «barns rett til foreldre». Andre mener at det bør være en konsekvens av partnerskapslovens likestillingstanke at også homofile par gis muligheter til adopsjon.

Mennesket – alle tings målestokk

Menneskeverd betyr at mennesket er verdifullt i kraft av å være menneske. Menneskeverdet er ikke noe vi gjør oss fortjent til, men noe vi er gitt.

Vi er bekymret for tendenser i retning av at mennesker i stadig større grad blir vurdert ut fra prestasjoner, forbruk eller nytte. Spesielt farlig er det når effektivitets- og nyttelegikken legges til grunn for omsorgstjenester og moderne medisinsk teknologi. «Jeg dør så fort jeg kan», sa en eldre kvinne på et sykehus for en tid tilbake. Hun følte kanskje at familien eller personalet var i ferd med å miste tålmodigheten. Å dø raskt var den siste ytelsen som ble krevd av henne. Frihet for henne ville ha forutsatt aksept og omsorg, at hun ble tatt hånd om av noen som kunne gi henne frihet til å dø med verdighet.

Verdikommisjonens styringsgruppe har sagt et klart nei til å legalisere aktiv dødshjelp, fordi vi mener at ethvert menneske har en unik og ukrenkelig verdi. Respekt for livet innebærer også respekt for den naturlige død når tiden er inne. Et lovverk som åpner for at helsevesenet skal kunne ta liv, vil stå i skarp motsetning til menneskelivets ukrenkelighet. Vårt nei til legalisering av aktiv dødshjelp er også et nei til et samfunn der det eneste liv som synes å ha verdi, er det velfungerende og produktive. Det er samtidig et ja til bedret livshjelp i livets slutfase, et ja til omtanke og barmhjertighet, et ja til smertelindring, et ja til fellesskap og åpenhet om døden.

Bio- og genteknologien åpner for store muligheter – og store farer, både for mennesket og naturen. Vi vil mane til forsiktighet, både når det gjelder medisinsk forskning og genmodifiserte matvarer. Førre-var-prinsippet er et viktig etisk prinsipp. Det betyr at vi plikter å være tilbakeholdne med å sette i gang biologiske prosesser som vi ikke kjenner de fulle konsekvensene av – på kort og lang sikt – og som kan skade livet på jorden.

Genteknologien gir store muligheter til å manipulere med det menneskelige arvematerialet. Denne kunnskapen kan brukes både til å helbrede sykdommer og til å «designe» nye mennesker. Vi støtter de initiativ som er kommet for å vedta et internasjonalt forbud mot kloning av individer og genmanipulering med kjønnsceller.

De raske endringene innenfor medisinsk teknologi fører oss inn i nye og vanskelige verdikonflikter, ikke minst når det gjelder svangerskap, fødsel og abort. Gjennom genteknologi og medisinsk overvåking av svangerskapet får vi kunnskap om det enkelte fosterets arveanlegg – og dermed om medfødte funksjonshemninger. For den gravide kvinne betyr det at hun må ta avgjørelser som er følelsesmessig og moralsk vanskelige. Alternativet til å velge abort kan være å føde et funksjonshemmet barn. Dette valget er for noen så vanskelig at de helst ville ha vært kunnskapen foruten. Men den er der og kan ikke avopppfinnes. Og det blir stadig vanskeligere for blivende mødre å takke nei til den.

Vi advarer mot en utvikling der fostre i mors liv blir vurdert ut fra fremtidig nytte. I et samfunn med stadig større krav til ytelse og effektivitet, frykter vi for at flere fostre med funksjonshemninger kan bli valgt vekk. Downs syndrom, ryggmargsbrokk og muskeldystrofi er noe av det som i lovens forstand i dag er «alvorlig funksjonshemning». Men når man etterhvert tidlig i svangerskapet kan vite om barnets kjønn, helse og genetiske egenskaper – hva da med fosterets rettsvern? Selv om den enkelte kvinne må ta ansvaret for dette valget, vil samfunnets normer og verdier påvirke hvor ofte barn med funksjonshemninger velges bort.

Vi oppfordrer politikerne til å lage planer om konkret bistand og oppfølging for funksjonshemmede barn og sikre at disse blir gjort kjent. Foreldre skal vite at de ikke blir stående alene med ansvaret om de velger å få et funksjonshemmet barn.

Når befruktningen blir kommersialisert, når vordende foreldre kan kjøpe egg og sæd av donorer med «riktige» egenskaper – og endog kan leie en surrogativmor til å bære barnet frem – da er mennesket blitt en vare. Vi mener at selve *muligheten* til slike valg innebærer en pervertering av frihetsbegrepet og er et angrep på menneskets status og verdighet. Hvis vi blir til gjennom kjøp og salg i et marked, har det betydning for synet på hvem vi er. Da er vi ikke lenger unike skapninger med skrøpeligheter og skavanker, men *varer* – med dertil hørende varedeklarasjon og holdbarhetsdato. Varer kan man bytte, selge, skifte ut, kassere. Vi har erstattet menneskets frihet med varens totale ufrihet, og selgeren har overtatt rollen som skaper.

Markedet og forbrukeren

Markedsøkonomien står i dag uten konkurranse fra troverdige alternativer. Den har sin styrke i produksjonsmessig effektivitet. Men svakhetene er iøynefallende: markedet er hensynsløst og urettferdig. «Frie markeder» er derfor uaktuelt som eneste prinsipp for økonomisk organisering i et demokratisk samfunn.

En svakhet ved det frie marked er at bare stemmene til dem med kjøpekraft blir hørt. En annen er at selgeren ikke betaler *alle* kostnadene for produksjonen av en vare eller tjeneste, f.eks. kostnader som knytter seg til miljøskader. Hvis dette ble gjort, ville de lange transportene av varer ofte tape i konkurranse med produsenter nærmere forbrukeren. Det ville føre til færre fordeler for stordrift – og mindre forurensning.

Vi frykter en utvikling der markedets logikk får fotfeste også i det sivile samfunn, slik at menneskene i stadig større grad går over fra å være borgere til å bli bare forbrukere. En borger deltar i det offentlige liv, prøver sine holdninger og standpunkter i en offentlig meningsutveksling og bidrar til å uttrykke samfunnets fellesvilje gjennom politiske valg. En forbruker er vanligvis opptatt av sine private interesser. Der borgeren snakker om felles ansvar, pukker forbrukeren på egne rettigheter. Demokratiet avhenger av at vi er borgere.

Men heller ikke fellesskapsløsninger og reguleringer er uproblematiske. Også offentlig forvaltning har mange eksempler på uansvarlig sløsing, manglende demokrati og dårlig kommunikasjon.

Forbrukere kan slutte seg sammen og utøve politisk makt. «Initiativ for etisk handel» er et løfterikt forsøk på å tenke globalt – og handle lokalt. Det skal stilles etiske krav til de varene vi kjøper, bl.a. at de ikke er produsert ved å utnytte barn, at arbeiderne har rett til fri fagorganisering og at produksjonen ikke fører til betydelige miljøskader.

I et demokrati er det politikernes oppgave å regulere markedet. På nasjonalt plan betyr det å regulere velferdens fordeling ved hjelp av trygder, helsetjenester og sosial omsorg. Det betyr å regulere arbeidslivet for å beskytte arbeidernes helse og trygghet. Det betyr å regulere produksjonslivet for å beskytte natur og miljø.

Det er urovekkende og uakseptabelt at fattigdommen i Norge ser ut til å øke, og at forventet levealder for barn født i østlige bydeler i Oslo er lavere enn for barn født i Albania. Sosiale og økonomiske reformer må alltid vurderes ut fra virkningene for de svakeste gruppene i samfunnet.

Solidaritet er en truet verdi i Norge. Den fellesånd som er en del av norsk verditradisjon er under press fra grådighet og materialisme. Og det er ikke bare næringslivsledere som forblindes av fortjeneste.

Grådigheten stimuleres også av forbrukernes økende forventninger.

Som borgere og forbrukere lever vi i et dilemma. Vi vil f.eks. *gåde* ha stabilt klima og billigere bensin. Men vi kan ikke få alt. Og vi kan ikke bare skylde på *andres* grådighet. Vi må selv ta ansvar – og minne hverandre om forskjellen mellom tilstrekkelighet og overflod.

En global bevissthet

Den 2. august 1999 ble to barn funnet ihjelfrosne i understellene på et fly fra Guinea til Brussel. De døde guttene holdt et brev i hendene. Det var adressert til «Eksellenser, medlemmer og ansvarlige i Europa: Hjelp oss, vi lider enormt i Afrika. Vi har krig, sykdommer og vi sulter.» Guttene het Yaguine Koita og Fodé Toukara. De nådde ikke frem i live, men budskapet lever: Hjelp oss!

La oss se på verden gjennom disse barnas blikk. Det skriker oss i øynene: den er dypt urettferdig. Selv om mangel på mat er viktigst, så handler fattigdom også om manglende veier, busser, skoler, sykehus, medisiner, vann – og om skam, ydmykelse og maktesløshet. Den angriper ikke bare et menneske materielt, men også moralsk. De fattige føler seg forlatt av alle. Solidaritet og tradisjonelle verdier kommer under press. Resultatet blir ofte lovløshet, kriminalitet og vold.

11 millioner barn under fem år dør hvert år fordi de mangler rent vann, nok mat og helsetilbud. Greier vi å ta inn over oss at det er ett og ett barn som dør? En tragedie som gjentas 11 millioner ganger, hvert eneste år.

Vi vet at denne utviklingen ikke kan fortsette. Den dreper i stillhet, er dypt umoralsk og politisk farlig. Vi vet at utviklingshjelp ikke er tilstrekkelig. Det som mangler, er først og fremst en forståelse av at verdensøkonomien er urettferdig – og deretter politiske tiltak for å bringe kapital til verdens fattige folk. Etter vår mening er det moralsk uakseptabelt at våre investeringer av overskuddskapital på verdensmarkedet *utelukkende* skal tjene til å gjøre oss selv rikere. Vi mener den bør investeres for å gjøre nyttig arbeid der den trengs mest.

Vi foreslår derfor at 10% av petroleumsfondet – som en begynnelse – investeres i forretningsmessige virksomheter i fattige land. Vi bør også arbeide for en verdenshandel som gir fattige land adgang til rike lands markeder, og gi full tollfrihet for import fra de minst utviklede landene. Vi bør ettergi fattige lands

gjeld og arbeide for en internasjonal gjeldssanering. Dessuten bør vi skattlegge internasjonale valutatransaksjoner på en slik måte at spekulantenes makt svekkes – og politikernes myndighet styrkes. Friheten har et lokalt og et globalt perspektiv. Men den har også et langt og et kort perspektiv. Det lange handler om hvordan mine valg i dag påvirker friheten til dem som kommer etter oss. Bruker vi vår frihet på en måte som vil lenke dem til ufrihet?

Hvis vi ikke tar bedre vare på naturen, risikerer vi et økologisk sammenbrudd med uante konsekvenser for våre etterkommere. Vi er den første generasjon i historien som endrer klimaet – og den siste som slipper å betale prisen for det. Naturen er mer enn bare omgivelser. Den er vårt opphav. Vi kommer fra den og er i den, sansende og levende. For å leve må vi bruke den. Men bruken må balanseres med tilbakeholdenhet. Ellers ødelegger vi den naturen vi er avhengige av.

Til tross for de alvorlige perspektivene er det også mange håpefulle tegn i tiden. En ny bevissthet om en *global etikk* er i ferd med å vokse frem. «Å gjenoppfinne et globalt styresett er ikke et valg, men en nødvendighet for det 21. århundre», skrev FNs utviklingsprogram i sin 1999-rapport. I dette perspektivet knytter vi vårt håp til FN. Vi har ikke noe bedre internasjonalt redskap til å skape et globalt fellesskap der alle stemmer kan bli hørt. Derfor må FN styrkes, både økonomisk og organisatorisk, slik at vi kan «redde kommende slektledd fra krigens svøpe» og «fremme bedre levevilkår under større frihet» – slik det heter i FN-pakten.

Det er ikke noe nytt at mennesker stilles overfor kravet om en universell etikk som ikke gjør forskjell på jøde og greker, trell og fri. Det nye er ansiktene på TV-skjermen i «den globale landsby», der blikkene stiller meg og deg til ansvar. Det er naturlig for oss å kjenne større ansvar for vår nærmeste nabo enn for fremmede under fjerne himmelstrøk. Men ettersom vi i stadig større grad blir verdensborgere, blir også de fjerneste våre naboer. Globaliseringen av moralsk ansvar er ikke lenger bare en vakker utopi, men en nødvendighet.

Viljens makt

Frihet er ikke noe som står skrevet i de menneskelige gener som en arvelig selvfølge. Fellesskap ligger ikke som et grunnstoff i norske fjell. Både friheten og fellesskapet må villes, vinnes, fornyes og deles. Kampen skjer på to arenaer: hos den enkelte og i summen av oss, samfunnet.

Politikken former betingelsene for den enkelte ved å fordele levekår. Når kommunestyret, fylkestinget og Stortinget fatter sine beslutninger om inntekt, arbeid, utdanning, bolig, miljø – da fordeler de samtidig frihetens rammebetingelser. Men politikk handler også om å forme og forvalte ikke-materielle verdier som trygghet, verdighet, toleranse, dannelse.

Mange føler seg styrt av krefter som er hinsides vår påvirkning. Som søvngjengere tror vi at vi må følge «utviklingen», «omstillingen», «markedet», «globaliseringen». Aktiv politikk er fortrent av passiv demonologi. Vår moderne skjebnetro sier at verden styres av et enormt, anonymt dataprogram som ingen har formatert, ingen forstår, ingen kan anklage eller forandre. Opplevelsen av at *jeg* ikke kan gjøre noe fra eller til, slører blikket og sløver viljen. Ikke bare hos enkeltmennesket, men i skoler, bedrifter, kommuner, parlamenter og regjeringer.

Spørsmålet er ikke *om* utviklingen lar seg styre. Utviklingen styres i dag. Spørsmålet er: av *hvem* – mot *hva*?

For 150 år siden var Norge et fattig land der flertallet levde i armod, ufrihet og maktesløshet. Mange mente at embedsmennene hadde fått sin forstand av Vårherre, at klassesamfunnet var skjebnebestemt, og at fattigfolks elendighet var en naturlov. Men noen *ville* det annerledes. De trodde det gikk an å skape et bedre Norge. Og det gikk an – når mange nok ville det og det var politisk mot og makt til å gjøre det. Betyr dette en naiv optimisme og en selvbedragerisk fremskrittstro? Nei. Etter å ha lagt det blodigste århundre i hele menneskehetens historie bak oss, kjenner vi vår destruktive kapasitet. Kolonialismen, jødeutryddelsene og atombomben vil for alltid minne oss om menneskehertets mørke og fellesskapets despoti. Men denne kunnskapen må ikke lamme oss.

Noen av de siste ord Bjørnstjerne Bjørnson skrev, var overskriften til et dikt til polske arbeiderkvinner. Den lød: «De gode gjerninger redder verden.» Han skrev ikke «de store gjerninger». Da ville de fleste av oss ha gitt opp. Men *gode* gjerninger kan vi alle bidra med, små ting som kan være det som betyr forskjellen mellom utopi og virkelighet.

Politikk handler ikke bare om å ville, men også om å kunne. Gjennom politisk arbeid kan vi endre livsbetingelser og mulighetshorisonter. Vi kan skape større rettferdighet og et bedre miljø, eller vi kan unnlate å gjøre det.

Gjennom mesteparten av historien har grensene for vår moralske verden vært sammenfallende med grensene for språket, religionen eller nasjonen. Vi har sagt med Ibsen: «Jeg gjør bestandig og min plikt, – men alltid innom mitt distrikt.» Ikke slik lenger nå. «Mitt distrikt» er hele verden.

Menneskerettighetserklæringens ord om at «alle mennesker er født frie og med samme menneskeverd» var et nytt kapittel i tenkningen – som vi ennå ikke har tatt konsekvensene av.

Gjennom mesteparten av historien har menneskers forpliktelser strukket seg til deres egen levetid – eller i høyden til deres barns. I vår tid er forpliktelsen en annen. Vi vet mye om de langsiktige miljøkonsekvensene av våre handlinger. Men vi tar ikke konsekvensene av det vi vet. Når plutonium har en halveringstid på 24.000 år, rekker vårt ansvar uendelig langt.

Frihet uten forpliktelse fører til griskhet og krenkelser. Forpliktelse uten frihet betyr livsfornektelse og moralisme. Derfor ble dette et brev om frihet og forpliktelse.

Vennlig hilsen
Verdikommisjonens styringsgruppe

Valgt fellesskap; prosjektrappporter og forslag

1. Vår tilbakemelding

2. Om denne rapporten

3. Oppgaven fra regjeringen

4. Deltakelse ansvar og demokrati

Kva er eit godt lokalsamfunn?
Samtaler om verdier i maktens Km²
Sommerleir på Stortinget – Gruppe 2050
Avisen «Grepet»
Prosjekt «Kystfart»
Dialog med landsomfattende organisasjoner
Verdikommuner og verdifylker
Engasjement hos barn og ungdom
Demokratiet, minoritetene og Grunnloven

5. Vern om menneskeverdet

Verdier ved livets slutt
Aksepterer vi trafikkdøden?
En humanistisk helsetjeneste?
Verdier og dyder i medisinen
Et verdig liv for rusmisbrukere og psykiatriske pasienter
Høringer om krig

6. Det flerkulturelle Norge

Tros- og livssynsdialogen - nasjonalt og regionalt
De nasjonale minoriteter og storsamfunnet
Samiske verdier

7. Skolen

Verdivalg i skolen
Initiativer fra skoleelever
«Du er verdifull!». Fokus på forebygging

8. Miljø og forvaltning

Rikdom og internasjonalt ansvar - utfordring til regjeringen
Utfordringa til naturforvaltarane

9. Medier og kommunikasjon

Pressens verdier
Utspill til debatt
«Å stange hodet mot veggen». Innspill fra publikum
Verdikabareten
Det Nyes verdiundersøkelse
Novellekonkurransen «Sofies verden»

10. Analyse og kunnskapsutvikling

Verdinettet

På vei mot det gode samfunn? «Verdilandskapet i Norge»
Vold i Norge - en konsensusrapport
Museene som verdiformidlere
Filosofiboken «Etisk språk»
Varer og verdier
Dansk-norsk verdidebatt: Seminar på Schæffergården

11. Videreføring og forslag

12. Vedlegg

Verdikommisjonens mål og overordnede strategi
Verdikommisjonens sammensetning
Publikasjoner
«Trøndergruppa»
Deltakere i tros- og livssynsdialogen
Litteraturliste til prosjektet «Verdilandskapet i Norge»
Betraktninger om verdibegrepets historie
Verdikommisjonen i mediene 1999 og 2000

1. Vår tilbakemelding

Etter tre år avslutter Verdikommisjonen sitt arbeid som planlagt. Det betyr ikke at den debatten og de prosesser kommisjonen har forsøkt å stimulere, er over. Verdikommisjonen er å se på som en etappeløper i en lang stafett. Vi tok imot stafettpinnen i form av en utfordring om å levendegjøre og aktualisere verdidebatten, øke verdiengasjementet og bidra til økt kunnskap om våre verdier. Nå overlater vi stafettpinnen til alle andre i det norske samfunn som ønsker å bevisstgjøre og utvikle de verdier vårt samfunn må bygge på.

Verdikommisjonen har ikke «løpt» alene disse tre årene. Tvert om. Nøkkelen til det meste Verdikommisjonen har gjort, har ligget i *samarbeid* og *inspirasjon*. Hele veien har vi samarbeidet med enkeltpersoner, grupper og institusjoner landet over, og vi har hentet inspirasjon fra et stort antall innspill og henvendelser fra mennesker i alle aldre.

I denne rapporten finner du en gjennomgang av alle de prosjektene Verdikommisjonen har vært involvert i – tros- og livssynsdialog, verdier ved livets slutt, vår petroleumsformue, pressens verdier, verdivalg i skolen, minoriteter og storsamfunnet, forskning om verdier og mye mer.

Jeg vil takke alle medlemmer i styringsgruppe og råd som så generøst har gitt av seg selv og sin fritid for at Verdikommisjonens prosjekter skulle gi resultater og bidra til en livsviktig debatt. Jeg takker sekretariatet for iherdig innsats – og alle de mennesker utenfor Verdikommisjonens rekker som har bidratt til så mange av våre prosjekter.

Denne rapporten utgjør bind 2 av en tre-bind rapport. Første bind utgjøres av «Et brev om frihet» – en melding fra Verdikommisjonens styringsgruppe til det norske folk om hvilke verdier som står på spill, og som må hegnes om, i dagens samfunn. Bind 3 er en samling artikler om sentrale verdi-problemstillinger, skrevet av kommisjonsmedlemmer fra styringsgruppe, råd og sekretariat.

Det skal understrekes at også dette bindet av Verdikommisjonens sluttrapport er utgitt av kommisjonens *styringsgruppe*, som samlet står som ansvarlig redaktør. Selv om mange av rådets medlemmer har vært involvert i en rekke av prosessene, hefter de ikke for de meninger, konklusjoner og forslag som kommer til uttrykk i denne rapporten.

Vi håper de tre bindene til sammen gir et godt inntrykk av hva kommisjonen har gjort, og at de – både i bokversjon, CD-rom og på Internett – vil bidra til engasjement i verdispørsmål i praksis, så vel som en dypere, bredere og mer kunnskapsbasert samtale om de verdier som gjør våre liv verdt å leve.

Oslo, mars 2001

Jan Erik Langangen,
leder i Verdikommisjonens styringsgruppe

2. om denne rapporten

Denne rapporten er basert på skriftlige innrapporteringer fra de prosjektansvarlige for hvert prosjekt og tiltak kommisjonen har satt igang. De har derfor litt forskjellig form. Noen formidler inntrykk og opplevelser, andre rapporterer mer konkret fra prosesser og diskusjoner, atter andre leder frem til forslag om tiltak som bør settes i verk i det norske samfunn eller internasjonalt. Felles for prosjektene og de tilhørende rapportene er at de er resultat av prosesser og vedtak i Verdikommisjonens styringsgruppe som står ansvarlig for utgivelsen. Det skal derfor understrekes at dette er en rapport fra kommisjonens *styringsgruppe*, selv om medlemmene av rådet – og også mange mennesker utenfor kommisjonens rekke – har bidratt sterkt til prosjektene.

De forslagene som fremmes i samband med en del prosjekter i denne rapporten, er uttrykk for Verdikommisjonens styringsgruppes oppfatning. Disse forslagene er satt i egne, klart avmerkede rammer, samt gjengitt for seg i kapittel 11. Verdikommisjonens råd har vært med på samtale og rådslagning om det som foreslås, men rådet hefter *ikke* for forslagene. I prosjektet «Verdier ved livets slutt» er det for øvrig lagt til en liste med anbefalinger som kommer fra prosjektets egen styringsgruppe. I de fleste tilfeller hvor pronomenene «vi» og «vårt» brukes, er dette ment å referere til «Verdikommisjonens styringsgruppe». I noen tilfeller vil det referere til den eller dem som var prosjektansvarlig(e) for det aktuelle prosjektet. Dette vil forhåpentlig fremgå av konteksten. Verdikommisjonens styringsgruppe er i fellesskap ansvarlige redaktører for denne rapporten. Det praktiske ansvaret for det redaksjonelle arbeidet har Kristian Alm, Lene Bomann-Larsen og Henrik Syse hatt, i nært samarbeid med daglig leder Fred-Olav Sørensen.

3. oppgaven fra Regjeringen – og utgangspunktet for arbeidet

Regjeringen Bondevik oppnevnte Verdikommisjonen i kongelig resolusjon av 30. januar 1998. Resolusjonen inneholdt, foruten mandatet for kommisjonen, en gjennomgang av problemstillinger som Regjeringen oppfattet som særlig sentrale i en slik kommisjons arbeid. Teksten i den kongelige resolusjonen var i sin helhet som følger:

«Statsministerens kontor
Statsminister Kjell Magne Bondevik
Kongelig Resolusjon
Saksnr: 97004412 30.01.98
Oppnevning av Verdikommisjonen

1. Oppnevning av Verdikommisjonens styringsgruppe og råd

I Regjeringens tiltredelseserklæring i Stortinget redegjorde statsministeren for at Regjeringen ville oppnevne en bredt sammensatt kommisjon som skal drøfte hvordan det kan skapes en bred verdimeessig og samfunnsetisk mobilisering for å snu negative utviklingstrekk.

1.1 VERDIER

Begrepet «verdi» er mest kjent fra økonomien, men omfatter også immaterielle verdier. Det vil si forhold som er viktig for at vi kan ha gode mellommenneskelige fellesskap, som vi ønsker å bygge vårt liv og samfunn på og som gir livet kvalitet og mening. Det kan være religiøse verdier, moralske verdier, estetiske verdier eller ulike former for fellesskapsverdier.

Verdier er ikke det samme som normer eller leveregler. Verdier er de livskvaliteter som de moralske leveregler og juridiske lover skal hjelpe oss til å oppnå og ta vare på.

Verdikommisjonens arbeid skal bidra til en etisk og verdimeessig bevisstgjøring. Kommisjonen skal identifisere verdier som samler bred oppslutning og som det er viktig å forsvare for at vi kan ha et godt samfunn. Den skal videre ha et praktisk siktemål ved at den fremmer refleksjon og samtale om etiske hverdags spørsmål samt bidrar til en ansvarsmobilisering i samfunnet.

Verdikommisjonens oppgave er ikke å gi noen endelig, teoretisk avklaring av verdibegrepet eller en autoritativ opplisting og rangering av ulike verdier. Verdikommisjonen kan ikke gi svar på vegne av alle eller debattere på vegne av folket.

1.2 DET SIVILE SAMFUNN

Verdikommisjonens arbeid skal sette i gang prosesser som bidrar til å skape bedre fellesskapsformer i det norske samfunn – på alle nivåer. Mellom staten og det enkelte individ finnes det sivile samfunn, med dets mange «mellomliggende» institusjoner og fellesskap. Det er ikke minst her i de mellomliggende fellesskap vi formes som mennesker. Det er der vi føler tilhørighet, det er der verdier formidles og mye av vår identitet formes.

Det er derfor ikke tilstrekkelig å rette søkelyset mot individets moral og offentlig moral.

Verdikommisjonen må også sette søkelyset på de verdier som preger samfunnet i stort og som preger de forskjellige institusjonene i det sivile samfunn.

1.3 SAMFUNNSANSVAR OG PERSONLIG ANSVAR

Beslutningene om hvordan samfunnet skal organiseres, legger viktige premisser for enkeltmenneskenes, familienes, organisasjonenes og bedriftenes atferd og deres mulighet til å ta ansvar og initiativ.

Samfunnsstrukturene er viktige, men et godt samfunn krever også noe av det enkelte menneske. Det må være lov å stille krav. Den enkelte må ville fellesskapets vel, og ha karakterstyrke nok til å ta ansvar og følge spillereglene. Ellers blir resultatet mistillit, frykt og utrygghet.

Samfunnets kvalitet er avhengig av folkets moralske ryggrad. Det betyr både at vi har en utviklet bevissthet i forhold til verdier og normer og at vi deler et sett av felles verdier og normer. Verdifellesskap gjør oss trygge på hvordan andre vil forstå våre ord og handlinger, reagere på dem og hvordan de vil opptre mot oss. Da kan vi lettere leve sammen i gjensidig tillit. Lovgivningen må også bygge på et bredt og solid felles verdigrunnlag.

Det betyr ikke at alle må dele alle verdier og normer. Det er viktig å finne en rett balanse mellom det som skal være felles, samlende verdier og den enkeltes frihet til å velge verdier som ikke deles av alle andre. Den enkelte må sikres frihet til å leve ut fra sin forståelse av det gode liv, dersom det ikke skader andre og virker samfunnsnedbrytende. Respekten for menneskeverdet, likeverd og likestilling er grunnleggende.

1.4 JUS OG ETIKK

Det personlige ansvar går lenger enn til å holde seg innenfor lovens rammer. Jus og etikk er ikke samme sak, men begge trengs i den samfunnsskapende virksomhet. I stedet for ensidig fokusering på politiske vedtak, lovgivning og rettshåndheving, må verdidebatten også fokusere på betydningen av at normer gjøres til en del av menneskets karakter.

1.5 KOMMUNIKASJON

I et fellesskap er vi avhengig av kommunikasjon – av dialogen, den ekte samtalen. Verdikommisjonen skal stimulere til at vi – i våre hjem, på skolen, på arbeidsplassen, i kirker og andre livssynssamfunn, i organisasjoner, i offentlig virksomhet, i media- og forskningsmiljøer – setter oss ned og drøfter: Hva er verdifullt for oss? Hvilke verdier har vi felles? Hva skiller?

I et stadig mer internasjonalt samfunn er det også viktig å finne ut hvordan vi kan få til en fruktbar verdiformidling mellom Norge og utlandet. Det samme gjelder i forholdet mellom innvandrermiljøene og det øvrige norske samfunn. Det ligger en viktig og spennende utfordring i det å øke bevisstheten om egne røtter og egen identitet, samtidig som vi beriker og fornyer hverandre og kulturen gjennom et mangfold av impulser.

1.6 POLITIKK OG VERDIER

Politikk og verdier henger uløselig sammen. Politiske valg er også verdivalg. Lovgivningen blir ofte forstått som et uttrykk for hvilke verdier og normer staten vil legge til grunn. Gjennom strafferetten signaliserer samfunnet hva som er uakseptabel atferd, som for eksempel overgrep mot medmenneskers trygghet, liv, helse og personlige integritet. Bevilgninger og reguleringsvedtak kan også avspeile verdiprioriteringer, for eksempel mellom økonomisk vekst og miljøvern. Verdispørsmål møter vi i våre handlingsvalg på alle livs- og samfunnsområder. Verdikommisjonen må derfor se på de verdimeslige og samfunnsetiske utfordringer vi møter både i staten, i konkurransesektoren, i det sivile samfunn og som enkeltmennesker. Verdidebatten må kaste lys over maktforhold som påvirker verdiformidlingen og verdivalg i samfunnet og bidra til å styrke folkestyret.

1.7 DE FORMENDE ÅR – FAMILIENS ROLLE

Verdier og normer for atferd gjør vi til våre egne gjennom en livslang læring, der de formende år i barndom og ungdom er spesielt viktige. Barn og ungdom må derfor bli et av hovedfeltene for Verdikommisjonens arbeid.

Familien er samfunnets grunnenhet. Barnas primære kilde til verdiformidling er derfor familien. Der utvikler barna evne og vilje til å ta vare på seg selv og andre. De fleste familier fungerer rimelig godt, selv om oppvekstmiljøene synes å ha blitt vanskeligere. Samfunnsutviklingen har også ført til at selve familieinstitusjonen er blitt utsatt for økende belastninger.

1.8 SKOLEN

Den grunnleggende verdiformidling i hjemmet er en vesentlig forutsetning også for det viktige «påbyggingsarbeid» som skjer i andre institusjoner deriblant skolen. Det ser vi bl.a. når omsorgssvikt i hjemmet eller andre problemer i nærmiljøet leder til konsentrasjonssvikt og sosial uro hos skoleelever. Mobbing er et annet utslag.

Det er ikke lett for skolen å bøte på det som har sviktet i hjemmet. Men mange lærere gir mye av seg selv i et forsøk på nettopp det. Det finnes også erfaringer fra enkeltskoler i Norge og fra andre land om hvordan skolen bedre kan lære elevene å reflektere over sin egen atferd og utvikle mer tillit, medmenneskelighet og ansvarsfølelse. Verdikommisjonen bør diskutere hvordan skolen kan rustes opp som verdiformidler.

1.9 KIRKEN, FRIKIRKENE OG ANDRE LIVSSYNSFELLESSKAP

Norsk kulturhistorie er sterkt preget av verdiformidlingen innen Den norske kirke, frikirkesamfunnene og de kristne lekmannsorganisasjonene. Andre religiøse trossamfunn og livssynsorganisasjoner tilbyr også deltakelse i verdiformidlende livssynsfellesskap.

Tilhørigheten til forpliktende fellesskap synes å være svekket gjennom vårt århundre, selv om det kan spores en nyreligiøs bølge. Sammenhenger som skaper fellesskap og verdiformidling, tilhørighet og identitet, er viktige. Dette er noe Verdikommisjonen kan utfordre både trossamfunn og andre til å medvirke til.

1.10 FRIVILLIGE ORGANISASJONER

De frivillige organisasjoner representerer en stor ressurs i verdiformidlingen, og det imponerende sosiale og kulturelle arbeid som nedlegges på frivillig basis er et kvalitetsmerke for det norske samfunn. Idretten er for eksempel en arena der barn opplever fellesskap med andre, utvikler ansvarsfølelse, solidaritet og lagånd – og hvor barn og foreldre opplever noe sammen. Samtidig ser vi tendenser til sprikende verdsett mellom ulike deler av idrettssektoren, noe idrettsmiljøene må utfordres til å diskutere og føre dialog med Verdikommisjonen om.

1.11 DEN NYE FORBRUKSKULTUREN

Det nyrrike olje-Norge opplever en rask velstandsvekst. Forbruksvekst er imidlertid ikke identisk med økt livskvalitet. Gjennom livsstilsreklame påvirkes holdninger til hva som er viktig i livet. Verdikommisjonen må bidra til større innsikt i drivkreftene bak kommersialisering og kjøpepress. Verdikommisjonen må utfordre bl.a. reklamebransjen til dialog om dens samfunnsetiske ansvar og det menneskesyn den formidler.

Sammenhengen mellom livsstil, livskvalitet og helse tilsier et fokus på de verdier i samfunnet og hos den enkelte som påvirker folkehelsen. En mer forebyggende livs- og samfunnsform kan spare både den enkelte og samfunnet for store belastninger.

1.12 MEDIEKULTUREN

Media som fjernsyn, film og video, datamaskiner og internett er moderne informasjonsteknologi som byr på store og positive muligheter – til informasjon, underholdning og til sunn verdiformidling. Men vi møter også formidling av usunne reklameforbilder som for eksempel kan lede unge jenter til spisevegring. Deler av dagens forbruks- og mediekultur synes å fungere som en flukt bort fra det medmenneskelige – og over i en individualistisk og underholdningsorientert forbrukskultur. I en analyse av mediekulturens verdiformidling må vi også spørre hvilken virkning det kan få om de moderne media overtar mer av våre barns tidsbruk til fortrensel for samvær med foreldre og venner, foreningsliv, lek og idrett. Tilgangen til og mestringen av ny teknologi reiser også spørsmål knyttet til demokrati og ytringsfrihet.

1.13 DET ØKONOMISKE LIV

Det å ha arbeid er en sentral verdi. Fellesskapet på arbeidsplassen må også utvikles. Det stiller krav til samarbeid og gjensidig respekt, til gode omgangsformer og ikke minst til personalpolitikken. Verdikommisjonen må rette søkelyset mot dette og bidra til økt debatt og bevissthet om næringslivets samfunnsansvar og om forholdet mellom mer kortsiktige økonomiske interesser og en bedriftskultur med mer langsiktige perspektiver.

1.14 OFFENTLIG FORVALTNING

Offentlig forvaltning står i en tjeneste for enkeltmennesket og samfunnet. Bevisstgjøring om menneskesyn og forvaltningsetikk er viktig for hvordan den enkelte opplever kvaliteten på offentlig forvaltning og tjenesteyting.

1.15 NATUR OG RESSURSFORVALTNING

Vern av naturverdier og felles naturressurser er avgjørende for å sikre grunnlaget for våre etterkommere. Våre fysiske omgivelser er resultat av et langvarig og tett samspill mellom menneskene og naturgrunnlaget og uttrykker viktige samfunnsmessige fellesverdier og kunnskap om naturen. Forvaltningen av disse verdiene sier noe om respekten for tidligere generasjoners innsats og om solidaritet med kommende generasjoner. Verdikommisjonen skal bidra til å sette søkelys på menneskenes forvalteransvar overfor naturgrunnlaget.

1.16 BYGGESTEINER TIL EN GLOBAL ETIKK?

Gjennom økt internasjonalisering og et nettverk av folkerettslige avtaler er menneskerettighetstenkningen i ferd med å skape en basis for en global etikk. Miljøproblemene og fattigdomskløften mellom Nord og Sør reiser noen av de største samfunnsetiske utfordringer i vår tid. Også på dette feltet er det utfordringer Verdikommisjonen kan ta fatt i.

2. Verdikommisjonens mandat

Mandatet fastsettes i samsvar med et vedlagt forslag. Det er lagt opp til et kort og konsist mandat som gir Verdikommisjonen den handlefrihet som er nødvendig for å sette i gang og delta i prosessen som involverer mange mennesker.

3. Verdikommisjonen arbeids- og organisasjonsform

På bakgrunn av de mål og hovedoppgaver som fremgår av det vedlagte mandat, skal arbeidet i Verdikommisjonen organiseres slik:

Verdikommisjonens styringsgruppe skal lede selve prosessen og stå ansvarlig for sluttrapporten.

Styringsgruppen oppnevnes av Kongen i Statsråd.

Verdikommisjonens råd består av ressurspersoner med bakgrunn fra forskjellige saksområder og viktige verdiformidlende institusjoner, herunder de brede folkebevegelser. Styringsgruppen skal rådføre seg med og be om innspill fra rådet. Rådet skal møtes minst to ganger i året. Avhengig av tema som drøftes, kan styringsgruppen velge å invitere deler av eller hele rådet til spesielle møter. Kommisjonens råd oppnevnes av Kongen i Statsråd.

Sekretariatet skal hjelpe kommisjonen med den praktiske koordineringen av en krevende, åpen prosess. Kommisjonens budsjett er på 5 mill. kroner for 1998.

Styringsgruppen kan oppnevne egne *referansegrupper* eller samarbeide med allerede etablerte organer og utredningsarbeid som f.eks. maktutredningen. På sine saksområder kan de gi innspill og ellers stå i dialog med Verdikommisjonen. De som er medlemmer av Kommisjonens råd kan delta i referansegruppene.

Verdikommisjonens arrangement kan variere og kan omfatte åpne høringer, seminarer, institusjonsbesøk, folkemøter osv.

Styringsgruppens rapporter som skal være offentlige, bør, ved siden av en samlende sluttrapport, også underveis bestå av delrapporter, arbeidshefter m.v. som kan stimulere prosessen og oppfølgingen av

den. En delrapport bør foreligge i løpet av 1999 som bidrag til en debatt om samfunnsetiske og verdimesse spørsmål ved årtusenskiftet. Sluttrapporten skal foreligge senest ved stortingsperiodens utløp i 2001.

Statsministerens kontor kan senere gjøre endringer i sammensetningen av Verdikommisjonens styringsgruppe og råd, jfr. bestemmelsene gitt i kongelig resolusjon 22. august 1975. Også nødvendig endringer i mandatet vil Statsministerens kontor kunne foreta.

Statsministerens kontor tilrår:

1. Oppnevning av Verdikommisjonens styringsgruppe og råd i samsvar med vedlagte forslag til mandat og sammensetning.
2. Fullmakt til Statsministerens kontor til å kunne foreta endringer i mandatet.

Verdikommisjonens mandat

Hovedmålet med Verdikommisjonen er å bidra til en bred verdimelessig og samfunnsetisk mobilisering for å styrke positive fellesskapsverdier og ansvar for miljøet og fellesskapet. Det er viktig å motvirke likegyldighet og fremme personlig ansvar, deltagelse og demokrati.

Verdikommisjonen skal bidra til å skape større bevissthet om verdispørsmål og etiske problemstillinger, slik at både våre liv som enkeltmennesker, vår kultur- og samfunnsutvikling og vårt forhold til naturen i større grad kan preges av bevisste verdivalg.

Verdikommisjonen skal bidra til kunnskap om den verdimesse utvikling i vår samtidskultur, herunder de institusjonskulturer vi er del av og våre individuelle verdioppfatninger.

Verdikommisjonen skal analysere den verdipåvirkning som faktisk skjer gjennom ulike påvirkningskanaler i samfunnet. Denne – dels ubevisste – påvirkningen skal vurderes i forhold til den bevisste oppdragelse som skjer bl.a. i hjem og skole, og som fra norske myndigheters side er uttrykt som mål for skoleverket.

Verdikommisjonen skal identifisere aktuelle verdimesse og samfunnsetiske utfordringer en står overfor og drøfte mulige svar på dem. I dette arbeidet skal den utfordre og stimulere offentlige myndigheter og relevante deler av det sivile samfunn, til debatt og deltagelse.

Verdikommisjonen bes bidra til diskusjonen om hva som er politiske myndigheters oppgave og hva som den enkelte, familien, det sivile samfunns institusjoner og næringslivet har ansvar for.

Verdikommisjonen skal utfordre til etisk refleksjon og handling ikke bare gjennom utredninger, men gjennom et bredt spekter av aktiviteter som eksemplifiserer, aktualiserer og konkretiserer verdispørsmål.»

Oppnevning

Regjeringen oppnevnte en styringsgruppe bestående av 12 medlemmer, med lagmann Hanne Sophie Greve som leder. Dessuten ble det opprettet et råd med 37 medlemmer, med redaktør Hans Erik Matre som leder. Ekspedisjonssjef Fred-Olav Sørensen ble ansatt som leder av sekretariatet.

Personsammensetningen for både styringsgruppe, råd og sekretariat er gjengitt som vedlegg til denne rapporten. Der finnes det også en redegjørelse for lederskiftet i styringsgruppen i november 1998, da Jan Erik Langangen overtok etter Hanne Sophie Greve.

Styringsgruppe, råd og sekretariat

Styringsgruppen har vært kommisjonens besluttede organ. Den har derfor møttes relativt ofte. Den normale møtehyppigheten har vært én gang i måneden. I Regjeringens oppdrag til kommisjonen ble det sagt at rådet skulle møte minst to ganger i året, hvilket det også har gjort. Dets funksjon som rådgivende organ skulle fylles dels ved disse rådsmøtene, og dels ved løpende konsultasjoner med de enkelte medlemmene.

Mange av rådets enkeltmedlemmer har deltatt meget aktivt i kommisjonens prosjekter og har selv tatt initiativ til nye prosjekter og ideer – ikke minst lokalt. Sekretariatets rolle var å bistå styringsgruppe og råd på alle aktuelle måter.

Verdikommisjonens mål og overordnede strategi

Verdikommisjonens hovedmål er direkte uttrykt i mandatet: «*Hovedmålet* med Verdikommisjonen er å bidra til en bred verdimelessig og samfunnsetisk mobilisering for å styrke positive fellesskapsverdier og ansvar for miljøet og fellesskapet. Det er viktig å motvirke likegyldighet og fremme personlig ansvar, deltagelse og demokrati.» Verdikommisjonens styringsgruppe tok utgangspunkt i dette hovedmålet og i mandatet for øvrig da den fastsatte følgende delmål for kommisjonen:

- Skape større bevissthet og refleksjon om verdispørsmål og etiske problemstillinger.
- Bidra til analyse og kunnskapsformidling om den verdimesse utvikling og den verdipåvirkning som faktisk skjer.
- Identifisere aktuelle verdimesse og samfunnsetiske utfordringer – og drøfte mulige svar.

- Utfordre til handling.

Ovenstående mål var utgangspunktet for alle de prosjektene Verdikommisjonen iverksatte eller deltok i iverksettingen av, og illustreres på forskjellig vis av de prosjektene som er omtalt i denne rapporten. Ettersom Verdikommisjonen skulle arbeide i tre år, var det naturlig å skille mellom flere faser i kommisjonens arbeid. Ikke minst måtte man vise respekt for det faktum at dette var et *eksperiment* – man hadde ingen oppsatt mal å gå etter, og man måtte derfor i stor grad «la veien bli til» underveis.

Første fase bestod i å dra i gang en rekke prosesser rundt om i landet. Dette ble vurdert som et nødvendig grunnarbeid for å sikre at det arbeidet kommisjonen gjorde, ble seriøst, fikk lokal forankring og ble mest mulig langsiktig i sine virkninger. Det ble innledningsvis lagt vekt på at kommisjonen skulle ha en kommunikativ og åpen holdning med vekt på å lytte og samtale. Samtidig brukte man mye tid i styringsgruppen – og dels også i rådet – på å definere arbeidsfelt og konkrete mål. Blant annet ble det diskutert i hvilken grad man burde definere begrepet «verdier» klarere enn det som allerede var antydnet i mandatet. Man kom imidlertid frem til at man skulle operere med en relativt åpen og omfattende definisjon av verdibegrepet for å unngå å gi svar på vegne av andre.

Andre fase ble innrettet mot å sette frem spesielle temaer til debatt i offentligheten. Samtidig med dette sørget man for aktiv oppfølging av de langsiktige prosessene som var satt i gang. I denne fasen laget man også, i tråd med Regjeringens mandat, en rapport fra arbeidet midtveis i prosessen. Rapporten fikk navnet *Felleskap og mangfold – Verdikommisjonens midtveisrapport*.

Tredje fase videreførte linjen med å sette frem temaer til debatt i offentligheten, samtidig med at de igangsatte prosjektene ble avsluttet. I tillegg ble det arbeidet for at de prosjektene som fortsetter uavhengig av kommisjonens eksistens, skulle bli sikret best mulige betingelser.

Verdikommisjonens prosess representerer en utvikling fra det konsulterende og beskrivende til det mer normative. Styringsgruppen bestemte seg innledningsvis, til tross for det store forventningspress fra presse og publikum, for å ta seg tid til å finne saker og temaer som kunne lede inn i mer langsiktige verdidebatter og -prosjekter. I perioden fra utgivelsen av Midtveisrapporten høsten 1999 har kommisjonen gått inn i en periode der det har vært mer naturlig for kommisjonens styringsgruppe å trekke konklusjoner på basis av de prosesser man har vært gjennom. Målet med Verdikommisjonens prosjekter har imidlertid ikke vært å nå frem til fasttømrede og endegyldige konklusjoner, men å inspirere til prosesser der verdier blir satt under debatt, utfra en tro på at bevisstgjøring og diskusjon best skapes gjennom utfordringer og endog provokasjon; og i tråd med mandatet som ber kommisjonen «drøfte mulige svar» på verdiutfordringer i samfunnet. Det refereres ellers til drøftingen av Verdikommisjonens strategi.

Verdikommisjonen i tall

Styringsgruppen har møttes 31 ganger, i Oslo, Trondheim, Karasjok, Bergen, Asker og Lillehammer. Det siste møtet ble avholdt 9. februar 2001 på Norsk folkemuseum. Rådet har hatt seks møter totalt, i Oslo, Trondheim, Elverum, Asker og Halvorsbøle. Det siste møtet ble avholdt på Halvorsbøle 19. - 20. januar 2001.

Verdikommisjonens formelle sluttprodukt er sluttrapporten i tre bind, som overrekkes Statsminister Jens Stoltenberg 28. 3. 2001, samt Midtveisrapporten som ble overrakt Statsminister Kjell Magne Bondevik 30. 11. 1999. I tillegg har kommisjonen utgitt og medvirket til totalt 20 publikasjoner som er omtalt i vedlegg til denne rapporten.

Kommisjonens medlemmer har engasjert seg i et mangfold av diskusjoner, dialoger, refleksjoner og utspill. De har deltatt i mer enn 500 folkemøter, samt på konferanser og debattmøter av ulike slag. Enkelte medlemmer har nådd mange tusen personer gjennom landsomfattende foredragsvirksomhet og kulturarrangementer.

Siden den ble opprettet i 1998 har kommisjonen vært omtalt i ca. 8500 avisartikler, radioprogrammer og TV-innslag. Sekretariatet har mottatt anslagsvis 5000 brev og telefonhenvendelser. Verdikommisjonen har også vært omtalt i media i Australia, Belgia, Danmark, Sverige, Finland, Storbritannia og Tyskland. I Sverige og Danmark har den vært gjenstand for parlamentsdebatter.

4. Deltakelse ansvar og demokrati

kva er eit godt lokalsamfunn?

Formålet med prosjektet «De grunnleggjande kjennetegn ved et godt lokalsamfunn», som Verdikommisjonen starta i september 1998, var å identifisere dei grunnleggjande verdiar som folk i by og bygd legg vekt på for å ha eit godt lokalsamfunn. Prosjektet kom i gang ved å skrive eit brev til ordførarane i alle kommunar i landet og be dei svare på følgjande 5 spørsmål:

- 1: Kva gjer at det lokale samfunnet, i by eller bygd, er godt å leve i?
- 2: Kva må til for å hindre at lokalsamfunnet går i oppløysing?
- 3: Kva må til om lokalsamfunnet skal vere godt for barn og unge?
- 4: Kva krevst av rammevilkår frå storsamfunnets side for at lokalsamfunnet skal fungere godt?
- 5: Kva slags medverknad trengst frå den einskilde si side for å gje eit godt lokalsamfunn?

Det kom svar frå om lag 140 kommunar. Materialet er omfattande, mangfaldig og interessant. Det varierer også mye kor representativt det er, og kor stor prosess som har vore gjennomført lokalt. Noen kommunar har gjennomført folkemøte, andre har fått inn svar frå lag og organisasjonar, mens atter andre har sett ned lokale verdikommisjonar.

Er det så noen verdiar som ofte går att i dette svært varierte materiale? Ei side ved Verdikommisjonens mandat er å identifisere verdiar som samlar brei oppslutning, så dette er eit viktig spørsmål.

Følgjande verdiar ved eit godt lokalsamfunn vart ofte nemnt i svara frå kommunane:

Lokale fellesskap

Den verdien som oftast blir nemnt, er det lokale fellesskap. Med det vert uttrykt at dei som bur i lokalsamfunnet, bør ha møteplassar der det er stor aktivitet, og at alle skal vere integrert i lokale nettverk. Ufrivillig einsemd, sosial utstøying og sosial isolasjon for grupper eller einskildpersonar opplevast som ei stor utfordring i mange lokalsamfunn. Kommunikasjon og integrasjon mellom generasjonar og kulturar opplevast som nødvendig i eit livskraftig lokalsamfunn.

Lokal identitet

I denne samanhengen legg også mange kommunar vekt på lokal identitet, at folk kjenner at dei tilhøyrer og er stolte over heimstaden sin. Det blir framheva kor viktig det er å ta vare på lokal kultur og lokale tradisjonar for å gje lokalsamfunnet sjel og preg som folk kan identifisere seg med. Noen kommunar opplever sterkt splitta lokalsamfunn, til dømes omkring etnisk identitet (samisk/norsk, innvandrarar/norsk). Noen kommunar legg vekt på toleranse og romslege haldningar som forutsetning for trivsel i lokalsamfunn med ulike sosiale og etniske identitetar. Det blir også vist til at det er viktig å vere trygg på eigen identitet dersom ein skal kunne møte andre identitetar opent og raust.

Fridom

Verdien **fridom** blir nemnt i mange svar, særleg frå bykommunar og bydelar. Det blir lagt vekt på at lokalsamfunnet skal gje valfridom i arbeid og fritid, og at det skal vere eit dynamisk samfunn i utvikling som gir rom for personleg livsutfalding. Bydelen Grünerløkka-Sofienberg bydel i Oslo svarar at «Det gode lokalsamfunn er urbant. Et godt lokalsamfunn er et samfunn i utvikling». Ønsket om fridom til å velje kva for grupper og kulturar man vil høyre til, og retten til anonymitet synest å stå sterkt. Det blir peika på at krava frå fellesskapet kan bli så sterke i små og gjennomsluktige lokalsamfunn at særleg unge kjenner seg innestengt og overvaka.

Tryggleik

Mange kommunar nemner verdien tryggleik i svara sine. Perspektivet på tryggleik og tillit kan vere forskjellig, frå dei som legg vekt på tryggleik for arbeid, til andre som legg vekt på tryggleik for helse. Det er overraskande å sjå kor sterkt verdien tryggleik står ifrå den lokale synsvinkelen. Her tenkjer ein ikkje minst på den tryggleik og omsorg som den lokale velferdskommunen kan gje barn og eldre. Av mange svar går det fram at mange synest å trenge lokalsamfunnet mest ved livets byrjing, når dei stiftar familie og får barn og ved livets slutt. Tryggleik mot trafikkskader, vald og kriminalitet blir nemnt i mange svar frå sentrale stork, mens tryggleik for rovdyr blir nemnt av fleire utkantkommunar. Mange svar legg vekt på at balansen mellom behovet for tryggleik og å høyre til på den eine sida og behovet for fridom på den andre er grunnleggjande for å sikre trivsel og for å unngå at lokalsamfunnet går i oppløysing. I Verdimeldinga har Verdikommisjonens styringsgruppe lagt vekt på verdien fridom, men vi seier også at «frihet er ikke mulig uten fellesskap».

Ansvar og frivillig innsats

Elles ser vi at mange svar frå kommunane er opptatt av at *vaksne tar ansvar* for å sikre barn og unge gode oppvekstvilkår. Eit typisk svar på kva som er eit godt lokalsamfunn for barn og unge, er «*voksne som bryr seg, tar ansvar og setter grenser*». Tidsklemma ser i mange samanhengar ut til å vera lokalsamfunnets verste fiende. Mange vaksne bruker det meste av sine ressursar på eller på veg til og frå arbeidsplassen og har derfor lite overskot til innsats på fritida for barn og unge i nærmiljøet. I følgje mange svar er den viktige lokale dugnadsånden trua av mangel på deltaking og engasjement. Typisk svar: «*frivilligheten er i krise*». Nyare forskning har dokumentert at dette er tilfelle. Men samtidig kan det vere at nostalgien etter det som var, spelar oss eit puss og gjer at vi overser noen av dei nye formene for frivillig engasjement. Dugnadsånden blomstrar på stadig nye område. Utan denne frivillige innsatsen frå små og store i bygd og by ville det sivile Noreg gå i stå.

Lokalt demokrati

Når det gjeld rammevilkår frå storsamfunnets side, er det eit samstemt ønske om å ta vare på verdien ved det lokale demokratiet. Her ønskjer mange meirkommunal sjølvråderett og råderett over eigne inntekter og eigen økonomi. Det blir klaga på stramme økonomiske rammer og stor grad av overstyring og øyremerking frå statleg hald. Dei to siste regjeringane har tatt opp denne problemstillinga og uttrykt vilje til forandring. Men det er enno for tidleg å seie om dette har fått merkbare praktiske konsekvensar for kommune-Norge.

Verdikommisjonens styringsgruppe har i ei fråsegn 24.5.2000 peika på at statleg overstyring og byråkrati er i ferd med å kvele det lokale demokratiet. Nasjonale politikarar tar lokaldemokratiet for gitt. Innfallsvinkelen for diskusjonen om fylkeskommunens framtid og kommunesamanslåing har vore effektivitet og økonomi. Omsynet til lokaldemokratiets framtid har kome i bakgrunnen. I staden for å presse på for å få større kommunar, burde kommunane bli mindre, sett frå eit demokratisk synspunkt.

Utkantkommunar

Mange svar frå utkantkommunar viser at dei kjenner seg marginalisert og misforstått i dagens mediesamfunn. Typisk for slike svar er svaret frå Sørfold kommune i Nordland: «*Det oppleves ofte slik at jo lenger borte fra Oslo folk bor, jo dummere er de, jo mindre opplyste er de, ja i det hele: Jo mindre verdifulle er de. De verdifulle bor sentralt. Det er kanskje bakgrunnen for at mange tiltrekkes til der hvor de verdifulle bor*». Her kan ein stille spørsmål om det sosiale limet mellom by og land i ferd med å gå i oppløysing. I så fall er det ein verdi å skape forståing mellom by og på land. Det skal vere lov å vere stolt over heimsplassen sin, både for den som kjem frå Sørfold og frå Grünerløkka.

Men vi skal passe oss vel for å gje eit romantisk bilde av det gode lokalsamfunn. Noen har sagt at Verdikommisjonen ønskjer seg tilbake til verdiane som sto sterkt i bygder og småbyar i 1950-åra. Men dei som vokste opp på 50-talet, hugsar godt at det var eit mannssamfunn. Mennene bestemte, sånn var det berre. Og det var godt vaksne menn! Og i bygdesamfunnet var det gjerne menn av god slekt som kom frå dei store og veldrevne gardane. Barna levde nok i mange lokalsamfunn eit friare og enklare liv enn i dag. Men barnets stemme vart høyrte i langt mindre grad enn no.

Å reise bort

«Borte fann eg bygda att», seier diktaren Tor Jonsson. For mange unge i små lokalsamfunn er det avgjerande å kome seg ut for å kunne lære og for å utvikle seg vidare. Derfor er det viktig å skjønne at lokalsamfunnet ikkje er like viktig for alle og i alle livsfasar. Svaret frå Fredrikstad framhevar at «*Lokalsamfunnet har forskjellige formål for ulike mennesker. Noen bruker en stor del av livet og ressursene sine der, mens andre bruker det som en base og konsentrerer seg om utenforliggende aktiviteter*».

Noen streifar rundt som biene og samlar seg honning. Men det vart ikkje produsert honning dersom ingen var bufast og sto i ro som blomstere på same staden. Viss alle flakka rundt, kven skulle da skape trivelege bu- og nærmiljø? Det synest ut ifrå svara å vere slik at noen er gratispassasjerar i lokalsamfunnet. Dei brukar det når dei er i ein livsfase der dei treng det, mens elles i livet fartar dei rundt i mange lokalsamfunn, både i Noreg og i utlandet, utan at dei bidrar særleg mye til lokalsamfunnet dei bur i til ei kvar tid.

Elles ser det ut til å vere ein verdibrist i dagens samfunn at mange ventar på at noen annan skal ordne opp. Dette har vi valt å kalle «Bukken Bruse-syndromet». Når det oppstår eit problem eller ei utfordring, på ein arbeidsplass, i eit lokalmiljø eller i ein organisasjon, så kjem det lett forslag om at noen annan skal ordne opp. «Bak meg kjem den mellomste bukken Bruse, han er sterk han»

Gode liv utan gode lokalsamfunn?

Kan vi ha «det gode liv» utan å leve i eit godt lokalsamfunn? Det finst noen som kan klare seg utan lokalsamfunn i det heile i periodar av livet. Ikkje minst med marknadsløysingar på stadig nye område, kan noen kjøpe seg forbi mangelen på kollektive gode. Da blir det viktig å spørje om kva slags sosiale fordelingsverknad det har å satse på gode liv utan gode lokalsamfunn.

Oppfølging

Vi i Verdikommisjonen kan tenkje oss fleire måtar å følgje opp prosjektet «det gode lokalsamfunn» på. Det gjeld både dei 140 kommunane som svarte, og andre kommunar og lokalsamfunn. Ein måte kan vere å ta opp verdispørsmål i arbeidet med kommuneplanen. Andre kommunar har vald å sette ned lokale verdikommisjonar. Ein tredje måte kan vere ein debatt i kommunestyret om det gode lokalsamfunn. Prosjektet det gode lokalsamfunn er eitt av dei prosjekta Verdikommisjonen har hatt som har gitt mest gjenklang på lokale verdi-møte. Og rapporten «Kva er eit godt lokalsamfunn» har vore etterspurt. Her er det tydeleg at folk har lyst til å høyre synspunkt og kome med eigne synspunkt. Sjeldan har kritikken «det blir berre prat» vore meir misvisande. Når vi skal drøfte kva som er viktige verdiar i eit godt lokalsamfunn, er det nettopp å kome saman og prate, den rolege samtalen om dei nære ting, som er viktig.

Verdikommisjonen skal ikkje finne opp nye verdiar, berre løfte fram viktige fellesskapsverdiar og gjere dei aktuelle for vår tid. På grava til forfattaren og filosofen Welhaven på Vår Frelers Gravlund står det: «Kampen for det gode er evig ny og vekslande i art». I så måte er det eit Sisyfos-arbeid, både å leite fram og synleggjere fellesskapsverdiar og å bygge gode lokalsamfunn. Så snart vi har streva og brote steinen oppover bakke, så har den ein lei tendens til å rulle nedatt.

I vårt politiske system er kommunen den viktigaste arenaen for vedtak om innhaldet og framtida til lokalsamfunnet. Dei mest vellykka diskusjonane om kva som kjenneteiknar det gode lokalsamfunn, har vore i dei kommunane der dei har greidd å trekkje inn befolkninga og lokale media. Det er stor forskjell mellom ulike kommunars evne til å trekkje i gang politiske diskusjonar med eiga befolkning.

Den sviktande interessa for lokalpolitikk vi ser i dag, er ei stor utfordring til vår evne til å føre ein dialog om dei spørsmåla som er viktige for folks nære kvardag.

Verdikommisjonens styringsgruppe oppmodar Stortinget og Regjeringa til å sikre at kommunane får handlefridom på alle område som ikkje rører ved grunnfjellet i velferdsstatens prinsipp om likskap. Dette tilseier fjerning av eit stort tal øyremarka eller lovpålagte ordningar i dei statlege overføringane til kommunane.

Vi er i dag vitne til ein systemsvikt. Regjeringa foreslår og Stortinget vedtek lover med detaljerte pålegg til kommunane, utan at det er sørgja for full økonomisk dekning for å møte desse pålegga. Dette avgrensar handlefridomen til lokale styresmakter, og det har mest alvorlege konsekvensar for aktivitetar som ikkje er pålagt ved lov. I praksis ramar dette gjerne kulturbudsjetta særleg hardt, nettopp dei budsjetta som mellom anna skal vera med på å gjere lokalsamfunnet tiltrekkjande for ungdom.

forslag fra Verdikommisjonens styringsgruppe

Verdikommisjonens styringsgruppe foreslår at Regjeringa definerer det som i framtida skal vere grunnelementa i den lokale velferdsstaten utifrå eit likskapsprinsipp. For dei lokale oppgåvene som ikkje fell inn under dette grunnfjellet, bør kommunane få full råderett til å bestemme korleis dei skal løyse oppgåvene.

samtaler om verdier i maktens Km²

– referat fra et mangfoldig arrangement

Utgangspunktet var Universitetsplassen, novemberkulda 1999, et telt og Aulaen. Mindre enn en kilometer unna finner du nesten samtlige hovedkvarter til de mektigste institusjonene i Norge: Regjering, Storting, Konge, Børs, De Store Avisene, De Store Bankene, Forlagene, Industrikonsernene, Fagforeningene, Forsvaret. Vi ønsket en debatt hvor disse ble utfordret, og vi inviterte flere representanter for disse – og omtrent alle sa ja og kom.

Verdikommisjonen samordnet og organiserte, men det var flere som deltok som arrangører: Universitetet i Oslo, Redd Barna, Norsk Lærerlag, Norsk Lærerstudentlag, Foreldreutvalget for grunnskolen, Norges Idrettsforbund, Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn, Natur og Ungdom, Changemaker, Norge 2000 med flere.

Vi arrangerte fire formiddagsseminarer og ett kveldsseminar i Aulaen. Deltakelsen var fra 250 til 450 personer hver gang. Dessuten hadde vi et møte i Gamle Festsal og en hip-hop kveld i Aulaen. I teltet var det mange diskusjonsopplegg, stand-up m.m. – med mindre besøkstall.

Temaene for seminarerne fulgte opp prosjekter som allerede var igang i Verdikommisjonens arbeid. Dette var ikke bare «en-gangs-happenings», men innslag i prosesser som skulle fortsette.

Første tema: SKOLEN OG LÆREREN

Vi valgte å fokusere på den ene faktoren som forskerne er enige om gjør mest utslag for om elever lærer, nemlig *læreren*. To ungdomsskoleklasser fra Nordland og en fra Oslo forberedte utfordringer til undervisningsminister Jon Lilletun og stortingsrepresentantene Kristin Halvorsen og Siv Jensen. Elevene brukte den såkalte PLA-metoden utviklet av Redd Barna. Metoden er et hjelpemiddel til å uttrykke ting selv om man ikke er ordflink. Minister og stortingsrepresentanter ble satt til å tegne og forklare under overoppsyn av elevene. Ellers hadde seminaret innslag av Gunilla Granath fra Sverige som i en alder av 48 år hadde gått inn i en ungdomsskoleklasse et halvt år. Hennes bok, *Rapport fra uvirkeligheten*, er en beskrivelse av kjedsomhet og alt det som foregår uten at de fleste lærerne har peiling. Rune Slagstad ga en kritisk historisk oversikt over utviklingen av lærerrollen fra folkeopplyser til funksjonær. Per Inge Torkelsen, klovn og tidligere lærer, bedrev alvorlig humor, og representanter for arrangørene, Helga Hjetland (Lærerlaget), Hans Christian Nes (Lærerstudentlaget), Britt Solheim (Foreldreutvalget) og Inge Eidsvåg (Verdikommisjonen), hadde korte innlegg. Møteleder var Edle Daasvand Skjæveland. De fleste medarrangørene har dette temaet som sitt daglige arbeid og kunne slik bruke det som kom frem. Verdikommisjonen fulgte opp temaet med et eget prosjekt hvor vi gikk ut med verdispørsmål til alle Norges grunnskoler.

Andre tema: TENÅRINGSIDRETTE

Vi tok utgangspunkt i forskjellige miljøer i tenåringssidretten. Ungdommer fra fotball, helsestudio, ekstreidrett (fallskjermhopping), snowboard, basketball, KRIK og toppidrettsgymnaset deltok med egne innslag. Idrettsforbundet har sagt at de bygger på fire grunnverdier: Glede, helse, ærlighet og fellesskap. Kommer disse verdiene til uttrykk i praksis? De som ble utfordret til å reagere, var statsminister Kjell Magne Bondevik, Ole Paus, Grete Ingeborg Nykkelmo og Erik Mykland. Mari Kristin Sissjord og Sigmund Loland fra Idrettshøgskolen la frem henholdsvis en beskrivelse av utviklingen og en oversikt over verdivalg for fremtiden. Siri Halle ga et personlig vitnesbyrd over hva konkurranseidretten kan gjøre med et menneske. Lederen i Idrettsforbundet Kjell Kran avsluttet møtet.

Tredje tema: NASJONAL DIALOG OM TRO OG LIVSSYNN

Verdikommisjonen og Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn hadde i ett år forberedt seg på å starte en nasjonal dialog mellom alle tros- og livssynssamfunn i Norge. Til denne samlingen i aulaen hadde samtlige organisasjoner pekt ut ledere som skulle være med i dialogen. Samlingens første del besto i en høytidelig åpning med Hans Majestet Kong Harald til stede. Fra Tyskland kom professor Hans Küng som mer enn noen annen har vært drivkraft i de globale samtalene mellom religionene. Hans teser er at det blir ingen fred i verden uten fred mellom religionene, og ingen fred mellom religionene uten at de går inn i dialoger. Biskop Gunnar Stålsett tok opp brennbare spørsmål i vår nasjonale dialog som formålsparagraf i skolen og KRL-faget. Leder for samarbeidsrådet Egil Lothe og Dag Hareide, ledet møtet. Knut Reiersrud og Javid Assari Rad deltok med musikalske innslag. Representanter for 8 forskjellige tros- og livssynssamfunn leste fra sine skrifter. Oppfølgingen skjedde umiddelbart etter møtet da de 50 delegatene fordelte seg på seks grupper som skulle arbeide ett år fremover med forskjellige tema.

Fjerde tema: VERDIER VED LIVETS SLUTT

Det første arrangementet var en diskusjon om aktiv dødshjelp under tittelen «Livshjelp eller dødshjelp?». Verdikommisjonens styringsgruppe la samme dag fram sin uttalelse mot legalisering av aktiv dødshjelp og for aktiv livshjelp for døende. Den ble lagt frem av bl.a. Marie Aakre, Per Fuggeli og Lars Ødegård. Kommentarer kom fra bl.a. filosof Lars Johan Materstvedt, Axel Schmidt (leder av Mitt Livstestamente), jusprofessor Erling Johannes Husabø og helseminister Dagfinn Høybråten. Møtet ble ledet av Henrik Syse.

Det andre arrangementet hadde som overskrift: «Døden er livsviktig – verdier ved livets slutt». Seminaret fikk preg av en mangfoldig bruk av musikk, liturgiske handlinger, dikt og samtaler hvor man forsøkte å nærme seg temaets mange sider som «om å ta farvel», «når barn og unge møter død og sorg», «om ritualenes rolle» og «døden i kunst og filosofi». Deltakere var bl.a. Unni Wilhelmsen, Kine Hellebust, Jakob Margido Esp, Per Arne Dahl, Sigmund Groven, Marie Aakre, Andreas Skartveit, Martin Eikeland, Anne Margrethe Vinhovde, Elin Hordvik, Steinar Ekvik, Hans Stifoss-Hanssen, Anders Rogg, Tore Frost og Peter F. Hjort.

Femte tema: HVEM TAR ANSVAR FOR DEN SJUENDE GENERASJON?

Dette var et mindre besøkt, om enn tematisk viktig møte. Spørsmålet som ble stilt, var: Når politikerne ofte ikke tenker lenger enn til neste valg, og når de som investerer ikke tenker lenger enn det som gir gevinst, hvem skal da tenke på de kommende generasjoner? Deltakere var Kåre Willoch, Kirsti Kolle Grøndahl, Jan Erik Langangen, Unni Berge og Einar Håndlykken.

Teltet – og hip-hop!

Teltet på Universitetsplassen var befolket av en gruppe ungdomsorganisasjoner (Natur og Ungdom, Oslo Unge Høyre, Changemaker, Boligaksjonen 2000, AUF i Oslo, Antirasistisk Senter, Press, SAIH, BURO m.fl.)

Temaene som ble diskutert i teltet var «Skolebudsjettet i Oslo», «Norge – den siste sovjetstat?» «Ungdom og World Trade Organisation» og «Boligkrisa i Oslo». Jonas Rønning sto for daglige stand-up. Fra Sør-Afrika hadde vi invitert hip-hop-bandet Prophet of da City som gjorde en rundtur til ungdomsskoler og klubber i dagene før og etter. De deltok i teltet og hadde en egen hip-hop konsert i Aulaen. Musikken springer ut av 80-tallets hip-hop-kultur i Sør-Afrika med sitt opprør mot rasisme, mot vold og mot statlig undertrykking.

Oppsummering

Mye av poenget var å presentere et mangfold av tema og mennesker som diskuterer verdier. Vi kunne ha ønsket oss mer tid til å planlegge hvordan så vidløftige temaer kunne tas ned og følges opp i praksis – hvilket vel er en hovedinnvending mot slike samtale- og diskusjonsarrangementer generelt. Heldigvis var de fleste møtene del av prosesser som foregår i de forskjellige organisasjoner og institusjoner før og etter møtene. Slik sett får vi håpe at det som kom frem, tas vare på. Vi henviser ellers til artikler om skolen, om verdier ved livets slutt og religionsdialogen annetsteds i denne rapporten.

sommerleir på Stortinget – Gruppe 2050

For første gang har gjennomsnittsalderen på stortingsrepresentanter vært 16 år, en hel uke til ende. Mens de vanlige stortingsrepresentantene tok ferie, «okkuperte» nemlig ungdommer fra hele landet Stortinget for å diskutere hva slags samfunn de ønsker seg. «Sommerleir på Stortinget» ble arrangert fra 25. juni til 1. juli 2000, med 100 deltakere mellom 14 og 19 år, samt 15 tilretteleggere mellom 15 og 25 år. Verdikommisjonens prosjekt «Gruppe 2050» (Midtveisrapporten s. 86 ff.) og Ungdommens Demokratiforum (nedsatt av Barne- og familiedepartementet) var arrangører, mens Miljøvern-, Barne- og familie-, Kommunal- og regional- og Kirke-, undervisnings- og forskningsdepartementet betalte det meste av prosjektet.

Mål for sommerleiren og «Gruppe 2050»

Det overordnede målet med prosjektet «Gruppe 2050» og sommerleiren det resulterte i, var å synliggjøre ungdoms syn på verdivalg i samfunnet, med tanke på hvilke konsekvenser dagens verdivalg har på fremtiden: «Hva slags samfunn vil vi ha i år 2050?»

Sommerleiren skulle imidlertid også rette søkelyset mot samfunnet vårt her og nå, og det var et ønske fra arrangører og deltakere om å påvirke politiske beslutninger i en viss grad – både ved det at den ble arrangert, og gjennom de konkrete forslagene og meningene til deltakerne. Det var også et delmål for leiren å stimulere strukturer som fremmer ungdoms medvirkning på alle nivåer i samfunnet. Sist, men ikke minst var det sentralt at deltakerne tilegnet seg kunnskaper, erfaring og nettverk som de kan bruke i sitt lokalmiljø.

Å få påvirke fremtiden sin

Et av de sentrale prinsippene i FNs barnekonvensjon er at barn og unges mening skal bli hørt og tillagt vekt i saker som angår dem. Og det er mange saker som berører barn og unge både på kort og lang sikt. På Stortinget tas mange beslutninger om hvordan samfunnet skal bli i fremtiden, f.eks. i år 2050. Dagens politikere lever ikke i år 2050, men det gjør de fleste av dagens ungdommer. Unge bør i større grad få påvirke fremtiden sin, så hvorfor ikke samle en gjeng ungdommer på Stortinget? Sommerleiren på Stortinget skulle ikke være noe ungdomsparlament hvor flertallets avgjørelser var det viktige. Deltakerne ville aldri bli representative for ungdom i Norge statistisk sett. Dessuten er ikke unge mennesker en homogen gruppe, og er uenige i mange samfunns- og verdispørsmål. Alle skulle få delta på sine premisser og slippe å late som om de var partipolitikere med en mengde taleteknikkurs bak seg. Metodeverktøyene som ble brukt, var derfor visuelle: Gruppene jobbet sammen om å tegne modeller, matriser og diagrammer, de klippet, limte og diskuterte. Dette var også viktig fordi aldersspennet blant deltakerne var ganske stort.

Forarbeidet

Tidlig i prosessen var det viktig å finne ut om det i det hele tatt var mulig å få bruke Stortinget til et slikt ungdomsarrangement. Prosjektledelsen hadde derfor møte med stortingsdirektør Hans Brattestå og hans administrasjon og fikk full praktisk og teknisk støtte. Skole- og opplysningstjenesten ved seksjonsleder Ivar Buch-Østbø var hovedkontakt i det videre samarbeidet med Stortingets administrasjon. Det viste seg at det tidligere er arrangert et «mini-Storting» på Tau i Rogaland for skoleelever fra fylket, men med et noe annet konsept enn det man her ønsket.

Mye tid gikk med til å finne økonomisk støtte til prosjektet. Ulike organisasjoner og instanser ble kontaktet, men til slutt var det departementer som stilte opp. Arbeidsutvalget i Gruppe 2050 engasjerte Håvard B. Øvregård som prosjektleder, mens Unni Berge var prosjektsekretær i innspurtsfasen.

Det foregikk også en løpende dialog med ulike barne- og ungdomsmiljøer og -organisasjoner for å sikre oppslutning om tankene bak prosjektet. Ulike ressurspersoner ble brukt til idémyldringer og arbeidet med konseptet. I samarbeid med Stiftelsen Idébanken og Hedmark 4H/Tusen tanker tar tak, ble det arrangert et stort fremtidsverksted i Hedmark i februar for å se på metodikk.

Deltakerne

Alle som er født 1981-85, ble invitert til å melde seg på. Terskelen ble bevisst lagt lavt, med fokus på at alle som har egne tanker og drømmer om fremtiden, burde melde seg på. Nettopp med utgangspunkt i lav terskel ble både reise og opphold dekket for deltakerne. Arrangørene ønsket ikke å lage sommerleir for dem som allerede er medlem av politiske partier, men for dem som ikke er fullt så bevisste på hva politikk og medvirkning er – selv om de har meninger om mangt. Uansett fritidsinteresser og personlighet skulle det være mulig å bli med, og det var viktig å få frem mangfoldet blant ungdom. Personlig motivasjon sammen med en viss forpliktelse til å følge opp arbeidet lokalt etterpå var viktig. 130 000 løpesedler ble spredd til skoler, fritidsklubber, idrettslag, organisasjoner, gjennom enkeltpersoner og via Internett. Over 700 personer meldte sin interesse, noe som må kunne betegnes som bra.

Etter lange og grundige diskusjoner ble det besluttet at deltakerne skulle finnes ved tilfeldig loddrekning, ut fra en kvote på fem personer fra hvert fylke. Fra noen fylker var det seks personer som ble trukket ut, slik at det til sammen ble 100 deltakere. Målet kunne aldri bli å finne en representativ

forsamling av unge mennesker, men ren «hodeplukking» ville man ikke ha. Deltakerne forberedte seg på egen hånd ved hjelp av informasjon fra arrangørene.

Metodebruk

Det var et viktig prinsipp at alle skulle ha lik mulighet til å delta, så metodene måtte ikke være ekskluderende. Alle måtte få mulighet til å jobbe med tema de er opptatt av, og hele komiteeprosessen måtte være mest mulig deltakerstyrt.

For dette formål ble det brukt metodeverktøy som ofte går under fellesbetegnelsen PLA (Participatory Learning and Action), som setter likeverdig deltakelse i sentrum. Kommunikasjon og samhandling foregår med visuelle teknikker; tegninger, rollespill, enkel kart osv. Målet med prosessene er å få frem alles meninger og synspunkter, gjennom å definere begreper og problemstillinger, kartlegge informasjon, finne løsningsforslag og lage handlingsplaner.

Tilretteleggere

Til 100 deltakere trengs det mange medhjelpere for å få alt i havn. Tilretteleggerens oppgave var å legge grunnlaget for komiteenes arbeid, med ulike metodegrep og sosiale avbrekk. Det var viktig at tilretteleggerne ikke var særlig mye eldre enn deltakerne, og at de ikke pådyttet deltakerne egne meninger og verdier.

For å bevisstgjøre tilretteleggerne på deres tilbaketrunkne rolle og skolere dem i mulige konkrete metodegrep, ble det avholdt en egen to-dagers samling en stund før sommerleiren. Skoleringen stod PRESS og Hildegunn Brattvåg fra LNU for.

Komiteearbeid med kreative metoder

Den første dagen var det valg av temaområder og dermed «Stortingskomiteer» som ble satt i sentrum. I tillegg var det selvsagt viktig å bli litt kjent med hverandre og lokalene til Studentsamskipnaden i Ås, hvor vi var innkvartert under leiren.

Utgangspunktet for dagen var: «Hvilke tema ønsker vi å jobbe med denne uka?» Både konkrete problemstillinger og mer generelle temaområder kom frem ved hjelp av ulike samarbeidsteknikker, og etter flere omganger kom deltakerne frem til følgende komiteer: Skole, miljø, fritid, distrikt, rasisme, rus, Norge i verden, ungdom og økonomi, helse og omsorg, mobbing og diskriminering. Mange flere temaer ble trukket frem som viktige, men de aller fleste kunne tas inn under en av hovedgruppene ovenfor.

De neste to dagene fordypet alle seg i ett av temaene og konkretiserte dette i fellesskap. Gruppekontrakt ble laget for å sikre godt samarbeid i komiteen. Begreper ble tegnet for å skjerpe fokus og få frem uenighet og misforståelser. Aktørene innen temaområdet ble kartlagt og plassert etter innflytelse, samt etter den innflytelse de *burde* ha. Ideer og informasjon ble systematisert og videreutviklet. Diagrammer ble laget for å visualisere forholdet mellom innsats og resultat på konkrete tiltak. Rollespill ble også brukt som uttrykksmåte av mange komiteer. Videre ble det laget tiltaksplaner, og prioriteringer ble gjort ut fra tiltakenes gjennomførbarhet og nytteeffekt. Komiteene forberedte spørsmål til spørretimen.

Filosofikafé

Barne- og ungdomsfilosofene (BUF), Øyvind Olsholt og Ariane Schjelderup, kom på besøk og ledet filosofikafé med sommerleirdeltakerne som aktive debattanter. Deltakerne fant temaer de ville diskutere og endte med «verdien av å ha et funksjonshemmet barn», samt «meningen med livet». Verdidiskusjonene gikk livlig for seg.

Ungdommens spørretime

Etter dager med komiteearbeid var det klart for å innta selve Stortinget. Visepresident i Lagtinget, Svein Ludvigsen, hilste deltakerne velkommen inne i selve Stortingssalen. Deretter var det omvisning og informasjon om Stortingets historie.

Sommerleiren arrangerte selvsagt sin egen utgave av Stortingets spørretime. Barne- og familieminister Karita Bekkemellem Orheim og miljøvernminister Siri Bjerke stilte til grilling i spontanspørretimen, mens Trond Giske hadde sendt statssekretær Berith Bergersen som stand-in. Som takk for det ble statssekretæren sendt hjem til departementet med en kaktus. Og under presentasjonen fredag dukket Giske opp.

De tre fikk møte store mengder ungdommelig utålmodighet i to timer og fant fort ut at spørsmålsstillerne forlangte tydelige og konstruktive svar. Alle komiteene kom med spørsmål, i tillegg til en del individuelle spørsmål fra ulike deltakere.

Bjerke måtte svare for planene om gasskraftverk, merking av produkter som er testet på dyr, krav om flere miljøvennlige biler, om privatisering av Statoil skal gå ut over miljøet, og om scooterkjøring skader mer enn båtjøring.

Skolestatssekretæren fikk spørsmål om gratis skolebøker på videregående skole, om privatskoler kan bli billigere slik at flere får råd til å gå på dem, hvorfor det satses så lite på ungdomsskolen, hvordan lærerne kan bli bedre og læreryrket mer attraktivt, samt hvorfor musikk, dans og drama nedprioriteres i skolen.

Resten av spørsmålene måtte Orheim svare på: om bedre kollektivtilbud i distriktene, vern av små

aviser, beskyttelse av norsk landbruk, hva statsråden gjør for å hindre hverdagsrasismen (som for eksempel gjør at mørkhudede blir stoppet på gaten av politiet), om frivillige antirasistiske organisasjoner bør få mer støtte, KRL-fagets overfokusering på kristendom og hva som gjøres med dette, drikkepress blant unge, hva Regjeringen gjør med at narkotika er billigere enn polvarer, opera vs. ungdomshus, støtte til kor, spilleautomater og spilleavhengighet, opera vs. skoleutstyr, ettergivelse av u-landsgjeld og evt. oppfølging etterpå, norske bedrifter som får støtte fra bistandsdepartementet – ikke næringsdepartementet, barnedrap og beskyttelse av de små og svakeste i samfunnet, om varetektsfengsling er i tråd med menneskerettighetene, øremerkede penger til ungdomstilbud, tilbud for unge som ikke driver med idrett, reaksjoner mot land som mottar bistand og samtidig bryter menneskerettighetene, NATOs bombing og Norges mulighet til å protestere, fjerning av ordet «innvandrere», homofile i statskirken, hvordan vil Regjeringen få inn flere diskriminerte grupper i høyere stillinger, og ungdom bør få mer tillit og ansvar for eksempel til å drive ungdomshus.

Fylkeskomiteer og langtidsprogram

Dagen etter var det klart for fylkeskomiteer, hvor deltakerne fra samme fylke diskuterte positive og negative sider ved hjemfylket, samt hva som kan gjøres for at det negative kan snus rundt. Dessuten var det forberedelser til presentasjonen av langtidsprogrammet, som skulle foregå fredag 30. juni. Det samlede resultatet fra alle komiteene ble til «Ungdommens langtidsprogram». Deltakerne ønsket ved hjelp av dette egne langtidsprogrammet å få et klart ungdomsfokus på Regjeringens langtidsprogram som kommer våren 2001, samt å komme med tidlige og klare innspill til den kommende «Ungdomsmeldingen» som Stortinget ønsker å få i stand. Stortingspolitikere stilte fra alle partier, unntatt FrP og SV som bare stilte opp under presentasjonen, mens SU, AUF og KrFU var på plass av de ungdomspolitiske partiene. Etter presentasjonen ble det festmiddag med god mat, rapping og moro.

Oppsummering

Sommerleiren fikk god oppmerksomhet i media, med langt over 120 presseoppslag i løpet av en 14-dagers periode. Inkludert i dette er innslag på både TV2s og NRKs nyhetssendinger. Ellers var særlig lokalmedia ivrige til å følge opp sine lokale deltakere, både før, under og etter leiren. Deltakerne har gitt meget positiv tilbakemelding, og mange forteller om økt engasjement og lyst til å delta mer aktivt i lokalmiljøet.

I begynnelsen av sommerleiren var en av fellesnevnerne utsagnet: «Jeg er ikke interessert i politikk». Det var atskillig færre som sa det samme da de reiste hjem igjen etter sommerleir på Stortinget.

noen anbefalinger fra sommerleirens deltakere:

- 1: Mobbing- og diskrimineringsgruppa vil ha flere homofile prester inn i statskirken. Videre mener deltakerne at regjeringen må sørge for at det blir flere kvinnelige biskoper, fordi dette er viktig for å sikre likestilling og et bedre kvinnesyn i kirken. Komiteen var også opptatt av funksjonshemmedes situasjon og diskriminering av begge kjønn i arbeidslivet.
- 2: Norge-i-verdenkomiteen ønsker en ny bistandspolitikk, hvor målet i større grad er å hjelpe vanskeligstilte i verden, og ikke fylle opp norske bankkontoer. Komiteen mener at Norge får tre ganger så mye penger tilbake fra U-land som Norge overfører i bistand. Dette skyldes at U-landene betaler renter på lån og at Norge kjøper billige råvarer fra U-land, foredler dem og selger dem dyrere tilbake.
- 3: Distriktskomiteen mener det må et krafttak til for å snu flyttestrømmen fra bygdene til byene, og peker på at det trengs bedre fritidstilbud til unge, bedre kollektivtilbud og bedre lokalaviser i distriktene.
- 4: Antirasismekomiteen mener rasisme er et virus som forpester samfunnet. De ønsker fokus på medias ansvar, og hvordan media omtaler mennesker, og foreslår å fjerne ordet innvandrere.
- 5: Miljøkomiteen foreslår avgifter for produkter som er dyretestet, og billigere miljøvennlige biler.
- 6: Helse- og omsorgskomiteen ønsker å bruke oljefondet for å få en bedre eldreomsorg. Komiteen vil at menneskelige verdier skal settes i fokus i legeutdannelsen, og bedre tilrettelegging for at frivillige kan gjøre en innsats for de eldre. Videre påpeker komiteen at flere kommuner bryter loven ved å ikke ha et tilfredsstillende helsesøstertilbud i skolen, og at dette har store konsekvenser for bl.a. oppfølgingen av dem som sliter med psykiske lidelser og spiseforstyrrelser.

avisen «Grepet»

– gode eksempler på lokalt engasjement

Er Norge virkelig et så kaldt og kynisk samfunn som noen vil ha det til? Skritter vi over den forhutlede stakkaren på fortauet uten å snu oss? Er det ikke plass og penger i det norske samfunn til å ta i mot noen få tusen kosovoalbanske flyktninger, slik noen politikere hevder? Og har virkelig enkeltmenneskers engasjement og solidaritet gått til grunne i egosentrisk jag etter ny bil, eksotiske feriereiser og kostbare mobiltelefoner?

Med disse ordene startet redaktør Per Erik Borge sin leder i avisen «Grepet». Dette var en avis som ble laget våren 1999 av journalistelever ved Høgskolen i Oslo. Avisen ble til som resultat av et samarbeid mellom Norges Røde Kors og Verdikommisjonen. De to institusjonene førte en dialog med Høgskolen i Oslo ut fra en idé om at journalistelevne kunne lage en temaavis om personlig engasjement som ledd i sitt avsluttende arbeid ved skolen. Avgangsstudentene tok utfordringen og laget en flott avis med gode reportasjer om personlig engasjement hos vanlige mennesker rundt i landet. Studentene hadde selvsagt full redaksjonell frihet, sammen med redaktør Borge.

Ta pulsen på samfunnet

Studentene har, som Borge sier i lederen, gjort et forsøk på å ta pulsen på et lite samfunn i raske endringer, beliggende i Europas utkant, men midt i verden. Ikke engang det vesle, forblåste fiskeværer Mehamn i Finnmark er noen utkant i det globale samfunn. Der lever tretten nasjonaliteter tett på hverandre og holder innsamlingsaksjoner for sin russiske vennskapsby Onega mens hjørnesteinsbedriften i lokalsamfunnet går konkurs. Journaliststudentene har funnet et annet Norge. Et Norge som bryr seg. Enkeltmennesker og organisasjoner som tar ansvar. Som har et etisk ståsted og lever sine verdier ut i hverdagen.

De har funnet øysamfunnets barmhjertige samaritan, sykepleieren Randi Johannessen på den lille øya Vassøy utenfor Stavanger. Hun stiller opp både dag og natt for øyboerne. Hun bryr seg og gir syke og skadde trygghet og hjelp før legebåten rekker å komme fra fastlandet. Med fulltidsjobb som operasjonssykepleier ved Rogaland sentralsykehus og mange år som aktiv lokalpolitiker er det kveldene og helgene som har gått med til nabohjelpen – til å sette sprøyter, vaksiner, fjerne sting, fiskekroker eller fliser og å lappe sår.

De har funnet Fredrik Stovner som til daglig jobber i Statens lånekasse for utdanning. Han meldte seg en dag til Bymisjonen i Oslo og tilbød sin frivillige innsats. Uten å få en eneste krone hjelper han narkomane tilbake til en hverdag uten stoff. Fredrik har bakgrunn som universitetsutdannet og er i førtiårene. En undersøkelse fra Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste viser at jo høyere utdanning du har, jo mindre jobber du for veldedige organisasjoner eller politiske partier ...

– Det er tankevekkende at de med høy utdanning gjør lite frivillig arbeid. Det bør de akademiske miljøene ta inn over seg. Utdanning må ikke bety et evig karrierejag, sier Stovner. Bymisjonen i Oslo har gitt Stovner ansvar for en gruppe med eks-narkomane som trenger et nytt miljø. Hans oppgave er å være venn og sosial veiviser tilbake til samfunnet. Han inviterer dem på fiske- og hytteturer, tar dem med på teater og snakker med dem.

De har funnet de to journalistene Per Anders Johansen og Lars Erik Nygaard som forteller om samfunnsengasjementet som drivkraft i arbeidet, ikke status eller lønn. De forteller også om hvordan det kritiske søkelyset de setter på makthaveres og andres oppførsel stiller krav til hvordan de selv kan oppføre seg.

Antirasisme

Studentene har funnet ordfører Roger Hansen og de 1300 innbyggerne i Gamvik kommune som har besluttet å være en antirasistisk kommune. De så problemet med at folk som kom til dem, bare ble boende en kort stund. Fjernsynet isolerer folk i stuen sine, og nye innbyggere blir sittende alene. De dannet Gamvik Internasjonale Forening. I tillegg til å hjelpe sultende barn i den russiske byen Onega har de et bredt internasjonalt engasjement. Rundt kaffebordet sitter stifteren av foreningen, Henning Irgens, sammen med Ani Aedo Folvik fra Chile, Sripavan Vaitihilingam fra Sri Lanka, Marianna Andreassen fra Finland, Lillian Michelle Hattestad fra Vingrom ved Lillehammer og Anders Solbu som er fra bygda. Felles for alle seks rundt kaffebordet er tanken på å bry seg om andre mennesker, vennskap og internasjonal solidaritet. Lillian brenner for de fattige i Bolivia. Hun har fått tilsendt kunst- og håndverksgjenstander fra Latin-Amerika som foreningen skal selge. Inntekten skal gå til en landbruksskole som skal hjelpe bønder å dyrke jorda mer effektivt. Foreningens neste temakveld skal handle om bøndene på høysletta Altiplano. De gir TV'n skylda for at dugnadsånden og den nord-norske gjestfriheten har vanskelige kår. Alle seks minnes da strømmen gikk under kuldeperioden sist vinter, med en helsikkes vind ute. – Da var det kjempekoselig. Folk kom til hverandre. Vi hadde stearinlys og fyr på ovnen og vi snakket sammen, forteller de. – It was almost sånn hyttestemning, sier Ani Aedo fra Chile.

De har funnet Akhenaton De Leon, leder i Organisasjonen Mot Offentlig Diskriminering (OMOD). Han har mor fra Trøgstad og far fra Trinidad. Han er født i London og oppvokst der og i Trinidad. De siste 19 årene har han bodd i Oslo, men føler seg fremdeles litt utenfor. Det er flere årsaker til det. Hver dag jobber han med å komme til rette med problemene. De Leon snakker fort, lenge og engasjert og helst om respekt og likeverd. Respekt og likeverd mellom de forskjellige folkeslagene. «I både Norge og

England mangler man denne respekten», sier han. «Dette er noe jeg merker veldig godt, blant annet i diskusjoner. Andre opplever det gjennom et lukket arbeidsmarked. Mistilliten kommer sjelden åpent fram, men den er der. Svarte blir ikke tatt på alvor», sier De Leon oppgitt.

Idrett

Journaliststudentene har funnet Terje Greiner, en av mange nøkkelpersoner i Vålerenga. Etter at sønnene begynte å spille fotball for Vålerenga, har han vært trener, lagleder, materialforvalter og medlem i juniorstyret. Sønnene har for lengst sluttet å spille, men Terje er fortsatt trofast mot klubben. Terje Greiners oppofrende innsats for klubben er nok noe man ser stadig sjeldnere i norsk idrett, der det i mange sammenhenger synes å være pengene som rår. «Den tradisjonelle dugnadsånden kan være i ferd med å sive ut av idretten», sier Sigmund Loland som er leder av Idrettens Verdiform, et utvalg som skal gi etiske råd til styret i Norges Idrettsforbund. Loland mener at det over hele landet blir stadig vanskeligere å få tak i frivillige ledere og trenere, særlig i barneidretten. Daglig leder Svein Femtehjell i Fredrikstad Idrettsråd mener at konkurranse-idretten betyr stadig mindre for folk flest. De orker ikke lenger trene tre ganger i uken for å spille på A-laget i tredjedivisjon, og de gidder heller ikke å samle inn penger til alskens lag. Idrettslagene bør heller satse på idrett som skaper et godt lokalmiljø, der hele familien kan delta i fellesskap, sier han.

Camphill

De har funnet Terje Hammer på Jøssåsen camphill-landsby. En camphill-landsby er en landsby hvor psykisk utviklingshemmede lever og arbeider sammen, med bistand fra mennesker som Terje Hammer. Mennesker som gir avkall på lønn, privatliv og fritid for å leve i fellesskap med psykisk utviklingshemmede. For det er slik de lever, medarbeiderne i en camphill-landsby. Her får de behovene dekket av fellesskapet. For tyve år siden kom Hammer til Jøssåsen med kone og barn. Han bor der ennå. Også på andre måter er dette en uvanlig landsby. Camphill-bevegelsen ble grunnlagt i 1939 av den østerrikske legen Karl König. Han hadde spesialisert seg på behandling av psykisk utviklingshemmede barn. Han var inspirert av antroposofiens grunnlegger, Rudolf Steiner. König grunnla en camphill-landsby i England, og nå finnes de over hele verden. Ifølge en medarbeider er det ikke en betingelse å være antroposof for å være medarbeider på Jøssåsen. Men det hjelper. «Mye av det vi gjør, gjør vi ut fra en antroposofisk menneskeforståelse. Derfor kan mye av det vi gjør, virke meningsløst dersom man har et annerledes menneskesyn», sier Johannes Schumacher fra Tyskland, en annen medarbeider.

Kamp på Eidsvoll

Studentene har funnet Bjørn Erik Hjorth og Unn Bakken i bygda Finstad i Eidsvoll kommune. Sent fredag 20. november 1998 ringer en journalist til ildsjelen Hjorth og spør om hva han mener om at rådmannen i kommunen vil legge ned Finstad skole. Lørdag klokken 10 hadde Hjorth og tretti foreldre ved skolen bestemt seg for hvilken aksjonsform de skulle velge. «På Finstad er skolen nøkkelen i lokalsamfunnet. Før hadde vi butikken som samlet oss, men nå er det først og fremst skolekretsen som definerer vårt nærmiljø. Alle forstod at dersom skolen forsvant og ungene våre forsvant til ulike andre deler av kommunen, ville det være begynnelsen på slutten for Finstad som lokalmiljø», sier Unn Bakken som var leder for foreldreutvalget ved skolen. I løpet av to uker sendte barna i skolekretsen inn et ukjent antall leserbrev, og flere arrangementer ble gjennomført. Kampen deres ble kronet med seier. De har også funnet Odd Bøe og Jan Erik Nyborg i bygda Dal i Eidsvoll kommune. To år tidligere hadde disse tatt opp kampen med en sterkere fiende enn kommunen. Postens store effektivitetskampanje rullet over landet, og 2072 Dal skulle nedlegges. Tre uker etter at beskjeden kom, var hver eneste husstand på Dal kontaktet, og folk fra bygda flokket seg rundt butikken for å tegne seg på lister. «Det beste med aksjonen var hvordan den samla folk. Nå møtte jeg mennesker jeg aldri hadde snakka med før, som lurte på hvordan det gikk med postkontoret. Alle ville vite, alle stod bak kampen», forteller Odd Bøe. Kampen for å bevare postkontoret lyktes ikke. «Det er lettere å nå fram når beslutningene tas av kommunen eller noen andre som har ansvar for lokalmiljøet», sier Bøe med henvisning til avgjørelsen om Finstad skole. «Likevel, vi markerte hva vi mente. Det er viktig å vise at folk er våkne nok til ikke å ta ethvert toskete vedtak som god fisk.»

Mennesker som vil noe

Studentene har funnet Nina Ring Amundsen som ble opprørt over en mor som etterlot sin lille fireåring alene på gaten fordi han ikke fortet seg nok. Hun grep inn – for fire-åringens skyld. De fant også Alice Åtland Gyland som fortalte om en norsk-amerikaner som skulle hjem til gamlelandet for å besøke en stor stein. Han kjente ingen og skulle ikke besøke noen for øvrig. Da han utvandret, var han en fattig gutt. Ved den store steinen hadde han som liten gutt hatt møter med en jenvaldrende jente fra en velstående familie. Hun visste at han sultet, og hun tok alltid med rikelig med mat til ham når de møttes for å snakke sammen ved steinen. Han fikk spise seg mett og kunne ta med mat hjem til moren sin. Hvis journaliststudentene hadde fått muligheten til å fortsette å lete, ville de nok funnet mange flere. Men de fant mange nok til å vise at engasjementet for andre finnes i rikt monn.

prosjekt kystfart

Verdikommisjonen har fått ei enorm mengd velgrunna og velrelaterte synpunkt frå folk som arbeider med verdispørsmål og utfordringar i lokalmiljøa sine. Med bakgrunn i dette støtta VK eit samarbeid med mellom anna Norges Forskningsråd og Fiskerinæringa sitt Felles Kompetansestyre (FFK) i eit pilotprosjekt kalla «PROSJEKT KYSTFART».

Vi fyllte ei ombygga Colin Archer-skøyta (*Biskop Hvoslef*) med forskarar og kulturarbeidarar og drog på tokt til 10 ulike kyst-kommunar i Troms fylke på 12 dagar, etter denne malen:

1: *Barnetime frå boka: «Ho Anne og den forsvunne nøkkelen»*, basert på ungar sin kvardag og oppvekstvilkår langs kysten, med vekt på identitet.

2: *Informasjonstime for ungdomsskoleelevar på avgongstrinnet*, med fokus på å sjå kva som finnes av potensiale i fiskerinæringa. Den største eksportnæringa i Nord-Noreg vil gjerne vise ungdom kva for rikdom havet kan gje, og kva han kan brukast til, ikkje minst for folk frå landsdelen.

3: *Tanken om Folkeuniversitetet*: Forskarane må forske der folk bur. Deretter må folk få ta aktiv del i resultatane. På dette toktet held forskarane forelesingar om mellom anna ulike måtar å starte opp på, og korleis ein kan satse på næring i ymse kombinasjonar. Dette for å inspirere til nytenking omkring det å kunne sikre busetting nordpå etter år 2000.

4: *Folkemøte*: Lagt opp i kvar kommune etter kva kommunen sjølv meinte dei hadde mest utbytte av å diskutere, t.d. lokalplanlegging. Her fekk mang ein kommunepolitikarar gladeleg dele sine frustrasjonar med forsamlinga over manglande økonomi, lokale konflikhtar eller utfordringar som kommunen sto ovafor. Men ikkje minst var folkemøta lagt opp til å inspirere til leveleg verdiskaping i kvar enkelt kommune.

5: Kvar dag blei avslutta med Lofoten Teater som spelte «Feskarbonden», eit stykke basert på bestselgjaren til Orkana Forlag (Stamsund) om nordnorske kvinnfolk sine historier i kampen for å overleve.

I desse solfylte dagane i mai/juni fekk folk på ei svært lita kyststripe av det langstrakte landet vårt ei oppleving på sine eigne premiss då tema var: **Din eigen identitet, kva gjer du med han og kva gjer han deg til?**

La oss gjengi nokre av dei synspunkta som kom fram gjennom diskusjonane og møta:

- Konklusjonen var: Vi vil leve og bu her vi er. Vi vil bli tatt på alvar. Vi har også lyst til i framtida å kunne vere stolt over å kunne livnære oss akkurat her kor vi har røtene våre. Og vi vil gjerne ha inspirasjon til å lære meir om verdien det er å leve nordpå.

- Å kunne ta folk på alvar er kanskje det viktigaste elementet i arbeidet med å trygge busetting og arbeidsplassar i framtida. Det gjer noka med folk som bur i ei bygd som er truga av fråflytting, når dei får vite at det no finnes 80 000 nedlagde småbruk i landet vårt. Men det gir eit heilt anna signal at dei ikkje får vite at det står 6 000 menneske i kø som vil overta desse bruka – menneske frå heile landet som er villige til å satse på og greie å livnære seg av eit alternativt verdival, og samstundes skape eit trygt oppvekstmiljø for ungene sine.

- Om styresmaktene tar denne tendensen på alvar og gir folk høve til å dyrke jord og odle verdiar i distrikta, er dette eit av dei viktigaste aspekta for å styrke busetting og få auka verdiskaping. Sentraliserings-tanken har øydelagt nok. Det ser vi på den masseflukta vi har hatt frå distrikta. Drepest ikkje distriktskulturen når alle menneskelege nettverksmasker blir slitne over og postkontor og skole forsvinn? Kva for ein familie vil slå seg ned ein stad det ikkje er skole?

dialog med landsomfattende organisasjoner

Kontakten med landsdekkende organisasjoner har vært en viktig del av Verdikommisjonens engasjement. Flere store, landsdekkende organisasjoner har ønsket å engasjere seg i verdidebatten. De har tatt kontakt med kommisjonen for å diskutere med oss hvordan de kunne gripe an en slik prosess. Dialogen har artet seg ulikt i hvert enkelt tilfelle, fordi de enkelte organisasjonenes egenart og mål er forskjellige. Nedenfor gir vi en kort omtale av dialogen med de berørte organisasjonene.

Helsesøstre

Helsesøstre representerer en forebyggende instans i samfunnet vårt. Gjennom helsesøstrenes kontakt med barna og deres foreldre kommer sammenhengene mellom livsvilkår, livsstil og helse i sentrum for dialogen. Med dette utgangspunktet gikk Verdikommisjonen og Landsgruppen for helsesøstre ut til de fylkesvise gruppene av helsesøstre for å få en tilbakemelding på følgende spørsmål:

1: Hvilken livsstil ser det ut til at folk i ditt distrikt ønsker å ha, og hvilke verdier virker særlig viktige for dem? Hva synes folk i ditt distrikt gir livet kvalitet?

2: Virker det som det er vanskelig for folk i ditt distrikt å leve slik de ønsker å leve? Virker det som folk i ditt distrikt synes at deres livsvilkår er i konflikt med den livsstilen de ønsker å ha? Eller er det rimelig grad av harmoni mellom deres ønsker og deres livsstil?

3: Hvis det er konflikter mellom folks livsstil og deres ønsker, hva kan de selv gjøre for å bedre sin situasjon? Hva kan samfunnet rundt dem gjøre?

Verdikommisjonen presiserte at den ikke ønsket innsyn i fortrolige detaljer knyttet til enkeltmenneskers situasjon. Det interessante var helsesøstrenes vurdering av det bildet som avtegner seg i deres eget distrikt. Likeså forskjeller mellom ulike distrikter og ulike grupper av mennesker i distriktet. Samtidig var det viktig at beskrivelsene ikke ble gjort slik at noen enkeltpersoner kunne identifiseres. Helsesøstre i alle landets fylker hadde interne drøftinger om disse spørsmålene og sendte sine svar tilbake. Disse svarene ble så sammenfattet og sendt tilbake til fylkesgruppene for ytterligere kommentar. Besvarelsene ble håndtert i et samarbeid mellom helsesøstrenes ledere og Verdikommisjonen. En oppsummering av besvarelsenes hovedinnhold er gitt i publikasjonen «Hva er et godt lokalsamfunn?».

Ungdoms- og fritidsklubbene

Ungdoms- og fritidsklubbene er organisert i en organisasjon som heter Landsforeningen Ungdom og Fritid. Verdikommisjonen har ført en dialog med Ungdom og Fritid om flere typer spørsmål, og vi har hatt et operativt samarbeid knyttet til prosjektet Gruppe 2050. Ungdom og Fritids ungdomspolitiske plattform tar opp følgende hovedtemaer:

- Ungdomskulturer
- Vold og mobbing
- Kropp, mote, kommersialisering og reklame
- Ensomhet, stress og psykisk helse
- Rasisme og fremmedfrykt
- Media og ny teknologi
- Alkohol, narkotika, og tobakk
- Moral, etikk, rettigheter og plikter

Ungdom og Fritid retter utfra denne plattformen utfordringer til det offentlige, media, foreldre og skolen. Man tar også opp hvilken rolle klubbene og ungdomstiltakene kan spille i disse sammenhengene. Vi har gjennom prosjektet Gruppe 2050 ønsket å knytte bånd til Ungdom og Fritids satsing. Dette medførte blant annet at Ungdom og Fritid har deltatt i vårt store arrangement Sommerleir på Stortinget. Gjennom vår dialog har vi også hatt en diskusjon av hovedspørsmål som er beslektet med dem vi tok opp sammen med helsesøstre. Overfor Ungdom og Fritid hadde disse spørsmålene følgende ordlyd:

- Hvilke tanker opptar deg? Hvilke verdier er viktigst for deg?
- Hvordan opplever du at verdiene dine og virkeligheten passer sammen? Gjør virkeligheten det vanskelig for deg å leve i pakt med verdiene dine?
- Hvis det er vanskelig, hva mener du at du selv kan gjøre med det? Hva kan samfunnet rundt deg gjøre med det?

Disse spørsmålene har også vært oppe til diskusjon i fylkeslagene til Ungdom og Fritid, uten at det har vært aktuelt å drive frem noen konklusjoner av diskusjonene. Det har vært selve diskusjonene og engasjementet som har vært hovedideen.

Norges ingeniørorganisasjon

Verdikommisjonen hadde sommeren 1998 en interessant dialog med ledelsen i Norges ingeniørorganisasjon (NITO) og utfordret deretter NITO til å ta opp de følgende spørsmål og problemer til diskusjon blant sine medlemmer. NITO er en organisasjon med stor tyngde og autoritet i slike spørsmål, og den vil kunne bidra til å gi disse spørsmålene den prioriteten de fortjener i årene som kommer. I hvor stor grad NITO ønsket å følge opp denne utfordringen, måtte være helt og holdent NITOs beslutning.

- Kravene til teknologisk spisskompetanse øker med stor hastighet, i takt med den teknologiske utviklingen vi er vitne til på alle fagområder. Utviklingen skjer med hele kloden som arena, og den som vil følge med faglig, tvinges inn i stadig smalere spesialiseringer av sin kompetanse. Færre og færre har mulighet til å overskue den teknologiske utviklingen i sin fulle bredde. Samtidig ser vi at rekrutteringen til teknologiske fag på mange fagområder innen realfag er sviktende. Denne utviklingen innebærer flere faremomenter. Det viktigste er kanskje at avstanden mellom kravene til teknologisk spesialkunnskap og befolkningens allmennkunnskap blir så stor at vi på flere felter får en slags teknologisk analfabetisme. Dette kan i neste omgang føre til at det blir liten kommunikasjon mellom de få som besitter spesialkunnskapen, og de demokratiske organene som skal styre utviklingen. Teknologien vil kunne overta mer av styringen, på bekostning av de demokratiske organenes innflytelse.
- At det enkelte menneske ikke kan overskue *hele* bredden og omfanget av den teknologiske utviklingen, må vi akseptere som et faktum det er lite å gjøre med. Dette må imidlertid ikke lede oss til den konklusjonen at samfunnet som helhet må akseptere å være uvitende om rekkevidden av den teknologiske utviklingen. Den teknologiske utviklingen er et så grunnleggende premiss for våre daglige livsvilkår at vi ikke kan kapitulere overfor trusselen om at vi som samfunn blir drevet på defensiven i forholdet til denne. Hvordan kan teknologene bidra til å gi samfunnet innsikt i forhold allmennheten burde kjenne til? Hvordan bør samfunnet forholde seg for å sikre at demokratiske organer kjenner til de relevante forholdene når de fatter sine beslutninger?
- Arbeidsmiljø er et hovedstikkord som eksempel på spenningsfeltet mellom teknologiske betingelser og menneskelige verdier. Innføring av ny teknologi på en arbeidsplass vil i våre dager aldri være et spørsmål om hvorvidt teknologien skal innføres eller ikke. Det vil være snakk om *hvordan*, blant annet når det gjelder samspillet mellom enkeltmenneskene, organisasjonen og teknologien. Vi kan snakke om to ytterligheter som illustrerer spennvidden i mulige fremgangsmåter: På den ene siden innføring av teknologien uten tanke på hvilke tilpasninger som bør gjøres av hensyn til menneskenes arbeidsbetingelser, helse og motivasjon; på den andre siden innføring av teknologi hvor det legges så mange begrensninger på hva som kan gjøres, at teknologiens muligheter ikke lar seg utnytte på skikkelig måte.
- Risikobildet når det gjelder helse, miljø og sikkerhet i bredeste forstand vil naturligvis variere sterkt i forbindelse med utvikling og kommersialisering av teknologiske nyvinninger. Noen produkter kan være ukontroversielle, mens andre kan være livsfarlige eller etisk kontroversielle. Som regel sitter kunnskapen om det fulle risikobildet bare hos noen få, kanskje bare hos de forskerne som har utviklet produktet. Har de som sitter med kunnskapen, incentiver til å rope varsku, eller er det mest behagelig å holde tett? Hva velger de vanligvis å gjøre? Med hvilken begrunnelse? Hvordan behandler samfunnet de menneskene som har mot til å si ifra? Hva slags etiske regler forholder ulike miljøer av teknologer seg til? Hvordan opptrer de ulike teknologiske profesjonene? Er deres lojalitet primært knyttet til at teknologien må utvikles, og i mindre grad til hensynet til de farer ulike typer teknologisk utvikling fører med seg?

Dette er eksempler på viktige spørsmål som setter teknologenes etiske valgsituasjoner i fokus. Det vil også være en rekke andre hovedspørsmål som det ikke har vært plass til å ta opp her, men som de teknologiske fagmiljøene utvilsomt vil ønske å ta opp.

Norsk Rotaryråd

Verdikommisjonen hadde i mai 1998 møte med ledelsen i Norsk Rotaryråd. Rotary er en landsomfattende organisasjon (som i sin tur er del av et verdensomspennende nettverk) hvor ulike profesjoner og ulike deler av vårt næringsliv er representert. De lokale klubbene har dessuten en tverrfaglighet som er godt egnet til å få frem en rekke interessante trekk på tvers av profesjonene. Det var enighet om at en i fellesskap skulle satse på å skape engasjement blant Rotarys egne medlemmer om følgende hovedproblemstillinger:

Forholdet til yrkesetikk og etikk i næringslivet:

- Hvilke etiske dilemmaer opplever du som særlig utfordrende innenfor din profesjon i dag?
- Er de etiske dilemmaene i din profesjon av samme art som de dilemmaene som oppleves av de andre medlemmene i din klubb? Hva er likhetene? Hva er forskjellene?
- Hvordan løses dilemmaene i dag? Er du fornøyd med hvordan dilemmaene håndteres?

- Hvis du ikke er fornøyd med hvordan dilemmaene løses i dag, hvordan ønsker du at de skulle løses? Hva kan du gjøre for å få til dette? Hva burde samfunnet gjøre?
- Hvordan opplever du innenfor din profesjon den offentlige sektor – dels som tjenesteyter, dels som regelforvalter, og dels som konkurrent?

Forholdet til eldre i samfunnet:

Eldre menneskers vilkår i Norge er et tema som debatteres mye, blant annet med utgangspunkt i de utfordringene eldreomsorgen innebærer. Rotary har et aktivt engasjement i forhold til eldre mennesker rundt i landet. Eldres livsvilkår og deres samspill med samfunnet for øvrig har således vært et sentralt tema for Rotary. Viktige spørsmål i denne forbindelse har vært: Hvordan endres menneskers verdier i aldringsprosessen? Hvordan makter den enkelte og samfunnet å virkeliggjøre de verdier og møte de behov som melder seg når man blir eldre? Og ikke minst: Klarer vi som samfunn å ta hensyn til det faktum at «de eldre» slett ikke er noen ensartet gruppe?

Verdikommisjonen medlemmer har vært tilstede i mange av Rotarys klubber rundt i landet, drøftet verdispørsmål med medlemmene der og orientert om kommisjonens arbeid. Gjennom dette har vi ikke minst ønsket å bidra til diskusjonen av de aktuelle spørsmålene som er nevnt her.

* * *

I tillegg til de organisasjonene som er nevnt ovenfor, har Verdikommisjonen hatt kontakt med flere andre som på ulike måter har ønsket å engasjere seg i verdidebatten. Lions Club International har engasjert seg på tilsvarende måte som Rotary. Natteravnene rundt i landet har engasjert seg aktivt gjennom diskusjoner og spørsmål som er stilt til mennesker de har møtt på gaten om nettene. En mengde organisasjoner har arrangert verdidebatter hvor medlemmer av kommisjonen har vært tilstede og holdt foredrag eller deltatt i paneldebatter. Det dreier seg om et bredt spekter av engasjement, fra et enkelt foredrag med etterfølgende debatt til gjennomføring av omfattende temadager eller temakvelder.

Samarbeid med Norges idrettsforbund

Idretten står som en meget sentral verdiformidler i samfunnet vårt – både gjennom toppidrettens idealer og helter, og gjennom masseidrettens aktivisering av brede lag av befolkningen. Men hva slags verdier formidler og dyrker egentlig idretten? Og hvordan kan åpenbart negative trekk, som doping og juks, bekjempes?

Norges Idrettsforbund fører en aktiv debatt om slike spørsmål i egne rekker, og Verdikommisjonen har hatt samtaler og samarbeidet med forbundet. Samarbeidet har rent praktisk funnet sted gjennom to etikk- og verdiseminarer hvor også Norges Idrettshøgskole, MOT, og Kristen idrettskontakt var medarrangører.

Det ene av de to seminarene ble holdt i forbindelse med det store arrangementet i november 1999 som vi har kalt «Verdiuka», og som er omtalt på et annet sted i denne rapporten. Det andre seminaret ble holdt i Den Gamle Logen og hadde som tema «Ungdom og nye rusmønstre i samfunnet». Det sistnevnte seminaret åpnet med tildeling av Idrettens Etikk- og Verdipris til Gulset idrettslag i Skien. De fikk prisen for sitt aktive og integrerende engasjement i lokalsamfunnet, med utgangspunkt i et gjennomarbeidet verdigrunnlag og klare mål for hvordan de ville etterleve verdigrunnlaget. Foredragene på seminaret konsentrerte seg særlig om hvilken plass ulike typer rusmidler har i dagens ungdomskultur, og hvordan bruken av rusmidler har innpass i idrettsmiljøet. Det er en stor utfordring for idrettsbevegelsen å finne frem til måter å integrere og engasjere ungdom på, samtidig som bruken av rusmidler bekjempes aktivt. Seminaret ga mange eksempler på dilemmaer som idrettsbevegelsen står overfor i denne sammenheng. Det ble så drøftet hvordan idretten kan møte disse utfordringene. Norges idrettsforbund har utarbeidet en mer utfyllende rapport fra dette seminaret.

verdikommuner og verdifylker

Noen kommuner og fylker i landet har besluttet at de vil sette verdispørsmål høyt på dagsorden i sitt arbeid, og de har tatt initiativ til å etablere seg som «verdikommuner». Vi har også fått to «verdifylker». Verdikommune og verdifylke er en betegnelse på en aktivitet og en prioritering som iverksettes etter initiativ fra kommunene og fylkene selv. Verdikommisjonen har stilt seg bak de initiativene som her har vært tatt, gjennom å gi ideer og synspunkter til de kommunene og fylkene som har ønsket innspill før de satte i verk sitt arbeid. Formålet har vært å styrke engasjementet knyttet til verdispørsmål i kommunene og fylkene.

I verdifylket Møre og Romsdal er kommuner engasjert i en undersøkelse om barn og ungdom i spenningsfeltet mellom den oppdragelsen barna møter i hjem, skole og kirke, og den oppdragelsen de møter i medie- og datasamfunnets «parallele skole». Denne undersøkelsen er et uavhengig forskningsprosjekt innenfor rammen av Norges Forskningsråds program «Samfunn, familie og oppvekst». Undersøkelsen er i neste omgang ment å gi et godt grunnlag for et felles arbeid rettet mot barn og ungdoms oppvekstkår, samtidig som hver av kommunene har hatt anledning til å rette oppmerksomheten mot lokale spørsmål i tillegg. Hvert enkelt prosjekt blir for øvrig unikt siden hver kommune rundt i landet velger ut de temakretsene de vil konsentrere sin verdidebatt om.

Også i andre fylker enn Møre og Romsdal er det kommuner som har satt i gang denne type verdiarbeid på eget initiativ. Finnmark fylkeskommune har også vedtatt å etablere seg som verdifylke og har satt i gang arbeid for å følge opp dette. For øvrig er det flere kommuner rundt i landet som på eget initiativ har satt verdispørsmål høyt på dagsorden gjennom å etablere seg som «verdikommune». Sund kommune i Hordaland og Stryn kommune i Sogn og Fjordane etablerte seg tidlig som verdikommuner. Elverum kommune i Hedmark opprettet en egen tverrpolitisk verdikommisjon – et forum for arbeid med lokale verdispørsmål. I forbindelse med prosjektet «De grunnleggende kjennetegn ved et godt lokalsamfunn» ble det etablert flere lokale verdikommisjoner rundt i landet for å svare på de spørsmålene som ble rettet til alle landets ordførere. I andre kommuner finnes det initiativ med lokale verdikommisjoner som er iverksatt av ulike grupper i kommunene, f.eks. Stryn, men uten at kommunen som sådan er engasjert. Verdikommisjonens rolle har vært å bistå de kommunene som har ønsket en dialog. Kommisjonen har bevisst unnlatt å ta initiativ ut fra den holdning at det bare kunne bli vellykket dersom kommunene selv ønsket det sterkt nok til selv å sette det i gang. Initiativet til etablering av verdikommuner og verdifylker har derfor alltid ligget i de berørte fylkene og kommunene.

engasjement hos barn og ungdom

Barn og ungdom har gjennom medvirkning fra Verdikommisjonen engasjert seg på mange forskjellige måter i verdidebatten. Ungdom i alle landets fylker har deltatt aktivt i diskusjoner om verdivalg i norsk politikk. De har så møtt hverandre til «Sommerleir på Stortinget» hvor de laget et langtidsprogram. Men også barna er opptatt av verdispørsmål.

På skolene

På mange skoler har det vært drevet verdidebatt i ulike former. Dette er beskrevet under overskriften «Initiativer fra skoleelever».

Blekkulfs Miljødetektiver

Blekkulfs Miljødetektiver og Verdikommisjonen har hatt en god dialog om barns verdiengasjement. Blekkulf har engasjert seg i grunnleggende verdispørsmål og kommunisert med sine lesere. Barna har svart på spørsmålene: Hva liker du aller best å drive med? Hva gjør deg glad? Hva skulle du ønske var annerledes hvis du fikk bestemme? Hva gjør deg trist? Det har vært mye respons fra leserne, gjennom leserbrev til Blekkulfs to blader, *Flaskeposten* og *Blekka*.

Blekkulf har også engasjert seg aktivt i diskusjonen av fremtidsvisjoner, slik den ble lagt opp i «Gruppe 2050». Gjennom medlemsbladene inviterte de barn og unge til å gi uttrykk for visjoner gjennom å tenke femti år frem i tid. Tekstbidrag og tegninger kom inn og ble formidlet videre til Verdikommisjonen. Her er noen eksempler på innspill:

ERIK WIKSTRØM SKRIVER:

Hva jeg synes er viktig i år 2050?

- I år 2050 håper jeg det er fred i Norge og i verden.
- At vi tar vare på naturen: elvene, bekkene, skogene osv.
- Forurensingen tar slutt i Norge og i verden.
- Jeg synes lovene burde være rettferdige.
- Folk burde ha rettferdige lover.
- Frihet synes jeg er veldig viktig.
- Jeg synes også det burde være flere sentre for narkomane, alkoholikere, foreldreløse barn osv.
- Og demokrati burde alle land ha.
- Jeg synes det er viktig med forbund som NATO og FN.

SUBHAN SKRIVER:

Dette er viktig for andre og meg i år 2050:

- Jeg vil gjerne at barna i Kosovo bør få nok mat og vann og klær, og ellers må det være slutt med krig i hele verden. Andre barn i andre land som har alt det de vil ha, bør hjelpe fattige barn i andre land. Og at alle skal være snille mot hverandre og ikke banne. Og at ingen skal ha «slaver». Og at alle skal vise respekt for hverandre.

JUNI L. R. 5. KLASSE SKRIVER:

- Jeg tror det er viktig for meg at det ikke blir krig i Norge og at barna skal ha foreldre og hjem og sånn at de blir friske og sunne.
- Jeg vil at det ikke skal være så mange dyreplagere her, og at det blir flere dyrearter (snille og søte dyrearter).
- Jeg ønsker at det ikke blir så masse drap og at det skal bli fred over verden.
- Jeg ønsker å få gode venner og ønsker veldig at pappa og mamma ikke skal krangle lenger.
- Jeg vil at det skal bli frihet, og at de i andre land skal få nok kjærlighet og mat.

Kyss mot rasisme

Organisasjonene Changemaker og PRESS arrangerte en demonstrasjon mot rasisme foran Stortinget. I forbindelse med denne demonstrasjonen fikk Verdikommisjonen overrakt et stort lerret med flere hundre kyss avgitt på lerretet. Dette uttrykket for kjærlighet og medmenneskelighet har vi bevart, og det vil bli overlevert Riksarkivet sammen med det øvrige materialet vi har samlet.

Norsk Målungdom

Verdikommisjonen og Norsk Målungdom har ført en dialog om et prosjekt der Norsk Målungdom tok utgangspunkt i sitt program om en alternativ ungdomskultur. Norsk Målungdom bygger sine tanker om en alternativ ungdomskultur på erfaringene fra «målreisinga» og på de idealene denne reisinga fremmet. Et mål er å trekke linjene fra Ivar Aasens utgangspunkt og de kulturkonfliktene som rådde på hans tid, og se dette i forhold til verdier som målungdommen mener bør prege ungdomskulturen: kunnskap, tradisjon, tilhørighet, ansvar og handling. Målungdommen har arbeidet frem et opplegg til en bok med bidrag fra en rekke fremtredende kulturpersonligheter i dagens Norge. Verdikommisjonens ressurser var dessverre ikke tilstrekkelige til å bære frem prosjektet på det ambisjonsnivået målungdommen ønsket seg, slik at ideen fortsatt er urealisert i skrivende stund.

Ungdom og fritid

Verdikommisjonen har samarbeidet med landets ungdoms- og fritidsklubber gjennom deres hovedorganisasjon Landsforeningen Ungdom og Fritid. Dette er beskrevet under rapporten om samarbeid med landsomfattende organisasjoner.

Amerika

Weltschmerz er en non-profit stiftelse av såkalte «laiv»-arrangører og kunstnere som har som mål å arrangere intense og meningsfylte laiv-opplevelser fra vår egen verden, her og nå. Verdikommisjonen medvirket i arrangementet Amerika som fant sted på Youngstorget i perioden 15. – 17. september 2000. Amerika var et søppelberg og fantasisamfunn som ble bygget opp på torget. I tillegg til aktørene som bodde der de dagene arrangementet varte, ble publikum invitert til å være med i korttidsroller eller bli guidet inn i Amerikas verden. Amerika var et vrengebilde av vår kultur, et skrekkscenario for fremtiden, der søppel, såpeserieidealer, bruk- og kastmentalitet og materialisme spiller hovedrollene.

demokratiet, minoritetene og grunnloven

Etter initiativ fra Verdikommisjonen ble det i samarbeid med flere organisasjoner avholdt en konferanse den 20. september 1999 i Oslo, hvor politikere, teoretikere og praktikere var samlet for å diskutere demokratets fremtid.* Temaene var:

- Nasjonalt demokrati og global kapitalisme
- Hva skjer med det lokale demokratiet?
- Konstitusjonelle utfordringer i norsk politikk.

Konferansens innhold og diskusjoner er beskrevet i publikasjonen *Utfordringer til demokratiet* som er skrevet av Stein Ringen og utgitt av Verdikommisjonen. Hovedinntrykket fra konferansen var at selv om vi i Norge har et vel fungerende demokrati som er fast forankret i nasjonens bevissthet, er det også i det norske demokratiet negative trekk i det som oppleves som økende avstand mellom borgerne og de styrende og redusert tillit til politiske institusjoner, partier og presse.

Spørsmål om Grunnloven

Den 13. og 14. mars 2000 holdt Stortinget, etter initiativ fra Stortingspresident Kirsti Kolle Grøndahl, seminar om Norges Grunnlov. Stein Ringen, medlem av styringsgruppen i Verdikommisjonen, deltok på seminaret og holdt en innledning til debatt der. Både på den ovennevnte konferansen om demokratiet og Stortingets seminar ble det pekt på svakheter i vårt politiske system i forhold til de høye krav vi naturlig ønsker å stille til demokratiet. Blant de spørsmål og temaer som ble diskutert ved Stortingets seminar omkring forfatningen og selve Grunnloven, var disse:

- Er det tilstrekkelig at menneskerettighetene i moderne utforming skal være forankret utenfor Grunnloven? Med den viktighet vi tillegger menneskerettighetene, synes dette utilstrekkelig.
- Har minoritetene i det flerkulturelle Norge en betryggende sikring av sine rettigheter?
- Statskirken er under vurdering. Forslag knyttet til Grunnloven antas å komme fra Kirkens egen kommisjon og fra andre. Dette kan være forslag som vil berøre trosfriheten, minoritetenes stilling, kirkeordningen, regjeringsformen og kongehuset – kanskje et tyvetalls eller trettitalls paragrafer i Grunnloven.
- Er kommunene i ferd med å miste sin rolle som selvstendig politisk arena, klemt mellom overstyring fra staten og likegyldighet hos borgerne? Hvor bærer det for det kommunale selvstyret og for kommunene som grunnmuren i demokratiet?
- I forholdet mellom sentrale og lokale myndigheter er vårt styringssystem komplisert – med kommuner, fylker, fylkesting, fylkesmenn og i noen sammenhenger regioner og bydelsutvalg. Norge er et lite land. Trenger norsk demokrati et så komplisert styringssystem?
- Er det behov for en klarere arbeidsfordeling mellom Storting og Regjering? Vi ser at det i vårt statsstyre lett blir til at Stortinget driver direkte forvaltning. Det kan føre til at borgerne opplever at Stortinget krangler om detaljer i offentlig forvaltning og forsømmer hva det burde ta seg av – de store spørsmål og de lange linjer, å gi nasjonen ledelse.
- Folkeavstemninger er blitt en del av forfatningen. Grunnloven anerkjenner imidlertid ikke folkeavstemninger. Dette er et punkt hvor rådende praksis og skreven Grunnlov har et uavklart forhold. Her ligger det en kime til forfatningskrise. Mange andre spørsmål var også fremme i diskusjonen, bl.a. oppløsningsrett, riksretten, domstolene, partienes representasjon i Stortinget og lokale organer og internasjonale konvensjoners gyldighet i norsk rett. Av den store bredden av utfordringer som her kom frem, vil vi peke nærmere på følgende temaer.

Troen på demokratiet

Den første utfordringen for oss som lever i demokratiske land, er å opprettholde vår oppslutning om demokratiet, å bevare vår tillit til det, og å dyrke vår sikre tro på at demokratiet og dets idealer er kjernen i det verdisystemet vi ønsker at våre samfunn skal ordnes omkring.

Demokratiet er truet fra mange hold. Vi kan komme til å ta det for gitt og oppfatte det som en selvfølge. Vi kan komme til å glemme at om demokratiet skal bestå, kan det aldri stå stille, men må alltid utvikles og forbedres. Vi kan bli offer for moderne verdier som får oss til å vende oss fra samfunnsengasjement og mot det britene kaller *public service*. Vi kan komme til å se i demokratiet bare en stor og velvillig stat som en pakke av goder som hver enkelt må sikre seg størst mulig andel av; vi kan gjøre oss til

demokratiets forbrukere fremfor dets borgere. De som har økonomisk makt i den moderne kapitalismen, kan bli overmodige og se seg hevet over fellesskap og samfunnsansvar. Et livskraftig demokrati beror på nærhet mellom borgerne og de som styrer. Demokratiet trenger engasjerte borgere. Det trenger politiske partier som er målbærere for folks interesser, og som borgerne kan oppleve som relevante.

Verdikommisjonen har konstatert at folk flest i Norge synes de har gode kår, og at de lever i et samfunn med positive kvaliteter. I den politiske diskusjonen mellom partiene opplever imidlertid mange en tone av kunstighet: en utenforstående observatør kunne være unnskyldt for å tro at Norge var et fattig mangelsamfunn. Mange føler at det er voksende avstand mellom deres egen hverdag og det som foregår i politikken, og at politisk debatt i økende grad har preg av show. Dette er medvirkende til å svekke tilliten i befolkningen til politiske institusjoner og politiske ledere.

Det bør være en prioritert oppgave å styrke folks engasjement i demokratiet og i demokratisk debatt. Det er urovekkende at valgdeltagelsen er i nedgang. Hver enkelt av oss bør akseptere deltakelse i valg, både stortingsvalg og lokalvalg, som en borgerplikt.

Kommunalt demokrati

Kommunene er i klemme både nedenfra og ovenfra – fra borgere som er samfunnsengasjerte, men som ikke ser lokalpolitikken som en interessant eller meningsfull arena for engasjement; og fra staten som driver overstyring slik at kommunene reduseres til forvaltningsorgan under statlig direktiv med et ferniss av selvstyre.

Alle klager på statlig overstyring, men det er for enkelt. Det er uten tvil riktig at staten styrer for mye, men vi ser også at kommunene ber om overstyring så snart det passer.

Lokalt selvstyre betyr lokale forskjeller. Det betyr forskjeller mellom kommunene i hvordan de prioriterer i politikken, og i hvordan de driver sin forvaltning. Klarer vi ikke å akseptere forskjeller, blir det ingen realitet i lokalt selvstyre og lokal politisk kamp. Om staten standardiserer alt, eller om kommunene, eventuelt taperne i lokal politisk kamp, krever standardisering, blir det ingen ting igjen å bestemme lokalt. Den norske tradisjonen med kommunalt selvstyre medfører *forskjeller*: tingene skal forvaltes ut fra lokale forhold. Etterhvert har presset for standardisering, fra kommunene like mye som fra staten, blitt så sterkt at det truer med å undergrave realiteten i det kommunale selvstyret.

Det er livlig debatt i Norge om kommunene, fylkene og fylkeskommunens rolle i vårt styringssett. Denne diskusjonen er, til en viss grad, stimulert av lav og synkende valgdeltakelse i kommunevalgene, men er i hovedsak en diskusjon om administrativ effektivitet hvor demokratihensynet spiller forbausende liten rolle. Verdikommisjonen har konstatert at mennesker overalt i Norge fremholder medbestemmelse som en sentral verdi for et godt liv og et godt lokalsamfunn. Nærhet til beslutningene er en forutsetning for at folk skal oppleve at de er med på å bestemme. *Medbestemmelse* er det viktigste hensynet i diskusjonen om kommuner og fylker. Vi advarer mot å la hensynet til administrativ effektivitet bli enerådende på bekostning av spørsmålet om demokratisk kvalitet.

Makt til kommunene er en forutsetning for reelt innhold i det lokale demokratiet. Kommunen og det kommunale selvstyret er grunnmuren i vårt demokratiske byggverk. Diskusjonen om engasjementet i det lokale demokratiet må finne frem til tiltak som bidrar til at folk finner det meningsfylt å bruke tiden sin til kommunalt styre og stell. Et spørsmål er her hvilken betydning kommunestørrelsen har. Et annet spørsmål er om antall representanter i kommunestyrene er av betydning. Et tredje spørsmål er partienes evne til å være relevante og engasjerende.

Internasjonalt demokrati

Må demokratiet gjøres internasjonalt om det skal bevare sin relevans? Det synes å være enighet om at vi har et demokratisk underskudd i en verden hvor politikken er nasjonal, men økonomien internasjonal. Vi skal være varsomme med slagordet «globalisering». Mye er ved det gamle: investeringer på tvers av grenser, arbeid på tvers av grenser, nasjonal avhengighet av internasjonal handel. Men når det gjelder selve kapitalen – og derved makten – lever vi i en ny verden hvor kombinasjonen av elektronisk teknologi og internasjonal avregulering har gitt kapitalforvalterne og de internasjonale konsernene en makt over produksjonslivet som er langt større enn den vi finner hos de fleste små og mellomstore land i verden.

I en verden som flyter av velstand, lever en stor del av befolkningen i fattigdom. Den internasjonale finansverden trenger standarder slik at det ikke skal være mulig for dem som er uten skrupler, å få overtaket og bestemme spilllets regler – det være seg aktører på spekulasjonstokt eller land som gjør seg til skatteparadis og undergraver internasjonal økonomisk etikk og moral. Behovet for standarder er for lengst akseptert i nasjonale økonomier, men det er ennå ikke etablert en tilsvarende aksept i internasjonal økonomi.

Mange vil instinktivt tro at nasjonalt demokrati beskyttes om det skjermes mot internasjonal innflytelse. Man vil tro at det nasjonale demokratiet svekkes i det øyeblikk internasjonale organers innflytelse øker. Stilt overfor økonomisk makt som allerede er internasjonal, blir spørsmålet hvordan vi oppnår at den representative politiske makten bygger opp sin styrke for å møte den økonomiske finansmakten. Uten dette vil det nasjonale demokratiet skranke fordi folk vil se at det ikke makter å påvirke den økonomiske makten der den sitter. Dette er allerede i ferd med å skje, og dette kan være en av grunnene til at mange borgere legger mindre vekt på å delta i demokratiet, og at færre bryr seg om å stemme i valg. De ser at stemmeseddelen blir mindre verdt fordi den politiske makten er svekket.

Grunnloven

En god grunnlov skal gjøre tre ting.

Den skal, for det første, gi fortolkning og inspirasjon til grunnleggende felles verdier og normer for nasjonens samliv.

For det andre skal den trygge borgernes frihet og sivile rettigheter. Den skal fastslå hvert menneskes like rett til verdighet og frihet og gi disse rettighetene utvetydig beskyttelse. I et flerreligiøst og flerkulturelt samfunn, som Norge nå er, skal den i særdeleshet trygge minoritetenes rettigheter. I forlengelsen av dette skal den også bestemme borgernes grunnleggende plikter.

For det tredje skal den gi styringsregler til beskyttelse av demokratiet, holde statsmakten under kontroll og trygge borgerne mot despoti, herunder mykt despoti. Den skal gi selve konstitusjonen beskyttelse slik at den ikke kan misbrukes eller manipuleres av tilfeldige regjeringer eller flertall i Stortinget.

Norge er et samfunn i overgang – fra et samfunn som har oppfattet seg som homogent, til et som arbeider med å forstå seg selv som flerkulturelt og flerreligiøst; fra et patriarkalsk samfunn til et frihetssamfunn. I lys av at vi lever i en overgangstid, er menneskerettigheter, toleranse, ikke-diskriminering og likeverd i den flerkulturelle smeltedigel, kirkeordningen og trossamfunnenes stilling, skoleordningen og rett og respekt for minoritetene, demokrati, lokalsamfunn og medbestemmelse kommet i forgrunnen som temaer. Også forholdet til funksjonshemmede inneholder en rekke utfordringer knyttet til deltakelse i samfunnet. Det må spørres om ikke dette bedre bør reflekteres i vår Grunnlov.

Vi har konstatert at det norske demokratiet står sterkt i folkets bevissthet, men vi har også sett trekk som gir grunn til usikkerhet for demokratiets videre utvikling. Her tenker vi på tendenser til sentralisering av makt som kan gå på bekostning av borgernes medbestemmelse, på en følelse av avstand mellom folket og de styrende, og muligens redusert tillit til politiske ledere og de demokratiske institusjonene, så vel som en nølen med å konfrontere behovet for demokratireform i en verden av overnasjonal økonomisk makt.

Politikkens praktikere og teoretikere bør stille seg følgende spørsmål: Hvordan kan vi utvikle og forbedre demokratiets kvalitet? Dette spørsmålet representerer en utfordring på alle nivåer i det politiske system – til den enkelte borger om å akseptere demokratiets plikter så vel som rettigheter og til å unngå egoisme og grådighet; til de politiske partiene om å se på sin egen organisasjon og arbeidsform; til pressen om å vokte på sin troverdighet og tillit i borgernes øyne; til kommunene om å stå vakt om medbestemmelsen i lokaldemokratiet; og til Storting, fylkesting og kommunestyre om styringseffektivitet og evne til å gi nasjonen samlende ledelse. Alt i alt representerer dette også en utfordring til vår Grunnlov og dens utforming.

Fra Verdikommisjonens synsvinkel har det i de senere år skjedd ytterligere en viktig utvikling i det norske samfunn som ikke gjenspeiles i vår Grunnlov. Norge har gjennom tilslutning til internasjonale konvensjoner offisielt gitt flere grupper status som nasjonale minoriteter i landet. Dette er en endring av formell status for grupper som gjennom historien har vært en del av landets tradisjonelle kulturelle mangfold. I tillegg kommer alle de nye kulturelle impulsene vårt land har fått gjennom innvandring i etterkrigstiden. Norges situasjon som flerkulturelt og flerreligiøst land har utviklet seg sterkt i denne perioden. Dette er en situasjon vi som nasjon må forholde oss aktivt og bevisst til – slik at alle de aktuelle kulturene og religionene får en avklart status i vårt samfunn. Denne utviklingen må gjenspeiles i Grunnloven.

forslag fra Verdikommisjonens styringsgruppe

Verdikommisjonen foreslår for Stortinget at det tar initiativ til å føre inn i Grunnloven klart formulerte bestemmelser om individets frihet, rettigheter og forpliktelser. Med grunnlag i prinsippene om rettssikkerhet, rettsstat, ytringsfrihet og sivile og politiske rettigheter, bør Grunnloven gi anerkjennelse til det flerkulturelle og flerreligiøse Norge. Den bør gi menneskerettighetene og minoritetenes rettigheter sikker beskyttelse. Den bør presisere trosfriheten og kirkenes og trossamfunnenes frihet.

** Konferansen var arrangert av Verdikommisjonen, Norge 2000 AS, Ytringsfrihetskommisjonen, Forskningsstiftelsen Fafo, Institutt for statsvitenskap ved Universitetet i Oslo, Kommunenes sentralforbund og Norsk Faglitterær forfatter- og oversetterforening. Innledere: professor Øyvind Østerud, direktør Grete Faremo, forsker Bent Sofus Tranøy, fylkesmann Tora Aasland, leder i KS Halvdan Skard, forsker Jacob Aars, direktør Erik Rudeng, professor Francis Sejersted, stortingsrepresentant Einar Stensnæs og førsteamanuensis Hege Skjeie. Debattinnlegg ved bl.a. Kåre Willoch, Øystein Dahle, Sigurd Skirbekk, Kjell Eide, Solveig Sukka, Andreas Skartveit, Ingunn Nordervall, Fredrik S. Heffermehl og Andreas Hompland.*

5. Vern om menneskeverdet

Verdier ved livets slutt

Bakgrunn og målsetning

Et av Verdikommisjonens høyest prioriterte arbeidsområder har vært prosjektet *Verdier ved livets slutt*. Kommisjonen har ønsket å understreke at det nettopp er nær livets ytterpunkt vi finner de verdimeslige prøvestener i vårt samfunn. Bakgrunnen for prosjektet, slik det er presentert i prosjektets informasjonsbrosjyre, er formulert slik: «Alvorlig sykdom, sorg og død hører livet til. Hver eneste dag opplever mennesker i vårt land å bli rammet av alvorlig sykdom og nære tap som tvinger dem inn i en totalt endret livssituasjon. Vi møter slike livsutfordringer svært forskjellig, avhengig av egen forberedthet, den livssituasjon vi er i, omgivelsenes reaksjoner og ikke minst den hjelp som tilbys. Det har utviklet seg en uheldig avstand til livets skyggesider i norsk kultur. Vi står på mange måter dårlig rustet til å møte og dele livets vanskeligheter. Dette gjelder både voksne og barn. Konsekvensene av dette er mange. Sviktende omsorg for dem som rammes, uforløst sorg og manglende evne til et meningsfullt liv gjennom sykdomsprosesser er noen av dem. Verdikommisjonen har iverksatt prosjektet *Verdier ved livets slutt* og ønsker gjennom dette å bidra til større åpenhet og et varmere samfunn gjennom arbeidet med holdningsendringer i møte med lidelse, død og sorg.»

Mindre fortielse?

I de senere årene synes det som om fortielse og fremmedgjøring i møtet med død og sorg har avtatt noe. Ikke minst viser dette seg gjennom forlagstall og mediefokus – bøker om død og sorg selger svært godt, og både aviser, TV og radio synes å ta opp spørsmål om livets skyggesider i stadig større utstrekning. Også i helsevesenet er kompetansearbeidet bedret, og oppmerksomheten om de døendes situasjon mer i fokus.

Så er det kanskje likevel ikke behov for det søkelys prosjektet *Verdier ved livets slutt* har satt på temaet?

Jo, vi tror det er det, av flere grunner. Menneskeverdet er i særlig grad utsatt for å bli krenket eller truet i livets slutfase. Døden er institusjonalisert, avritualisert, privatisert og i stor grad overlatt til spesialister. Det er fortsatt altfor mange eksempler på at alvorlig syke og døende mennesker får for dårlig hjelp. De fleste av oss har stor avstand til, og lever svært langt unna, døden. Majoriteten av befolkningen under 30 år i Norge har aldri sett et dødt menneske annet enn på TV. Tross mye ny kunnskap om sorgarbeidets terapeutiske virkning er det mange som lever med uforløst sorg i sine liv. Det er mye som skremmer og hemmer fellesskapet gjennom sykdoms- og sorgprosesser. Svært mange føler seg hjelpeløse og mangler språk i møte med mennesker i sorg, og mange barn og unge lider under ikke å bli møtt på riktig måte.

Dessuten mener Verdikommisjonen at vi i vårt samfunn stadig søker mot en «vidunderlig ny verden», der det syke, gamle og hjelpeløse skyves bort og gjemmes i uheldig grad. Helsevesenets rolle overfor mennesker i livets siste fase er blitt stadig viktigere. De valg som gjøres her, får konsekvenser for samfunnets mulighet til delaktighet og læring. Vår evne til å takle ikke bare andres aldringsprosess, alvorlig sykdom eller død, men også til å forholde oss til våre egne livsprosesser avhenger av våre muligheter til å lære det av dem som går foran.

Språklig fortrenning

Et godt eksempel på fremmedgjøring er den språklige fortrenning. En av prosjektdeltakerne kunne fortelle om en far som bedrøvet opplyste at hans kone hadde *gått bort*, hvorpå sønnen på ti korrigererte: «Hun *gikk* ikke *bort*, hun døde helt ufrivillig!» Omskrivelser og velmente talemåter er også en måte å skyve det ubehagelige unna på, noe som er dypt rotfestet i vår bevissthet. Mangel på både språk og ritualer fører til uheldig avstand og hjelpeløshet.

Vårt ønske med prosjektet har vært å kunne snakke sant om døden, selv om sannheten kan være både vond og skremmende. Døden, sorgen og lidelsen hører med til det naturlige livet. Vi ønsker å bidra til større ærlighet og åpenhet om det sikreste av alt: at vi alle skal dø.

Som del av en bevisstgjøringsprosess, ikke minst med henblikk på å skulle bidra til å snu «negative utviklingstrekk», slik det heter i kommisjonens mandat, vil Verdikommisjonen derfor mene at et styrket fokus på livets siste fase er nødvendig. Fortielse og fremmedgjøring av naturlige livsprosesser er et negativt trekk ved samfunnsutviklingen. Videre understreker kommisjonen at det er i møte med livets skyggesider og i siste instans døden at fellesskapsverdier i særlig grad kommer til syne. Betydningen av fellesskapet forsterkes. Prosjektet *Verdier ved livets slutt* handler ikke først og fremst om døden, men om hvordan vi møter livets siste fase. Fellesskapsverdiens betydning for en god slutfase står sentralt.

Prosjektets hovedmål:

- Bidra til å redusere fremmedgjøring og fortielse i det norske samfunn i møte med død og sorg.

- Synliggjøre fellesskapsverdiene og andre livsverdiers betydning når livet går mot slutten.
- Bidra til styrket beredskap og bevissthet når barn og unge møter død og sorg.
- Bidra til å synliggjøre ritualenes betydning i møte med lidelse, død og sorg.
- Belyse det filosofiske spørsmålet: *Hva er døden?*

Organisering og personressurser

Prosjektet har vært ledet av en styringsgruppe, formelt underlagt Verdikommisjonens styringsgruppe. Marie Aakre, oversykepleier ved Kreftavdelingen ved Regionsykehuset i Trondheim og medlem av Verdikommisjonens styringsgruppe, har ledet prosjektet. Øvrige medlemmer i prosjektets styringsgruppe har vært Elin Hordvik, psykolog ved Senter for krisepsykologi i Bergen, Kari Ronge, journalist og redaktør for flere bøker om sorg, forlagsredaktør Andreas Skartveit, filosof og forsker Henrik Syse, filosof og forsker Lene Bomann-Larsen og teolog og forsker Kristian Alm – de tre siste tilknyttet Verdikommisjonens sekretariat. Aleksander Åsheim har vært prosjektsekretær, og Sverre Chr. Wilhelmsen fra Wilhelmsen Kulturinformasjon har vært rådgiver for prosjektet. Styringsgruppens hovedoppgaver har vært å lede hovedutviklingen av prosjektarbeidet. Dette har omhandlet rekruttering av over 30 ressurspersoner til prosjektarbeidet, ansvar for prosjektets budsjett og fremdriftsplan, samt planlegging og gjennomføring av større arrangementer. Styringsgruppen har hatt det redaksjonelle ansvar for utarbeidelse av en antologi om verdier ved livets slutt, samt lagt mye arbeid i søknader om økonomisk støtte til prosjektets ulike elementer. For best å kunne ivareta prosjektets delmål har prosjektet vært organisert i fire forskjellige arbeidsgrupper med ansvar for hvert sitt faglige hovedområde. Arbeidsgruppene har valgt varierende typer av aktivitet.

ARBEIDSGRUPPE I: «FORTELLINGER FRA MENNESKER NÆR LIVETS GRENSE»

Leder for denne gruppen var forlagsredaktør Andreas Skartveit. Her har man brukt fortellinger fra livet nær døden og sorgen. Journalist og forfatter Martin Eikeland ble engasjert for en lengre periode for å intervju mennesker i livets grenseland og skrive en bok på dette grunnlag. Verdikommisjonen har finansiert Eikelands arbeid. Boken *Døden, fire nærbilder* er utgitt på Forum forlag og foreligger i bokhandelen. Boken er omtalt nedenfor. Det viktigste resultatet av arbeidet med fortellingene er altså denne boken. Men Eikeland og Skartveit møttes også til åpen samtale under Verdikommisjonens verdidager i Universitets aula i november 1999, sammen med blant andre et av Eikelands intervjuobjekter, Anne Margrethe Vihovde og prost Per Arnulf Nordbø.

ARBEIDSGRUPPE II: «RITUALER OG BEGRAVELSESSKIKKER»

Leder for gruppen var Hans Stifoss-Hanssen, førsteamanuensis ved det praktisk-teologiske seminar ved Universitetet i Oslo. Medlemmer i denne arbeidsgruppen har vært begravellesbyråagent Øyvind Sanden, psykolog og human-etiker Oddbjørn Sandvik, rådgiver i kirkerådet Per Tanggard og folklorist Hege Westgaard. Arbeidsgruppen har møttes relativt hyppig. I hovedsak har arbeidet vært konsentrert om produksjon av tekster til antologien *Verdier ved livets slutt*. Gruppen har bl.a. sett på den måten sorgarbeid hemmes på gjennom mangelen på samlende ritualer i vår kultur og den mangelfulle forståelsen for ritualenes betydning. Gruppen sto derfor også ansvarlig for presentasjon av temaet i Universitets aula der de fem gruppemedlemmene gjennomførte en dialog om ulike sider av ritualenes betydning.

ARBEIDSGRUPPE III: «NÅR BARN OG UNGE MØTER DØD OG SORG»

Leder for gruppen var sykehusprest ved Radiumhospitalet, Steinar Ekvik. Øvrige gruppemedlemmer var journalist Kari Ronge og psykolog Elin Hordvik. I tillegg har fotballtrener Bjørn Hansen deltatt. Flere fra gruppen deltok aktivt som foredragsholdere i Universitets aula november 1999 og på en nordisk kongress i Trondheim juni 2000. Målsetningen for denne gruppen har i hovedsak vært å bidra til å spre kunnskap om hvordan man bør møte barn og unge i sorg. Gruppen, i særlig grad Kari Ronge, Elin Hordvik og Steinar Ekvik, har arbeidet intensivt med å få til en kunnskapsspredning i så bred skala som mulig. Gruppens innsats er omtalt nedenfor.

ARBEIDSGRUPPE IV: «DØDEN I KUNST, FILOSOFI OG LITTERATUR»

Leder for gruppen var filosof Lene Bomann-Larsen. Øvrige gruppemedlemmer var filosofene Henrik Syse og Tore Frost, teolog Kristian Alm og artist Kine Hellebust. Bidragsyttere til gruppen var også kunsthistoriker Gunnar Danbolt og skuespiller Jacob Margido Esp. Gruppens hovedaktiviteter har vært bidragene under temadagen i Universitets aula, samt artikler til prosjektets antologi, og gruppens hovedmål har ubeskjeden vært å gjenreise begrepet *ars moriendi* – «kunsten å dø». Gruppens uttalte målsetning i forhold til prosjektets hovedmål har vært å belyse det filosofiske spørsmålet: *Hva er døden?* ved å vise frem forskjellige tolkninger og oppfatninger om døden i kunsten –

billedkunst, musikk og litteratur – så vel som i filosofien og religionenes historie. Arbeidsgruppene har møttes etter individuelle behov.

ØVRIGE RESSURSPERSONER

Prosjektet *Verdier ved livets slutt* har også hatt en rekke referansepersoner som har bistått med sine kunnskaper ved behov. Disse er: prof. em. Peter F. Hjort, Erik Hillestad i Kirkelig kulturverksted, professor i folkloristikk Bente Gullveig Alver, overlege Stig Ottesen, professor i teologi og stortingsrepresentant Inge Lønning, samt Knut Ruyter ved Senter for medisinsk etikk. Andre bidragsytere har vært sjefredaktør Kristin Ma Berg, amanuensis Per Arne Dahl og musiker Unni Wilhelmsen, alle fra Verdikommisjonens råd.

IDÉ-SEMINAR

Prosjektets samlede start skjedde gjennom et idé-seminar i regjeringskvartalet 15 januar 1999. Tilstede var alle de nevnte ressurspersoner som har vært knyttet til prosjektet. De representerte både helsevesen, universitet og det øvrige samfunnsliv. Gjennomgangstema for dagen var behovet for «å sette døden på rifot». Dette idé-seminaret ble avgjørende for prosjektets videre arbeid og valg av hovedtema for de fire arbeidsgruppene. Målet for prosjektet ble antydnet å være å styrke livsrealismen, ved å fremheve døden og sorgen som naturlige elementer i tilværelsen.

FOREDRAGSVIRKSOMHET

Det har vært gjennomført en betydelig foredragsvirksomhet i prosjektperioden. Marie Aakre har vært aktiv som foredragsholder. Hennes deltakelse ved ca. 100 arrangementer i løpet av perioden har dels bestått i fagseminarer for helsepersonell. Hovedfokus har vært på ulike sider av omsorg ved livets slutt, samt behovet for styrket verdibevissthet i helsevesenet. En stor del av arrangementene har handlet om verdimobilisering og Verdikommisjonens arbeid. Ca. 40 arrangementer har vært direkte relatert til prosjektet *Verdier ved livets slutt*. Disse arrangementene har vært i frivillige organisasjoner, pensjonistforeninger, utdanningsinstitusjoner, politiske grupper, lokale verdigrupper, større kongresser eller ved såkalte folkemøter, det vil si samlinger som har vært åpne for alle. Også andre deltakere i prosjektet er ivrige foredragsholdere om temaet verdier ved livets slutt. Dette gjelder ikke minst Steinar Ekvik, Elin Hordvik og Tore Frost. Det er nok riktig å si at deres undervisningsaktivitet har vært årsak til deltakelsen i prosjektet, snarere enn at deltakelsen i prosjektet har vært årsak til foredragsvirksomheten.

KONFERANSE

Styringsgruppen i prosjektet planla også en stor konferanse om katastrofeberedskap – arbeidstittelen var «*Hva har vi lært om hjelpearbeidet ved større ulykker?*». Vi ønsket å få frem læring fra erfaringene hos de forskjellige hjelperne som hadde vært involvert i Alexander Kielland-ulykken, Sleipnerforliset, Estoniaforliset og diskotekbrannen i Gøteborg. Blant de inviterte (blant annet svensk hjelpepersonell) var interessen og behovet stort for en slik evaluering. Vi søkte om økonomisk bistand fra de aktører vi mente kunne dra mest nytte av et slikt seminar, i form av både kunnskap og positiv signaleffekt overfor publikum (NSB, flyselskapene Braathens og SAS). Vi fikk positive signaler, men dessverre ingen midler. Vi så oss derfor nødt til å avlyse konferansen. Vi oppfordrer imidlertid aktuelle aktører til å følge opp ideen, da vi tror det er viktig å ikke bare drøfte de tekniske sikkerhets-tiltak og beredskapsplaner ved større katastrofer, men hente ny læring om de menneskelige omkostningene gjennom slikt krevende hjelpearbeid.

WORKSHOP

Knyttet til Nordisk kongress om omsorg ved livets slutt, i Trondheim juni 1999, arrangerte prosjektgruppen et arbeidseminar om sorgarbeid hos barn og unge. Steinar Ekvik, Elin Hordvik og Marie Aakre var ansvarlige for arrangementet. Ca. 150 deltagere fra de nordiske land deltok og ga en meget positiv evaluering.

INFORMASJONSMATERIELL

Verdier ved livets slutt-prosjektet har ønsket å spre så mye informasjon som mulig, særlig om sorg hos barn og unge. Det er i hovedsak arbeidsgruppe II «Når barn og unge møter død og sorg» som har utarbeidet disse tiltakene på bakgrunn av fagkunnskapen den besitter i kraft av sine personressurser.

«HVER SKOLE OG BARNEHAGE SIN BEREDSKAPSPLAN»

I mars 2000 ble det sendt ut et brev til skole- og barnehageadministrasjonene i alle kommunene, samt til rektorene ved landets videregående skoler. Brevet var en oppfordring til å utarbeide lokalt tilpassede beredskapsplaner for alle oppvekstmiljøer, slik at de forskjellige enheter kunne stå rustet hvis katastrofen rammer – enten i form av store ulykker eller katastrofer for den enkelte, slik som alvorlig sykdom og/eller død i familien, selvmord i nærmeste krets, etc. Brevet inneholdt et forslag til mal for beredskapsplaner. Brevene ble finansiert og distribuert via Verdikommisjonens sekretariatet.

«HVERT IDRETTLAG SIN BEREDSKAPSPLAN»

Idretten er en arena der svært mange barn og unge befinner seg, og det ble derfor innledet et samarbeid med Norges Idrettsforbund for å styrke kunnskap og beredskap hos dem som arbeider med barn og unge med henblikk på «sorgarbeid blant barn og unge».

UNDERVISNINGSVIDEO

Prosjektleder deltok i utarbeidelsen av en undervisningsvideo om livshjelp og dødshjelp, initiert av foreningen «For livsrett og menneskeverd».

PLANLAGTE TILTAK

Undersøkelser viser at ubearbeidet sorg hos barn og unge i stor utstrekning fører til helseproblemer og adferdsvansker. Ungdom er en særlig utsatt gruppe. For å komme til rette med dette laget prosjektgruppen «Når barn og unge møter død og sorg» en firetrinns tiltaksplan:

Utarbeide to nye brosjyrer, «Sorg hos ungdom» og «Sorg hos barn», som var tenkt distribuert til: Skoler, barnehager, begravelsesbyråer, helsestasjoner, sosialkontorer, trygdekontorer, frivillighetssentraler, kommunehelsetjenesten, private legekontorer, bibliotekene, PP-tjenesten, sykehusavdelinger (som innstikk i pårørendekonvolutter), sykehjem, omsorgssentre, menigheter, organisasjoner som har å gjøre med barn og unge, og idrettsforbund.

Utarbeide materiell til landsdekkende pårørendekonvolutter. Disse kan distribueres via begravelsesbyråer – den instansen som møter de fleste pårørende, enten dødsfallet har funnet sted i eller utenfor institusjon.

Utsending av to brev, til henholdsvis ordførere/politisk ledelse i norske kommuner og til sykehusavdelinger/helseinstitusjoner i 1. og 2. linjetjenesten. Brevene til kommunene bør utfordre dem til å sette kriseberedskap på dagsordenen og oppfordre til lokale og tverrfaglige prosesser. Brevene til den enkelte sengepost i sykehus og andre helseinstitusjoner bør sette fokus på deres rutiner m.h.t. pårørendekonvolutter, men også oppfordre til bruk av den kompetansen som allerede finnes lokalt, nærmest mulig brukeren.

Gjennomføre en bredt anlagt verdiundersøkelse blant ungdom for å kartlegge deres erfaringer og holdninger til død og sorg. Undersøkelsen kan utføres i samarbeid med en av ungdomsgruppens egne kanaler – for eksempel et ukeblad. Et slikt samarbeid gjør at resultatene senere kan publiseres og gjøres kjent i ungdommens eget språk. Undersøkelsen bør gjennomføres av et statistisk byrå.

TEMADAG I UNIVERSITETS AULA: «DØDEN ER LIVSVIKTIG»

Verdier ved livets slutt var ett av fire heldagstemaer i Universitetets aula under Verdikommisjonens verdiuke «Samtaler om verdier i maktens kvadratkilometer», 9.-13. november 1999. Marie Aakre var Verdikommisjonens vert og kunne ønske vel 350 mennesker velkommen til en annerledes dag, med tittelen: *Døden er livsviktig!* Målgruppen var folk flest, men det ble sendt informasjon og invitasjoner til politi, brannvesen, utvalgte skoleklasser, helsepersonell og andre etater som arbeider nær døden.

Programmet besto i:

- Musikalsk åpning
- Om å ta farvel (v/Marie Aakre)
- Samtaler om døden (v/Anderas Skartveit, i samtale med Anne Margrete Vihovde, Martin Eikeland og Per Arnulf Nordbø)
- Når barn og unge møter død og sorg (v/Steinar Ekvik og Elin Hordvik)
- Meditasjoner (pauseinnslag ved Per Arne Dahl og Iver Kleive)
- Hvorfor tenner vi lys på graven? – om ritualenes betydning (v/Hege Westgaard, Hans Stifoss-Hansen, Per Tanggard og Oddbjørn Sandvik)
- Døden i filosofi og kunst (v/Kine Hellebust og Tore Frost)
- Avslutning /Døden er livsviktig! (v/Peter F. Hjort)

Dagen ble flettet sammen av musikk ved Unni Wilhelmsen og diktopplesninger av Jacob Margido Esp. Begravelsesbyråenes forening sponset arrangementet med vakre blomsteroppsatser.

VERDISAMTALE I UNIVERSITETS AULA: «LIVSHJELP ELLER DØDSHJELP?»

Verdisamtalen «Livshjelp eller dødshjelp?» under verdidagene i Universitetets aula var i utgangspunktet ikke i regi av prosjektet. Det var Verdikommisjonens styringsgruppe som tok det normative standpunkt å si nei til legalisering av aktiv dødshjelp og ja til styrket livshjelp i livets slutfase. Da emnet likevel tematisk faller innunder prosjektets virkefelt, var det naturlig at prosjektgruppen organiserte debatten i forlengelsen av dette utspillet. Vi inviterte en rekke personer til å komme med sitt syn på saken. Aulaens to timers møte ble for knapt til at salen kunne slippe til med spørsmål, noe vi beklager og er blitt kritisert for i ettertid. Imidlertid var det arrangert en filosofisk kafé om emnet i jusstudentenes frokostkjeller, i direkte forlengelse av møtet i aulaen. Her fikk publikum slippe til med sine synspunkter, og temperaturen var tidvis svært høy. Filosofisk prosjektsenter stod for gjennomføringen av kaféen. De fleste innleggene fra aulamøtet er samlet i et hefte som har vært tilgjengelig ved henvendelse til Verdikommisjonens sekretariat.

ANTOLOGIEN «VERDIER VED LIVETS SLUTT»

Et av de viktigste resultatene fra prosjektet, sett med kommisjonens øyne, er det vi i arbeidsprosessen har kalt «den mangfoldige boken»: *Verdier ved livets slutt – en antologi*. Boken består av en rekke artikler og essays om forskjellige emner relatert til temaene død og sorg, skrevet av prosjektets deltakere, ressurspersoner og enkelte andre inviterte. Antologien er illustrert av Herdis Maria Siegert. Terese Moe Leiner har vært grafisk designer, og STUPA a/s har hatt produksjonsansvaret. Så vidt oss bekjent har det ikke tidligere blitt skrevet en bok om dette tema med et så radikalt tverrfaglig grep som det vi har anlagt. Vi har ønsket å tegne et bredt bilde av vårt forhold til døden ved milleniumsskiftet.

Ansvar for antologien lå hos prosjektets styringsgruppe og ble administrert gjennom et redaksjonsutvalg bestående av Kari Ronge, Marie Aakre, Kristian Alm og Lene Bomann-Larsen. Redaksjonssekretær var Aleksander Åsheim.

Redaksjonsutvalget har hatt møter etter behov. 4. mai 2000 ble det avholdt et arbeidsverksted for antologiens bidragsyttere, med tilbakemelding på tekster som var skrevet. Det har vært arbeidet mye for å finansiere størst mulig opplag av denne boken, men det har ikke lyktes oss å få økonomisk støtte utover Verdikommisjonens egne midler. Antologien er derfor trykket i et begrenset opplag på 5000 eksemplarer som er sendt ut til målgrupper som i særlig grad har betydning for og nærhet til verdiarbeidet nær livets grense. Målgruppen er i hovedsak de som er i utdanningsløp hvor man kan forvente at de vil komme til å møte død og sorg i sin fremtidige yrkesutøvelse. Siden opplaget er så vidt begrenset, har vi primært rettet oss mot dem som er i stand til å påvirke dette utdanningsløpet, så som lærere og administrasjon. Vårt ønske med dette er spredning av bokens budskap via ringvirkninger. Boken er også tilgjengelig på biblioteket.

Antologien ble lansert 6. februar på Historisk Museum i Oslo, i tilknytning til Historisk museums/Internasjonalt kulturmuseums utstilling *Far vel – livets slutt i det flerkulturelle Norge* (<http://www.ukm.uio.no/utstillinger/farvel/>). Boken vil være tilgjengelig på utstillingen og linkes til utstillingens internettsider.

Antologien er også overrakt Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet, i håp om at departementet vil forvalte dens videre skjebne på best mulig måte.

DØDEN – 4 NÆRBILDER. MENNESKER I DØDENS GRENSELAND

Martin Eikelands bok om fortellinger fra livet nær døden inneholder fire hovedbolker. Han tilbrakte tid ved Seksjon lindrende behandling ved Regionsykehuset i Trondheim, der han sammen med fotograf Kjartan Bjelland fulgte pasienter og de ansatte gjennom en uke. Gjennom beskrivende ord og sterke bilder kommer inntrykkene frem. Den prisbelønte artikkelserien fra avisen Vårt land om den kreftsyke mannen Per Arne er også gjengitt supplert med en beskrivelse av familiens liv nå, to år etter hans død. Det tredje kapittelet er viet dødsfallet til en ung gutt og reaksjonene hos familien og de involverte etter guttens brå og brutale død i en mopedulykke. Både brannfolk, politi, ambulansepersonell forteller om sine reaksjoner. Til sist møter vi en 94 år gammel dame på sykehjem som venter på døden fordi hun mener å ha levd lenge nok.

Boken ble lansert på en pressekonferanse ved Regionsykehuset i Trondheim 19. september 2000. Den kan kjøpes i bokhandelen. Den er utgitt av Forum/Aschehoug Forlag, Oslo.

ØVRIG FORMIDLING FRA PROSJEKTET I MEDIA

Tekster fra antologien ble viet et nummer av tidsskriftet *Omsorg*, våren 2001. *Omsorg* har et opplag på 3000 og leses hovedsakelig av helsepersonell i de nordiske land.

Prosjektet er for øvrig blitt presentert i mange aviser, fagtidsskrifter og i radioprogrammene «Sånn er livet», «Norges-glasset» og «Verdibørsen», samt i et TV-program i TV2. Lokale medier, både aviser, radio og TV, har referert fra mange konferanser og møter som har vært avholdt om Verdier ved livets slutt. På Verdikommisjonens hjemmeside har også prosjektet vært presentert.

BREV OG HENVENDELSER

Vi har fått del i manges fortvilelse og sorg – men også glede – gjennom prosjektarbeidet. Det har kommet brev og telefonhenvendelser fra ulike mennesker. Hovedgrunnen til slike henvendelser har vært sørgende pårørende som lever med stor frustrasjon og fortvilelse knyttet til uverdige møter med helsevesenets tilbud til sine nærmeste gjennom livets siste fase. Mye har handlet om holdninger hos de ansatte og mangelfull hjelp. Brevene har beskrevet sviktende omsorg, arroganse fra ansatte, dårlig kommunikasjonsarbeid, mangelfulle tilbud til pårørende, uklare avtaler og stor utrygghet. Flere beskriver opplevelser av å være overlatt til seg selv gjennom vanskelige sorgprosesser.

Vi har også fått brev med sterke reaksjoner på Verdikommisjonens styringsgruppes vedtak om å si nei til legalisering av aktiv dødshjelp. Et brev reagerer i særlig grad på vår beskrivelse av temaet i Midtveisrapporten. Vi velger å trykke dette brevet, da det viser hvor vanskelig verdidebatten er når man sier noe normativt om et så alvorlige tema.

En kommentar til «Tør vi leve med døden?»

av Roberta Wiig

«Min venninne Bodil Bjerkmann var en som valgte aktiv dødshjelp. Jeg fulgte med i hennes liv og snakket med henne om hennes avgjørelse om å ende sitt liv. Min erfaring med Bodil har styrket min uenighet med de konklusjoner dere trekker i deres uttalelse. Jeg tror Bodils avgjørelse gir uttrykk for et livssyn som fortjener mer respekt enn avvisningen dere gir det.

Jeg leste «Tør vi leve med døden?» med Bodil i tankene. Jeg vet ikke om innleggets samfunnsanalyse er korrekt eller ikke. Det er i hvert fall mye der som jeg kan være enig i. Men jeg opplevde at mye av argumentasjonen ikke er relevant når det gjelder Bodil. Bodil, for eksempel, var ikke en del av utviklingen dere peker på der man skal «gjemme bort» døden. Bodil hadde begravet begge foreldrene og selv levd i flere år med døden hengende over hodet. Hun våget å leve med døden. Hun våget å velge den til slutt. Bodil var en intelligent, modig, selvstendig kvinne som led uten å klage gjennom mange år. Hvor mye verdi det lå i å lide mer og lengre, synes jeg burde være hennes sak å vurdere. Det at dere finner mening i det, vil ikke si at hun gjorde det. Vi som støtter aktiv dødshjelp, ber dere ha respekt for et annet syn på saken.

Dere innleder innlegget med en del spørsmål til dem som er enige i «at leger skal kunne gi aktiv dødshjelp til dem som ønsker det». Allerede her hører jeg en tendens til for lite differensiering som skaper et forenklet bilde. De som foreslår en endring i loven, setter ganske strenge krav til dem som skulle kunne få hjelp til egen død. Det er slett ikke foreslått at en slik viktig avgjørelse blir overlatt simpelthen til «dem som ønsker det».

Innlegget fortsetter med å sette problemstillingen i et lite nyansert perspektiv både med å neglisjere hederlige motiver for å kunne ønske aktiv dødshjelp og med å gi tendensiøse forklaringer på hvorfor noen velger den. For eksempel: Dere sier at «vi synes å leve med en forventning om et liv uten lidelse ...» Å forvente et liv uten lidelse er naivt, og Bodil var ikke noe naivt menneske. Det var ikke bare for å slippe unna ubehageligheter at Bodil tok sitt valg. Den skjebne som ventet henne, ville tatt fra henne det hun betraktet som menneskeverd. Hun ville være herre over sin egen skjebne i den grad hun maktet det. Hun trodde ikke på en Herre som ville mennesket så ondt. Kanskje er det riktig som dere sier – at lidelse kan være en nødvendig del av livserfaringene. Jeg er enig til en viss grad. Men dere trekker da slutningen på Bodils vegne at hun burde leve videre. Dere ville nektet henne hjelp til å dø. Hun hadde lidelser gjennom flere år. Det ga henne rikelig med tid til å fundere over livets innhold. Mener dere at hun ikke hadde livserfaringer nok – ikke hadde fundert nok? Ikke hadde blitt avhengig og ydmyk nok? Hun valgte å leve med lidelser så lenge andre verdier var tilstede, men hun valgte å ende sitt liv når disse verdiene var borte, og Bodil var verken feig eller uopplyst. Det var et valg grunnet på hennes livsverdier, og så langt jeg kan se har hennes livsgrunnlag krav på like mye respekt som deres.

Et annet argument dere bruker, er at vi må ha respekt for den naturlige og uunngåelige død når tiden er inne. Mener dere med det at Bodil skulle fortsatt å lide (for med mindre legene greide å dope henne ned forbi sans og samling, ville livet vært en lidelse for henne) fordi det var naturlig? Kreft og naturkatastrofer er naturlige, men vi mennesker gjør det vi kan for å bekjempe dem fordi vi har bestemt at de har uønskede konsekvenser for oss. Naturlig er ikke automatisk lik god. En naturlig død i smerter og nedverdiggelse er en uønsket konsekvens for mange.

Livet har verdi for mange selv om man mister autonomi. Det ville Bodil vært enig i. Det er ingen som krever at de hjelpeløse skal dø. Folk som Bodil ber bare om at de selv – som ikke har så mye tro på verdien av denne hjelpeløsheten til slutt – skal få slippe. Alle er selvfølgelig enige om at flere ressurser skal legges inn for mennesker i Bodils situasjon. Det kunne være til stor hjelp – et stykke på veien. Det kunne gjort Bodils liv lettere de siste månedene, kanskje forlenget det en stund. Kanskje. Men det kommer et punkt hvor hele oljefondet ikke duger. Bodil reiste ubønnhørlig mot dagen når livet – selv med alle mulige hjelpemidler og støtteapparater – var mer av en påkjenning enn hun ville bære. Et liv i avhengighet kan selvfølgelig være et verdig liv. Men et liv som en neddøpt bunt var det som ventet Bodil – og for henne var det ikke et verdig liv. Dette respekterer dere ikke.

Dere sier at respekten for selve livet er på prøve. Jeg er enig. Men som dere skjønner – jeg trekker helt andre konklusjoner. Jeg tror ikke det fysiske liv er alfa og omega. «Menneskeliv er ukrenkelig?» Hva med oss som ikke respekterer den naturlige døden, som mener at «menneskeverd er ukrenkelig» og at vi burde kunne få hjelp å slutte vårt liv under verdige forhold? Dere henviser til den Hippokratiske legeed og snakker om den som den var hellig. Den var ikke hellig for Bodil. Hun ville heller ha en lege som tok en annen ed og som ville bruke sin kunnskap til å ta hensyn til hennes verdier og ikke la sitt eget hensyn til hennes kropp gå foran. En slik lege bryter aldeles ikke med «det mest grunnleggende ved det å være lege». Tvert imot. En slik lege hjelper og respekterer sin pasient; han respekterer et menneske heller enn et begrep om biologisk liv. Bodil var så heldig at hun fant en slik lege.

Til slutt henviser dere til erfaringer fra Nederland og frykter «den såkalte skråplaneffekten». Som med mange situasjoner når mennesker må ta viktige og vanskelige valg er det alltid fare på ferde. Forandringer kan føre med seg uønskede virkninger – om vi ikke er på vakt. Men man må ikke unnlate å ta viktige avgjørelser fordi det er en fare forbundet med dem. Det ville være uansvarlig.

Bodil var et ansvarlig menneske. Hennes handling var ikke til skade for noen, og hun handlet slik at det kunne gjøres til en etisk retningslinje for mennesker i hennes situasjon.

Emnet fortjener debatt. Aktiv dødshjelp er et område der verdier i det norske samfunnet er under forandring. I del to av rapporten dere presenterte den 30.11.1999 har dere samlet 4 uttalelser. Tre av dem er en utfordring til debatt om forskjellige emner og én er en avvisning av ønsket om aktiv dødshjelp. Dere avviser en debatt i et området hvor en økende del av befolkning, og etter eget sigende

flertallet av befolkningen, vil ha et slikt alternativ ved livets slutt. Jeg tror det norske samfunnet hadde hatt bedre nytte av at dere deltok i debatten enn at dere tar stilling og avviser den. Deres argumenter mot aktiv dødshjelp ville være velkomne innlegg i en debatt, men som begrunnelse for en avvisning er de ikke overbevisende nok og vekker dermed heller ergrelse. Jeg ber dere derfor om å oppfordre til debatt også her. Delta i en dialog som kan skape lover og regler som avspeiler grunnleggende verdier i det norske samfunn: Individets respekt for samfunnet koblet med samfunnets respekt for individet.»

Dette brevet og andre, liknende reaksjoner viser hvordan vi – selv om vi faktisk deler mange premisser og idealer – kan komme frem til ulike konklusjoner i et så komplisert etisk spørsmål. Denne debatten er livsviktig, og brevskriverens oppfordring til dialog sendes herved videre.

Generelle sluttkommentarer

Prosjektet «Verdier ved livets slutt» kunne med fordel ha hatt enda større bredde i sitt arbeid for styrket verdibevissthet. Temaet er vidtfavnende, og det er behov for styrket kompetanse og bevissthet. Vi sender derfor bredt anlagte anbefalinger og utfordringer videre til politikere, helsearbeidere og andre som har påvirkningsmulighet.

anbefalinger fra prosjektet

Hovedbudskapet fra Verdikommisjonens prosjekt "Verdier ved livets slutt" knyttes til prosjektets hovedmål:

Mål 1. Redusert fremmedgjøring og fortielse

Vi ser fortsatt et stort behov for å ta et oppgjør med uheldig fortielse og avstand til den naturlige død. I store deler av vårt samfunn mangler vi møteplasser og språk der vi kan lære oss å snakke sammen om døden. Større nærhet, åpenhet og ærlighet er en forutsetning for at nye generasjoner kan lære seg å leve med døden. Vi ønsker forsterket innsats for å få døden inn i skolen, døden ut i samfunnet og døden på dagsorden i helsevesenet.

Mål 2. Fellesskapsverdier og livsverdier.

- *Menneskeverdet og respekten for livet er truet og krenkes ofte i livets slutfase*

Vi håper regjering og storting opprettholder et lovverk som verner om livet og derfor avviser krav om legalisering av aktiv dødshjelp. Men vi ser at dette ikke er tilstrekkelig. Kravet om dødshjelp springer ofte ut av en opplevelse av uverdighet. Skal den sykes verdighet bli bekreftet og lidelse bli møtt, trengs en sterk satsning i norsk helsevesen på helhetlig livshjelp i tråd med hospice-bevegelsens prinsipper. Dette forutsetter økt innsats for lindrende behandling der sykdommen ikke kan helbredes, og en sterk oppgradering av nødvendige pleie og omsorg i slutfasen.

- *Livets siste fase må få større oppmerksomhet*

De siste levemåneder er en viktig del av livet. Livskvaliteten hos de aller svakeste, de hjelpetrengende gamle, de alvorlig syke og dødende er for dårlig ivaretatt i vårt samfunn. Vi ser stort behov for holdningsendringer og styrket hjelp til mennesker i livets slutfase. Livet kan oppleves verdifullt også mot slutten hvis samfunnet legger til rette for det. Tiden nær døden har stor betydning både for den som skal dø og for dem som skal leve videre. Livserfaring skal formidles, livet skal oppsummeres, ansvar skal overføres til nye generasjoner. <BR

- *Fellesskap og tid med sine nærmeste*

Vi tror flere kunne få mer tid sammen med sine nærmeste og være mer hjemme i slutten av livet. Å få avslutte sitt liv der man hører til bekrefter ens identitet, verdighet og tilhørighet. Mange har unødig lange institusjonsopphold siste leveår. Når en i familien skal dø rammes hele familien, både voksne og barn. Vi forventer at politikerne følger opp Livshjelputvalgets anbefalinger (NOU 2/99) om å endre pårørendes rettigheter slik at nære pårørende kan få rett til pleiepenger i inntil et år, og at den syke og familien får nødvendig hjelp i hjemmet.

- *Verdibevissthet og etisk kompetanse*

Vi tror helsepersonell trenger råd og hjelp til bevisstgjøring når verdiutfordringene blir stadig mer komplekse. Prioriteringer og valg knyttet til behandling og pleie nær døden forutsetter solid faglig-etisk kompetanse og bred tverrfaglig dialog. Kliniske etikuttvalg bør derfor etableres ved alle større sykehus.

Kompetansen på feltet død/sorg må videre styrkes i grunn-, videre- og etterutdanning av alle typer hjelpere. Dette gjelder ikke bare helsepersonell, men også lærere, førskolelærere, ansatte i begravellesbyråer, politi og brannvesen. Vi ber Kirke,- utdannings- og forskningsdepartementet og de ulike utdanningsinstitusjoner å gi temaet den plass på pensumlistene det fortjener.

Mål 3. Styrket beredskap overfor barn og unge

Barn og unges møte med død og sorg er en særlig utfordring. Undersøkelser viser at ubearbeidet sorg hos barn og unge i stor utstrekning fører til helseproblemer og atferdsvansker. Vi finner grunn til å understreke at ungdom er den mest forsømte og utsatte gruppen. Vi anbefaler oppfølging av arbeidet med beredskapsplaner i barnehager og skoler, verdiundersøkelser og brosjyremateriell som vi forsøkte å gjennomføre i prosjektet, men ikke fikk iverksatt grunnet økonomiske begrensninger.

Mål 4. Ritualenes betydning

Ritualer holder fellesskapet samlet, de bidrar til å holde det ordinære på plass når det ekstraordinære skjer. Vår kultur har forenklet og forflatet ritualiseringen til det uheldige. Vi mangler samlende språk i møte med død og sorg. Mye av dialogen nær slike erfaringer er ordløs og krever ritual- og symbolspråk. Det er nødvendig å utvikle styrket bevissthet

på symbolenes og ritualenes betydning i store deler av norsk kultur. Praktisk bruk av ritualer bør utvikles i barnehager og skoler.

Mål 5. Døden i filosofi, kunst og kultur

Dødens hendelse er eksistensielt skjellsettende. Den fremtvinger både filosofisk og estetisk problematisering, og fortolkning av tilværelsens mening gjennom ulike uttrykk. Vi ønsker en gjenreisning av «kunsten å dø.»

aksepterer vi trafikkdøden?

Trafikkdøden stiller oss ansikt til ansikt med frihetens dilemma. Frihet er porten til et fullverdig liv for den enkelte, etter hans eller hennes egne ønskemål. Men friheten gjør ikke livet lett eller glatt. Den gjør oss også ansvarlige for våre valg.

Betyr frihet: bare gjør som du vil? Nei. Min frihet beror på at du jenker deg etter meg, og din frihet på at jeg jenker deg etter deg. Prisen for at vi ikke jenker oss, ser vi f.eks. i trafikkdøden.

Kan dette problemet løses av samfunnet? Er det f.eks. tilstrekkelig at veimyndighetene bygger mer trafiksikre veier? Nei – det er viktig, men ikke tilstrekkelig. Hvor mye enn myndighetene «legger forholdene til rette», må dessuten hver enkelt klare å ta ansvar for andre, f.eks. ved ikke å råkøre.

Kan vi regne med at vi jenker oss når vi bare har forståelse for at det er nødvendig? Nei, dessverre. Det koster noe å jenke seg, jeg påfører meg selv en ulempe. Hver enkelt vil finne det vanskelig å akseptere ulempen om han eller hun ikke kan kjenne tillit til at også andre vil jenke seg. Derfor trenger vi regler som gir oss veiledning om hva vi venter av hverandre. Vi trenger f.eks. fartsgrenser.

Om vi har forstandige og omforente regler, kan vi regne med at vi holder oss til reglene? Nei, dessverre. Vi mennesker er feilbarlige og vil gjerne handle til egen fordel selv når vi erkjenner at det er i strid med det felles gode – f.eks. synes mange å være villige til å kjøre for fort for å komme raskere frem. Derfor trenger vi å pålegge hverandre kontroll med at vi holder oss til de reglene vi erkjenner som riktige.

Det er, bokstavelig talt, livsviktig at samfunnet satser med beslutsomhet, energi og ressurser på bedre trafiksikkerhet. Men det er ikke nok at vi ber «samfunnet» ta ansvar. Trafikkdøden er også et moralsk problem for hver enkelt. Mens vi venter på bedre trafiksikkerhet, må vi selv ta ansvar i trafikken. Om veiene ble aldri så trafiksikre, ville vi som ferdes på veiene, fortsatt måtte ta ansvar.

Verdikommisjonen var tilstede på Trygg Trafikks landskonferanse i 1999. På konferansen kom Verdikommisjonen med et utspill der vi inviterte til offentlig debatt om vårt samfunns forhold til trafikkdøden. Verdikommisjonen har av flere grunner ønsket å sette trafikkdøden på sin dagsorden. For det første er det et tankekors at vårt samfunn aksepterer trafikkdøden som fenomen når vi vet at den kan bekjempes. Samtidig ser vi at noen få dødsulykker i andre sektorer, for eksempel jernbane eller fly, får enorm politisk og mediemessig oppmerksomhet over meget lang tid. Her blir sikkerhet stilt opp som absolutt krav.

For det andre representerer prioriteringen av fremkommelighet foran sikkerhet et viktig kulturelt fenomen som på en symbolsk måte beskriver mange sider ved vår nåværende samfunnskultur.

Hvorfor?

Hvorfor aksepterer vi at rundt 300 mennesker dør i trafikken hvert år? Hvorfor aksepterer vi at over 6500 mennesker skades alvorlig i trafikken hvert år, hvorav 600 mennesker blir uføre?

Vår trafikkkultur gjenspeiler den generelle samfunnskulturen. Individuelle behov, individuelle løsninger og individuell fremkommelighet setter sitt preg på hverdagen. I trafikken møter vi det samme dilemmaet som vi møter på mange andre felter i samfunnet. Vi er alle tilhengere av individets frihet og av å gi individet de beste muligheter til å utnytte sin frihet. Det vanskelige spørsmålet er imidlertid hvor mye den individuelle frihetsutøvelsen skal gå på bekostning av fellesskapets muligheter til å sikre velferd og trygghet for alle.

I trafikken ser vi daglig at ett menneskes individuelle frihetsutøvelse fører til andre menneskers død eller uførhet. Vi ser at lønnsomhetspresset for godstransporten bidrar til at sjåfører føler seg presset til å redusere hviletiden, med større fare for å sovne bak rattet som resultat. Høyere fart og sviktende vedlikehold er også resultater av lønnsomhetspresset, med økt risiko for trafikantene. Vi ser at betydelige deler av kollektivtrafikken er på vikende front, på grunn av stadige kutt i budsjettene. Fellesskapsløsningene vanskjøttes.

Når ulykker skjer i jernbane, luftfart, skipsfart, på oljeinstallasjoner eller på andre arbeidsplasser, gis de stor oppmerksomhet, og de fører til omfattende offentlige granskinger av årsaker, med stor vekt på å plassere ansvaret for ulykkene. I trafikken dør mange flere, det granskes mindre, og ansvaret for ulykkene er ikke godt nok avklart.

Holdningen til trafikkdøden minner om holdningen til miljøutfordringene. Vi er alle villige til å gjøre noe, så lenge vi ikke må forsvare noe.

Noen fakta

1: 300 mennesker dør i trafikken hvert år – i gjennomsnitt over 305 per år de siste ti år. Høyeste tall var i 1970, med 560 døde. Laveste tall var i 1996, med 255 døde.

2: Tendensen har siden 1970 gjennomgående vært nedadgående. Siden 1970 har den nedadgående tendensen imidlertid vært brutt i periodene 1981 – 86 og 1996 – 98, og i år 2000. Periodene faller sammen med sterke økonomiske oppgangstider.

3: Beregninger viser at over 30 000 mennesker blir skadet i trafikken hvert år. Av disse blir nærmere 6500 hvert år innlagt på sykehus. Om lag 600 mennesker i alderen 16 – 66 år blir årlig uføretrygdet som følge av trafikkulykker. I tillegg kommer alle barn og eldre som ikke blir registrert gjennom uføretrygden.

4: Antall ulykker (innrapportert til forsikringssselskapene) med materiell skade ligger hvert år på ca 250 000 ulykker.

5: Motorsyklistene løper den høyeste risikoen, etterfulgt av fotgjengere og syklister. Disse tre kategoriene skiller seg klart ut i forhold til øvrige trafikanter.

6: Ungdom i alderen 18 – 25 år og eldre over 65 år har høyest risiko for bilulykker. Risikoen for eldre er økende.

7: Vegtrafikkloven (x3) plasserer ansvaret for ulykkene hos trafikantene. Ansvaret ligger både hos trafikantene og i infrastrukturen for trafikken.

8: Bedre trafiksikkerhet kan oppnås dersom de mest effektive sikkerhetstiltakene får relativt mer av de ressursene som brukes til sikkerhetsformål.

9: Bare anslagsvis en femtedel av ressursene som brukes på veisektoren, er rettet mot å bedre sikkerheten.

10: Erfaringer fra 1980-årene i Norge viser at ærgjerrige mål for ulykkesreduksjon gir gunstige resultater. Ulykkesutviklingen er gunstigere der man setter seg konkrete mål, enn der man ikke gjør det. Både mengdemessige og kvalitetsmessige mål er her viktige.

11: Undersøkelser tilsier at omtrent 2/3 av dødsulykkene skyldes menneskelig svikt som tretthet, illebefinnende, rusmidler, mangel på konsentrasjon, kunnskapsmangel, psykisk ustabilitet (bl.a. selvmord i trafikken), behov for spenning, og andre atferdsårsaker.

12: De øvrige dødsulykkene skyldes utformingen av trafikksystemet (inklusive veiene) og kjøretøyene.

13: Reisende oppnår større sikkerhet når de befinner seg i kollektivt reisemiddel enn når de reiser med privat fremkomstmiddel. Det er særlig bilene og lastebilene som dreper. At syklister og fotgjengere – de mest helse- og miljøvennlige trafikanter – også er blant de mest utsatte, illustrerer våre prioriteringer.

Verdigrunnlag

Vår sivilisasjons respekt for liv tilsier at vern om menneskelivet er vår høyeste prioritet. Vern om menneskelivet er like viktig i trafikken som på andre områder hvor samfunnet bevisst markerer sin holdning til risiko for tap av menneskeliv. Derfor sier Verdikommisjonen:

1: Vi aksepterer ikke at mennesker dør eller blir alvorlig skadet i trafikkulykker, like lite som vi aksepterer det i luftfart, skipsfart, eller på oljeinstallasjoner. Vi må derfor arbeide systematisk forebyggende, slik at vi i mindre grad trenger å være reparerende.

2: Sikkerhet er viktigere enn fremkommelighet. Dårlig tid må ikke aksepteres som begrunnelse for å nedprioritere sikkerheten. De svake trafikantene, som barn, eldre og syklister, bør være premissgivende for sikkerhetsarbeidet.

3: God og økonomisk attraktiv kollektivtrafikk er viktigere enn bilens og lastebilens fremkommelighet.

4: Årsakene til ulykkene og ansvaret for ulykkene må ses i sammenheng. En mer presis ansvarsfordeling vil gi bedre forebyggende arbeid.

5: Trafikantenes eget ansvar er knyttet til god bevissthet om risiko, ansvar og forholdsregler.

6: Vi erkjenner at vi ikke har ressurser til å løse alle problemer i løpet av kort tid. Vi må imidlertid ha en visjon om hvor vi vil.

7: Trafikkens miljøvirkninger må vektlegges sterkere. Miljø og trafiksikkerhet vil ofte gå hånd i hånd. Fartsreduksjoner styrker også miljøet, gjennom reduksjoner i forurensning og støy.

8: Vi bør unngå at privatbilismen legger premissene for byutvikling og sosiale fellesskap.

Basert på dette verdigrunnlaget bør vi utvikle en egen overordnet sikkerhetsvisjon for trafikken. Sikkerhetsvisjonen må styre retningen, tempoet og den innbyrdes prioriteringen av våre trafikktiltak. Det vil si at hensynet til sikkerhet skal gå foran hensynet til hurtig trafikkavvikling, herunder hastighet på veiene. Det vil også si at fotgjengere, syklistene og kollektivtrafikk må prioriteres foran privatbilismen.

Tiltak som kan bidra til redusert ulykkesomfang

Vi kan skille mellom ulykkesforebyggende, skadeforebyggende og skadebehandlende tiltak. Regjeringen har gjennom sin handlingsplan for trafikksikkerhet tatt i bruk en rekke tiltak av alle disse typene. Tiltakslisten nedenfor illustrerer noe av det vi kan bli nødt til å gjøre hvis vi mener alvor med å bekjempe trafikkdøden. Vi peker med denne listen også på noen kostnader, utfordringer og dilemmaer vi står overfor om vi vil satse på dette:

- Incentivene i offentlige budsjettssystemer bør i sterkere grad favorisere vedlikehold, sikkerhetsutstyr og sikkerhetsinstallasjoner, både i kjøretøy og på veinettet. Forholdet mellom miljø og sikkerhet må vurderes kontinuerlig, slik at disse to hensynene i størst mulig grad kan ivaretas parallelt. Lavere fart gir vesentlig reduksjon i ulykker og i ulykkesalvorlighetsgrad. Det gir også lengre transporttid for alle og høyere kostnader for næringslivet. Hvis vi sammenligner våre holdninger til fart og til det å kjøre i alkoholpåvirket tilstand, ser vi at mye kan gjøres for å unngå farlige hastigheter.
- Det må stilles strengere krav til separering av trafikantgrupper, bl.a. ved å atskille fotgjengere, syklistene og bilistene, samt skille møtende trafikk med kollisjonssikre barrierer. Dette vil øke kostnadene til bygging og utbedring av veinettet.
- Det må også stilles strengere krav til utforming av veiens sideterreng. Dette fører til økte veikostnader.
- Tekniske løsninger må brukes for å sikre at regler følges (f.eks. har vi i dag fartsdumper i 30 km-soner og elektronisk fartskontroll). Dette fører også til økte veikostnader.
- Kollektivtrafikken skal være lett tilgjengelig og økonomisk fordelaktig i forhold til transport med privatbil. I dag er kollektivtrafikken så dyr at det for mange er mer lønnsomt å velge private løsninger som fører til både flere ulykker og større forurensning. Økt satsing på kollektivtrafikk fører til økte kommunale utgifter, men kan redusere presset for og kostnadene til veiutbygging. Trafikantenes kostnader ved å ferdes på vei kan ses i sammenheng med kostnadene ved å bygge ut nye veier og sikkerhetssystemer. Det kan innføres ulike typer prissystemer for å ferdes på vei. Bompenger på alle motorveier kan innføres. Alle inntekter utover dekningen av veiprojektene utbyggingskostnader og innkrevningssystemets driftskostnader kan øremerkes sikkerhetstiltak.
- Vi må i sterkere grad søke å lære av skadene og bekjempe den sosiale aksepten av trafikkdøden. Vår bevissthet om og våre holdninger til risikobildet i trafikken kan styrkes, blant annet ved at trafikkrisiko og trafikksikkerhet i sterkere grad inngår som tema i grunnskolen og i annen utdanning. Mange offentlige etater har innflytelse på trafikksikkerheten. Skolemyndigheter, politi, veimyndigheter, by- og regionplanleggere og helsemyndigheter er eksempler på dette. Mer systematisert samarbeid mellom etatene vil kunne gi bedre effekt av de ressursene som brukes. Våre transportmyndigheter er i ferd med å ta utfordringene i sitt arbeid med den nasjonale transportplanen for 2002 – 2011. Flere fylker har satt i gang arbeid med kommunale trafikksikkerhetsplaner. Her er Finnmark og Telemark kommet lengst. Nord-Trøndelag har satt nullvisjonen på dagsorden. Dette er en begynnelse, men utfordringen ligger også i stor grad hos sentrale myndigheter. Gjennom å sørge for at ressursene til sikkerhetsformål gis større vekt enn ressursbruken til fremkommelighet, kan de skape en vesentlig bedre utvikling.
- Økt kontroll med andre typer ruspåvirkning enn alkohol vil bli et viktig tiltak. Dette kan være både kostbart og komplisert, men utviklingen av rusmisbruket i samfunnet tilsier at dette vil måtte bli et større satsingsområde enn det hittil har vært. Etter at Verdikommisjonen kom med sitt utspill om trafikkdøden i april 1999, har medlemmer av kommisjonen holdt flere foredrag om dette temaet og medvirket i møter og konferanser der temaet er satt på dagsorden.

«Nullvisjonen»

Nullvisjonen har vært lansert som mål for arbeidet med trafikksikkerheten i Norge. Det betyr at man skal strebe mot null dødsulykker på sikt. Ingen kan være uenig i en slik ideell målsetning, men i praksis ser vi to åpenbare betenkeligheter med nullvisjonen:

- Den er urealistisk. Nullvisjonen gir menneskene falske forhåpninger og urealistiske forventninger.
- Den er usolidarisk. Kostnadene ved å fjerne de siste minimale risiki vil være ekstremt store i forhold til

nytt. I et globalt perspektiv vil det være galt å investere enorme ressurser for å oppfylle nullvisjonen i rike land, mens fattige land mangler ressurser til den mest elementære trafikksikring.

I stedet for nullvisjonen vil vi anbefale at Norge utarbeider konkrete, tallfestede mål for årlige reduksjoner i antall døde og skadde på norske veier. Verdikommisjonens styringsgruppe oppfordrer Regjeringen og Stortinget til å innføre slike mål, bygget opp gjennom fylkesvise delmål. De konkrete målene må settes opp som en trinnvis progresjon for hvert enkelt år, og sammenhengen mellom målene og de tiltakene som settes i verk for å nå målene, må fremgå klart.

Uten slike konkrete mål vil alle de lovende tiltakene Regjeringen har varslet i sin strategiplan for trafikksikkerhet på vei for 2002-2011, bli uforpliktende. Uforpliktende mål reduserer motivasjonen hos dem som skal arbeide for å nå målene, og de svekker oppmerksomheten omkring oppfølgingen av dem. De vil dermed bli sannsynlige ofre for årlige budsjettinnstramminger.

Konkrete, årlige mål har også den fordelen at de leder til årlige evalueringer av hvordan målene er nådd, og eventuelt hvorfor målene ikke er nådd. Det gir en løpende læring og sporer til ytterligere konkret innsats. All erfaring viser at konkrete, presise mål gir bedre resultater enn mer uklart formulerte mål.

Alle kan akseptere at et mål ikke blir nådd hvis ekstraordinære grunner er årsaken. Det vi imidlertid ikke kan akseptere, er at konkrete mål ikke settes – for å unngå å bli evaluert og eventuelt kritisert.

Vi vil understreke at det å sette konkrete mål for reduksjoner i antall døde i trafikken ikke innebærer at vi aksepterer et bestemt antall døde. Det er bare en erkjennelse av at vi ikke klarer å løse alle problemer på én gang, og at hvis vi skal løse problemene, så må vi sette opp forpliktende mål.

forslag fra Verdikommisjonens styringsgruppe

Fart dreper. Verdikommisjonen foreslår at fartsgrensene på veiene reduseres med 10 km/t i forhold til de nåværende fartsgrensene.

en humanistisk helsetjeneste?

Verdikommisjonens helseutfordring

Verdikommisjonens helseutfordring gikk til Sosial- og helsedepartementet ved helseminister Dagfinn Høybråten, Kommunenes Sentralforbund, Den norske lægeforening, Norsk helse- og sosialforbund og Norsk sykepleierforbund.

Aktørene ble utfordret til «å drøfte og klargjøre grunnleggende kriterier for den kvalitetsevaluering som helse- og omsorgssektoren for tiden utsettes for». Kort sagt, lar effektivisering og omsorg seg forene?

Presentasjon av utfordringen

Første akt i denne utfordringen besto av et brev datert 30. juni 1998 som ble sendt til aktørene nevnt ovenfor. I dette brevet heter det blant annet:

«Verdikommisjonen vil med dette utfordre ... til å drøfte og klargjøre grunnleggende verdispørsmål knyttet til de mange reformer som angår organisering, finansiering og kriterier for kvalitetsevaluering som denne sektoren i dag stadig utsettes for. Disse velferdsstatstjenestene er institusjonelt forankret i humanistiske, ikke-kommersielle verdier, og tjenestene som ytes skal være til hjelp for mottakeren samtidig som de skal være i pakt med vesentlige samfunnsmessige normer og verdier. (...) Tillit fra befolkningens side (...) er avhengig av en oppfatning om at verdigrunnet i denne sektoren er annerledes enn det verdigrunnet som gjelder for profitorienterte produksjonsbedrifter. Derfor er det viktig at en kritisk vurderer i hvilken grad en i reformarbeidet i denne sektoren kan ta over begreper, teorier, modeller og språkbruk fra kommersiell virksomhet uten at dette truer noen av de vesentligste verdier som denne virksomheten er basert på.»

Tilbakemeldingene

Andre akt var tilbakemeldingene fra de forskjellige mottakerne av «helsebrevet». De var til dels svært utfyllende, ca. 15-20 sider, der de respektive instanser gav uttrykk for sin vurdering av helsesektorens dilemmaer. De gir alle sin tilslutning til forståelsen av problemstillingene og de verdiutfordringer disse innebærer.

Vi gjengir her noen hovedtrekk i, og konklusjoner fra, svarene fra Sosial - og helsedepartementet, Kommunenes sentralforbund, Lægeforeningen, Helse- og sosialforbundet og Sykepleierforbundet.

Sosial- og helsedepartementet: SHDs svar er grundig og utfyllende, men bærer preg av å være litt på siden av den problemstillingen Verdikommisjonen ønsket å reise. SHD oppfatter konflikten mellom effektivisering og omsorg i hovedsak som et prioriteringsspørsmål og en konflikt mellom den enkelte pasients rett på den ene side og de mange pasienters rettigheter på den annen. Utfordringen slik departementet ser det, er å vise at det offentlige helsevesen kan fungere effektivt, forstått som «god ressursutnyttelse, god fordeling og god kostnadskontroll» – med andre ord, balansere hensynet til den ene opp mot hensynet til de mange, og forsøke å dekke alles behov på best mulig måte innenfor den rådende effektivitetslogikk.

Pasientrettigheter – som rett til fritt sykehusvalg og vekt på den informerte og autonome pasient – er også sterkt fokusert i departementets svar, og begreper som «konkurranse om service og kvalitet» skal gi håp om en bedre helsetjeneste. SHD understreker betydningen av livshjelp og smertelindrende behandling i livets sluttfase, noe som var bakgrunn for det regjeringsoppnevnte Livshjelputvalget (1998).

Kommunenes Sentralforbund: KS viser til borgernes forventninger om effektivitet, i den betydning at tjenestene som ytes skal stå i forhold til skatter og avgifter (valuta for pengene). Brukerne betrakter seg selv som konsumenter. Disse forventningene følges opp av statlige myndigheter som pålegger kommunene et for stort krav til omstillingstempo, ved kutt i ressurstilgang og krav om øyeblikkelig gevinst. Selv om KS legger vekt på at det må tas høyde for behovet for tid og gradvis tilpasning for å oppnå den ønskede effekt, slutter KS seg likevel til prinsippet om «mer helse for hver krone» som samfunnsetisk riktig. Målet er mer velferd for innbyggerne.

Verdigrunnet for helsetjenesten slik KS ser det, er: Likeverd, demokrati, brukermedvirkning, rettssikkerhet, effektivitet og omstillingsvilje, trygghet, livskvalitet og tilhørighet.

Lægeforeningen fokuserer naturlig nok på lege-pasientforholdet. De peker blant annet på den enorme forventningen til legevitenskapens helbredende evne, som er en følge både av den teknologiske utviklingen og av økt kunnskap blant pasientene om nettopp de teknologiske fremskritt.

Helbredelseskulturen – kravet om løsninger – har flere sider, ikke alle positive. Blant annet ser vi en rangering av sykdommer i høystatus- og lavstatuslidelser, mellom det som kan helbredes og det som ikke kan.

«Diagnoseveldet» betegner en annen forventning – nemlig den feilaktige tro på at diagnoser er objektive, og at enhver lidelse kun har ett svar: den korrekte diagnose. Mediefokus på feildiagnoser – som er uunngåelige – skaper et sterkt press der legen fremstår som den store stygge ulven. Mediene er også snare til å hente frem den personlige historien om den oversette pasienten, og politikerne er ofte snare til å følge opp. Legene, som må forholde seg til de medisinske realitetene så vel som til de rammebetingelser og prioriteringskriterier som politikere og økonomisk administrasjon har satt opp for dem, kommer lett ut med svarteper – også der politikerne har det egentlige ansvaret.

Helse- og sosialforbundet: Omsorgspleiere opplever flere paradokser av verdimeessig art: Den artikulerte kunnskap som legene og dels sykepleierne har, verdsettes høyere enn den tause erfaringsbaserte kunnskapen som faktisk er omsorgsgiverens viktigste kunnskap. HSF peker også på paradoksene i den helsepolitiske retorikken, der man på den ene side ideologisk fremhever verdien av omsorgsarbeid og samtidig i praksis ikke verdsetter den ved virkemidler som høyere lønn og statusheving.

Sykepleierforbundet: Hovedutfordringen for Sykepleierforbundet (NSF) er tid: tid til å utøve sin profesjon slik den er ment å utføres. Hovedproblemet er manglende grunnbemanning, og tidspresset på sykepleiere kan gå på menneskeverdet løs. Elektronisk overvåkning i hjemmet er både et tids- og pengebesparende sikkerhetstiltak for pasientene, men hva er det pasientene egentlig trenger? Er det ikke vel så mye behov for menneskelig kontakt som for sikkerhet? Bidrar teknologien til å overflødiggjøre den menneskelige faktor – og undergraves dermed en sentral side ved pleiefunksjonen, nemlig nærheten mellom pleier og pasient? I fete typer skriver NSF: «NSF er lei av at norske politikere på storting, i regjering og i kommunene fraskriver seg sitt ansvar for at gamle og syke mennesker skal få nødvendig helsehjelp. «Pasienten først!» inkluderer de eldre!»

NSF peker også på det bedriftsøkonomiske språket som et problem: Det hører ikke hjemme innen pleie- og omsorgssektoren å snakke om kunder og brukere, om kjøp og salg av varer og tjenester, fortjeneste og profitt. Videre er det en tendens til at innsatsstyrt finansiering prioriterer visse grupper (de som kan behandles raskt og effektivt, og blir friske og arbeidsføre), på bekostning av for eksempel kronisk syke, eldre og psykisk syke. Kravet til økt pasientgjennomstrømning gir dessuten mindre tid til omsorg. NSF hevder også at så lenge rett til behandling ikke er lovfestet, blir «pasienten i fokus» bare en verbal prioritering.

Høringen

Tredje akt var høringen, der mottakerne av helseutfordringen deltok i et panel og ble utfordret av høringens ledere, Kari Wærness, Per Fugelli og Marie Aakre fra Verdikommisjonens styringsgruppe. Ordstyrer var Lotte-Lise Folge fra NRKs Helserefleks. Helsehøringen fant sted i Oslo 5. juni 1999. I salen satt en rekke deltakere fra forskjellige organisasjoner, ikke minst pasientorganisasjoner. I den andre sesjonen slapp salen til, og flere meget personlige innlegg om opplevelser som pasient eller pårørende satte et sterkt preg på denne delen av høringen.

Vi vil særlig nevne en sterk beretning fra en far som hadde mistet sin sønn i kreft. Dette innlegget satte preg på den siste del av høringen og gjorde det klart på hvilken måte helsevesenet står i en særstilling i forhold til andre offentlige etater når det gjelder grunnleggende eksistensielle verdier. Faren beskrev sønnens sykdomsprosess og de opplevelser de som familie hadde hatt i møte med de ulike deler av helsetjenesten. Han pekte med tyngde på en del systemfeil som hadde resultert i svikende oppfølging, dårlig kommunikasjon, mangelfull omsorg for de pårørende og en sluttfase på sønnens liv som forhindret familien i å få gjennomleve de siste dager nær hjemmet. Det eksistensielle arbeidet var mangelfullt, noe som representerte en betydelig tilleggsbelastning for de etterlatte.

Vurderinger fra Verdikommisjonen

I desember 1999, et halvt år etter Verdikommisjonens helsehøring, fikk vi stortingsmeldingen *Om verdier for den norske helsetenesta* (St.meld.nr.26 (1999-2000)). I denne meldingen drøftes også den problematikken som ble tatt opp i helsehøringen. Det legges i denne meldingen vekt på at bruk av økonomiske teorier og modeller ved utforming av konkrete tiltak i helsevesenet er nødvendig for å sikre best mulig bruk av de tilgjengelige ressurser. Det heter videre at «føremålet med å øke bruk av økonomisk inspirerte styringsmodeller er såleis djupast forankra i ønsket om å ivareta forvaltaransvaret gjennom ei ansvarleg ressursforvaltning og såleis unngå å sløse med ressursane». Dette er et formål ingen kan si seg uenig i. Spørsmålet er imidlertid om de økonomiske teorier og modeller som i dag brukes i oppbyggingen av finansieringssystemene i denne sektoren, er de mest velegnede for dette formålet. I stortingsmeldingen er en oppmerksom på at selve *språkbruken* knyttet til de økonomiske virkemidler i helsetjenesten kan virke fremmedgjørende og lett lede tankene over på industriell produksjon. Det heter videre at det er viktig at «ein prøvar å unngå ei teknokratisk prega språkføring fordi språkbruken lett kan smitte over på måten vi til sist behandlar einskildmennesket på».

Verdikommisjonen mener dette problemet stikker dypere enn til spørsmål om språkbruk. Verdikommisjonen mener, også etter at svarene på helseutfordringen er vurdert og helsehøringen gjennomført, at det er grunn til å oppfatte konflikten mellom økonomisk styring og de humanistiske verdier som en god offentlig helse- og omsorgstjeneste i dag må bygge på, som svært alvorlig. Verdikommisjonen frykter fortsatt en konflik i helsetjenesten mellom overdreven økonomisk målstyring og standardisering på bekostning av helhetlig og individualisert omsorg. Helsepleie og omsorgssektoren er Norges største arbeidsplass med mer enn 200 000 ansatte og et budsjett på om lag 100 milliarder kroner. En bedrift av en slik størrelse må selvsagt tilstrebe ansvarlig målstyring og evaluerbare resultatkrav. Helsetjenesten blir i stadig sterkere grad gjenstand for:

- effektivisering og rasjonalisering
- økonomisk/administrative styringssystemer og kostnad-nytteberegninger
- standardiserte programmer for diagnostikk og behandling, pleie og omsorg.

Deler av denne utviklingen er trolig til gagn for ressursforvaltningen og kvalitetssikringen. Men den markedsøkonomiske tenkning og kultur som stadig vinner større terreng, kan true grunnleggende humanistiske og sosiale kjerneverdier. Kravet om «mer helse for hver krone» kombinert med stadig nye medisinsk-teknologiske muligheter, begrensede ressurser og økede forventninger om styrket pasientautonomi og helhetlig omsorg er i mange henseende vanskelig å forene. Overdrevne økonomisk målstyring kan føre til at de harde, rasjonelle delene av den medisinske «produksjon» får prioritet. Omsorg, tillit, nærvær, det å trøste og betrygge er helsetjenester som ikke er lette å telle. Hvis de faller ut av regnskapssystemet, kan de falle ut av virkeligheten. Et godt helsevesen skal ha sitt utgangspunkt i den sykes perspektiv og sikre «møteplasser» preget av tid, trygghet, medbestemmelse, nærhet og omsorg.

Verdikommisjonen er av den oppfatning at det store flertall i Norge vil ha en rettferdig helsetjeneste som stiller likt opp for fattig og rik, for gammel og ung, for utkant og sentrum. For å være trygge må syke folk vite at de kan få kyndig hjelp uavhengig av privat kjøpekraft, stilling i samfunnet eller bosted i landet. Den nærmest permanente krisen i de offentlige sykehusene, legemangelen i utkantene, fremveksten av private helseforsikringer og private helsebedrifter truer nå denne tryggheten. For å sikre trygghet må vi ha en offentlig helsetjeneste som er så god at folk stoler på den og er fornøyd med den. For å få til det må vi føre mer penger, bedre utstyr og flere fagfolk inn i den norske helsetjenesten. Dette er også en grunnleggende forutsetning for de forslag som Verdikommisjonen fremmer i det følgende.

En humanistisk helsetjeneste

Kompleksiteten i faglige/etiske beslutninger blir stadig større. Helsevesenet påtar seg store oppgaver overfor mennesker med livstruende sykdom og store lidelser uten å ha tilstrekkelig fokus på hvordan det kan bidra til et best mulig liv helt til døden. Både i livets begynnelse og nær livets slutt er behandlingsmulighetene og de faglige/etiske dilemma særlig store. Et helhetlig tilbud for den syke og de nære pårørende forutsetter både et styrket helhetssyn, ny kompetanse og større mulighet for det psykososiale og eksistensielle arbeidet.

Verdikommisjonen ser behovet for styrket etisk kompetanse og veiledning i mange deler av helsetjenestens kliniske virksomhet. Vi etterspør oppfølging av tverrfaglige kliniske etikkutvalg ved de større sykehus. Slike utvalg kan bistå ansvarlig fagpersonell i vanskelige faglig/etiske valg knyttet til klinisk praksis, samt bidra til styrket kompetanseutvikling på det etiske området.

Helsevesenet er i særlig grad en virksomhet der verdistyring og ikke-økonomiske resultatkrav har stor berettigelse. Å lede etter verdier handler både om økonomiske og ikke-økonomiske resultatkrav. Selve fundamentet for slike styringssystemer må være utvikling av idégrunnlag for den enkelte virksomhet, med tverrfaglig dialog om hvilke verdier som er sterke nok til at man kan stå sammen om dem. Bare slik kan man skape og formulere et bevisst idégrunnlag der de ansatte har et «eierforhold» til verdiene og representerer bedriftens identitet, og der det er klarhet om hva staben står sammen om til enhver tid. Å «gjøre opp for seg» moralsk, i lys av de felles verdier man har definert for bedriften, kalles *etisk regnskap*. Metoden er velprøvd i banker og andre service-institusjoner, men i begrenset grad utprøvd i helsevesenet. Vi viser primært til erfaringer med dette på Næstvedt sykehus i Danmark. Et etisk regnskap forutsetter en forpliktende dialog med brukerne, basert på de kvalitative mål bedriften er basert på. Å lede etter verdier som forplikter i samme grad som de kvantitative mål, forutsetter ledere med sterk verdibevissthet og en stab som får mulighet til å utvikle en bedriftskultur preget av tverrfaglig dialog og moralsk kompetanse.

En demokratisk helsetjeneste

De siste tiår har offentlighetens kritiske blikk på helsevesenet vært skarpere enn før. Respekten for autoriteter bygger i dag mindre på «arvet» plass i samfunnspyramiden og mer på det fagfolkene gjør og står for, fortjener respekt. Som en følge av denne positive utviklingen har offentligheten skjerpet sitt blikk på helsetjenesten, som på mange andre maktinstitusjoner, og avslørt mangler og feilgrep. Ikke minst har legene kommet i dette kritiske søkelys, ofte uten å klare å innfri de krav som tidens nye autoritetsutøvelse innebærer.

Autoritetsutøvelsen hos mange helsefagfolk har neppe utviklet seg i takt med samfunnsånden, blant annet på grunn av svake tradisjoner for å stimulere indre kritikk og mestre ytre kritikk. Det kan i sin tur ha bidratt ytterligere til å svekke helsefagfolkernes autoritet i menigmanns øyne, trolig mer enn det er dekning for. Verdikommisjonen mener at helsevesenet, og særlig legene, må vise større evne til å møte den kritikken som tidvis blir rettet mot dem. Åpenhet om og vilje til å lære av feil bør være en selvfølge. Verdikommisjonen baserer sin Verdimelding (bind 1 av Verdikommisjonens Sluttrapport) på verdien frihet. Frihet er evne og mulighet til å virkeliggjøre egne valg og verdier. Selvråderett og makt til å være med på å bestemme over noe så viktig som egen helse er en essensiell frihetsbetingelse. Det er fortsatt en betenkelig tradisjon for formynderi i helsetjenesten. Den medisinske eksperten har lenge vært en autoritær skikkelse som bestemmer for pasienten. Dette er nå i ferd med å endre seg. Pasienten skal ha fri tilgang på kunnskap, frihet til å velge alternativer, frihet til selv å bestemme over egen kropp og helse. Vi må utvikle en offentlig helsetjeneste som ikke bare i klinisk tilnærming, men også i organisatorisk innramming, har det enkelte mennesket i sentrum. For å få til det må vi også utdanne helsefagfolk som har evne og vilje til å dele kunnskap og makt med pasientene.

forslag fra Verdikommisjonens styringsgruppe

Verdikommisjonen foreslår at helsetjenestens eiere: staten ved Sosial- og helsedepartementet, fylkeskommunene og kommunene, viser moderasjon i sin styring og måling av helsetjenester etter økonomiske modeller alene.

Verdikommisjonen foreslår at Sosial- og helsedepartementet i samarbeid med Norges Forskningsråd etablerer et program for utvikling av nye «regnskapssystemer» og evalueringsmodeller i helsetjenesten der de ikke-økonomiske omsorgsverdier blir dokumentert, blant annet gjennom etiske regnskap.

Verdikommisjonen foreslår at helsefaghøgskolene og de medisinske fakultetene bygger pedagogiske prosjekter inn i sine studieplaner, prosjekter som tar sikte på å demokratisere behandlerrollen. Viktige mål med et slikt tiltak bør være:

- å øve helsefagfolkene i å dele makt med kunnskapsrike, ansvarlige og medbestemmende pasienter.
- å få helsefagfolkene til å medvirke positivt til at samfunnet og mediene får innsyn i helsetjenestens virksomhet, også når feil og skader oppstår.

verdier og dyder i medisinen

Etter initiativ fra Verdikommisjonens styringsgruppe lanserte *Tidsskrift for Den norske lægeforening* i 1999 en serie artikler om verdier og dyder i medisinen. Serien ble planlagt av redaktør Magne Nylenna og Verdikommisjonsmedlem Per Fugelli.

Bakgrunn og motiv for serien klargjøres slik i den introduserende lederartikkel: «Verdier og dyder har sterk virkning på legens arbeid, på pasientens sykdomsprosjekt og på helsetilstanden i landet. Derfor bør ikke legene under dekke av verdinøytralitet og politisk uavhengighet late som disse koblingene mellom moral og medisin ikke finnes. Tvert om bør vi prøve å klarlegge sammenhengene mellom verdier og dyder og helsetjeneste og helsetilstand og bygge denne innsikten inn i vår kliniske og samfunnsmedisinske virksomhet.»

Formålet med serien var således å inspirere til refleksjon og debatt om moralske og politiske verdiers vilkår i dagens medisin.

Serien ble disponert i pakt med:

- de antikke dydene: visdom, mot, måtehold og rettferdighet
- de kristne dydene: tro, håp og kjærlighet
- de politiske verdiene fra den franske revolusjon: frihet, likhet og brorskap.

Serien inneholdt følgende artikler:

- Fugelli P, Nylenna M.: *Verdier og dyder i medisinen. Tidsskrift for Den norske Lægeforening* 1999;119:1076.
- Fugelli P.: *Mot alle dyders mor.* 1999;119:1143-5.
- Vestbø E.: *Visdom, kunnskapen, pasienten og legen.* 1999;119:1146-8.
- Gulbrandsen P.: *Rettferdighet den største og mest krevende dyden.* 1999;119:1149-52.
- Nylenna M.: *Måtehold en dyd av nødvendighet.* 1999;119:1154-7.
- Kaldestad E.: *Tro.* 1999;119:1309-12.
- Kaasa S, Materstvedt LJ.: *Håp.* 1999;119:1313-5.
- Getz L.: *Om kjærlighet i medisinen.* 1999;119:1316-8.
- Førde R.: *Pasientfridom og lege-pasient-forholdet.* 1999;119:1467-70.
- Lie AK.: *Frihet i en liten eske.* 1999;119:1471-3.
- Westin S.: *Likhet og brorskap – verneverdige verdier i helsetjenesten.* 1999;119:1474-9.

Det ble også utlyst en essaykonkurranse hvor legene ble oppfordret til å skrive om verdiutfordringer i deres eget faglige liv. To bidrag ble premiert:

- Wyller VB.: *Gi legene hva legenes er.* 1999;119:377-9.
- Martinsen EH.: *Å la seg følelsesmessig berøre i medisinerstudiet.* 2000;120:374-6.

Det kom få debattinnlegg i direkte tilslutning til serien. Verdier og dyder som ble behandlet i artikkelserien, er stadig på dagsorden i møter og kurs blant medisinstudenter og leger. Dette er trolig primært en følge av økt allmenn verdibevissthet i samfunnet og medisinen. Det er å håpe at artikkelserien har bidratt noe til intensitet og kvalitet i denne debatten.

et verdig liv for rusmisbrukere og psykiatriske pasienter

verdikonferanse i Suldal 22.-23. oktober 1998

Etter en episode i Nord-Norge hvor to politifolk ble skutt og drept av en psykiatrisk pasient, mottok Verdikommisjonens medlemmer i Rogaland et brev fra en foreldregruppe som hadde barn som var rusmisbrukere. De følte seg overkjørt, ble ikke hørt, og mente selv de hadde mye å bidra med til debatten om problemer knyttet til rusmisbrukeres og psykiatriske pasienters plass i samfunnet. Slik kom denne konferansen på dagsorden.

Temaene som ble tatt opp på konferansen, var:

- Hvordan hjelper vi mennesker med store psykiske problemer og mennesker med rusproblem til et verdig liv i nærmiljøet sitt?
- Hvordan samarbeider kommune, fylke og politi for å sette brukerne i sentrum?
- Hvordan bør politikerne prioritere for å få mest mulig ut av tildelte kroner?
- Kan psykiatriske sentre og sentre innen rusomsorgen bli en ressurs i nærmiljøet?
- Er rusmisbrukere morgendagens psykiatriske pasienter?
- Våger vi å sette søkelyset på egne holdninger og verdier i samhandling med brukerne av disse institusjonene?

På konferansen, der flere relevante målgrupper – såvel politikere og fagfolk som akademikere og kunstnere – deltok, ble det holdt innledninger og foredrag om en rekke temaer, og det ble organisert gruppearbeid med henblikk på å utarbeide konkrete forslag til løsninger på disse utfordringene. Gruppens forslag er gjengitt i konferanserapporten *Hva er et verdig liv for rusmisbrukere og brukere av psykiatriske sentre?*.

Oppsummering

Det er kommet inn flere tilbakemeldinger fra deltakere på konferansen om at tiltak som ble foreslått, er tatt til følge. Noe av intensjonen med denne typen konferanse må derfor sies å være oppnådd. Det vises ellers til rapporten fra konferansen.

Høringer om krig

En av de viktigste verdidebattene i 1999 dreide seg om bruk av væpnet makt for å stoppe serbiske overgrep mot sivile i Kosovo. Norge deltok som NATO-land i krigen som ble ført mot Slobodan Milosevic' Jugoslavia, med den hensikt å stoppe overgrep og brudd på menneskerettighetene. Verdikommisjonens styringsgruppe mente at de verdivalg som ble foretatt i og med denne operasjonen, var av dyptgripende karakter, uten at dette satte særlig preg på debatten i det offentlige rom. Verdikommisjonen ønsket derfor å formulere spørsmål og fokusere på verdikonflikter som etter styringsgruppens mening burde ha vært tydeligere fremme i den offentlige og politiske debatt.

Høringer om Kosovo

Verdikommisjonen arrangerte, i samarbeid med Institutt for Fredsforskning (PRIO) og Norges Forsvarsforening, to offentlige høringer om NATO og krigen i Kosovo, henholdsvis 18. mars 1999 (som skulle vise seg å være en uke før krigens utbrudd) og 19. august samme år (ca. to måneder etter krigens slutt). Deltakelsen fra politisk og annet hold var god og bred under begge høringene, og begge samlet en full sal i Norges Røde Kors' lokaler i Oslo. De avfødte en relativt omfattende omtale i Verdikommisjonens Midtveisrapport, samt en uttalelse fra styringsgruppen samme sted om behovet for en fornyet verdidebatt om krigføring.

Daværende utenriksminister Knut Vollebæk deltok i begge høringene, sammen med flere stortingsrepresentanter, daværende forsvarsminister Eldbjørg Løwer (kun på august-høringen) og en rekke organisasjoner, institutter og enkeltpersoner som stilte spørsmål fra salen. Dag Hareide og Henrik Syse ledet møtene på vegne av Verdikommisjonen.

Hva viste høringene?

Høringene fikk frem en rekke konfliktlinjer og en god del uenighet. Blant politikerne var imidlertid uenigheten ganske liten – alle mente, fra SV til Fremskrittspartiet, at NATOs trussel om og senere bruk av væpnet makt for å gjøre slutt på overgrepene i Kosovo, var nødvendig.

De viktige spørsmålene som det ble fokusert på i debatten, var de følgende:

- *Hadde det vært tilstrekkelig offentlig og politisk debatt forut for avgjørelsen om å delta i NATOs væpnede aksjon mot Rest-Jugoslavia?* Verdikommisjonen mente det var påfallende at avgjørelsen om deltakelse i denne NATO-aksjonen ikke var blitt viet særlig oppmerksomhet i offentligheten og heller ikke var blitt behandlet i et samlet Storting forut for krigsutbruddet.
- *Representerte denne NATO-aksjonen et brudd med NATOs opprinnelige hensikt?* NATO var opprettet som en forsvarsallianse. I dette tilfellet ble NATO-styrker benyttet utenfor NATOs territorium, mot et land som ikke hadde angrepet noe NATO-land. Dette representerer et dramatisk skritt for så vel Norge som NATO.
- *Siden aksjonen ikke hadde et eksplisitt mandat fra FNs sikkerhetsråd, må den strengt tatt sies å ha vært folkerettsstridig. Burde derfor Norge ha latt være å delta?*

På den annen side må følgende spørsmål stilles:

- *Kan brutale diktatorer ture frem mot en minoritetsbefolkning innen sine egne grenser og påberope seg beskyttelse fra Folkeretten?*
- *Ville det ha vært riktig av – eller mulig for – Norge som NATO-medlem ikke å delta i en aksjon som resten av alliansen gikk inn for?*
- *Kan det manglende mandatet fra FNs sikkerhetsråd tillegges avgjørende vekt dersom det var rent politiske, til dels utenforliggende hensyn som gjorde at man ikke fikk mandatet?*

Også måten krigen ble gjennomført på – med ingen tap i kamp på NATOs side, kombinert med betydelig ødeleggelse av sivil infrastruktur og også tap av sivile menneskeliv på bakken i Serbia – ble debattert. Det ble under den andre høringen uttrykt en bekymring fra en av politiker-representantene om at vi står overfor en «feig» form for krigføring der vi ikke er villige til å sette inn væpnet makt som setter egne liv i fare, samtidig som vi ved våre handlinger bidrar til at sivile blir mer utsatt. Denne problemstillingen ble tatt opp videre i Verdikommisjonens uttalelse i Midtveisrapporten og synes særlig viktig i en tid der stadig flere av krigens ofre verden over er sivile.

Etikk, verdier og krig

Verdikommisjonens deltagelse i denne debatten var ikke et forsøk på å ta side i en komplisert politisk debatt. I Verdikommisjonens styringsgruppe var meningene delte om riktigheten av Norges og NATOs krigføring.

Imidlertid munnet høringene og Verdikommisjonens engasjement i saken ut i en klar oppfordring om *en mer grunnleggende debatt om bruk av væpnet makt i det internasjonale samfunn, med et klart fokus på de etiske verdier som bør og må stå i fokus for enhver debatt om krig og fred*. Verdikommisjonen mener i tråd med dette at debatten om Forsvarets legitimitet i dagens samfunn må være noe langt mer enn en debatt om bemanning og lokalisering. Forsvaret av Norge, og av freden i vår del av verden, er en sak av høyeste viktighet. Når verdiundersøkelser viser at opptattheten av Forsvaret er særs liten, og når NATOs aksjon i Kosovo kunne finne sted nesten uten at den norske offentlighet var engasjert i debatt, viser det at det trengs mer oppmerksomhet rundt de grunnleggende etiske og verdimessige utfordringene som Norge, Europa, NATO og FN står overfor.

Det må understrekes at ønsket om en slik grunnleggende debatt er noe både pasifister og forsvarsvenner, NATO-skeptikere og NATO-tilhengere, bør kunne enes om.

6. Det flerkulturelle Norge

tros- og livssynsdialogen – nasjonalt og regionalt

Den nasjonale tros- og livssynsdialogen

Den som skal arbeide med verdier og verdi-samtaler, kommer ikke utenom religioner og livssyn. På Verdikommisjonens andre rådsmøte i Trondheim 1998 ble derfor «Flere religioner og livssyn – felles verdier?» satt som tema. Verdikommisjonens medlemmer diskuterte forskjellige sider ved temaet på seminarer i byens muslimske moske, buddhistiske tempel, jødiske synagoge og indremisjonens bedehus. Det var innlegg fra generalsekretæren i World Conference on Religion and Peace og det ble arrangert et folkemøte med deltakelse fra lederne for de største tros- og livssynssamfunnene i Norge. En egen artikkelsamling ble forberedt til rådsmøtet. Denne er lagt ut på Verdikommisjonens internettside. Etter dette tok Verdikommisjonen kontakt med Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn (STL). Medlemmer i samarbeidsrådet er Den norske kirke, Norges frikirkeråd, Human-etisk forbund, Bahaisamfunnet, Det mosaik trossamfunn, Buddhistforbundet, Islamsk råd og Alternativt nettverk. Det ble besluttet å starte en *nasjonal tros- og livssynsdialog*. Det hadde vært dialoger før, blant annet arrangert av Nansenskolen. Men ennå hadde det ikke vært en nasjonal dialog med representative lederne i *alle* tros- og livssynssamfunnene. Et arbeidsutvalg ble dannet med Dag Hareide (leder), Inge Eidsvåg og Nasim Riaz fra Verdikommisjonen. Egil Lothe (nestleder), Ørnulf Steen og Britt Strandlie Thoresen representerte Samarbeidsrådet. Sekretærer for arbeidsutvalget var Kristian Alm, Trond Enger og Barbro Sveen.

Invitasjon ble sendt ut til samtlige tros- og livssynssamfunn som er registrert med over 1000 medlemmer. Der det var naturlig, brukte prosjektet «paraplyorganisasjoner» som Buddhistforbundet, Norges frikirkeråd og Islamsk råd. Invitasjonen ble godt mottatt. Samtlige – unntatt Jehovas vitner – sa ja til å delta. Nesten alle valgte sine øverste ledere. En deltakerliste følger i vedleggsdelen til dette bindet. Antallet representanter ble fordelt slik at samfunn med mange medlemmer fikk en forholdsvis større representasjon, med den hensikt at mangfoldet som finnes hos de største, skulle komme bedre frem. Den norske kirke fikk 12 representanter, Frikirkerådet 7, Human-etisk forbund 5, Islamsk råd 4, Den katolske kirke 3 og Buddhistforbundet 2. De andre hadde 1 representant hver. Prosjektet inviterte også en representant for Filosofisk institutt og Institutt for menneskerettigheter ved Universitetet i Oslo for å styrke den faglige siden. Alle deltakerne hadde en personlig vararepresentant.

DIALOG

Hva betyr «dialog»? I det offentlige Norge kjenner man debattene og diskusjonene fra f.eks. TV-skjermen. Samtaler som skal føre til kompromiss i næringslivets og byråkratiets forhandlinger. Offentligheten kjenner de intellektuelle diskusjonene der man samler kunnskap. Disse måtene å samtale på har også preget den nasjonale tros- og livssynsdialogen. Men i tillegg har prosjektet lett etter dialogen som noe annet og noe mer. Det dreier seg om et ønske om å *forstå* mer enn å bli enige, om å være mennesker mer enn meninger, om å snakke om det som angår en dypt fordi det dreier seg om ens tro og overbevisning.

Prosjektet har utarbeidet noen regler for dialog som på ulik vis kom til å spille en viktig rolle i «vår» dialog. Den første regelen var denne: «Det er viktig å bruke god tid på å lære hverandre å kjenne. Fall ikke for fristelsen til å begynne med meningene. Vi er noe mer enn våre meninger. Gjennom å fortelle våre egne og lytte til de andres historier, skaper vi et landskap omkring våre meninger. Vi har alle en barndom, familie, venner, arbeid, interesser. Våg å gjøre dette synlig for de andre, og bruk din fantasi til å tenke deg inn i deres situasjon.» De øvrige reglene kan eksempelvis oppsummeres slik Inge Eidsvåg har gjort i «10 regler for dialog», som følger etter denne omtalen.

FRED OG DIALOG MELLOM RELIGIONENE

Første samling var i Universitetets Aula i Oslo torsdag 11. november 1999. Hans Majestet Kong Harald V var til stede. Professor Hans Küng, som er en av de fremste forkjemperne for global religionsdialog, holdt et foredrag der han bygde opp under sine teser: *Ingen fred uten fred mellom religionene. Ingen fred mellom religionene uten dialog*. Biskop Gunnar Stålsett tok for seg den norske situasjonen og berørte

smertepunkter som formålsparagrafen og KRL-faget i skolen. (Deres foredrag er lagt ut på Verdikommisjonens internettside.)

SEKS GRUPPER – SEKS TEMA

Deltakerne i prosjektet ble delt inn i seks grupper. Gruppene hadde fra fire til seks halvdagsmøter hver. Dessuten var alle gruppene samlet til to fellessamlinger på Halvorsbøle; 18. – 19. mars og 1. – 2. september 2000. Der foregikk arbeidet i grupper og i plenum. I plenum kommenterte deltakerne det som gruppene la frem av foreløpige skisser. Gruppene har arbeidet på forskjellig vis. Noen har beflittet seg på å komme frem til én felles uttalelse. Andre har lagt frem ulike synspunkter. Noen konsentrerte seg mest om meninger og sak, mens andre har lagt hovedvekten på å bli kjent eller på selve dialogprosessen. De som har deltatt, synes det er bra at vi har prøvd ulike veier og fått ulike erfaringer.

SKOLEN

Første gruppe hadde som tema «Skolen». De valgte å konsentrere seg om to hovedsaker: Formålsparagrafen og KRL-faget. Gruppen ble enige om å legge frem en historisk betraktning og forslag til en ny formålsparagraf. De behandlet felles mål for KRL-faget, undervisningsmåten på småskoletrinnet og fritaksordningen. Gruppen gir en enstemmig tilråding om fritak, men ikke om de andre forholdene. Det foreligger en noe tilspisset situasjon i disse spørsmål. Minoritetene har anlagt to rettsaker mot staten. Gruppen har lagt vekt på å komme frem til resonnementer og forslag som den tror kan være til hjelp for å finne en felles ordning.

SAMLIV, SEKSUALITET OG LIKESTILLING

Andre gruppe hadde som tema «Samliv, seksualitet og likestilling». Gruppen valgte å konsentrere seg om seksualitet og samliv og sier at den ønsker at likestilling må tas opp i et eget arbeid senere. Denne gruppen har ikke lagt frem et felles dokument på temaet. I stedet har gruppens medlemmer skrevet hver for seg om «seksualitetens grenser» og valgt utdrag fra hellige skrifter og andre livssynsrelevante tekster. Denne gruppen la mest vekt på selve dialogprosessen og på å bli kjent utfra hver enkeltets tros- og livssynsståsted. Den har derfor laget et felles dokument som beskriver sentrale forutsetninger for en god dialog.

FAMILIEN – FORHOLD MELLOM GENERASJONER

Tredje gruppe hadde som tema «Familien – forhold mellom generasjoner». Gruppen leverte et felles dokument som ikke inneholder endelige konklusjoner, men mer gjengir en dialog som også inneholder uenighet. De skriver kapitler om familiens betydning og om tros- og livssynssamfunns rolle i å støtte familiens fellesskap og flerkulturelle forhold. Spørsmål om tvangsekteskap/arrangert ekteskap, om vigselfrett/skilsmissertrett for trossamfunn og ekteskap på tvers av livssyn og religion er nevnt, men dette er tema som gruppen ikke fikk tid til å drøfte grundig, og som må følges opp senere.

FORBRUK OG RETTFERDIGHET

Den fjerde gruppen hadde som tema «Forbruk og rettferdighet». Gruppen la frem et felles dokument. De sier det viktigste resultatet for dem har vært opplevelsen av hvor enige de har vært på tvers av tro og livssyn. De tar utgangspunkt i basisverdier som menneskeverd, menneskerettigheter, rettferdighet og solidaritet før de ser på hva som utfordrer i dagens kultur- og forbrukerideologi. De deltakende gir også noen korte betraktninger om hva deres tro og livssyn kan bidra med.

KRIG OG VOLD

Femte gruppe hadde som tema «Krig og vold». Her har deltakerne konsentrert seg om å gi egne skriftlige bidrag. Mange kriger er ført i religioners og ideologiers navn. Det er flere som er blitt drept av folk som tror de gjør noe riktig, enn av folk som vet de gjør noe galt. Samtidig er troen også den fremste kilde til fredsarbeid. En artikkel behandler tanker om krig og fred hos Gandhi, Dalai Lama og Spinoza (som kommer fra henholdsvis hinduistisk, buddhistisk og jødisk tradisjon). En annen vurderer den katolsk-protestantisk-humanistiske tradisjon om «rettferdig krig» opp mot Norges deltakelse i bombingene av Jugoslavia. En tredje artikkel redegjør både for begrepet «d jihad» – ofte oversatt med «hellig krig» – i Islam og for islamske toleranseidealer. En fjerde artikkel redegjør for fredskirkenes og særlig kvekerens tradisjon. En femte og en sjette artikkel presenterer standpunkter fra moderne kristent og jødisk ståsted. Gruppen har samtalt om hverandres bidrag, men skulle gjerne ha kommet lenger i å utfordre hverandre og kommentere hverandres ståsted.

RELIGIONS- OG LIVSSYNSFRIHET I NORGE

Appendiks: Ti regler for en god dialog

Av Inge Eidsvåg

La meg oppsummere i ti punkter noen forutsetninger for en ekte dialog, slik jeg har erfart det.

1: Det er viktig å bruke god tid på å lære hverandre å kjenne. Fall ikke for fristelsen til å begynne med meningene. Vi er noe mer enn våre meninger. Gjennom å fortelle våre egne og lytte til de andres historier, skaper vi et landskap omkring våre meninger. Vi har alle en barndom, familie, venner, arbeid, interesser. Våg å gjøre dette synlig for de andre, og bruk din fantasi til å tenke deg inn i deres situasjon.

2: Invitér alle deltakerne med på å drøfte tema og arbeidsmåter. Det gir eierskap til prosjektet og skaper trygghet hos deltakerne. Man forsikrer seg om at prosjektledelsen ikke har noen skjult agenda. Forsøk på manipulering undergraver tilliten og er ødeleggende for enhver ekte dialog.

3: Å gi seg inn i dialogen er å akseptere at de andres synspunkter er tilgjengelige for en gjennom språket. Alle parter forplikter seg i forhold til dette språklige fellesskapet og må derfor også underkaste seg språkets iboende regler for argumentasjon og sammenheng, sannhet og oppriktighet.

4: Hensikten med dialogen må aldri være å tvinge eller lokke de andre til å forandre seg. Dette er propagandaens kjennetegn. Vi deltar i dialogen for selv å lære, vokse og forandres. Det er pedagogikkens metode som virker i skjæringspunktet mellom den vi er og den vi er i ferd med å bli. For gjennom dialogen søker vi ikke enighet, men forståelse.

5: Dialogdeltakerne må få lov til å representere seg selv. Det betyr at de definerer og forklarer egne synspunkter – og at dette respekteres. Ingen bør si at motparten egentlig mener noe annet enn det hun/han faktisk har sagt.

6: Bare likeverdige kan delta i en virkelig dialog. Maktforholdet mellom herren og hans trell er i utgangspunktet så forskjellig at det undergraver selve forutsetningen for en felles søken etter sannhet. Jeg sier ikke at dialog mellom mennesker med svært ulik status er umulig, men at likeverdigheten da må opprettes før man kommer videre. Det kan blant annet skje gjennom en utdypende personlig samtale der maktens ytre attributter skrelles vekk og man kommer ned til de personlige egenskaper.

7: Vi bør sammenligne våre idealer med dialogpartnernes idealer, vår praksis med deres praksis, våre beste øyeblikk med deres, våre forsyndelser med deres, etc. Vi vil komme galt ut hvis vi insisterer på å sammenligne våre blankpussede idealer av i dag med deres forgåelser i fortiden.

8: Vi må øve oss i å være lydhøre for nyanser, i tonefall så vel som kroppsspråk. I vår evne til å oppfatte nyanser ligger ofte åpninger for tilnærming og forståelse. Små sprekker i fasaden kan vise seg å bli inngangsdører til hverandre.

9: Noen ganger må vi gå omveier for å komme den korteste veien frem. Det som kan synes som irriterende digresjoner og avsporinger, kan være nødvendige sidesteg for å gjøre den felles stien bredere. Vær lydhør og vis tålmodighet også overfor det som umiddelbart lyder som utenomstakk. Ofte skaper det lysninger som gjør at andre også kan gå lettere.

10: Ha god tid. Dialogens verste fiende er ofte tidspresset. Da stivner posisjonene lett til og angsten for å bli «overkjørt» gjør en lukket og tilbakeholden. De nye tankene må gis tid til å modnes i eget sinn, slik at en kjenner og vet hva en godtar og hva en forkaster.

anbefalinger fra prosjektet

Norge er – og vil i all framtid være – et samfunn med flere religioner og livssyn. Vi vil utfordre de politiske partiene til å forme en helhetlig religions- og livssynspolitik. Den bør inneholde tre grunnleggende verdier:

- Full religionsfrihet slik det uttrykkes i menneskerettighetskonvensjonene.
- Likebehandling av tros- og livssynssamfunn i offentlig politikk.
- Religion og livssyn må ikke reduseres til en privatsak. Det betyr at trosyringer har sin plass i det offentlige rom og at vi går inn for offentlig økonomisk støtte til tros- og livssynsorganisasjoner – også etter et eventuelt skille mellom stat og kirke.

På bakgrunn av dette vil vi peke på noen områder, der endringer er nødvendige:

- Vi trenger en ny formålsparagraf for grunnskolen. Forslaget som ble fremmet av skolegruppen i den nasjonale tros- og livssynsdialogen, er et godt utgangspunkt for en nyformulering. (Forslaget er vedlagt)
- Vi ønsker et felles religions- og livssynsfag i skolen. Det bør foretas endringer i det nåværende faget, både med hensyn til målformuleringer og innhold, slik at flest mulig foreldre med frimodighet kan sende sine barn til denne undervisningen.

- Både ut fra hensynet til religionsfrihet og foreldrerett, ønsker vi full fritaksrett i dette faget på småskoletrinnet. Vi tror det er en sikkerhetsventil som vil kunne styrke et felles fag.
- Vi ser det som problematisk at Den norske kirke – som er et trossamfunn – skal få sin økonomi styrt og sine øverste ledere utnevnt av politiske myndigheter.
- Det er ikke naturlig at halve regjeringen – og Kongen – må tilhøre ett bestemt trossamfunn.
- Det bør legges til rette for likestilling og mangfold når det gjelder religiøs og livssynsmessig betjening på sykehus, i fengsler og i det militære.
- Kommunene bør pålegges å disponere lokaler der det er mulig å legge til rette for gravferdsremonier som er tilpasset de ulike tros- og livssynssamfunns behov.
- Tros- og livssynssamfunn i Norge bør få økonomisk støtte til egen tros- og livssynsopplæring.
- Tros- og livssynssamfunn bør stilles likt ved fordeling og anskaffelse av tomter til religiøse bygg.
- Vi foreslår at det nedsettes et offentlig utvalg med bred representasjon for å utrede den norske stats framtidige religions- og livssynspolitikk.

Forslag til ny formålsparagraf for skolen:

Grunnskolen skal – i forståelse og samarbeid med hjemmet – hjelpe til med oppdragelse av elevene. Den skal utvikle elevenes evner – åndelig, kroppslig og sosialt, slik at de får lyst til å lære og mot til å leve. Grunnskolen skal gi dem livsopplysning og allmennkunnskap, nødvendige ferdigheter og gode holdninger.

Den videregående opplæringen skal utvikle forståelse, dyktighet og ansvar i forhold til fag, yrke og samfunn, og hjelpe elevene og lærlingene i deres personlige utvikling.

Skolens opplæring skal bygge på den kristne og humanistiske kulturarven, gi rom for religiøs, livssynsmessig og kulturelt mangfold, og gjøre elevene fortrolige med fellesmenneskelige verdier. Skolen skal styrke elevenes moralske bevissthet og inspirere til nestekjærlighet og omsorg. Den skal fremme likeverd og likestilling, åndsfrihet og toleranse, og evne til kritisk tenkning. Den skal styrke respekten for menneskerettigheter og demokratiske verdier, og oppøve til praktisk medansvar for mennesker og miljø.

Opplæringen skal tilpasses evnene og forutsetningene til den enkelte elev og lærling. Skolen skal arbeide for å hindre at noen blir utsatt for mobbing, rasisme eller annen krenkende behandling.

Den regionale tros- og livssynsdialogen – Rogaland

REGIONALE DIALOGER

Foruten den nasjonale dialogen har det foregått flere regionale dialoger. Den nasjonale gruppen har hatt kontakt med personer i Tromsø, Trondheim, Bergen, Stavanger, Kristiansand og Sarpsborg, som har og har hatt dialoger gående. Noen har samtalt mest om sin tro. Andre har lagt vekt på å løse praktiske problemer. Dialogen med utgangspunkt i Stavanger har vært særlig omfattende, og i det følgende rapporteres det fra denne.

BAKGRUNN

Etter Verdikommisjonens rådsmøte i Trondheim 15. november 1998, et møte som tok opp felles verdier på tvers av religioner og livssyn, ble det bestemt at man skulle forsøke å få til såkalte *regionale dialogprosjekter* i Norge. Stavanger var et av de områdene som ble plukket ut av styringsgruppen i Verdikommisjonen.

Man sendte derfor ut brev til de ulike tros- og livssynssamfunn i Rogaland. Disse ble invitert til et idédugnadsmøte på Stavanger Bispedømmekontor den 15. mars 1999. Hensikten med dette møtet var å teste ut om man fikk positiv respons på å starte et slikt dialogprosjekt mellom ulike lokale tros- og livssynssamfunn.

OM DIALOGPROSJEKTET

Et slikt dialogprosjekt handler mye om brobygging og forsoning. Ønsket var å sette fokus på hvordan man skal leve godt sammen over religiøse skillelinjer, og hvordan det kan skapes et bedre samfunn *sammen*, tross ulikt ståsted.

På idédugnadsmøtet den 15. mars møtte ledere fra 20 ulike tros- og livssynssamfunn i Rogaland. Responsen var svært positiv. Under møtet ble det enighet om en del retningslinjer for hvordan prosessen i et slikt prosjekt bør være, og hvilke temaer man kunne diskutere nærmere. Det var bred enighet om at prosessen burde ende opp i en form for *praksis*, der man sammen gjorde noe konkret positivt for vår region.

Dialogprosjektet i Rogaland har etter dette hatt jevnlig møter, ca. én gang i måneden, fra mars 1999 til og med skrivende stund i januar 2001. Litt av poenget med disse møtene har vært at det enkelte tros- og livssynssamfunn som deltar i prosjektet, stiller sine egne møterom til disposisjon.

På disse møtene presenterer deltakerne sin egen organisasjons ståsted for de andre i dialoggruppen, og

det tas opp konkrete tema i forhold til samfunnsetiske problemstillinger, tros- eller livssynskonflikter. Noen av de temaene som dialoggruppen har drøftet, er familien, skolen, forbruk og rettferdighet, religionsfrihet, innvandrere- og flyktningsituasjonen, menneskesynet, rusproblem og prostitusjon. Gruppen har videre engasjert seg overfor pressen i konkrete saker. Gruppen har i slike tilfeller gått samlet ut med pressemelding eller leserinnlegg.

Styrken ved at den enkelte deltaker får muligheten til å presentere eget ståsted, er at man blir bedre kjent med hverandre, noe som igjen er viktig for likeverd i dialogen. Prosjektet ønsker ingen dialog mellom «herre og trelle». Prosjektet ønsker ingen dialog der deltakerne skjuler seg bak prinsipper og maktposisjoner, men en åpen og tillitsfull dialog – ikke nødvendigvis med det mål at alle skal være enige om alt. Det kan kanskje være like verdifullt å innse at man kan leve i fredelig sameksistens selv om man er uenige på en del punkter. Det som gruppen er enig om, prøver man å få til samhandlingstiltak rundt.

Dialogprosjektet i Stavanger har videre hatt tilknytning til det nasjonale dialogprosjektet som har hatt sete i Oslo, med en representant og vararepresentant. I tillegg har prosjektleder hatt møter med Verdikommisjonen med tanke på fremdriften i prosjektet. Verdikommisjonen og Samarbeidsrådet for tro og livssyn i Oslo har fått jevnlige referater fra dialogmøtene.

OM KONFERANSEN *DIALOG 2000 STAVANGER: «EN ETISK U-SVING»*

Det har vært viktig å synliggjøre for befolkningen i Stavanger at dette dialogprosjektet faktisk eksisterer i regionen. Det ble derfor ganske tidlig i prosessen planlagt en større konferanse.

Gjennom den store konferansen ønsket prosjektet ikke bare å redegjøre for erfaringer med dialogprosjektet, men også å synliggjøre det mangfold av ulike tros- og livssynssamfunn som man tross alt har i Stavanger-regionen. Dialoggruppens medlemmer fikk derfor i oppgave å skaffe medlemmer fra sine egne organisasjoner som var villige til presentere eget ståsted under konferansen gjennom musikk, sang, ritualer eller tekstlesning.

Prosjektet satset på at det skulle møte representanter til konferansen fra alle bydelene i Stavanger, både fra presse, lokalpolitikk og allmennheten. Dialoggruppen opprettet en egen hjemmeside, med informasjon om dialogprosjektet og konferansen. Denne hjemmesiden ble knyttet opp mot Verdikommisjonens hjemmeside. Dessuten var bydelspolitikere en spesielt viktig målgruppe å nå før konferansen.

Den 27.10.2000 innkalte dialoggruppen til pressekonferanse i St. Svithun katolske kirke. Dialoggruppen i Stavanger ønsket her å stå samlet frem for pressen. Under pressekonferansen ble dialogprosjektet presentert for journalistene. De fikk videre en orientering om konferansen i Atlantic Hall senere på kvelden. Pressen ble presentert for felleserklæringen som dialoggruppen hadde laget: Innledningsvis heter det:

«Vi er ledere i tros- og livssynssamfunn i Stavanger som har vært samlet til dialog siden mars 1999. Vi erkjenner at det er mange ting som skiller oss, og vi har lært mye om vår forskjellighet gjennom dialogen. Samtidig har vi sett at vi står sammen om en rekke sentrale spørsmål. Ikke minst dreier dette seg om spørsmål som er knyttet til det å være menneske og felles menneskelige verdier. Det dreier seg også om vår felles overbevisning om at alle mennesker deler en grunnleggende verdighet som mennesker.

Vi vil på denne bakgrunnen gi uttrykk for en felles uro over utviklingen av en rekke umenneskelige trekk i vår kultur i dag, både globalt, nasjonalt og lokalt. Vi tenker på forhold som reduserer eller krenker menneskeverdet og respekten for mennesket.»

Dialogkonferansen i Atlantic Hall var åpen for byens befolkning. I løpet av en to timer lang festforestilling fikk publikum innsyn i det mangfold av ulike tros- og livssynsorganisasjoner som finnes i Stavanger-regionen. Organisasjonene presenterte seg gjennom musikk, sang, ritualer og tekstlesning. Konferansen ble åpnet av fylkesmannen i Rogaland, og publikum fikk høre om ideer, mål og metode rundt dialogprosjektet. Publikum fikk videre høre om felleserklæringen og anbefalingene til ledere for tros- og livssynssamfunn, som dialoggruppen hadde utarbeidet.

anbefalinger fra dialoggruppen i Stavanger

For å gi økt offentlig kraft til en dialogkultur mellom religioner og livssyn presenterte dialoggruppen konkrete anbefalinger rettet til andre ledere i tros- og livssynssamfunn. Disse anbefalingene ble presentert på pressekonferansen 27.10.2000.

«Vi er ledere i tros- og livssynssamfunn i Stavanger som har vært samlet til dialog siden mars 1999. Vi mener at det er viktig for lokalsamfunnet at en slik dialog fungerer.

På bakgrunn av de erfaringene vi har gjort, har vi kommet fram til følgende anbefalinger til oss selv og andre ledere i tros- og livssynssamfunn i Stavanger:

1: Vi anbefaler ledere i tros- og livssynssamfunn i Stavanger å samles regelmessig i et forum for kontakt, samtale og

informasjon.

2: Vi anbefaler ledere i tros- og livssynssamfunn i Stavanger å gjøre seg kjent med hverandre gjennom å lytte til hverandres selvpresentasjoner.

3: Vi anbefaler ledere i tros- og livssynssamfunn i Stavanger å finne frem til tiltak en kan stå sammen om i lokalmiljøet.

4: Vi anbefaler ledere i tros- og livssynssamfunn i Stavanger å legge vekt på saklighet og etterrettelighet når en i sine egne sammenhenger omtaler andre religioner og livssyn.

5: Vi anbefaler ledere i tros- og livssynssamfunn i Stavanger å ta til orde mot vrangforestillinger og fiendtlighet som måtte finnes i egne rekker mot andre tros- og livssynssamfunn.

6: Vi anbefaler ledere i tros- og livssynssamfunn i Stavanger som kommer i offentlig debatt med hverandre, å ta direkte kontakt for å sikre seg at en har forstått den andres syn før en kommenterer dette offentlig.»

FORTSETTELSE AV PROSJEKTET

Dialogprosjektet i Stavanger er gått over til å være et permanent tiltak. Dialoggruppen og gruppene på bydelsnivå har i fellesskap fått ansvar for det videre arbeidet.

Dialogprosjektet i Stavangerområdet handler om et prosjekt som innledningsvis ble vedtatt av styringsgruppen i Verdikommisjonen, men som har selvstendigjort seg lokalt i Rogaland. I tillegg har denne religions- og livssynsdialogen blitt institusjonalisert på bydelsnivå.

Parallelt med dette dialogprosjektet har Solveig Sukka jobbet med å få etablert livssynsmøter i samarbeid med Suldal og Hjelmeland kommune.

de nasjonale minoriteter og storsamfunnet

Julius Paltiel, medlem av Verdikommisjonens råd, har tatt initiativ til et prosjekt hvor man studerer våre nasjonale minoriteters konflikter med storsamfunnet, samt den kulturelle rikdom minoritetene forvalter. Med nasjonale minoriteter menes her jøder, kvæner, skogfinner, sigøynere og tatere. Paltiels livshistorie er knyttet til meget personlige erfaringer med Holocaust. Fragmenter av denne historien har han gjengitt i boken *På tross av alt* (Oslo: Aschehoug forlag, 1995). Paltiel var en av de få norske jøder som overlevde grusomhetene i Auschwitz og Buchenwald. Han er dessuten en av de få overlevende som fortsatt er i live, og som orker å fortelle om det som skjedde i utryddelsesleirene. Han ser det som sin livsoppgave å formidle sine opplevelser videre, særlig til de yngre, i håp om å bidra til at grusomhetene ikke gjentar seg.

Erfaringenes drivkraft

Hoveddrivkraften bak dette prosjektet om den nasjonale minoriteter er nettopp Paltiels formidlingsiver. Den kommer ofte til uttrykk når han er rundt på skolebesøk og leser fra sin egen bok. Da gir han elevene et glimt inn i hendelser mange av dem ikke kan tro foregikk i Europa for bare noen tiår siden. La oss stoppe opp og dvele litt ved et utdrag fra hans bok.

«Fra min underkøye ser jeg med forundring på de tynne bena som langsomt går forbi, på vei til «bøtten». Jeg glemmer at jeg helt sikkert er like uhyggelig tynn selv. Tørsten er ulidelig. Tungen kleber til ganen. Ganen føles som sandpapir. Jeg har fortsatt feber i kroppen. Huden min ser ut som hos eldgamle mennesker, inntørket og stiv. Skal jeg gi opp? Det vil være lett. Men jeg har bestemt meg. Jeg gir ikke opp. Jeg skal fortelle verden om denne umenneskeligheten. Vi som ligger her, gruer oss for dagene som kommer. Alle vet at etter en uke er det seleksjon. Vi snakker mye om dette og er redde. Ubønnhørlig vil tre personer, to SS-leger og en fangelege, bestemme om en fange skal få leve videre eller dø. De tre er herrer over liv og død. Et nikk eller et vink fra dem innebærer at man enten får leve, eller at man skal transporteres til hovedleiren Auschwitz for gassing.

En uke går hurtig, I dag er det meg «domsmennene» skal vurdere. Leddene smerter, bena er svake etter sykeleiet. Hjertet hamrer, bena vil ikke bære meg når jeg forsøker å komme meg ut av køya. Noen kamerater tar tak i meg og løfter meg frem når det blir ropt 105 362. Et lite puff, og jeg er på vei mot mine dommere. All min konsentrasjon og viljestyrke bruker jeg til å holde meg oppreist og til å gå støtt mot skrivebordet, der de tre legene sitter. Ikke tenk på smertene! Gå rakrygget! Se ikke for lidende ut! Gå rett mot dem! Jeg forsøker å se så frisk ut som mulig. Jeg står et sekund foran dem. Så snur jeg meg og går ut. Utenfor døren segner jeg sammen.

Gassing står det på listen utenfor nummer 105 362. På kontoret der listene blir skrevet ut, sitter den tysk-jødiske ungdomslederen Arthur Posnanski. Han ser på sitt eget nummer, tatovert inn på venstre arm. Han tenker: Hvem er 105 362? Det må være en av guttene som kom sammen med meg fra Berlin. Denne dødsdømte må redde! Posnanski bytter nummeret med et fangenummer fra en som allerede ligger død på oppsamlingen. Slik gjør han hver gang han oppdager en ungdom som kanskje kan redde på en slik enkel måte. Seks ganger gjør han det for meg. Seks ganger lurer han døden for meg. For tyskerne kontrollerer ikke numrene, bare antallet. Om fanger er døde eller levende, har ingen betydning, bare antallet stemmer. Ordnung muss sein! Tilbake i køyen. Utslitt. Åtte dager til neste seleksjon. Kanskje, ja, kanskje er jeg bra da. Kroppen sliter med reumatismen. Smertene er der konstant. Ryktene om min standhaftighet sprer seg. Også den beryktede SS Hauptsturmführer Dr. Josef Mengele får høre om meg. Han er allerede kjent for sine eksperimenter med levende fanger. Nå har han fått et nytt offer. Fange 105 362.

Mengele har en teori om at ondt skal ondt fordrive. Derfor beordrer han innsprøytinger med 96 prosent alkohol i alle mine ledd. Noe slikt er ikke forsøkt tidligere. De fremmede legene står over meg med sine enogtyve sprøyter. De fører nålene inn i ledd etter ledd og fyller meg med alkohol. Det svir. Det brenner. Det etser. Kroppen står i en bue av smerte. Jeg kan ikke ligge stille i sengen, klarer ikke å ha teppet over kroppen. Vekten er som et jernteppe. Nå dør jeg. Det gjør så umenneskelig vondt i hele kroppen. Langt borte hører jeg min egen hulking. Når veggdyrene om natten gjør sitt inntog, og kløen tar til, besvimer jeg.»

Det foregår heldigvis ikke slike grusomheter i vårt land i dag. Men det er likevel et faktum at de nasjonale minoritetene dette prosjektet retter oppmerksomheten mot, har vært utsatt for grove overgrep og massiv diskriminering fra det demokratiske storsamfunnets side. Særlig er dette tilfelle for taternes vedkommende. Også den umenneskeligheten bør det fortelles om.

Målet

Prosjektets mål har vært å bidra til å øke bevisstheten og kunnskapen i befolkningen om de overgrep og den diskriminering som har pågått og fortsatt pågår, samt å øke forståelsen for den kulturelle rikdom som finnes hos minoritetene.

Prosjektet har sist, men ikke minst tatt sikte på å gi et innblikk i sammenhengen mellom skyggesidene og de lyse trekkene. Man har villet synliggjøre at det for minoritetene ofte er slik at den kulturelle skaperkraft har oppstått og blitt styrket i forsøkene på å overvinne de hindringer og vanskeligheter de har støtt på.

Prosjektets målsetting er i pakt med det mandat kommisjonen er forpliktet på: «... å bidra til en bred verdimessig og samfunnetsetisk mobilisering for å styrke positive fellesskapsverdier og ansvar for fellesskapet». Prosjektet er et forsøk på å sørge for at de fellesskapsverdier det her henvises til, bl.a. ansvar og demokrati, er verdier som også kommer minoritetene til gode.

Midlene

Det viktigste midlet til å nå denne brede målsettingen har vært å lage en «folkebok» om minoritetene. Gjennom en kjent norsk forfatter vil enkeltpersoner fra den nasjonale minoritetene fortelle biter av sin livshistorie, på godt og vondt, som et speil på gruppens skjebne. Tanken har ikke vært å fange inn hele den enkelte minoritetens egenart, men å la møtet med det enkelte mennesket gi en pekepinn om livet til de andre i gruppen. Skal livshistoriene bli godt forstått av den enkelte leser, skal empatien vekkes, er det ett avgjørende krav som må stilles: historiene må bli fortalt med en språkkraft som gir leseren et møte med selve innholdet i disse menneskenes liv. Språket må skape interesse hos leseren. Det er å håpe at boken får et bredt nedslagsfelt hos kommende generasjoner. Paltiels utstrakte foredragsvirksomhet i skolen har avslørt at kunnskapene om samtidshistorie er skrale i norsk skole, særlig om de nasjonale minoritetenes liv og historie. Målet er derfor at boken blir gitt som gave til alle tiendeklassinger i landet, dvs. ca. 53 000 unge mennesker.

Forutsetningene

Det ligger flere viktige forutsetninger til grunn for prosjektet, særlig viktig er ressurser i form av prioritering, personer, penger, samarbeidspartnere og en referansegruppe fra minoritetsmiljøet.

A. PRIORITERING OG PERSONER

Når det gjelder prioritering, besluttet Verdikommisjonens styringsgruppe etter om lag halvgått løp at minoritetsprosjektet skulle være ett av de høyest prioriterte. Ansvar for gjennomføringen av prosjektet ble lagt til sekretariatet i kommisjonen ved faglig sekretær Kristian Alm. Foruten Julius Paltiel har faglig sekretær Lene Bomann Larsen og daglig leder Fred-Olav Sørensen vært støttespillere underveis.

B. REFERANSEGRUPPEN

30.5.1999 ble det avholdt et møte mellom representanter for Verdikommisjonen og de nasjonale minoriteter.

I etterkant anså man det fra kommisjonens side som viktig å få utbygget den kontakten som her ble etablert. Representantene ble forespurt om å sitte i en referansegruppe som kunne fungere som en ressurs i forhold til boken. De enkelte representantene i gruppen kunne fungere som døråpnere inn i sine miljøer, fordi de har tillit der. Slik kunne det etableres kontakter med de enkeltmennesker som skulle intervjues av forfatteren, med sikte på å la deres røster få lyde i boken.

Representantene stilte seg positive til denne forespørselen. Fra skogfinnernes side er det Birger Nesholen ved Gruetunet museum som har vært vår kontakt. Prosjektet har forholdt seg til sigøynerne via Raja Bielenberger. Kvænene er representert ved Terje Aaronsen. På jødisk hold var det naturlig å bygge videre på Julius Paltiels kontaktnett. Blant taterne var det Leif Bodin Larsen, leder i Romanifolkets landsforening, samarbeidet ble knyttet til. Forholdet til referansegruppen ble fra vår side ansett som et nøkkelpunkt, ikke bare når det gjelder bruk av tid, men også i forhold til bevilgende instanser, forlag og forfatter. Høsten 1999 ble det utformet en søknad om økonomisk støtte. Den ble sendt til Kommunaldepartementets avdeling for urbefolkning, innvandrere og minoriteter. Referansegruppens betydning for utformingen av boken ble i søknaden tillagt vekt.

C. FORLAGET PRESS

Av samarbeidspartnerne kom sjefredaktør Håkon Harket i Forlaget Press til å spille en viktig rolle. Han sa seg umiddelbart villig til å forsøke å utgi boken. I den rekken av samtaler som har vært ført mellom sekretariatet og Harket, ble det enighet om å spørre en kjent norsk forfatter om å føre boken i pennen. Han har sagt seg villig til å skrive boken. Vedkommende er en kunstner med spesiell kompetanse til å fortelle nettopp disse historiene. Han har et språk, et forfatterskap, en leserkrets og ikke minst et etisk og eksistensielt engasjement som gjør ham til et naturlig førstevalg.

D. KOMMUNALDEPARTEMENTET

En viktig forutsetning for fremdriften i prosjektet var Kommunaldepartementets positive svar på en søknad om økonomisk støtte. Prosjektet fikk til slutt 150 000 kr. til arbeidet.

E. KIRKE-, UTDANNINGS- OG FORSKNINGSDEPARTEMENTET

I november 2000 søkte Verdikommisjonen og Forlaget Press Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet om støtte til et statlig oppkjøp av ca. 53 000 eksemplarer til kr. 32 pr bok, for å virkeliggjøre fase to i prosjektet: å gi boken til alle 10.-klassingene i Norge. Tanken er at staten

gjennom en interdepartemental finansiering ville stå ansvarlig for at boken ble integrert i skolens undervisningssystem.
Svaret fra departementet er i skrivende stund ikke mottatt.

Konklusjon

11. desember 1998 gav Stortinget sitt samtykke til Regjeringens ratifikasjon av Europarådets rammekonvensjon for beskyttelse av nasjonale minoriteter. Stortingets og Regjeringens beslutning har åpnet for at det i dag er noen få folkegrupper i vårt land med status som nasjonale minoriteter, bl.a. på grunnlag av en dialog med de berørte partene (jøder, skogfinner, kvæner, tatere, sigøynere). Statens offisielle anerkjennelse av de nasjonale minoriteter gir ettertiden en nøkkel til en ny og bedre forståelse av dynamikken i det flerkulturelle ved vårt samfunns historie. Den nøkkelen bør brukes med kløkt: Til å forstå vår nasjonale historie i lys av minoritetenes egenart, og til å forstå minoritetenes egenart i lys av den nasjonale historie. Folk flest bør snart ta inn over seg at noen blant oss faktisk er jødiske, kvænske og skogfinske nordmenn. Og folk bør erkjenne det faktum at noen av oss er norske tatere og norske sigøynere.

Bare når vi alle skjønner at det nasjonale omfatter og er farget av minoritetene, kan samfunnet for alvor unngå å rendyrke det nasjonale på bekostning av de nevnte minoriteter. Og bare ved å forholde oss til dem som norske minoriteter kan det åpnes for at de får sin rettmessige del av nasjonens goder.

forslag fra Verdikommisjonens styringsgruppe

For å sikre en bredest mulig erkjennelse av samspillet mellom det nasjonale og minoritetene foreslås at det nedsettes en arbeidsgruppe som får i oppdrag å utarbeide *et komplett undervisningsopplegg i ungdomsskolen om de nasjonale minoriteter*.

Samiske verdier

Verdikommisjonen har hatt en samisk verdigruppe som har rettet spesiell oppmerksomhet mot samiske verdier. Sametinget oppnevnte gruppen i samråd med Verdikommisjonen, og den kom i arbeid i slutten av 1999.

Verdigruppen har hatt 6 medlemmer og en leder:

Eli Kappfjell, Majavatn

Stig Riemme Gælok, Tysfjord

Ann-Hjørdis Nilsen, Spansdalen

Annelise Josefsen, Kokelv

Samuel John Anti, Karasjok

Nils Bjarne Aslaksen, Tana

Edel Hætta Eriksen, Kautokeino

Gruppen representerer sørsamer, lulesamer, markasamer i Sør-Troms og nordsamer. Gruppens leder har vært Edel Hætta Eriksen, medlem av Verdikommisjonen.

Mandat

- Aktualisere og konkretisere samiske verdispørsmål.
- Formulere samiske verdier.
- Kartlegge hvordan storsamfunnet påvirker samiske verdier, endringer og holdninger
- Iverksette tiltak for å forstå tradisjoner.
- Iverksette tiltak for å stimulere samkvemmet mellom eldre og yngre.
- Få i gang debatt om verdier.
- Arrangere seminar og folkemøter.

Samene, en urbefolkning

Samene er en urbefolkning og skiller seg fra den øvrige befolkningen blant annet når det gjelder språk, kultur, tradisjoner, rettsoppfatning og sosial organisering. I 1990 ratifiserte Norge ILO-konvensjon nr. 169 om urfolk og stammefolk i selvstendige stater. Samenes krav om rettferdighet og aksept av eget språk, egen kultur og egne verdier er fulgt opp i ILO-konvensjonen. Konvensjonens artikkel 5 forplikter staten til å sikre at samenes sosiale, kulturelle, religiøse og åndelige verdier anerkjennes og vernes. Både Kongen, Regjeringen og Stortinget har understreket at Norge er etablert på territoriet til to folk: nordmenn og samer.

Fra 1860- til 1960-årene gjennomførte norske myndigheter en fornorskningsspolitikk som hadde som mål å fjerne samisk språk, kultur og identitet. Fornorskningen gjennom generasjoner påførte samene skader som ikke så lett kan rettes opp. Og fortsatt «ulmer» det under overflaten. Det kan man bl.a. se i dette sitatet fra et brev som en gruppe skoletapere sendte til Verdikommisjonen:

«Vi føler at vi ikke har noe menneskeverd. Vi måtte bort fra mor og far og overlates til fremmede mennesker som ikke engang snakket vårt språk. Dette var en nedverdiggelse som preget oss gjennom livet. Vi kunne muntlig samisk, men vi lærte ikke å skrive det, og vi lærte heller ikke norsk. Vi har møtt samfunnets krav uten å make kravene. For å kunne fylle ut lovpålagte skjemaer og for å skrive nødvendige brev, må vi alltid ty til dem som kan skrive for å få hjelp. Slik også med dette brevet!»

Fra 1967 ble det gitt en viss rett til opplæring i samisk. Så sent som i 1996 fikk samene en individuell rett til opplæring i samisk over hele landet. Grunnloven har fått en tilføyelse i § 110 A som pålegger staten å legge forholdene til rette for at den samiske folkegruppen skal kunne sikre og utvikle sitt språk, sin kultur og sitt samfunnsliv.

Det har skjedd mye positivt de siste 20 årene. Det har vokst frem samiske institusjoner og moderne samisk kultur. Opprettelsen av Sametinget er et viktig ledd i samenes kamp for å bli anerkjent. Det dannes nye grupperinger og nye verdier, men samtidig er det viktig å ta vare på de tradisjonelle verdier, kultur og identitet. Det er viktig å ha dette med som ballast inn i den moderne verden.

Samisk språk og samisk identitet er viktige fundament for fremtiden til den samiske befolkningen. Både Kongen og myndigheter har bedt om unnskyldning fordi man tidligere prøvde å utsette samisk språk og kultur. Likevel oppstår store praktiske vanskeligheter når kulturelle likestillingstiltak skal gjennomføres. Det er dessverre krefter i samfunnet som ønsker å fjerne både Sametinget og andre samiske institusjoner.

Prosjektgruppen har til sammen hatt fem møter. Dessuten har prosjektgruppen satset på folkemøter. Folkemøtene ble ganske bevisst lagt til marginale samiske områder. Tiden var knapp, så prosjektet kunne ikke sitte og vente på å bli invitert. Derfor samarbeidet prosjektet med samiske institusjoner og organisasjoner slik at de sto som arrangører.

Folkemøter

Følgende folkemøter har vært arrangert i regi av prosjektet:

- Folkemøte på Saemien Sijte på Snåsa 7. mars 2000. Styreren av senteret, Sigbjørn Dunfjell, sto for arrangementet.
- Folkemøte på Sijte Jarngje i Hattfjelldal 9. mars 2000. Styreren av senteret, Leif Elsvatn, sto for arrangementet.
- Folkemøte på grendehuset i Spansdalen 26. april 2000. Medlem av samisk verdigruppe, Ann-Hjørdis Nilsen, og elever ved Lavangen sameskole sto for arrangementet.
- Folkemøte på Tøssemark grendehus i Skånland 27. april 2000. Arrangør var Lavangseidet og omegn sameforening.
- Folkemøte på Arran lulesamisk senter på Drag i Tysfjord 15. mai 2000. Arrangører var medlem av samisk verdigruppe Stig Gælok Riemme og tilsatte ved Arran.
- Folkemøte på Røros 7. juni 2000 i reindrifftsforvaltningens lokaler. Arrangører var medlem av samisk verdigruppe Eli Kappfjell og Sør-Trøndelag og Hedemark Reinsamelag.
- Folkemøte på Tana rådhus 30. september 2000. Arrangør var Tana kommune og Verdikommisjonen. Her deltok Ole D. Mjøs og Edel Hætta Eriksen fra Verdikommisjonen og lederen i verdiutvalget for Finnmark, Kåre Harrila.

Edel Hætta Eriksen har dessuten deltatt på diverse verdimøter hvor samiske verdier har vært tema. Her skal spesielt nevnes et møte i Sametinget i april 1998 og en samekonferanse som Nordland fylkeskommune arrangerte i september 1998. På disse to møtene deltok også Hanne Sophie Greve som daværende leder i Verdikommisjonen.

Hovedhensikten med folkemøtene var å treffe folk, debattere verdier og be om innspill. Folkemøtene var positive og ga mange gode ideer. På enkelte steder opprettet de egne verdigrupper der de ville fortsette å debattere verdier. Konklusjonen av drøftingene i prosjektgruppen – sammen med synspunkter og innspill på folkemøtene – var at prosjektet ønsket å lage en artikkelsamling om samiske verdier. Gjennom drøftinger kom gruppen frem til personer man ville spørre. Alle som ble spurt, var positive. Artikkelsamlingen inneholder en kort historikk, og deretter har 15 personer skrevet artikler om samiske verdier. Artikkelsamlingen gir en god innføring om samiske verdier som kan være nyttige kunnskaper både for den samiske befolkningen og for den øvrige befolkningen i Norge, spesielt ungdommen. Intensjonen er at artikkelsamlingen kan brukes av elever i videregående skoler. Artiklene gies ut som én bok, på sørsamisk, lulesamisk, nordsamisk og norsk.

Innholdet i publikasjonen om samiske verdier

- Forord
- *Aage Solbakk*: Kort historikk
- *Asta Balto*: Fortellinger fra Sapmi – kvalitative aspekter ved tradisjonell oppdragelse
- *Maja Dunfjell*: Samekofta som verdi
- *Inge Arne Eriksen*: Verdigrunlaget for kyst- og fjordfiske med fokus på urfolks rett til fangst og forvaltning av naturressursene
- *Harald Gaski*: Folkevisdom og tradert kunnskap – hverdagspoesi i ordtak, rim og regler
- *Ante Mikkel Gaup*: Joikesfærens verdier
- *John Osvald Grønmo*: Naturbruk og kombinasjonsnæringer
- *Trygve Lund Guttormsen*: Billedkunst
- *John B. Henriksen*: Det norske rettssystem og det samiske samfunn
- *Asle Høgmo*: Samisk fellesskap og identitet
- *Tom Kappfjell*: Slekt/Familie
- *Inga Karlsen*: Samiske eldre
- *Ole Henrik Magga*: Om samisk språk
- *Marit Myrvoll*: Troende til litt av hvert – om noen religiøse verdier i det samiske samfunnet
- *Mikkel Nils Sara*: Grunnverdier til reindriftssamene – noen glimt
- *Jan Helge Soleng*: Sosiale arenaer som middel for arbeid med verdier blant ungdom.

Omfanget av skadene som tidligere politikk har påført samene, er så langt ikke blitt undersøkt nærmere, men det er en kjensgjerning at de fleste samene som i dag er eldre enn 35-40 år, ikke har fått opplæring i sitt eget språk. Derfor har mange samer også mistet en del av sin egen kultur, og med dette også en viktig del av identiteten sin. Dersom det hadde blitt forsket på omfanget av skadene som fornorskningen har påført samene, ville man hatt et grunnlag for å bøte på skadene slik at den samiske befolkningen også i praksis kunne bli likeverdig med den øvrige befolkningen.

Kunnskapene om slekt og familie har en sentral plass. Det tradisjonelle slekts- og familiesystemet der hvor slekt og familie har en fremtredende plass i det sosiale nettverket må revitaliseres. Det er viktig å fremme generasjonsoverspennende tiltak der generasjonene har felles arenaer hvor de kan møtes og lære av hverandre. Men læring og oppdragelse i dagliglivet stimuleres også ved at barna får gjøre egne erfaringer og i størst mulig grad behandles som likeverdig med voksne.

Bruken av de tradisjonelle klesdraktene/duodji, bør stimuleres. Et middel kan være å gi rom for ny samisk klesdesign som ikke forringer det tradisjonelle, men som kan gi positive impulser for å ta i bruk samisk kultur.

I områder hvor den tradisjonelle tonekunsten, joiken, har vært ute av bruk, er det særdeles viktig at man oppfordrer og stimulerer folk til å ta den i bruk. Joiken er en viktig del av egenidentiteten. Det er først når den tradisjonelle joiken får sin rettmessige plass, at moderne inspirert musikk ikke kan fortrenge den tradisjonelle tonekunsten.

Den samiske billedkunsten har også tradisjoner tuftet på den samiske identiteten. Derfor vil prosjektet oppfordre politikerne til å prioritere et eget samisk kunstmuseum og en egen samisk kunstutdanning. Samiske institusjoner og organisasjoner bør fremme og formidle kunstfagene.

Helse- og sosialsystemet må ta hensyn til den enkeltes livsform og situasjon slik at hver og en opplever helse- og sosialsituasjonen som et hjelpemiddel til en bedre livskvalitet. Det er viktig at eldreomsorgen baseres på identitet og tilhørighet slik at eldre ikke blir revet opp fra sin kultur og nærmiljø.

I fiske, reindrift og natur- og jordbruk skal man høste av naturens overskudd, odle og fornye uten å drive rovdrift på ressursene. Det er viktig at samisk bosetting opprettholdes, og at lokalsamfunnet får levelige vilkår. Balanse i naturen må etterstrebnes for fremtiden. Samene må selvfølgelig få medbestemmelse over den delen av naturforvaltningen som berører deres kulturelle områder, for eksempel innen rovdyrproblematikken.

forslag fra Verdikommisjonens styringsgruppe

Alle samer som har mistet eller ikke har fått opplæring i samisk språk, får tilbud om opplæring i språket uten kostnad for den enkelte.

Det settes inn ekstra ressurser til små samiske grender i de marginale områdene hvor fornorskingen er kommet lengst, og hvor kulturen og språket er i ferd med å dø ut.

For å opprettholde og utvikle de ulike samiske språkene over hele landet er det spesielt viktig å øke de samiske medietilbudene og å styrke samisk litteratur. Om man gir rom for de litterære delene av samisk språk så som fortellertradisjoner, sagn og ordtak gjennom ulike riksdekkende medier, vil dette ha uvurderlig betydning for kulturen og identiteten.

Det bør forskes på om et felles bokstavsystem kan lette kommunikasjonen mellom de ulike samiske språkene.

Reguleringen av fiske begrensninger mulighetene for kyst- og fjordfiskerne til å drive hjemmefiske med små fartøy i kombinasjon med andre næringer. Nye driftsformer og reguleringer hindrer kombinasjonsnæringene også innen husdyrhold, reindrift og utmarksnæring. For å opprettholde bosettingen i samiske områder er det nødvendig å legge til rette for kombinasjonsnæringene.

Dersom Norge skal overholde sine forpliktende internasjonale avtaler om urfolks rettigheter, må Sametinget få en sentral rolle i forvaltningen av ressursene i samiske områder. Samisk rettsoppfatning, tradisjoner og sedvaner i forhold til lovgivningen må fortsatt utredes.

7. Skolen

verdivalg i skolen

Skolen er en av de viktigste kanalene for verdipåvirkning i samfunnet. Verdikommisjonens mandat ber om en analyse av den verdipåvirkning som faktisk skjer, og hvordan denne står i forhold til de mål norske myndigheter har satt for skoleverket. I tillegg er mandatets punkt om bevisstgjøring om verdier og etiske spørsmål relevant for en skole hvor hele den oppvoksende generasjon har sitt daglige virke. Rapporten *Verdivalg i skolen* bygger på de nesten 2000 svarene vi fikk inn fra skolens aktører – elever, foreldre og lærere – i forbindelse med vårt prosjekt *Verdier på prøve: skole*.

En skisse av situasjonen i skolen

Skoleforskningen kan fortelle at vi på mange måter har en god skole i Norge. Vi har klart å skape et relativt høyt kvalitativt skoletilbud for alle elever over hele landet.

Foreldre flest er interessert i skolen, og vi har en lærerstand med gode tradisjoner for å gi elevene et trygt og omsorgsfullt læringsmiljø. Foreldre, elever og lærere viser stor vilje til å slå ring om sin skole. Ikke minst viser dette seg når det blir fremmet forslag om skolenedleggelse.

Vi har fått en ny læreplan (L97) med fokus på kulturarv og felles referanserammer som et middel mot tidens historieløshet og splittede identiteter, og som legger vekt på arbeidsmetoder som bidrar til å skape mening, helhet og sammenheng i tilværelsen. Den nye læreplanen har medført en kraftig forbedring av læreboktilbudet. Etter at vi fikk L97, har skolebokforlagene utgitt nye lærebøker i alle fag for alle årstrinn, i alt nærmere 300 nye lærebøker.

Etter internasjonal målestokk satses det store ressurser på skolen. Men vi burde satse enda mer. Å bruke penger på skole og utdanning av våre barn og unge hører til de aller beste investeringer vi kan gjøre.

Til tross for positive trekk er det ikke vanskelig å male et dystert bilde av skolen. Vi hører om nedslitte skolebygninger, for store klasser, for dårlig IT-satsing, utslitte lærere osv. Elendighetsbeskrivelsen kan gjøres lang, og påstandene kan eksemplifiseres.

De fleste elever trives bra på skolen, men det er også mange som faller utenfor. Alt for mange opplever skolen som en lang rekke nederlag. Utvider vi vårt skoleperspektiv til å omfatte den videregående skolen, ser vi at antallet unge som går direkte fra mislykket skolegang til å bli sosialklienter, er skremmende stort. Mobbing i skolen har påkalt stor oppmerksomhet, og vi ser at voldelig atferd endog kan gå så langt at det truer elevenes og lærernes liv og sikkerhet.

En del lærere sliter med uro og konsentrasjonssvikt hos elevene og rapporterer at en uforholdsmessig stor del av tiden må brukes til å skape nødvendig ro for at undervisningen overhodet skal kunne gjennomføres. Dette handler om noe mer enn mangel på alminnelig folkeskikk. Noen elever mangler den sosiale kompetanse som er nødvendig for å kunne leve i et fellesskap og fungere konstruktivt sammen med andre.

Årsaksbildet er komplisert, men en viktig faktor er antakelig at vi fremdeles ikke har lyktes i å skape en skole som er godt nok tilpasset elevenes ulike forutsetninger. Fortsatt er nok skolen best tilpasset elever med en intellektuell læringsstil. Læreplanens overlesede fagplaner gir grunn til å spørre om elevsynet i skolen: Er det plass til de elevene som ikke finner seg til rette i den tradisjonelt intellektuelt pregede skolen?

Elevproblemene har selvfølgelig ikke bare sin årsak i skolen. Mange barn opplever alvorlig omsorgssvikt i hjemmet, og en god del foreldre svikter i oppdragelsen av barna. Videre sliter skolen med sterke motkrefter i samfunnet, ikke minst knyttet til kommersialiseringen og mediekulturen. Men som samfunnets viktigste fellestiltak for danningen av de unge, har skolen et særlig ansvar for å møte problemene på en konstruktiv måte. Skolen og lærerne stilles med rette overfor store forventninger og krav. Men vi ser også at kravene til dels kan bli urimelige, spesielt når det skapes inntrykk av at det er skolen og lærerne som først og fremst har ansvaret for at det går galt for en del av de unge. Selv om skolen har en samfunnspålagt oppgave i å forsøke å «reparere» skader og forsømmelser som har sin årsak utenfor skolen, kan skolen umulig make oppgaven alene.

Det finnes foreldre som av ulike grunner i alt for liten grad følger opp barnas skolegang. Enkelte er fremmedgjort i forhold til skolen og våger ikke å engasjere seg. Andre har så vidt store problemer i sitt personlige liv og familieliv at de ikke maktet å gi barna den nødvendige støtte. Mange lærere kan fortelle at nettopp de foreldre som skolen særlig har behov for å samarbeide med, gjerne er de vanskeligste å få i tale.

Et godt og trygt nærmiljø med positive fritidsaktiviteter kan til en viss grad kompensere for den svake sosiale kapital enkelte elever har fått med seg hjemmefra. Men hvis også nærmiljøet svikter, reduseres dramatisk skolens muligheter for å fylle sin oppgave.

Skolens oppgave

Skolens viktigste kjennetegn er planmessig og metodisk opplæring. Men skolen har også et oppdragelsesansvar der den enkelte elevs personlige og sosiale utvikling og danning står i sentrum

gjennom tilegnelsen av kunnskaper, normer og verdier innenfor et fellesskap preget av sosialt ansvar og medmenneskelighet. Den personlige og sosiale utviklingen og danningen kan bare skje i møtet med sosiale, åndelige og kulturelle verdier, ikke minst slik disse blir konkretisert i samlivet med mennesker som står barnet og den unge nær. Dette understreker familiens og skolens funksjon og rolle som verdiformidlende institusjoner.

Oppdragelse, opplæring og utdanning er det viktigste virkemiddelet for danningen av den oppvoksende generasjon. Familien og skolen er de to institusjonene i samfunnet som først og fremst har ansvaret for denne oppgaven. Det må derfor være en helt vesentlig og grunnleggende samfunnsoppgave å verne og styrke disse to institusjonenes muligheter til å ivareta oppgaven på en god måte.

Skolen er etter sitt formål og innhold klart forpliktet på å formidle verdier og møte etiske utfordringer. Skolens betydning som møtested for etisk bevisstgjøring og verdiformidling kan knapt overvurderes. Desto viktigere er det at vi stadig og intenst er opptatt av de verdier som skal prege skolen, og som skolen skal formidle til sine elever.

Verdikommisjonen er overbevist om at en god skoleutvikling er avhengig av at foreldrene og lærerne ved den enkelte skole engasjerer seg i spørsmålet om verdivalgene i skolen. Lærerne er de som kjenner skolen best, og det er foreldrene som har hovedansvaret for den undervisning og oppdragelse som barna deres skal få. Realiseringen av den gode skole er i stor grad et spørsmål om å ta utgangspunkt i de verdier som ligger i barnas hjem, i skolesamfunnet selv og i lokalmiljøet. Etter alt å dømme er verdiene i den lokale skolekulturen en minst like viktig faktor når det gjelder kvaliteten på skoletilbudet som antall kroner som brukes på hver enkelt elev. Derfor er engasjementet ved den lokale skole så viktig.

Verdikommisjonens skoleinitiativ

I samsvar med mandatets pkt. 1, 4 og 6 ønsket Verdikommisjonen å stimulere det lokale skoleengasjementet gjennom et prosjekt som kunne utfordre til samtale og debatt om verdier blant foreldre og lærere ved den enkelte skole. I samarbeid med noen av våre fremste skoleforskere og skolefolk formulerte vi ti verdidilemmaer som uttrykker sentrale spenninger mellom ulike verdier og hensyn som en står overfor i skolen, både når det gjelder utformingen av skolen generelt og i gjennomføringen av undervisningen i skolens hverdag. De som deltok sammen med oss i denne prosessen, var professor Edvard Befring, professor Trygve Bergem, professor Per Dalin, tidligere rektor Mosse Jørgensen, skolesjef Knut Roald, førsteamanuensis Alfred Oftedahl Telhaug og tidligere skoledirektør Oddvar Vormeland.

De ti dilemmaene kan synes motstridende, men representerer i virkeligheten nødvendige og fruktbare spenningsforhold som må forenes på en konstruktiv måte for å kunne realisere en god pedagogikk. Spørsmålstillingene ble presentert i et kortfattet dokument, der foreldre og lærere i grunnskolen ble bedt om å diskutere spørsmålene og sende inn sine synspunkter til Verdikommisjonen. (Se «tillegg» nedenfor.) Vi foreslo at dette arbeidet ble innledet med at elevene fikk beskrive sin «drømmeskole», som et stimulerende utgangspunkt for de voksnes samtaler. Dokumentet ble sendt til alle landets grunnskoler – adressert til rektor. Rektor ble bedt om å kopiere dokumentet i det nødvendige antall for spredning blant skolens personale og elevenes foreldre. Det ble overlatt til skolen selv hvordan man eventuelt ville organisere arbeidet med spørsmålene.

Elevenes verdier i skolen ble tatt opp i et eget prosjekt i Rogaland, der elever fra forskjellige ungdomsskoler i fylket deltok. Elevenes synspunkter er beskrevet i en egen prosjektrapport som gir verdifull kunnskap om hvilke verdier i skolesamfunnet skoleelever i dag er opptatt av. Det var elevene selv som stod for dette prosjektet. Det er et godt eksempel på at elevene er i stand til å ta ansvar når de blir vist tillit. Verdikommisjonen anbefaler at slike prosjekter blir gjennomført jevnlig ved skolene rundt omkring i landet.

Gjennomføringen

Dokumentet ble sendt i slutten av oktober 1999, og fristen for innsending av synspunkter ble satt til 1. februar 2000. Prosjektet ble gjort kjent for offentligheten gjennom avisartikler og intervjuer med medlemmer i Verdikommisjonen i ulike medier.

Skoleinitiativet ble møtt med kritikk i bladet «Skolefokus», der 1. nestleder i Lærerforbundet i en kommentarartikkel oppfattet initiativet som et selvbestaltet evalueringsprosjekt fra et organ som ikke har noen legitim rett til å spille noen rolle i utformingen av utdanningspolitikken. Ille var det også at det skjedde med offentlige midler, ifølge denne organisasjonslederen.

Verdikommisjonens skoleprosjekt har ikke dreid seg om evaluering av skolen på linje med den skolevurdering som offentlige myndigheter foretar som grunnlag for utforming av skolepolitikken. Skoleinitiativet har sitt grunnlag i mandatet der det blant annet heter at Verdikommisjonen skal bidra til å skape større bevissthet om verdispørsmål og utfordre og stimulere til debatt på viktige samfunnsområder. I denne sammenheng er nettopp skolen nevnt spesielt.

I hvilken grad en slik reaksjon fra et maktorgan i skolen har innvirket på engasjementet ved skolene, vet vi ikke noe om. Vi vet heller ikke hvor mange foreldre og lærere som faktisk fikk spørsmålene i hende. Fra en del foreldre og lærere fikk vi tilbakemeldinger som viste at en del rektorer hadde unnlatt å gjøre henvendelsen fra kommisjonen kjent ved skolen – uten at vi kan si noe sikkert om årsakene. En nærliggende forklaring kan være at skolene får mange flere henvendelser om tidkrevende engasjementer enn det en ser seg i stand til å imøtekomme. Vi er også kjent med at mange fant tidsrammen for knapp til at det var mulig å innpasse prosjektet i skolens planer.

Ved mange skoler ble initiativet møtt med entusiasme av rektor, lærere og foreldre, som satte i gang til dels omfattende prosesser ved sine skoler. Vi har ingen detaljert oversikt over hvordan arbeidet ble organisert ved de skolene som engasjerte seg. Men inntrykket er at arbeidsformen varierte fra at enkeltforeldre og enkeltlærere sendte inn sine synspunkter, eventuelt etter mer privat organiserte samtaler i hjemmet eller på lærerværelset, til storstilte opplegg der hele skolesamfunnet ble engasjert i gruppediskusjoner og plenumsmøter – gjerne med inviterte innledere.

Et eksempel er Gjerstad kommune i Aust-Agder der skolesjefen inviterte alle grunnskolene i kommunen til et felles opplegg, og der så vel skolepolitikere som kommunens rådmann deltok sammen med foreldre og lærere. Et annet eksempel er Raudmyr skole på Kongsberg. Under mottoet «Verdikommisjonen utfordrer – vi tar utfordringen!» gjennomførte man et opplegg som engasjerte både elevrådet, lærerne ved skolen, skolens foreldre og skolepolitikere til samtale og debatt om verdivalgene i skolen. I løpet av vinteren deltok flere av Verdikommisjonens medlemmer som innledere på mange slike møter og fikk slik et levende innblikk i engasjert verdidebatt blant foreldre og lærere.

Det innkomne materialet

Verdikommisjonens sekretariat mottok i alt 1.801 svar fra enkeltforeldre, enkeltlærere og grupper av lærere og foreldre. Dette oversteg det vi på forhånd hadde regnet med av svar. I alt 193 av landets kommuner (dvs. 43%) er representert i svargruppen.

En gruppe skoleforskere ved Norsk Lærerakademi, Vitenskapelig høgskole i Bergen ble engasjert til å analysere svarene. Gruppen bestod av professor Trygve Bergem, cand.polit. Dag Roness og cand.mag. Roald Valle, med Bergem som ansvarlig leder.

Verdikommisjonens skoleprosjekt er ingen vitenskapelig undersøkelse i streng forstand. Siktepunktet var primært å stimulere til debatt og bevisstgjøre på verdivalg i skolen, samt å gi foreldre og lærere mulighet til å si sin mening om noen utvalgte verdispørsmål. Ifølge forskergruppen tyder oppslutningen på at man langt på vei har lykket med dette. «Etter det vi er kjent med, foreligger det ikke noe materiale fra foreldre og lærere som er mer omfattende enn det som er samlet inn i denne sammenheng», skriver forskergruppen i sin første rapport, der gruppen gir en oversikt over hovedtendensene i materialet. En regner med at materialet vil bli gjenstand for videre analyser også etter at Verdikommisjonen har avsluttet sitt arbeide.

Det innsamlede materiale er ikke det viktigste resultatet av dette skoleinitiativet. Viktigere er de prosesser som her ble satt i gang på de enkelte skolene – og som har stimulert mange til å fortsette med samtaleprosjekter om hvordan foreldre, lærere og elever ønsker at akkurat deres skole skal være. Med tanke på den betydning verdiene i den lokale skolekulturen har for realiseringen av en god skole, har vi grunn til å tro at slike prosesser vil ha en positiv betydning for skolen. Det er også vårt inntrykk at det har fungert positivt for lærernes og foreldrenes motivasjon for slike samtaler at man fikk anledning til å ytre seg direkte fra grasrota til Verdikommisjonen.

Verdimeldingen fra foreldre og lærere

Det vil føre for langt å redegjøre for svarene på alle spørsmålene vi konfronterte foreldrene og lærerne med. Vi skal derfor konsentrere oss om tre utvalgte tema.

1. ER SKOLELØPET BLITT FOR LANGT?

Det første spørsmålet er av det «kjettetske» slaget. Dagens 10-årige grunnskole er et resultat av bevisste ønsker om å bygge ut den obligatoriske skolegangen både i bredden og i lengden. I dag har dessuten alle unge fått en lovfestet rett til 3-årig videregående opplæring som kan danne basis for en yrkesopplæring. På denne bakgrunn stilte vi spørsmålet: «Bør skoleløpet forlenges ytterligere – eller bør det gjøres kortere?»

Den engelske statsministerens svar på spørsmålet «Hva er de tre viktigste temaene på dagens politiske dagsorden?» blir gjentatt også av norske politikere: «Utdanning, utdanning, utdanning». Lenge har vi vært overbevist om at den praktiske løsningen på utfordringen ligger i mer av det samme, dvs. mer skole – i betydningen stadig flere år i institusjonen «skole», slik vi tradisjonelt kjenner denne i vårt samfunn. Når resultatet er blitt så dårlig som enkelte påstår, er det da så sikkert at dette er det beste svaret? Kan det tenkes at det finnes alternative måter å utdanne seg på? Institusjonaliseringen av barnas og de unges oppvekst opptar samfunnsforskerne, og kritikken mot den tradisjonelle løsningen øker.

Foreldrenes og lærernes svar vil kanskje overraske noen: Skoleløpet bør *ikke* forlenges. Et stort flertall mener skoleløpets varighet nå bør være som det er, og faktisk mener mer enn 1/5 at det bør bli *kortere*, mens bare 4% mener det bør forlenges. Både foreldre og lærere mener åpenbart at vi nå har nådd et metningspunkt når det gjelder skole i tradisjonell forstand. Særlig er en del lærere opptatt av at skoleløpet er blitt for langt. Mange gir uttrykk for at det har vært for mange forandringer på kort tid, og at skolen nå må få den nødvendige ro til å realisere alt det nye. Det blir pekt på at mer oppmerksomhet bør rettes mot *innholdet* i skolen, og det slås til lyd for alternative former for utdanning, for eksempel mer praksisorientert opplæring. I det hele tatt er det ganske mange foreldre og lærere som ønsker større rom for fleksibilitet i skole og utdanning. For eksempel sier en lærergruppe i en landkommune: «Det bør være rom for alternative løsninger for noen. Ikke alle kan tilpasse seg dagens skoleløp og dets rammer.» Ikke overraskende er det ganske mange som ytrer skepsis til den nylig innførte seks-årsreformen. Mange både småbarnsforeldre og lærere var i sin tid imot denne reformen og mente at politikerne her «stjal» et

førskoleår fra nasjonens barn for slik å bidra til bedre barnehagedekning – uten at det ble dokumentert at barna ville få et bedre pedagogisk tilbud i skolen enn i barnehagen. Det er et tankekors at selv «den læreplanregulerte delen av seks-åringenes liv utspiller seg i langt større grupper enn barnehageloven krevde, på langt mindre arealer og med langt færre voksne», skriver en småbarnsmor i et avisinnlegg, og hun fortsetter: «All ære til lærerne som har snudd seg og tatt imot seksåringene med overskudd, kreativitet og entusiasme – og til de førskolelærerne som har inntatt skolen uten å miste sin pedagogiske identitet.»

2. ET FOLK AV EGOISTER?

Individuell frihet og selvbestemmelse er verdier som står høyt i kurs i vårt samfunn i dag. Samtidig er hensynet til fellesskapet, nestekjærlighet, solidaritet og samarbeid viktige verdier i vår kultur. Vi spurte: «Hvilke av disse verdiene bør skolen legge størst vekt på?»

Verdimeldingen fra foreldre og lærere er klar: Fokus må nå settes på fellesskapsverdiene. Også her dreier det seg naturligvis om to hensyn som begge må ivaretas. Men i den avveining av ulike hensyn som alltid må gjøres i den pedagogiske praksis, synes det å være stor enighet om at individualiseringen har gått for langt. Bare én av tyve mener skolen bør legge størst vekt på individuell frihet og selvbestemmelse, mens to tredeler mener hovedvekten må legges på fellesskapsverdiene. De øvrige mener begge hensyn må gis like stor vekt.

Mange mener at de unge bare er opptatt av seg selv, og at vi er i ferd med å bli et folk av egoister. «Vi trenger nå en motvekt til den ensidige dyrking av det individuelle på bekostning av fellesskapet», skriver en lærer. Skolen må fungere «som en motvekt mot egoisme og økende individualisme», sier en annen. Dette betyr ikke at opplæringen og oppdragelsen skal strømlinjeformes etter samfunnets ønsker og krav om effektive samfunnsborgere. Samfunnets krav er naturligvis også et legitimt behov. Men på vårt spørsmål om avveiningen mellom samfunnets krav og den enkelte elevs behov svarer et stort flertall at det må være den enkelte elevs behov og personlige utvikling som må stå i sentrum i en oppdragelse der fellesskap, nestekjærlighet, samarbeid og solidaritet må være bærende verdier. Kanskje mer enn noen gang har barn og unge behov for veiledning og hjelp til å utvikle seg som frie og ansvarlige mennesker innenfor et forpliktende sosialt fellesskap.

3. HVA ER LÆRERENS OPPGAVE?

Tradisjonelt har oppdragelsen primært vært ansett som hjemmets ansvar, mens skolen etter sitt vesen har planmessig og systematisk kunnskapsformidling i videste forstand som sin viktigste oppgave. Men i henhold til opplæringsloven og læreplanen har skolen også, som allerede nevnt, et oppdragelsesmandat. Skolen skal ikke bare formidle kunnskap og utforme et effektivt læringsmiljø for elevene. Skolen skal bidra til oppdragelsen. I denne sammenheng blir lærerne gjerne oppfattet som nasjonens «livreddere». De skal ha omsorg for alle sider ved barnas liv og utvikling. Vi stilte spørsmålet – i dilemmaets form: «Bør skolens lærere primært oppfatte seg som kunnskapsformidlere og i mindre grad betrakte seg som oppdragere og foreldrenes medhjelpere når det gjelder verdiformidling og veiledning i livssynsspørsmål – eller bør skolen tvert imot legge større vekt på verdiformidling og etisk bevisstgjøring?»

Spørsmålet opptar tydeligvis foreldre og lærere. «Utgangspunktet må være at det er foreldrene som er barnas moralske veiledere, og at lærerne er kunnskapsformidlere», sier en foreldregruppe og føyer til: «Men kunnskapsformidling er jo ikke adskilt fra moral?» Både foreldre og lærere er opptatt av at utviklingen så vel familie som samfunn har gått i en slik retning at det er umulig for skolen å konsentrere seg ensidig om kunnskapsformidlingen. Meldingen er klar: Hvis alle foreldre hadde tatt ansvar for sine barn, kunne lærerne i større grad konsentrere seg om undervisning og kunnskapsformidling. En lærergruppe i en bygdeskole skriver: «Slik samfunnet er i dag, må vi som lærere innse at vår oppgave ikke lenger bare er å være en kunnskapsformidler. Vi er også viktige som oppdragere ... Lærerrollen har endret seg fra en formidler av kunnskap til en veileder i moralsk bevisstgjøring».

Politikerne betegner den nye grunnkolereformen både som en barnereform, en familiereform og en kulturreform. «I dette perspektivet er det naturlig at foreldrene nå forventer at lærerne både skal være barnevakter og foreldresurrogater som kan kompensere for den manglende voksenkontakt så vel i hjemmet som i samfunnet», skriver professor Trygve Bergem i en aviskronikk, der han blant annet kommenterer foreldrenes og lærernes svar. Samtidig forventes det at lærerne skal være gode oppdragere som kan lære de unge forskjell på rett og galt. Og Bergem fortsetter: «I en sum forventer både foreldrene og de sentrale skolemyndigheter at dagens lærere skal kunne makte det ingen andre har klart: å utforme et trygt og godt oppvekstmiljø som tar hensyn til elevenes ulike behov, mens de på samme tid også skal være i stand til å skape et stimulerende og utfordrende læringsmiljø som gjør at elevene med glede og iver holder ut på skolen i ti lange år – minst!»

Samtidig har lærerne hengende over seg et effektivitetskrav etter samme modell som produksjonsbedrifter. Alle vil se resultater av lærernes arbeid. Målsettingen, derimot, er mer uklar.

Læreplanen favner om det meste, og fra lærerhold blir det hevdet at den er full av motsetninger.

Alt tyder på at forventningene til lærerne i dagens skole både er for mange og for store. En grunnleggende debatt om lærerrollen synes nødvendig. Den instrumentelle tenkningen som i stor grad preger den politiske retorikken om lærerrollen, treffer ikke det sentrale i lærergjærningen. Hvis skolen først og fremst blir oppfattet som et virkemiddel i den økonomiske politikken, forflates tenkningen om skolen og lærerens oppgave. Oppdragelsen og dannelsen av barn og unge er etter sitt vesen en ikke-instrumentell prosess. Læreren må ikke reduseres til funksjonærer som skal realisere

konkurranssideologiens krav med bestemannsprisen i den internasjonale klassen som sitt overordnede mål.

Læreren i skolen fremtrer for barna og de unge som representant for samfunnet og kulturen – med et særlig ansvar for å legge til rette for at barna og de unge kan få møte de kunnskaper og sosiale og kulturelle normer og verdier som barnet trenger for å kunne utvikle sine iboende muligheter og en menneskelig livsform. Læreren står her i en eiendommelig dobbeltstilling med en dobbelt oppgave – som representant for samfunnet og kulturen på den ene side, og på den annen side som barnets «advokat» med et særlig ansvar for å forsvare barnets integritet og rett til å utvikle seg selv i samsvar med sine evner og anlegg.

LÆREREN – DEN VIKTIGSTE ENKELTFAKTOR FOR EN GOD SKOLE

Mange er bekymret for at rekrutteringen til denne viktige oppgaven ikke er god nok. Kravet om at læreryrket må rekruttere de beste er forståelig. I praksis blir imidlertid kravet om «de beste» mye av en talemåte. Læreryrket er et alminnelig yrke i den forstand at det omfatter et meget stort antall mennesker. Rekrutteringen vil derfor nødvendigvis avspeile de evner og holdninger som vi finner i ungdomsbefolkningen generelt. Oppmerksomheten bør derfor rettes mot dem som faktisk velger læreryrket, og vi må spørre: Hvordan kan vi styrke lærerutdanningen, og hva kan gjøres for dem som arbeider i skolen, slik at de kan gjøre en enda bedre jobb som lærere?

I de senere årene har oppmerksomheten særlig vært rettet mot lærerstudentenes og lærernes faglige kunnskaper. Læreren står som en formidler mellom eleven og lærestoffet, og det er en grunnleggende forutsetning at læreren er både faglig og pedagogisk dyktig for å kunne legge til rette for et fruktbart møte mellom elev og fagstoff. Det største problemet i dagens skole er likevel neppe at lærerne har for dårlig fagkunnskap, selv om denne alltid kan bli bedre. Kunnskap er lett tilgjengelig i dagens informasjonssamfunn, og barn og unge har minst like lett tilgang til kunnskapen som voksengenerasjonen. Men kunnskapen er ofte fragmentert og spesialisert, og dessuten er ikke all kunnskap like mye verdt.

Hovedutfordringen for dagens og morgendagens lærere er å hjelpe barna og de unge til å utvikle de holdninger og den klokskap som er nødvendig for å kunne forholde seg til all kunnskapen – hjelpe dem til å sortere og vurdere kunnskapen med sikte på å utvikle en helhetlig virkelighetsforståelse og bruke kunnskapen på en ansvarlig måte. Det betyr at skolens lærere må kunne formidle mer enn kunnskaper til sine elever. De må selv stå for holdninger og verdier som kan vise elevene hvordan man lever seg inn i og virker i et forpliktende fellesskap, slik at barna og de unge kan utvikle seg til myndige mennesker med evne og vilje til å ta ansvar for seg selv, for sine medmennesker, for naturen og for kulturen. «Lærernes viktigste læremiddel er dem selv», heter det i grunnskolens læreplan, «derfor må de tore å vedkjenne seg sin personlighet og egenart og fremtre som robuste og voksne mennesker.» Denne sannheten går ikke bare på lærerens kunnskapsformidlende oppgave. Minst like viktig er den forbildefunksjon læreren har for sine elever. Knapt noe virkemiddel har større effekt i oppdragelsen enn det gode forbilde. Ibsen uttrykker denne sannheten slik i Brand: «Ei tusen ord seg prenter som én gjernings spor.» «Barn trenger forbilder mer enn de trenger kritikere», sier en annen dikter. Forbilde er noe læreren er, enten han eller hun vil det eller ikke. Selv om læreren som andre yrkesutøvere har krav på at et visst skille mellom yrkesperson og privatperson, kan læreren aldri fristille seg selv og sitt eget liv fra sin rolle som lærer. Det betyr ikke at læreren ikke kan være seg selv med sine feil og mangler. Forbildekravet går ikke først og fremst på ytre atferdstrekk, selv om det er viktig nok, men mer på indre kvaliteter. Barn og unge søker det ekte hos sine lærere, og det er kanskje nettopp når læreren har gjort feil – og erkjenner dette og viser vilje til selvoppdragelse – at han og hun preger barna og de unge for livet. Elevene ønsker seg lærere som er engasjerte og som bryr seg om dem. Derfor må lærerne våge å stå frem tydelig, levende og bevisste i forhold til den kunnskap, de ferdigheter og de verdier som skal formidles.

En slik tenkning om læreroppgaven må få konsekvenser for lærerutdanningen. Hvis det er en hovedoppgave for lærerne å bidra til barnas og de unges personlige og sosiale dannelse og karakterutvikling, må nettopp personlighets- og karakterdannelse være en sentral ledd i lærerutdanningen. I et slikt perspektiv har det neppe vært noen heldig utvikling at de pedagogiske høgskolene de siste årene har hatt universitetene som forbilder. Dette har ført til at den pedagogiske høgskoleutdanningen har mistet mye av sin egenart. Å bygge opp den faglige kompetansen er viktig, men det hjelper lite hvis en taper av syne at det er lærere man skal utdanne. På denne bakgrunn mener Verdikommisjonen det er nødvendig å foreta en ny vurdering av lærerutdanningen i vårt land.

Vi ser i dag sterke tendenser til utbrenthet og motivasjonstap blant lærerne. Stadig flere lærere makter ikke å stå i yrket frem til normal pensjonsalder. Kvaliteten i skolen er avhengig av at lærerne får muligheter for «lading av batteriene» og oppdatering både faglig og pedagogisk. Etter Verdikommisjonens oppfatning må det etableres ordninger som gjør dette praktisk mulig. Skolens rektor har en særdeles viktig oppgave som pedagogisk leder og veileder, og er helt sentral i utviklingen av en god skolekultur. I de senere årene har rektor blitt pålagt stadig nye oppgaver og et vesentlig større ansvar, ikke minst i de kommuner som har gjort skolene til såkalte selvstendige resultatenheter. De administrative og ledelsesmessige ressursene som en rektor i dagens skole har til rådighet står ikke i noe rimelig forhold til oppgavens omfang. Et eksempel: En barneskolektor med

lederansvar for et personale på 35–40 ansatte (inkludert ansatte i skolefritidsordningen) og 250–300 elever, har i tillegg til seg selv en ledelses- og administrativ ressurs til rådighet som omfatter mindre enn halvannet årsverk – skolesekretær inkludert.

Med en så liten administrativ bemanning er det knapt mulig for en rektor å ivareta sitt faglig-pedagogiske ansvar for skolen på en så god måte som elevene og lærerne fortjener. Derfor ser vi da også at det blir stadig flere som vegrer seg for å påta seg lederoppgaven i våre grunnskoler.

Verdikommisjonen anbefaler derfor at kommunene så snart som mulig sørger for å styrke ledelses- og administrasjonsressursene ved den enkelte skole, slik at skolelederne kan få større mulighet til å ivareta sine faglig-pedagogiske oppgaver på en tilfredsstillende måte. Dette bør skje på en måte som ikke byråkratiserer læreryrket, men tvert imot innebærer en reell avlastning av rektors og det pedagogiske personalets administrative oppgaver.

Skoleforskning viser at det er av stor betydning for kvalitetsutviklingen i skolen at kommunens politiske og skolefaglige ledelse ikke bare er opptatt av skolebygninger og ytre forhold ved skolen, men at man også interesserer seg for skolens indre liv, at man stiller kvalitetskrav til skolen og legger til rette for forsøks- og utviklingsarbeid. I denne sammenheng vil Verdikommisjonen særlig understreke betydningen av at kommunene inspirerer til fleksibilitet når det gjelder organiseringen av arbeidet i skolen og nye læringsmåter, slik at alle elevene i større grad får stimulert sine interesser og brukt sine evner. Verdikommisjonen vil også peke på den verdifulle pedagogiske tradisjon som vi kjenner fra ordningen med fådelte skoler, der barn med ulik alder går i samme klasse. En slik ordning gir ikke minst mulighet for å ta i bruk den verdifulle pedagogiske ressurs som ligger i elevene selv. Verdikommisjonen anbefaler at kommunene tar initiativ til forsøk med blandete aldersklasser i skolen.

forslag fra Verdikommisjonens styringsgruppe

Verdikommisjonen foreslår at lærerutdanningen blir tatt opp til revisjon, bl.a. med sikte på å styrke lærerstudentenes etiske kompetanse og deres evne til å ivareta skolens oppdragelsesansvar.

Verdikommisjonen foreslår at det etableres en ordning der lærere årlig opparbeider rett til et visst antall permisjonsuker som etter en tid kan tas ut som en sammenhengende permisjon for etterutdanning eller alternativt arbeid. Tilsvarende ordning bør også innføres for rektorene.

Tillegg: Utfordringen til skolene fra Verdikommisjonen

«Man kan bare lære det man føler noe for», skriver professor Arne Næss i boka *Livsfilosofi* (1998). Føler barna og de unge noe for det de skal lære i skolen? Får de tatt i bruk sine interesser og evner? Får de tilfredsstillt sitt mestringsbehov? Får alle barn det; eller bare noen? Og hva med dem som ikke finner seg til rette? Skolen er, ved siden av familien, samfunnets viktigste moraldannende institusjon. Vi har trodd at vi har en god skole, men registrerer at mange i dag stiller spørsmål ved det. Har vi grunn til å bekymre oss?

Selvtilfredshet er en farlig veiviser. Derfor er det viktig å stille spørsmål, snakke sammen, utfordre hverandre. Verdikommisjonen har ingen klare svar. Vi trenger bistand fra elever, foreldre og lærere. Hvilken grunnskole ønsker vi i det nye århundre? Skolen står stadig overfor valg mellom ulike verdier og hensyn som det kan være vanskelig å forene, men som skolens folk i praksis er nødt til å ta stilling til. Undervisning og oppdragelse er i stor grad et spørsmål om å forene spenningsfylte idealer på en god måte.

Verdikommisjonen har i samarbeid med noen av våre fremste skoleforskere formulert ti spørsmål som vi mener er særlig viktige. Hvis man ønsker å ta opp andre tema, er det selvsagt ingenting i veien for det. Ett samlende spørsmål kunne f.eks. være: Hva er de største mangler ved dagens skole – og hva bør gjøres?

Både enkeltpersoner og grupper kan sende inn sine synspunkter til dette «Verdier på prøve»-prosjektet. Kanskje kan foreldre og lærere sammen diskutere spørsmålene? (Spørsmålenes rekkefølge gir ikke uttrykk for hvilke som er viktigst.) Vi foreslår at man innleder dette arbeidet med å la elevene beskrive sin «drømmeskole». Det vil kunne være et stimulerende utgangspunkt for de voksnes samtaler.

Verdikommisjonen vil i samarbeid med skoleforskere sammenfatte og analysere det materialet som kommer inn. Konklusjonene vil bli offentliggjort og brukt til å utfordre skolemyndigheter og skolepolitikere.

DILEMMAER OG SPØRSMÅL:

1. Skoleløpet

Dagens 10-årige grunnskole er et resultat av bevisste ønsker om å bygge ut den obligatoriske skolegangen både i bredden og i lengden. I dag har dessuten alle unge fått en lovfestet rett til 3-årig videregående opplæring som kan danne basis for en yrkesopplæring.

Bør skoleløpet forlenges ytterligere – eller bør det gjøres kortere?

2. Lærerens rolle og oppgaver

Skolen og lærerne blir av mange oppfattet som nasjonens «livreddere». Det forventes at de skal skape et trygt og godt oppvekstmiljø preget av varme og omsorg. Samtidig skal de formidle kunnskap og utfordre elevenes nysgjerrighet, kreativitet og behov for mestring. Mange lærere hevder at de møter et forventningspress som er større enn det de kan leve opp til.

Bør skolens lærere i fremtiden primært oppfatte seg som kunnskapsformidlere og i mindre grad som oppdragere? Eller bør skolen tvert imot legge enda større vekt på moralsk veiledning og bevisstgjøring?

3. Samfunnets krav og elevenes livsutfoldelse

Når innholdet i skolen er blitt fastlagt, har hensynet til samfunnets krav blitt holdt opp mot hensynet til elevenes behov for livsutfoldelse og personlig utvikling.

Hvilket hensyn bør tillegges størst vekt i skolen, hensynet til den enkelte elevs individuelle behov og personlige utvikling – eller hensynet til samfunnets ønsker og krav?

4. Den enkelte og fellesskapet

Individuell frihet og selvbestemmelse er verdier som står høyt i kurs i vår kultur i dag. Samtidig er hensynet til fellesskapet, nestekjærlighet, solidaritet og samarbeid viktige verdier i vårt samfunn.

Hvilke av disse verdiene bør skolen legge størst vekt på?

5. Tilpasning og kritikk

Samliv i hjem, skole og samfunn forutsetter vilje og evne til å innordne seg under de regler som gjelder i et sosialt fellesskap. Samtidig er oppdragelse til selvstendighet og kritisk tenkning helt nødvendig i et demokratisk samfunn.

Skal skolen først og fremst lære elevene å fungere i det samfunnet vi har, eller er det skolens oppgave å stille kritiske spørsmål til det samfunnet vi lever i?

6. Hvilke fag er viktigst?

Det er stor fagtrengsel i skolen. De tradisjonelle fagene vokser i omfang. Samtidig blir det reist krav om at skolen må gi plass for nye emner og fag. En viktig problemstilling er hvilken vekt som bør legges på teorifagene i forhold til de praktiske og estetiske fagene.

Hvilke fag gir den viktigste lærdommen – teorifagene eller de praktiske og estetiske fagene? Og hva eventuelt med nye skolefag?

7. Elevenes motivasjon og trivsel

Undersøkelser viser at en del av elevene ikke trives særlig godt på skolen. I grunnskolen vokser tendensen til mistriivsel med årene. Mange lærere klager over at noen få elever ofte bråker og forstyrrer slik at undervisningen blir ødelagt.

Hva kan skolen gjøre for å styrke elevenes motivasjon – og hva skal en gjøre med elever som i særlig grad forstyrrer læringsarbeidet i klassen?

8. Enhetsskole og privatskole

Det har vært en tradisjon i vårt land at de aller fleste barn og unge i et lokalsamfunn har gått i den samme offentlige skolen. Samtidig tilsier prinsippet om foreldrenes hovedansvar for sine barns undervisning og oppdragelse at ingen foreldre skal tvinges til å sende sine barn til den offentlige skolen. *I hvilken utstrekning bør det i det norske skolesystemet være rom for hjemmeundervisning og private skoler?*

9. Den lokale og den nasjonale kulturen

I den norske skolens historie har det vært perioder der arbeidet med den lokale kulturen har vært tillagt stor vekt og betydning, på bekostning av arbeidet med den nasjonale kulturen. I perioder der kommunene har opplevd at styringen fra de sentrale skolemyndighetene har vært særlig sterk, har enkelte krevd mer frihet og større handlingsrom.

Bør innholdet i skolen først og fremst bestemmes av den enkelte kommune, eller bør det i alt vesentlig bestemmes av statlige myndigheter?

10. Det nasjonale og det globale

Tradisjonelt har norsk skole lagt stor vekt på å formidle den nasjonale kulturarven. «Globalisering» og «internasjonalisering» er stikkord som forteller at verden er blitt mindre. Også Norge er blitt et flerkulturelt og flerreligiøst samfunn.

Bør skolen legge mindre vekt på å formidle den nasjonale kulturen – og større vekt på å utvikle forståelse og respekt for verdiene i den globale kulturen, slik de bl.a. kommer til uttrykk hos våre nye landsmenn?

initiativer fra skoleelever

Flere skoleklasser har satt verdier og verdispørsmål på dagsorden på eget initiativ, inspirert av opprettelsen av Verdikommisjonen. Veldig tidlig ute var Alstad barneskole og Hunstad barneskole, begge i Bodø. Madlamark skole i Stavanger kom ikke lenge etter. Alstad og Madlamark laget sine egne verdikommisjoner, mens Hunstad laget et prosjekt de kalte «Verdier og verdivalg». Disse prosjektene ble nærmere omtalt i vår Midtveisrapport.

Et annet eksempel er Brøttum skole i Hedmark, der en gruppe elever startet prosjektarbeidet «Ung i dag». De ville fokusere på hvem og hva som virker inn på ungdoms valg av for eksempel utdanning, venner og fritidsaktiviteter. Som de selv skriver:

«Vi valgte denne oppgaven fordi vi var nysgjerrige på ungdommens forskjellige valg og verdier og hva som er viktig for ungdom nå. Vi lurte på hva som påvirket ungdom til å ta de valgene de tar, og om valgene blir påvirket av verdiene. Vi tenkte å få svar på dette gjennom undersøkelser og intervjuer blant unge på skolen.»

Elevene arrangerte spørreundersøkelse i to andreklasser på skolen sin. 42 elever ble spurt, og oppgaven ble lagt frem for resten av klassen de selv gikk i.

Flere skoler laget sine verdikommisjoner for å finne ut hva de ville svare på spørsmålet «Hva er de grunnleggende kjennetegn ved et godt lokalsamfunn?». Disse kommisjonene var gjerne sammensatt av lærere, elever, rektor og helsesøster ved skolen. I noen tilfeller var også foreldre inne i bildet.

Folkehøgskolene etablerte en verdigruppe som hadde som formål å skape en bred mobilisering og debatt om verdier på den enkelte folkehøgskole, fremme personlig ansvar og deltakelse og synliggjøre folkehøgskoletanken i verdidebatten. Det ble i denne sammenheng arrangert konferanser og møter av ulike slag.

«Den verdifulle dialogen» i Rogaland

I forbindelse med Verdikommisjonens skoleutfordring ble det i Rogaland utviklet et samarbeidsprosjekt mellom Verdikommisjonens medlemmer i Rogaland, Statens utdanningskontor og ungdomsskoleelever fra tre kommuner, med den hensikt å arrangere konferanser «for elever laget av elever», med fokus på verdier.

Disse konferansenes formål skulle være: «Å få et mer verdibevisst skolemiljø». Utgangspunktet var ønsket om å få frem hva som er viktige verdier for elever i skolehverdagen, og hvilke tiltak som må til for at elevenes viktigste verdier skal bli ivarettatt.

En planleggingsgruppe fikk ansvar for å stå for planleggingen og gjennomføringen av konferansene. En redaksjonsgruppe fikk ansvar for å intervjuere aktørene under konferansene, ta bilder, og skrive sluttrapporten etter konferansene.

Følgende verdier ble av elevene fremhevet som sentrale for å ha en god skoledag:

- Respekt
- Forståelse
- Fellesskap
- Samarbeid
- Hjelpsomhet
- Omsorg
- Frihet

Disse sentrale verdiene ble grunnlaget for problemstillinger og utfordringer som aktørene fikk arbeide med på konferansene. Verdiene ble oppsummert i hovedtemaet *dialog*. Elevene poengterte at det er viktig at lærer/elev og elev/elev kan ha gode samtaler bygget på respekt, og at en god dialog er noe av det viktigste for å ha en god skoledag.

Det ble gjennomført tre konferanser med tittelen «Den verdifulle dialogen». Disse var:

- Madla bydelshus, Stavanger 15.2.2000 for midtfylket
- Tysværtun, Aksdal 16.2.2000 for nordfylket
- Vigrestad Misjonshus 17.2.2000 for sørfylket

Elevene i planleggingsgruppen var opptatt av at dette skulle være en konferanse med aktive deltakere. De ønsket ikke lange forelesninger, men gruppediskusjoner, rollespill og fremføringer.

Totalt sett har det vært en stor interesse og et betydelig engasjement fra elever og lærere i Rogaland i forhold til det å sette verdispørsmål på dagsorden i skolen. Redaksjonsgruppens rapport *Den verdifulle dialogen* ble sendt til alle skolene i Rogaland. Den er også lagt ut på Verdikommisjonens Internettssider.

«du er verdifull!»

– fokus på forebygging

Flerkulturell storbykonferanse i Folkets Hus, Oslo, 26. april 2000

Etter initiativ fra Løvetannstiftelsen deltok Verdikommisjonen som en av flere arrangører på en storbykonferanse om forebyggende arbeid i flerkulturelle oppvekstmiljøer. Andre arrangører var Norges Røde Kors, KFUK-KFUM, Islamsk råd Norge, Stiftelsen ressursenter for pakistanske barn, Norsk lærerlag, Oslo kommune v/skoleetaten, Det kriminalitetsforebyggende råd, Utlendingsdirektoratet, Statens helsetilsyn og Barne- og familiedepartementet. Konferansen ble økonomisk støttet av Storebrand.

Konferansens formål var å øke bevisstheten om en bedre forebygging gjennom verdiforankring, mestringsopplevelser og selvbiDestyrking i flerkulturelle oppvekstmiljøer. Budskapet var at det er de voksnes oppgave å gi barn og unge tro på sin egen verdi. Å oppleve seg som verdifull er nødvendig for å forstå betydningen av å ta vare på seg selv og sitt eget liv.

Målgruppen var beslutningstakere og ansatte i oppvekstsektoren, studenter, foreldre og frivillige som jobber med barn og ungdom.

Konferansen bestod av et tett program med foredragsholdere og kunstneriske innslag, samt en utstilling der arrangørene og andre aktører viste frem sitt arbeid. Konferansevert var Simon Flem Devold – med klarinett.

8. Miljø og forvaltning

rikdom og internasjonalt ansvar

– utfordringen til Regjeringen

Ikke overraskende er det et stadig tilbakevendende tema i norsk politikk at vi bør bruke mer av «oljeinntektene» til diverse nyttige formål: helsepleie, alderstrygd, forskning, kultur osv. Norge er imidlertid allerede på verdenstoppen i forbruksnivå og i offentlig forbruk. I Norge er det penger i overflod, i husholdningene så vel som i statskassen. Våre problemer skyldes ikke pengemangel. Det kan synes som vi er flinkere til å bruke penger enn til å få nok igjen for dem. Olje og gass fra Nordsjøens bunn er ikke inntekt, men kapital. «Oljeinntektene» er i utgangspunktet ikke inntekt, men kapital som er omdannet fra olje og gass til kontanter, bankkonti eller verdipapirer. Gjennom historien har det i norsk kultur hersket en grunnholdning om at kapital skal investeres, ikke forbrukes. Løpende forbruk kan tas av inntektene som kapitalen skaper, men den som lever høyt ved å spise av kapitalen, lever av en arv som like gjerne kan sies å tilhøre framtidens generasjoner.

Petroleumsfondet

Den 30. juni 1998 skrev Verdikommisjonen til Regjeringen ved Statsminister Kjell Magne Bondevik med en utfordring om forvaltningen av petroleumsformuen. Vi tok som utgangspunkt at det norske samfunn har «arvet» olje- og gassforekomster som vi omsetter til store finansielle ressurser. Vi spurte: Hva gjør denne arven med oss som borgere og samfunn? Hvilket ansvar følger det av å eie disse enorme ressursene? Hvordan bør vi håndtere dette ansvaret? Hvordan kan vi best forvalte den kapitalen vi har valgt å hente opp fra havbunnen?

Dette initiativet ble fulgt av et skriftlig svar fra Statsministeren, en offentlig høring med representanter for politisk ledelse fra Statsministerens kontor, Finansdepartementet og Utenriksdepartementet, og en ytterligere oppfølging fra Verdikommisjonens side, bl.a. gjennom foredrag, diskusjonsmøter og avisdebatt.

Diskusjonen omkring petroleumsutfordringen er beskrevet i Verdikommisjonens midtveisrapport. Den kom til å dreie seg like mye om kapitalbruk generelt som om petroleumskapitalen spesielt. Denne diskusjonen omfatter blant annet vårt forhold til begrepet ansvarlig kapitalisme, eller – om man vil – ansvarlig bruk av kapital.

Ansvarlig bruk av kapital beror på flere typer ansvarshensyn:

1: *Formålsansvar.* Det legges til grunn at kapital skal brukes for gode formål – den skal gjøre nyttig arbeid. Formålshensynet gir positive signaler om formål som det er riktig eller verdt å bruke kapital til. Enhver virksomhet har et formål. En avisbedrift har blant annet til formål å drive opplysning. Et flyselskap har til formål å transportere passasjerer. De som eier eller driver bedrifter, har plikt til trofasthet overfor virksomhetens formål. Profitt er i denne sammenheng et hjelpemiddel for en bedrift, ikke dens formål. Kapitalen brukes for byggende og skapende virksomhet, den brukes på en måte som er samfunnsnyttig, den brukes for det menneskelige gode. Kan en kapitaleier anse sin investering som nyttig så sant markedet er villig til å belønne den? Svaret vil ofte kunne være nei. Om en produsent tilbyr og en kunde etterspør en vare som mange anser som skadelig, blir ikke handelen mindre skadelig av at kunden er villig til å betale. Ansvar kan ikke begraves i markedet, det må ligge hos mennesker.

2: *Ansvar overfor kapitalen selv.* Kapital representerer en verdi som skal beskyttes og bevares. Man selger ikke arvesølvet, like lite som man spiser av settepotetene. Den som får kapital å styre, skal ut fra vår kultur beskytte kapitalen og ha som mål å kunne levere videre en større kapital enn den han selv overtok. Dette er dels et moralsk ansvar – det er galt å tære på kapital annet enn i rent nødstilfelle. Og det er dels et instrumentelt ansvar – kapitalen representerer en sikkerhet mot fremtidig risiko.

3: *Ansvar overfor kapitalens eier.* Kapital skal forvaltes slik at den gir eieren avkastning. Dette er et instrumentelt ansvar. Det er nødvendig å kreve at kapital får avkastning fordi den ellers ikke vil settes i produktiv bruk, og fordi det øker sannsynligheten for at kapital settes inn der den er økonomisk mest effektiv. Er dette også et moralsk argument? Det synes ikke slik. Avkastning er betinget av at eieren gjør god bruk av kapitalen. Ingen har rett til avkastning bare ved å være eier om de ikke setter kapitalen i bruk. Den som legger pengene under madrassen, får ingen ting igjen – og kan heller ikke være moralsk forarget over det.

4: *Ansvar for lovlighet.* Kapital skal ha sikkerhet, men det er en forutsetning at det skjer på lovlig vis. For eksempel kunne det ofte være lettere å holde en eiendoms verdi i slekten om den unndras skattemyndighetenes oppmerksomhet, men det er likevel galt. Kapital skal ha avkastning, men høy avkastning gjennom ulovlig virksomhet er likevel galt. Lovlighetshensynet innskrenker en eiers frihet i forvaltningen av sin kapital. Denne innskrenkningen i handlefrihet er pålagt av fellesskapet.

5: *Ansvar for god etikk.* Etske hensyn setter negative grenser for hvordan kapital kan anvendes: de sier hvordan kapital ikke skal brukes. Kapital skal ikke brukes i nedbrytende virksomhet, for eksempel virksomhet som er helsefarlig, som er illojal overfor arbeidere eller basert på at de utbyttes, eller virksomhet som er ødeleggende for natur og miljø. Kan en kapitaleier anse sin virksomhet som etisk forsvarlig så lenge den er lovlig? Svaret må være nei. Om loven er utilstrekkelig, blir ikke en uetisk virksomhet etisk av at det ikke står en lovregel i veien for den. I kapitalbruk, som i annen virksomhet, må hver enkelt i siste instans selv stå ansvarlig for rett og galt.

Statens Petroleumsfond ble opprettet i 1990 for å investere en del av Statens inntekter fra virksomheten på norsk sokkel i finansmarkeder utenfor Norge. Den første avsetningen ble gjort i 1995. Ved inngangen til 2001 har fondet en kapital på over 350 milliarder kroner, hvilket gjør det til det største investeringsfondet i Norge og et middels stort fond i verdenssammenheng. Med nåværende olje- og gasspriser vil fondet bli mange ganger større i årene som kommer, og det kan bli et vesentlig fond også i internasjonalt perspektiv.

Om bruken av denne kapitalen har Stortinget bestemt at ingen andre ansvarshensyn skal gjelde enn at kapitalen skal investeres for trygg og rimelig avkastning. Selvfølgelig skal virksomheten være lovlig, men ut over det gis det få signaler om hvordan kapitalen skal brukes, med hensyn til formål eller etikk. Stortinget bestemte i 1999 å skille ut et fond som skal forvaltes etter særskilte miljøkriterier, men bare omtrent 1,5 prosent av hele kapitalen ventes å bli tilført dette miljøfondet.

Petroleumsfondets formål

«Det er bred politisk enighet», skrev statsminister Bondevik i sitt brev til Verdikommisjonen, «om å bruke overskuddet fra oljeinntektene som en buffer mot svingninger i oljepriser og den innenlandske økonomiske utvikling, og et fond for å styrke vår evne til å ivareta de voksende pensjonsforpliktelser vi vil møte.»

Derved plasseres Statens Petroleumsfond inn i et perspektiv hvor det utelukkende er vår egen, nasjonale, fordel som anses som aktuelt å ta hensyn til.

Det store dilemma i internasjonal økonomi er at verden er rik, men at fattigdommen består. I velordnede land er økonomien internt i dag underlagt reguleringer som tar ansvar for eksempel i forhold til trygder, sosial sikkerhet, miljø og arbeideres rettigheter. Internasjonal økonomi opererer imidlertid i stor grad uten sosiale eller miljømessige standarder, selv om det internasjonale samarbeidet gjennom WTO, OECD, Verdensbanken, og de internasjonale miljøorganisasjonene møysommelig forsøker å utvikle konsensus for slik handling. Kravet om enstemmighet hindrer raske framskritt.

Det synes å være økende erkjennelse av behovet for reformer og reguleringer i internasjonal økonomi for å sikre at de globale kapitalkreftene reduserer – og ikke øker – fattigdomsproblemene og miljøproblemene. I vår forvaltning av petroleumskapitalen gjør vi et prinsipielt skille mellom vår nasjonale og vår internasjonale forvaltning av denne kapitalen.

Nasjonalt er vi innforstått med alle de sosiale og miljømessige hensyn vår kapitalforvaltning bør ta. Når vi gjennom fondet går ut i verden, bryr vi oss ikke lenger om å ta slike hensyn. Da følger vi bare de globale kapitalkreftenes spilleregler, til tross for at vi vet at de i dag ikke tjener de hensyn vi vil prioritere. Da tenker vi bare på oss selv. Vi mener at dette ikke kan forsvares på etisk grunnlag.

fakta

I dagens verden lever 1,2 milliarder mennesker under FNs fattigdomsgrense, dvs, på under \$1 per dag.

Mer enn en milliard mennesker i utviklingslandene er uten adgang til rent vann.

Vel 90 millioner barn er uten grunnskole.

Anslagsvis 100 millioner barn bor og arbeider på gata.

De fattigste 20% av verdens mennesker har

- 1% av verdens samlede nasjonalprodukt (den rikeste femtedelen har 86%)
- 1% av verdens samlede investeringer over landegrensene (den rikeste femtedelen har 68%)
- 0,2% av alle brukere av Internett (den rikeste femtedelen har 93%)

Om de 200 rikeste mennesker i verden vet vi følgende:

- Fra 1994 til 1998 økte deres samlede formue fra \$440 milliarder til \$1042 milliarder, tilsvarende en inntekt på \$500 per sekund.
- Disse 200 menneskenes samlede formue har en verdi tilsvarende årsinntekten til 41% av verdens folk.
- En årlig investering tilsvarende 1% av disse 200 menneskenes formue ville være tilstrekkelig til at alle verdens barn ville være sikret grunnskole.
- Verdens 3 rikeste mennesker har en formue som er større enn samlet brutto nasjonalprodukt i de land som FN klassifiserer som «minst utviklet».

Kilde: Human Development Report 1999 og 2000, UNDP (FNs utviklingsfond)

Gjennom Petroleumsfondet har den norske stat gjort seg til en vanlig internasjonal investor. Vi mener at den norske stat bør forholde seg på en bevisst måte til det sosiale og miljømessige ansvar som den forfekter internasjonalt i alle de fora hvor den opptrer, til dels med hevet pekefinger, overfor andre. Dette ansvaret innebærer etter vårt syn at petroleumsfondets investeringer i vesentlig større grad enn nå – ved siden av rimelige avkastningskrav – bidrar til utvikling i den tredje verden og ikke har skadelige miljømessige virkninger. Det finnes fond som spesialiserer seg på investeringer som ikke skader miljøet. Disse er ikke mindre lønnsomme enn vanlige fond. Det finnes investeringsmuligheter i den tredje verden som ikke har lavere lønnsomhet enn investeringene i de globale kapitalmarkedene. Kanskje har de en annen risikoprofil, men det må kunne utredes hvordan risikoprofilen kan påvirkes.

Reduksjon av fattigdom

Under FNs tusenårstoppmøte i september 2000, hvor vår konge og statsminister var til stede, vedtok verdens stats- og regjeringssjefer en erklæring hvor de forplikter seg bl.a. til på kort tid og i drastisk monn å redusere fattigdommen i verden. Ved møtets avslutning minnet FNs generalsekretær Kofi Annan verdens ledere om at denne intensjonen ikke kan virkeliggjøres uten ved at disse lederne hver for seg legger den til grunn for sin egen politikk. Han ba alle lands ledere om å vende hjem og omsette ord til handling.

I sitt svar til Verdikommisjonens petroleumsutfordring skrev statsminister Kjell Magne Bondevik: «Regjeringen anser petroleumsressursene som en norsk ressurs på bakgrunn av at internasjonal rettsordning har tillagt forvaltningen av slike ressurser nasjonalstaten der ressursene finnes. Men oljeformuen gir på den andre siden Norge særskilte forpliktelser i internasjonal sammenheng. Fra norsk side har det alltid vært viktig å arbeide for økt utviklingsbistand fra den rike delen av verdens land. Norge har også selv gått i forkant for å få andre industrialiserte land til å øke sin innsats. Svært mye kunne oppnås dersom flere land var villige til å følge Norges eksempel, i først omgang ved å søke å nå den internasjonale målsettingen om å gi minst 0,7% av landenes BNI i utviklingshjelp. Norges bistand ligger på 0,88% av BNI.»

Verdikommisjonens styringsgruppe mener at utviklingshjelpen er en sak for seg. Det må være en selvfølge at vi, med den finansielle stilling vi har, er på topp blant giverlandene i prosent av BNI. Når vi snakker om petroleumsfondet, snakker vi ikke om bistand. Vi snakker om lønnsomme investeringer, investeringer som er lønnsomme både for oss og for det landet vi investerer i – på samme måte som franske interesser investerte i Norsk Hydro i forrige århundre, til glede for både dem selv og for oss. Tidligere i samme brev skrev statsminister Bondevik: «Regjeringen er opptatt av å motvirke tendenser til utviklingen av en «grådighetskultur». Et godt samfunn kan bare videreutvikles dersom innbyggerne er innstilt på å bidra med sitt til en fornuftig og sosialt rettferdig utvikling. Alle må være villige til å ivareta solidaritet, ansvarlighet og måtehold. Dette gjelder i særlig grad næringslivets ledere.»

Verdikommisjonens styringsgruppe mener at vi må stille dette kravet om solidaritet, ansvarlighet, og måtehold også til oss selv som land i det internasjonale samfunn.

Vi ser i dag den norske stats oppfatning av seg selv som kapitalforvalter som desto mer utilstrekkelig etter FNs toppmøte og generalsekretær Annans utfordring. Utviklingshjelp er viktig, men det som først og fremst mangler i fattige områder, er kapital og investeringer.

Den globale markedsøkonomien har en veldig produktiv kraft. I de siste tjue år er i tillegg en ny økonomisk revolusjon utløst ved overgangen til en global kunnskapsøkonomi. Til denne utviklingen stilles det to store spørsmål om langsiktig bærekraft og anstendighet:

1: Går økonomiens produktive kraft på bekostning av miljø, ressurser og menneskelig helse og verdighet? Dette er spørsmålet om bærekraftig utvikling.

2: Blir dens gevinster fordelt slik at forskjellen mellom rike og fattige øker? Dette er spørsmålet om rettferdighet.

Etter Verdikommisjonens styringsgruppes mening er det et moralsk utilstrekkelig formål for det norske samfunn, i dets investering av overskuddskapital på internasjonale markeder, at disse investeringene i all hovedsak bare skal tjene til ytterligere å berike oss selv. Vi bør vise, ved eksempelets makt, at arbeidet for å redusere fattigdommen i verden er en forpliktelse som går lenger enn til veldedighet og som krever medvirkning av dem i verden som forvalter finanskapital og søker lønnsomme investeringer for denne.

Verdikommisjonens styringsgruppe ber Regjeringen og Stortinget om å avsette en andel av Petroleumsfondet øremerket for forretningsmessige investeringer i fattige land, i første omgang 10 prosent. I lys av de erfaringene en høster med disse investeringene, kan denne andelen økes ytterligere over tid.

utfordringa til naturforvaltarane

I november 1998 sendte Verdikommisjonen eit brev forma som ei utfordring til elleve organisasjonar med ansvar for forvaltninga av norsk natur, anten som eigarar eller brukarar. Utfordring vart sendt til Norges Bondelag, Norsk Bonde- og Småbrukarlag, Norges Bondekvinnelag, Norges Skogeierforbund, Norsk Skogbruksforening, Statskog, Norges Jeger- og Fiskerforbund, Den Norske Turistforening, Naturvernforbundet, Norges Bygdeungdomslag og Natur og Ungdom. Formålet med utfordringa var å få til ei kompetent drøfting av noen vanskelege verdikonfliktar i forvaltninga av norsk natur.

Utfordringa hadde følgjande ordlyd:

•«Det er reist tvil om dagens forvaltning av naturressursane er økologisk, sosialt og økonomisk berekraftig. Det biologiske mangfaldet minkar, folketalet i mange bygder med ressursbasert næringsliv går sterkt ned, og mange næringsutøvarar i jord- og skogbruk gir opp eller trappar ned drifta. Meir enn 70% av landarealet er i privat eige, men underlagt odelslov, jord- og konsesjonslov og andre samfunnsmessige reguleringar og lover. Verdikommisjonens ønskjer å utfordre Norges Bondelag, Norsk Bonde- og Småbrukarlag, Norges Bondekvinnelag, Norges Skogeierforbund, Norsk Skogbruksforening, Statskog, Norges Jeger- og Fiskerforbund, Den Norske Turistforening, Naturvernforbundet, Norges Bygdeungdomslag og Natur og Ungdom til å gjennomføre ein grunnleggjande verdidebatt om forvaltaransvar og naturressursar i Noreg.

• Dagens lovverk som gjeld dei privateigde naturressursane, bygger på noen grunnleggjande verdier. Kva verdier meiner din organisasjon bør ligge til grunn for eit framtidretta lovverk? Blir desse verdiane ivaretekne i dag, og korleis bør lover og andre verkemiddel utformast i framtida for betre å kunne ivareta eit verdigrunnlag for berekraft?

• Eigedomsretten er ein av menneskerettane, og for den som har eigedom, følgjer det også plikter og ansvar. Kva for plikter og kva slags ansvar følgjer med å eige dyrkajord, skog og utmark? Korleis blir ansvaret for framtidige slekter tatt vare på i praksis?

• Kva er verdigrunnlaget når staten grip inn med lovvern og andre former for restriktiv regulering imot einskildpersonar og lokalsamfunnet sine rettar til å utnytte naturressursane i Noreg? På kva måtar og i kor stor grad er det legitimt å gripe inn? Gje eksempel på vanskelege verdikonfliktar som din organisasjon står oppe i no. Kvar går grensa mellom fridomen og rettane til individet og lokalsamfunnet og ålmenta sine interesser (privat og/eller offentleg bruk kontra vern)?

• Er det etter din organisasjons mening noen konflikt mellom retten til fri ferdsel i utmark (allemannsretten) og ønsket om kommersiell utnytting av naturressursane? Kven tar vare på naturens eigenverdi opp imot nytteverdien for mennesket? Kva verkemiddel må til for å avvege desse verdiane imot kvarandre?

• Tilhøvet til den tredje verda er også eit viktig tema når det gjeld vår forvaltning av naturressursane. Jord, skog og andre naturressursar ligg brakk i delar av vårt land i ei verd der mange svelt. Er det etisk forsvarleg i eit globalt og langsiktig perspektiv å la vera å utnytte desse produktive ressursane? Kva må til om det skal bli lønnsamt å utnytte desse ressursane? På kva måte kan overproduksjonen av mat i rike land som vårt kanaliseras til dei som svelt?»

Organisasjonane fekk 10 månader til utforme det skriftlege svaret. I oktober 1999 vert Landbruksdepartementet ved statsråd Kåre Gjønnes og Miljøverndepartementet ved statsråd Guro Fjellanger utfordra til å svare på dei same spørsmåla som organisasjonane. Svara frå organisasjonane er dokumentert i rapporten «Naturforvaltning – kven skal eige og bruke norsk natur» frå januar 2000.

Offentleg høyring

For å drøfte vidare dei skriftlege svara som kom inn, vart det gjennomført ei offentlig høyring i Skiptvet, Østfold den 22. februar 1999, der landbruksminister Kåre Gjønnes deltok i tillegg til representantar for organisasjonane.

Verdikommisjonen valde å halde møtet i Skiptvet fordi diskusjonane om plassen til rovdyra i norsk fauna der og andre stader i Østfold set søkelyset på ein viktig verdikonflikt i naturforvaltninga.

Høyringa vart halde i ungdomshuset Vonheim med Skiptvet kommune ved ordførar Odd Ingar Widnes som vertskap og Geir Helljesen som møteleiar. Fylkesmann Edvard Grimstad, som også sit i Verdikommisjonens råd, ønska velkomen til Østfold. Høyringa vart opna av leiaren i Verdikommisjonen, Jan Erik Langangen, som saman med Lars Haltbrekken, Solveig Sukka og Reidar Almås sat i eit panel på vegne av Verdikommisjonen.

Grunnleggjande verdier

Høyringa kom til å dreie seg om fire hovudproblemstillingar. Den første handla om dei verdiar som dagens lovverk bygger på. Kva for grunnleggjande verdiar bør ligge til grunn for eit framtidretta lovverk for dei privateigde naturressursane?

I denne sekvensen bidrog Øystein Dahle frå Den Norske Turistforening og John Petter Løvstad frå Norsk Bonde- og Småbrukarlag med innleiingar. Turistforeninga lanserte i sitt svar eit forslag om eit radikalt *spegelvendingsprinsipp* i naturforvaltninga, der alle naturinngrep i prinsippet skal vere forbodne. Alle må derfor søkje om å få gjere inngrep, også grunneigarar. Sjølv om dette kan verke radikalt i dag og liggje eit stykke framme i tid, meinte Dahle at det store problemet med dagens naturforvaltning er «den hensynsløse kortsiktighet». Dei mange kortsiktige beslutningane om kommersiell utnytting er gjerne støtta av staten, og dette fører til det han kalla ei «statssubsidiert fragmentering». «Vi må hugse at det berre er rentene av naturkapitalen vi kan hauste til ei kvar tid», sa Dahle. Dessutan får ulempene ved naturbruk altfor liten status i lovgjeving og utbyggingssaker.

Løvstad meinte at beiteretten er sentral for bonden: «utan den hadde vi ikkje bodd her». Elles la han i sitt innlegg vekt på å vise konsekvensane av den marknadsdreiinga av landbrukspolitikken som skjer i dag. Bonden som naturforvaltar blir tvinga til å gjera ting av økonomiske grunnar for å henge med i konkurransen – ting som i neste omgang er mindre bra for miljøet. Du gjer ikkje «det gode» som du veit er bra på lang sikt for naturen, men må gjere «det vonde» som du ikkje vil, for å berge driftsøkonomien på kort sikt. Løvstad sa seg samd med Ottar Brox som har uttalt at denne utviklinga tvingar bygdefolk inn i ein koalisjon med pengefolket.

Frå salen la Nils Faarlund vekt på at i europeisk målestokk har «de ville og edle nordmennene» hatt eit spesielt forhold til naturen. Derfor er det viktig å ta vare på og verne om den norske friluftstradisjonen. «For oss er dette ein viktig del av frihetsomgrepet», sa Faarlund som representerte «FOR-UT: Stiftelsen for naturlig friluftsliv». Det vil bli ei stor utfordring å få nye slekter til å bruke naturen. «Stiane gror att», vart det hevda, og mange i salen nikka.

Rettar og pliktar

Den andre problemstillinga for dagen dreidde seg om dei rettar og plikter som følgjer med eigedomsretten til naturressursar. Kva for plikter og kva slags ansvar følgjer med å eige dyrka jord, skog og utmark? Korleis blir ansvaret for framtidige slekter tatt vare på i praksis?

Liv Skogset Værdal frå Norges Bondekvinneleg slo fast at forvaltninga av jordsmonn, vatn og luft er eit overlevingstema for hennar yrkesgruppe. Ho meinte at samfunnet må lytte til forvaltarens stemme og tanke, og ikkje berre krevje einseitig økonomisk vinning. Særleg la ho vekt på at synspunkta frå kvinnelege forvaltarar må fram i konfliktfylte saker.

Norskog sin representant, Arne Rørå, la vekt på næringsfridom under samfunnsansvar. Den som eig ressursane, er best eigna til å forvalte og «til å avveie de kryssende hensyns relative styrke». Han var svært kritisk til statleg regelstyring og statsstøtte til store naturinngrep. Samfunnet må trekkje opp mål og rammer, men næringsfridom og privat eigedomsrett har vist seg å vera andre styringsformer overlegne.

Natur og Ungdom sin representant, Solveig Prestegard, skilde mellom eit natursentrert og eit menneskesentrert natursyn. Hennar organisasjon står klart på eit menneskesentrert syn: dei vil ha både bruk og vern. Storsamfunnet, ikkje bonden, er den største trusselen mot jordvernet. Derfor står Natur og Ungdom vakt om odelslov, konsesjonslov og bu- og driveplikta i dagens lovverk. Men Prestegard la også vekt på at grunneigarane må ta prinsippet om biologisk mangfald alvorleg. Alle artar som finst i skogen må gjevast vern, både for sin eigenverdi og fordi dei har ein potensiell nytteverdi.

Lokalt veto

Natur og ungdom lanserte i sitt skriftlege svar ein spennande tanke om *lokal vetorett for å stoppe uheldige naturinngrep*. Det tyder at i alle utbyggingssaker som inneber store naturinngrep, skal det vera eit dobbelt ja før utbygging kan starte. Dersom både lokalsamfunnet og dei sentrale styresmakter kan seie nei, vil dette redusere sjansen for at det blir gjort uforstandige beslutningar som ikkje kan rettast opp.

Verdikommisjonens styringsgruppe har følgd opp dette forslaget og gjekk i august 2000 inn for at fleirtalet i Beiarn kommunestyre skulle kunne leggje ned veto mot utbygginga av Beiarn-vassdraget på eit slikt grunnlag. Konkret kunne dette skje ved at Beiarn kommune la ned mellombels byggjeforbod med heimel i plan- og bygningsloven. Verdikommisjonen tok ikkje stilling til sjølve utbyggingssaka. Men på grunnlag av prinsippet om maktfordeling krevde vi at folk i Beiarn på demokratisk vis måtte få gjera eit verdival for eller imot utbygging.

I etterkant har Regjeringa sjølv gått inn for vern av Beiarn-vassdraget.

Natur og Ungdom opplyste elles om at dei i samarbeid med Norsk Bonde- og Småbrukarlag og Norges Bygdeungdomslag gjennomfører prosjektet «Slipp oss til». Det er laga ein database over gardsbruk som er til sals for heile landet, som eit tilbod til dei som ønskjer å skaffe seg gardsbruk. Så langt er det stor interesse for heimesida til prosjektet på Internett. Det vart også vist til at fleire kommunar er i gang med prosjekt på eiga hand for å få fleire til å ta over og busette seg på tomme gardsbruk. Fyresdal kommune har parsellert ut ein større skogeigedom til 16 mindre bruk og har registrert stor interesse frå folk som vil kjøpe dei og busette seg i bygda. Gausdal kommune har gjennomført ei nøyaktig kartlegging av alle småbruk som ikkje er busette, og arbeider for å få desse utleigd eller bodne fram for sal.

Når staten grip inn

Den tredje problemstillinga som vart drøfta, var om kva for verdigrunnlag som ligg til grunn når staten grip inn med lovvern og andre former for restriktiv regulering imot einskildpersonar og lokalsamfunnet sine rettar til å utnytte naturressursane i Noreg. Her skulle organisasjonane gje eksempel på vanskelege verdikonfliktar i dag og i framtida.

Jørund Ubøe Soma frå Norges Naturvernforbund meinte at det i dag skjer eit massivt åtak på naturverdiane i global målestokk. Her må vi tenkje konstruktivt før det skjer uboteleg skade. Prinsippet om føre var må alltid liggje til grunn. Det går to diskusjonar: vern versus rasering og vern versus bruk. Når det gjeld konflikten mellom vern og bruk, kan ein kome langt gjennom opinionsvegen. Men for å hindre rasering kan lovvegen vere det einaste som nyttar. Naturvernforbundet vart utfordra frå panelet av Lars Haltbrekken på kva dei ville gjera for å få til ein dialog mellom grunneigar- og verneinteressene i vernesaker. Til det svara Ubøe Soma at Naturvernforbundet vil at ressursane skal utnyttast og at folk skal engasjere seg.

Lars W. Grøholt frå Norges Skogeierforbund viste til at realprisane på tømmer er halvert på 15 år, og at mange av verdiskapinga er flytta frå skogeigaren og nærare forbrukaren i verdikjeda. Skogeigarane har vore viljuge til å gå i dialog med styresmakter og forbrukarar for eit meir berekraftig skogbruk, slik arbeidet med «Levande skog»-programmet viser. Sentrale stikkord her er partnerskap, frivillig sjølvforvaltning og forankring. I mange vernesaker har det ikkje vore noen medverknad frå grunneigarhald. Prosessane har derfor vore byråkratisk styrte ovanfrå og ned, og følgjeleg manglar dei forankring lokalt. Viss det hadde vore medverknad i tidleg i planlegginga, ville det gått betre med barskogvernet.

Johanne Hersleth Holsen frå Norges Bondelag la vekt på at offentlege utbyggingsinteresser representerer dei største inngrepa i det biologiske mangfaldet i norsk natur. Fleire var elles inne på at staten har ei tvetydig rolle: som vernemyndighet på den eine sida, og som utbygger og natur-øydar på den andre. Hersleth Holsen meinte å sjå at jordvernet blir nedprioritert i dag, til fordel for vegar, kjøpesentra og sentrumsutviding. Dessutan hevda ho at når rovdyr truar eksistensgrunnlaget til bonden, så må samfunnet velje kva dei vil ha. Det same gjeld verneområde som kjem i konflikt med beiting, setring og slått i fjellet. Norges Bondelag ser i det skriftlege svaret med bekymring på at stadig fleire ser ut til å føretrekkje urørt natur som estetisk nyting framfor bruk («osteklokkeprinsippet») og freding av alle dyr («Bambi-syndromet»).* Fullt vern versus ein kombinasjon av bruk og vern ser ut til å vera ei hovudkonfliktlinje i dagens naturdebatt.

Multifunksjonelt landbruk

Statsråd Kåre Gjønnes vart bedt om å vise til verdigrunnlaget når staten grip inn med lovvern og andre former for restriktiv regulering imot einskildpersonar og lokalsamfunnet, samtidig som staten sjølv er ein stor utbygger og forbrukar av natur. I miljøstatsrådens fråvær vart han også utfordra til å grunngje og forsvare dagens rovviltforvaltning. Gjønnes la i sitt innlegg vekt på at lovene har kome på bakgrunn av at noen har forvalta feil. Så lenge næringane klarer å praktisere «fridom under ansvar» til beste for naturen, slepp staten å gripe inn med lover og forskrifter. Med omgrepet multifunksjonelt landbruk i den siste landbruksmeldinga vil dei politiske styresmaktene sette søkjelyset på at landbruket har fleire oppgåver enn å produsere mat. Næringa skal ta vare på miljø og kulturlandskap, fremje biologisk mangfald og bidra til busetting og matvaretryggleik. Dette er alle funksjonar landbruket må oppfylle, ved sida av å produsere trygg kvalitetsmat. Frå salen gratulerte Øystein Dahle ministeren med omgrepet og tenkinga, men åtvvara mot å la det bli eit forhandlingsargument i WTO som forsvinn etterpå.

Frå Villreinsrådet i Norge spurte Rein Arne Golf om staten innser sitt ansvar for den siste villreinstamma i Europa. Her skjer det ei fragmentering av områda, og delvis eit politisk press for omgjering til tamreindrift. Grunneigarane er pressa til å kommersialisere og tene pengar, samtidig som dei skal ta vare på stamma. Gjønnes innrømte statens ansvar utan å peike på kva som ville bli gjort for å unngå at «villreinen blir satt på bås».

Mest merksemd under og etter statsråd Gjønnes sitt innlegg vart det omkring rovviltforvaltninga. Frå ulike lokale hald vart det spurt om kvifor staten ikkje ville delegere forvaltninga av ulven til dei lokalsamfunna som må leve med den. Gjønnes svara at så lenge Noreg ikkje har ei berekraftig stamme, må ulven ha eit totalvern. Men når stamma er berekraftig, hadde Gjønnes tru på lokal forvaltning også når det gjeld ulv. Elles la han vekt på at bonden og grunneigaren må skaffe seg allierte i dagens samfunn for å bli høyrte. Det vart frå salen også peika på at mange andre enn husdyreigarane blir utrygge når ulven kjem til eit nærmiljø. Og det vart hevda at når det gjeld kostnadene med å forvalte rovdyra, ser ikkje pengar ut til å vere noe problem. Gjønnes slo fast at det så langt ikkje er sett noe tak på pengebruken.

Konflikt mellom allmenta sin rett og kommersiell utnytting?

Den siste problemstilling som vart drøfta, var om det er noen konflikt mellom allmenta sine rettar og ønsket om kommersiell utnytting av naturressursane? Kven skal ta vare på naturen sin eigenverdi opp imot nytteverdien for mennesket?

Espen Farstad frå Norges Jeger- og Fiskerforbund meinte at hans organisasjon er ein viktig kulturberar i Noreg. Det største problemet i dag er den framandgjering av unge som skjer i forhold til naturbruk. Å hauste av naturens overskot er ein måte å ta vare på naturens eigenverdi på, og hans organisasjon er ikkje for «osteklokkeforvaltning». Organisasjonane kan bidra til å involvere og ansvarleggjera sine medlemmar og folk flest. Men jakta på rikdom truar friluftslivet. «Vi må aldri tukle med ferdseletsretten»,

avslutta Farstad. Frå salen meinte Bjørn Skinnarland at gratis fiske til alle under 16 år var godt eksempel på eit tiltak som kan få dei unge til å bruke naturen. «Men ungdom må læra seg til å spørje først», la han til i same andedrag.

Statskog har gjennomført ein grunnleggjande verdidebatt i eigen organisasjon som resulterte i eit sett med grunnverdiar som er oppsummert i heftet «Mål og verdiar». Asbjørn Mathiesen sa at Statskog ønskjer å leve opp til miljøstandardane i «Levande skog», og meinte at det kan vere eit godt eksempel på kva ein kan oppnå med frivillige avtalar mellom bransjeorganisasjonar og myndigheiter. Statskog er internt i gang med registrering av «nøkkelbiotopar» som er viktige for å bevare biologisk mangfald. Statskog arbeider også med å få til ulike typar frivillige avtalar med organisasjonar som Norges Jeger- og Fiskeforbund, Norges Fjellstyresamband og Den Norske Turistforening. Elles lova han dyrt og helligt at Statskog aldri skulle auksjonere bort jaktterreng til høgstbydande. Elles vart det i denne sesjonen slått fast at allemannsretten står fjellstøtt i Noreg, i alle fall blant dei som var representert i høyringa. Men det vart likevel stilt spørsmål om det hadde latt seg gjera å innføre allemannsrett i dag, viss vi ikkje hadde hatt den frå alders tid. Noen ser og med bekymring på det som skjer i kystsona, der ein kan sjå ei utvikling frå allemannsrett til privatisering og kommersialisering.

Barn, natur og verdiar

På slutten kom Øystein Dahle med følgjande tankekors: Det er ikkje lenger sjølv sagt at foreldra tar med seg barna ut i naturen for å plukke bær eller gå på tur. «Barnas turlag» prøver å ta med barn ut i naturen, men mange barn veit ikkje kva ein bærplukkar skal brukast til. Er vi i ferd med å få den første foreldregenerasjonen som ikkje brukar naturen slik vi er vant til her i landet? Kva gjer dette med oss som folk, fysisk og psykisk? Med våre verdiar?

Oppsummering

Ved slutten av møtet oppsummerte Reidar Almås frå Verdikommisjonens styringsgruppe høyringa. Han viste til samarbeidet «Grønt Spatak», der medlemmer av Natur og Ungdom arbeider ein periode på garden til medlemmar av Norsk Bonde- og Småbrukarlag. Dette er eit eksempel på at organisasjonar som representerer bruk og vern, kan utvikle metodar og arenaer til å skape forståing og dialog seg imellom. Deretter lanserte han følgjande appell til dei stridande partar i rovdyrdebatten:

«Verdikommisjonens styringsgruppe appellerer til alle partar i rovdyrkonflikten om å slutte fred, innleie ein dialog og arbeide for ei omforeint løysing som alle partar kan leva med.

Dagens situasjon er etisk uforsvarleg, blant anna ved at:

- *Rovdyra har ein usikker vernestatus så lenge den politiske konflikten pågår.*
- *Små yrkesgrupper må bera ei stor påkjenning på vegne av eit politisk fleirtal som ønskjer rovdyra tilbake.*
- *Husdyr lir unødig fordi dei ikkje er naturleg tilpassa byttedyr for rovdyra.*

I tillegg skapast det i delar av landet frykt for å gå ut i skog og mark og bruke naturen. Biologisk kunnskap tilseier at det ikkje nyttar å få «ulv og lam til å gå hand i hand». Men ei varig løysinga må byggje på det premiss at dei norske rovdyra, ulv, bjørn, gaupe og jerv skal ha ein heim i norsk fauna. Botaniske studiar viser at den norske bruksmåten av skog og utmarka, med sommarbeite, er avgjerande for å oppretthalde det biologiske mangfaldet. Dette er også den mest miljøvenlege matproduksjonen vi kan ha her i landet – ikkje berre på grunn av det biologiske mangfaldet, men mest på grunn av at ein ikkje brukar energi for å skaffe dyra mat. Derfor må det sikrast driftsformer i husdyrhaldet som gjer det mogleg å bruke utmarka på den tradisjonelle måten utan store rovdyrtap i storparten av landet. Dette kan medføre at det ikkje vil vere plass til både rovdyr og husdyrhald/reindrift over heile landet. I dei områda som blir sett av til tradisjonell beiting, vil det vere nødvendig å ta ut skadedyr raskt og effektivt.

Rovviltforvaltninga bør i framtida også ta omsyn til lokal, erfaringsbasert kunnskap, likeså vel som forskingsbasert kunnskap. Det må arbeidast vidare med å få til og styrke legitimiteten til lokale forvaltingsorgan med partsrepresentasjon.

Rovdyrutvala har så langt ikkje verka til å dempe konfliktane. Verdikommisjonens styringsgruppe foreslår derfor at styresmaktene må leggje meir trykk i arbeidet med å opprette arenaer, lokalt og sentralt, der organisasjonar og forvaltning kan finne fram til kompromiss i roviltforvaltninga.

Dei politiske myndigheter må utforme omstillingspakkar med økonomisk kompensasjon til dei grupper og næringar som lir skade i rovdyrområda.

Noreg bør også ta initiativ til ei felles nordisk forvaltingsplan (Finland, Sverige, Noreg).

Verdikommisjonens styringsgruppe oppmodar alle partar om å vera villige til å gå inn i ein dialogen med siktemål å koma fram til eit nasjonalt kompromiss om rovdyrforvaltninga.»

Avslutningsvis vil Verdikommisjonens styringsgruppe peike på fire utfordringar som ser ut til å bli viktige i åra som kjem:

- Korleis skal vi få motivert framtidige slekter til både å bruke og ta vare på naturen?
- Korleis skal prinsippet om maktfordeling mellom lokale og sentrale myndigheter i store utbyggingssaker bli gjennomført i lovgeving og praktisk politikk?
- Korleis skal grunneigarar og lokalbefolkning bli dratt inn som partnarar i prosessen rundt vernesaker og forvaltning av rovdyr?
- Korleis kan organisasjonar som representerer både dei som eig, brukar og ønskjer vern av naturen, samarbeide og finne omforeinte løysingar i naturforvaltninga?

forslag fra Verdikommisjonens styringsgruppe

I Verdimeledinga slår Verdikommisjonens styringsgruppe fast at «føre var» er eit viktig etisk prinsipp når det gjeld forvaltninga av vår felles naturarv. På grunn av dette og av omsyn til naturens eigenverdi går Verdikommisjonen inn for å støtte prinsippet om lokal aksept ved inngrep med store konsekvensar for natur og miljø. Dette betyr i praksis ei «dobbel godkjenning», i og med at sentrale styresmakter også må seie ja. Eit slikt prinsipp må skrivast inn i dei relevante lovverk, og i praktisk politikk vil ei lokal godkjenning kunne utøvast gjennom vedtak i kommunestyret og/eller ved lokal folkerøysting.

Tillegg: Forvaltningen av marine ressurser

Verdikommisjonens utfordring til naturforvalterne var rettet til de miljøene som forvalter landets jord og skog, altså landarealene. For å komplettere bildet ønsket vi i tillegg å få frem sentrale verdikonflikter og verdivalg i forvaltningen av ressursene i havet. Professor Peter Holm på Fiskerihøgskolen og professor Svein Jentoft ved Universitetet i Tromsø har etter forespørsel fra Verdikommisjonen gitt oss sine vurderinger av dette temaet. Disse vurderingene er blitt trykket i et eget hefte, med tittelen «Verdikonflikter og verdivalg i forvaltningen av marine ressurser.»

Nedenfor vil vi gi en kort oversikt over hovedproblemstillingene Holm og Jentoft har tatt opp.

TRADISJON OG MODERNITET

Deres første viktige poeng berører spenningsforholdet mellom tradisjon og modernitet i fiskerinæringen. Fisket har gjennom historien vært en særegen levemåte som har gitt grunnlag for folks selvopplevelse, verdier, følelse av tilhørighet og syn på verden. Overgangen vi nå opplever fra fangstkulturer til oppdrettskulturer, representerer en parallell til eldre tiders overgang fra jakt- og sankingskulturer til stedbundne dyrkingskulturer på landjorda i oldtiden.

Forventningene til fiske og havbruk er høye, men vi ser samtidig at det er grenser for vekst. Kravene til økologisk bærekraft og matvaresikkerhet er økende, og læring basert på prøving og feiling innebærer en stor risiko. Denne risikoen kan reduseres gjennom forskning.

Havbruksnæringen skal i økende grad finne sin plass i kystsonen, der brukerkonfliktene og konkurransen om tilgjengelig areal merkes godt i dag. Småskalaproduksjon, som preget oppdrettsnæringens første tiår, kan måtte vike for større foretak kontrollert utenfor lokalsamfunnet. Fra andre land vet vi at en oppdrettsnæring uten lokal forankring kan møte betydelig motstand fra lokalsamfunnet.

Tilsvarende spenninger næres også av de interessekonflikter som finnes mellom den tradisjonelle fiskeaktiviteten og fiskeoppdrett, og mellom fiskeoppdrett og for eksempel marin turisme. I tillegg utfordres nedarvede rettighetsoppfatninger knyttet til eiendom og bruk, blant annet om allmennhetens frie tilgang til strandsonen. Allemannsretten fremstår som en hindring for at havbeite skal kunne utvikles som lønnsom næring.

De aktuelle og sannsynlige brukerkonfliktene er hittil blitt lite analysert i de rapportene som beskriver fremtidsvyene om fiskeri- og havbruk – det samme gjelder de sosiale og kulturelle endringene som vil følge. Det er primært produksjon, teknologi og sysselsetting som fokuseres. Hva som skjer med kystkulturen, og hvilken kystkultur vi får, er ikke gjenstand for drøfting. Også på dette området bør føre-var-prinsippet anvendes.

STATEN, MARKEDET OG SIVILSAMFUNNET

Forholdet mellom stat, marked og det sivile samfunn er svært sentralt i utviklingen av fiske- og havbruk. Et argument som får økende støtte blant samfunnsforskere, er at styringsoppgavene i det moderne samfunnet er blitt så innviklede at de krever en ny samfunnskontrakt mellom disse tre sektorene. Fellesoppgaver, det være seg næringsutvikling, sosialomsorg eller ressursforvaltning, må ivaretas gjennom et «partnerskap» som omfatter det sivile samfunnet og markedsaktørene så vel som staten. Utviklingen i det moderne samfunn synes å innebære en dreining fra stat og sivilsamfunn mot markedet. Samfunnsforskningen er opptatt av de utfordringene dette reiser i forhold til de verdier som er særegne for de tre sektorene. Den er også i økende grad blitt oppmerksom på det styrings- og utviklingspotensiale som ligger i et organisert samspill mellom dem.

FISKERIENE: BØRS ELLER KATEDRAL?

Også i fiskerinæringen har det de siste tiårene skjedd en tyngdeforskyvning mellom de tre sektorene, fra stat og sivilsamfunn mot markedet. Produksjonen er blitt konsentrert på færre enheter, og markedsmekanismen har fått friere spillerom. Fiskerne har som gruppe mistet makt, mens fiskeindustrien til gjengjeld har fått en sterkere posisjon.

En hovedlinje frem til 1980-tallet var regulering av omsetningen av fisk ved hjelp av korporative ordninger fastlagt ved lov (råfisklov, tilvirkerlov, eksportlov). Etter hvert er imidlertid myndighetsinngrepene blitt dreid mot fangstleddet og blitt betydelig mer sentralistisk og kontrollerende. Forvaltningen av fiskeressursene har fortrenget reguleringen av fiskeomsetningen som den sentrale myndighetsoppgave i fiskerinæringen.

Fra å være en bærer av kystkulturen, en garantist for bosetting og sysselsetting i distriktene, er fiskerinæringen i ferd med å bli en mer rendyrket økonomisk sektor, med vesentlig svakere koblinger til og ansvar for brede samfunnsmessige hensyn og kulturelle verdier. Gjennombruddet for ressursforvaltning som det overordnede hensyn i fiskeripolitikken er en viktig faktor bak dette skiftet. Forvaltningsmodeller der hensynet til det sivile samfunn søkes ivaretatt, som for eksempel lokal medforvaltning eller lokalsamfunns-kvoter, var ikke fremtredende da moderne ressursforvaltning fikk sitt gjennomslag i norsk fiskerinæring. Det representerer et linjeskifte. Det tidligere lovverket hadde (gjennom råfisklov og trålerlov) en sterkere kobling mellom selveiende kystfiskere, fangstkvoter og lokalsamfunn. Det var myntet på å være en bygdenæring for kystens folk. Fra 1980-tallet har det ovennevnte skiftet medført at hensynet til de sivile interessene har måttet vike til fordel for de økologiske og kommersielle interessene.

Vi står overfor et tidsskifte når det gjelder fiskernes vilje og evne til å aksele sitt samfunnsansvar.

HVA SVIKTER – MARKEDET ELLER LOKALSAMFUNNET?

Fiskeripolitikken må utformes i skjæringspunktet mellom de kommersielle, økologiske, sosiale og kulturelle interessene og hensynene. Her ligger også den store utfordringen for de forvaltningsregimene som etableres. Alternativet til individuelt omsettelige kvoter i et fritt marked kunne være at ressursrettigheter ble forankret i de lokalsamfunn som er avhengige av fiskeriene.

Dagens norske fiskeressursregime har, sett i et langsiktig perspektiv, gjennomgått en dreining fra lokalsamfunnsmodellen til den individualistiske modellen. Kvotene følger fartøyene ved kjøp og salg, som for konsesjoner i oppdrettsvirksomheten. Dette innebærer en utvikling mot rettigheter på færre hender, geografisk konsentrasjon og høyere barrierer for nybegynnere. Det norske systemet for fiskeriforvaltning er utformet som en relasjon mellom staten på den ene siden og individuelle båteiere på den andre. Lokalsamfunnet, kommunen eller regionen er intet mellomledd. Hvordan fiskeriforvaltningen skal bidra til målet om bærekraftig forvaltning og desentralisert bosetting, blir derfor høyst uklart. En synes å ville målene, men ikke midlene som kreves for å realisere dem.

KYSTKULTUR SOM PREMISS ELLER IMPLIKASJON?

Vår kystkultur er forankret i lokalsamfunnenes samspill med fiske- og havbruk. Det er et gjensidig samspill mellom næring og kultur. En levende kystkultur anses som en forutsetning for å sikre bærekraftig utvikling i økologisk og økonomisk forstand.

Det perspektivet som i dag synes å være rådende i fiskeripolitikken, er at ressursgrunnet, fiskeflåten og industrien er i fokus, mens utviklingen i lokalsamfunnene og kystkulturen blir en konsekvens av lønnsomhetsbetraktningene for de førstnevnte elementene.

Et alternativt perspektiv kunne være at en tar utgangspunkt i en ønsket utvikling for lokalsamfunnene og kystkulturen og trekker konsekvenser av dette for hvordan fiskeri og havbruk skal organiseres. En slik fiskeri- og forvaltningspolitikk vil måtte bli mer følsom overfor kystkulturen og de verdier den rommer.

Når fellesskapsverdiene forvitrer og individualismen overtar, oppstår det problemer med lovbrudd, «svart» fiske, m.v. Færre føler seg forpliktet på det sosiale og moralske fellesskapet i kystsamfunnet, og evnen til kollektiv handling og selvhjelp svekkes.

En viktig konklusjon som på denne bakgrunn følger av Holms og Jentofts rapport om forvaltningen av marine ressurser, er at debatten om målene for fiskeri- og ressursforvaltningen og hvilke verdier vi ønsker at den skal fremme, ikke kan overlates kun til forskere eller byråkrater. Vi må bruke vårt demokrati og dets muligheter for åpen verdidebatt på en måte som gjør at flest mulig mennesker – og relevante hensyn – kommer med i debatten.

** Med «osteklokkeprinsippet» menest her ei naturforvaltning utan inngrep frå mennesket i det heile, mens «Bambi-syndromet» viser til ein tendens til å sjå på ville dyr på same måte som kjæledyr.*

9. Medier og kommunikasjon

pressens verdier

Fisken er den siste som oppdager vannet
Kinesisk ordspråk

I Verdikommisjonens mandat heter det: «Verdikommisjonen skal utfordre til etisk refleksjon og handling, ikke bare gjennom utredninger, men gjennom et bredt spekter av aktiviteter som eksemplifiserer, aktualiserer og konkretiserer verdispørsmål.» For å realisere denne delen av mandatet valgte Verdikommisjonen blant annet å utfordre maktinstitusjoner til å granske idealer og realiteter i forhold til de verdier som sies å ligge til grunn for virksomheten.

En av de mektigste samfunnsinstitusjonene i Norge (i likhet med mange andre land) er pressen, så mektig at den går under navnet Den fjerde statsmakt. Mens et av pressens essensielle oppdrag er å granske de øvrige statsmaktene, er det ingen institusjon utenfor pressen selv som vokter pressen. Det bør det heller ikke være i et demokrati hvor ytringsfriheten og pressefriheten er bærende elementer. Da blir det særlig viktig at pressen har et åpensinn, nysgjerrig og kritisk forhold til seg selv. For å stimulere til etisk selvrefleksjon utfordret derfor Verdikommisjonen Institutt for Journalistikk til å gjennomføre et prosjekt hvor pressens virksomhet ble vurdert i forhold til idealene som erklæres i pressens eget verdidokument: Vær-Varsom-Plakaten. Institutt for Journalistikk tok imot denne utfordringen. Verdikommisjonen finansierte deler av prosjektet, men Institutt for Journalistikk har hatt full uavhengighet i utforming, gjennomføring og formidling.

Leder for prosjektet var medieforsker Sigurd Allern. Fra Institutt for Journalistikk deltok også Gunnar Bodahl-Johansen. Det ble opprettet en arbeidsgruppe som i tillegg til de to nevnte besto av Hallvard Bakke, Kristin Cemet, Per Fugelli og Alf Skjeseth. Prosjektet ble anlagt i tre deler:

1: En kvantitativ innholdsanalyse av 10 aviser: VG, Dagens Næringsliv, Vårt Land, Adresseavisen, Haugesunds Avis, Oppland Arbeiderblad, Nordlands Framtid, Nordlandsposten, Helgelands Blad og Hordaland. Utvalget tilstreber et bredt bilde av presse-Norge. Blant de egenskapene som ble undersøkt, var stoffprioritering, omfanget av artikler som tar opp overgrep og forsømmelser mot enkeltpersoner og grupper, kildebruk og kjønnsprofilering. Innholdsanalysen avkreftet lang på vei forestillingen om at norske aviser preges av sensasjons- og underholdningsstoff. Undersøkelsen dokumenterte at samfunnsinformasjon, kulturstoff, kommentarer og debatt har en sentral plass i norske aviser. Nyheter og reportasjer om internasjonale forhold har imidlertid en relativt lav prioritering, og selv i riksavisene er det sjelden at slikt stoff synliggjøres på førstesidene.

Blant allmennavisene skiller VG seg ut ved å prioritere sport, populærkultur/underholdning og krimstoff. Artikler om kunst og kultur, politikk/offentlig forvaltning, helse/utdanning og miljøstoff har et betydelig omfang i lokalavisene. Avisene oppfyller også et stykke på vei intensjonen om å sette kritisk søkelys på overgrep og forsømmelser blant annet fra offentlige myndigheter, institusjoner eller private foretak mot enkeltmennesker eller grupper.

Men i forhold til idealet om selvstendig og kritisk journalistikk er det en betenkelig høy bruk av offisielle institusjonskilder. Stoff som bygger på én kilde, er også bekymringsfullt vanlig. Det er fortsatt en ekstrem mannsdominans blant avisenes kilder, 81% menn mot 19% kvinner. Analysen av avisenes nyhetsutvalg viser at allmenne, journalistiske nyhetsverdier som aktualitet, relevans, sensasjon og lignende er utilstrekkelige begreper når pressens prioriteringer skal forklares. Avisenes markedsstrategi gir sterke føringer når det gjelder både «stoffmiks» og hvilken type nyheter som tillegges vekt.

2: Fagfolkene fra Institutt for Journalistikk foretok også, til dels i samråd med lokale lesergrupper, en skjønsmessig vurdering av hver av de 10 avisene med henblikk på kvaliteter som:

- Hvordan ivaretas publikums behov for informasjon om ulike samfunnsforhold?
- Kildebruk og kjønnsbilde
- Kritiske reportasjer om forsømmelser og overgrep
- Åpenhet og romslighet for leserbrev
- Stimulerer avisens egne ledere og kommentarer til debatt?

3: Den tredje delen av prosjektet besto av personlige essays om pressens verdier forfattet av arbeidsgruppens medlemmer, samt amanuensis Lisbeth Morlandstø ved Høgskolen i Bodø:

- Sigurd Allern: Informanter med «finlandshette»
- Hallvard Bakke: Virkelighetsbildet i økonomi-journalistikken
- Gunnar Bodahl-Johansen: Trippeldrap som løssalgsføljetong

- Kristin Clemet: Mediekritikk i Norge: Mission impossible?
- Per Fugelli: VG og lyvekunstens forfall
- Lisbeth Morlandstø: To levende eller en død i Bodø?
- Alf Skjeseth: «Det gode mot det onde»

Prosjektets hovedresultater ble presentert i publikasjonen *Pressens verdier* som kom som bilag til Journalisten 8. oktober 1999. *Pressens verdier* ble distribuert til alle landets journalister samt studenter innen medievitenskap, journalistikk og samfunnsfag, til sammen om lag 11 000 personer. En grundigere rapport fra innholdsanalysen forfattet av Sigurd Allern kom ut under tittelen *Nyhetsverdier* (Høgskoleforlaget/IJ-forlaget) høsten 2000. Prosjektet er presentert og diskutert av fagfolkene ved Institutt for Journalistikk i flere fora, blant andre ved konferansen Media 2000 i Bergen i april 1999, Institutt for Journalistikks høstseminar 1999, samt gjennom forelesninger ved universiteter og høyskoler og debattmøter blant journalister i de aktuelle avisene.

Som ved så mange av Verdikommisjonens prosjekter avsa deler av pressen skarpe dødsdommer før «forbrytelsen» var utført. Før arbeidsgruppen hadde hatt sitt første møte, erklærte Dagbladet på lederplass at prosjektet var en «tvilsom blanding av kristen sentrumspolitikk og statlig innblanding i pressespørsmål». Nordlys forkynte i en redaksjonell kommentar at «fundamentalistene kommer» og innledet med at «regjeringen skal granske aviser». Aftenpostens redaktør uttalte at han var «svært skeptisk til statsoppnevnte utvalg som skal sette seg til doms over pressen, og med målestokk vurdere dens verdiinnhold». Men det kom også andre reaksjoner. En debatt om pressens verdier ble ønsket velkommen av flere avviser, bl.a. Vårt Land, Adresseavisa og Stavanger Aftenblad.

Det er vanskelig å vurdere om prosjektet har betjent sitt formål: å bidra til kritisk selvrefleksjon i pressen. Ryggmarks-avvisningen fra sentrale medieaktører tyder på at det fortsatt er behov for slike prosjekter.

anbefalinger fra prosjektet

Vi tilrår at pressen forsterker sine tradisjoner og institusjoner for granskning av egen maktutøvelse og sikring av egen yrkesetikk.

- at pressen bedre virkeliggjør idealet om en selvstendig og kritisk journalistikk ved å redusere den betenkelig høye grad av offisielle institusjonskilder og stoff som bare bygger på en enkelt kilde.
- at pressen tar et krafttak for å rette opp den ekstreme mannsdominansen blant avisenes kilder (81% menn mot 19% kvinner)
- at pressen øker sin bevissthet om at man i globaliseringens tid må gi publikum bedre innblikk i verden utenfor Norge enn det man gjør i dag hvor nyheter og reportasjer om internasjonale forhold generelt har en relativt lav prioritering, selv i riksavisene der slikt stoff sjelden synliggjøres på førstesidene.

utspill til debatt

For å «utfordre og stimulere til debatt», slik det står i mandatet, vart «Verdikommisjonens utspillsgruppe» oppretta i mai 2000. Gruppa har bestått av Reidar Almås og Kine Hellebust, med Terje Borg som medspelar i sekretariatet.

Formålet var å gå ut med standpunkt på vegne av Verdikommisjonens styringsgruppe for å bidra til at kommisjonens stemme blir høyrte i verdidebatten i samfunnet.

Da vedtaket vart kjent, oppstod ein avisdebatt der Verdikommisjonen mellom anna vart kritisert for å drive populistisk mediefrieri ved hjelp av innleigde reklamefolk. I debatten gjorde vi det klart at «Verdikommisjonens utspillsgruppe skal fremje synspunkt i verdidebatten på tematiske område der Verdikommisjonen har jobba lenge, i ein periode da mange av oss arbeider med sluttrapporten. Noen av utspilla vil vere henta direkte frå sluttrapporten og den såkalla verdimeldinga.» I tida frå mai 2000 til sluttføringa av arbeidet i kommisjonen mars 2001 har gruppa hatt følgjande utspel:

1. Kommunalt demokrati

Er kommunalt demokrati i ferd med å bli kvelt av statleg overstyring og byråkrati?

Verdikommisjonen meiner at den demokratiske medbestemminga i Noreg er trua. Vi har mellom anna gjennom prosjektet «Det gode lokalsamfunn» konstatert at folk over alt i Noreg framhevar medbestemming som ein sentral verdi. Like vel går deltakinga ved lokalval ned. Verdikommisjonen meiner at ansvaret for å gje folk lyst til å delta i demokratiet primært ligg hos dei som har makt i lokalsamfunnet. Landets ordførarar må ta ansvaret for å demme opp for sentraliseringa av makt til regjeringskvartalet i Oslo.

Nærleik til beslutningane er ei forutsetning for at folk skal oppleve at dei er med på å bestemme. Nærleik krev små einingar.

Det er ein trussel for demokratiet dersom ordførarane ikkje får utøve reell makt, men berre blir sett til å fordele midlar etter reglar som alt er sett. Meir makt til kommunane er ei forutsetning for innhald i lokaldemokratiet.

Når det gjeld oppfølging, viser ein til forslag under «Det gode lokalsamfunn».

2. Lokalt fleirtal og Statkraft

Bør eit lokalt folkefleirtal i Beiarn kunne stanse Statkraft?

Dersom Statkraft byggjer ut Beiarnvassdraget, sjølv om fleirtalet i Beiarn kommunestyre er i mot utbygginga, er det noe gale med maktfordelinga mellom stat og kommune i Noreg. Det burde vere slik at dersom Staten ønskjer å gjennomføre ei større utbygging eller å gjere store naturinngrep i ein kommune, og fleirtalet i kommunen ikkje vil, så blir det ikkje noe av.

Både Staten og kommunen må seie ja. Når to uavhengige styresmakter må kome fram til same avgjerd, blir sjansen større for å unngå store tabbar som ikkje kan rettast opp.

Dersom dagens lovverk ikkje gir Stat og kommune ein slik gjensidig vettorett, oppmodar Verdikommisjonen Stortinget til å vurdere lovgjeving som gjer dette mogleg.

Etter press frå fleirtalet i Stortinget bestemte Olje- og Energiminister Olav Akselsen å stanse Beiarn-utbygginga midlertidig.

Den lokale motstanden vart tatt til følgje da utbygginga vart endeleg skrinlagt av statsminister Jens Stoltenberg i hans nyårstale. Verdikommisjonens styringsgruppe seier seg tilfreds med at statsministeren slo fast at tida for dei store utbyggingane av vasskraft i Noreg er over.

3. Meir arbeidsinnvandring?

Bør Noreg opne for meir arbeidsinnvandring?

I eit ope brev til statsminister Jens Stoltenberg gjekk Verdikommisjonens styringsgruppe inn for å opne grensene for ei arbeidsinnvandring på 15.000 personar i året, for å skaffe arbeidskraft til den industrien som vi skal leve av i framtida og dei omsorgsyrka som alt no har for lite folk.

Korleis kan dette gjerast i praksis? Verdikommisjonen foreslår at dette skjer ved ei årleg trekning blant alle som ønskjer seg til Norge for å arbeide. For å unngå kritikk imot at Noreg tar arbeidskraft frå land som treng den sjølv, bør det store fleirtalet vere folk utan vidaregåande utdanning. Her i landet bør det byggjast opp eit apparat ned til kommunenivå til å ta imot, busette og skolere desse innvandarane.

Dei aller fleste kommunane i Noreg ville som resultat få ein vekst i folketalet. På sikt vil slik vekst i folketalet bidra til større verdiskaping og auka skatteinntekter. Presset på arbeidsmarknaden vil minke, prisane vil stige mindre, og det blir lettare å skaffe arbeidskraft i dei fleste sektorar. Det blir truleg og mindre kvardagsrasisme blant nordmenn fordi vi får inn folk som er i ein normal livssituasjon

Den store utfordringa i vårt land i det forrige hundreåret var dei ledige hender. Den største utfordringa i første del av dette hundreåret vil vere å finne hender nok.

4. Stel vi arbeidskraft?

Er det moralsk forsvarleg å «stele» velutdanna arbeidskraft frå land som er fattigare enn oss?

Vi ser no at norske styresmakter trålar land etter land på jakt etter velutdanna arbeidskraft, i første rekkje helsepersonell og dataingeniørar. Om dette skjer i samråd med landa sine eigne styresmakter, er det fullt lovleg og politisk i orden. Men er det moralsk forsvarleg at rike Noreg skal la andre land utdanne

den arbeidskrafta vi treng i framtida?

Verdikommisjonen foreslår at Noreg opprettar nye høgskolar her i landet der studieplassane er reservert unge menneske frå den tredje verda. Skolane skal tilby gratis utdanning innafor for eksempel sjukepleie- og ingeniørfag.

Etter fullført studium får dei ferdige studentane tilbod om jobb i Noreg og vil da kunne avhjelpe mangelen på kvalifisert arbeidskraft. Om dei derimot ønskjer å vende tilbake til sine heimland og bruke utdanninga der, skal det også vere heilt i orden.

På denne måten kan Noreg bruke pengane som strøymar opp frå borehola i Nordsjøen, til å skaffe norske sjukehus, pleieheimar og norsk industri meir av den arbeidskrafta dei treng. Alternativt vil dei same ressursane kunne tilføre land i den tredje verda eiga, kvalifisert arbeidskraft.

5. Omskjering

Verdikommisjonen kom i fokus i samband med TV2 sine avsløringar om omskjering av norske jenter. Programmet resulterte i at Kebba Secka i vår styringsgruppe, som var ein av dei som hadde gjeve ei jente råd om å fylgje påbod frå foreldre om omskjering, trekte seg.

Som reaksjon på programmet om omskjering, hadde Verdikommisjonens styringsgruppe tre ting å seie:

1: Omskjering av kvinner inneber lemlesting av menneskekroppen. Den frårøver kvinner seksuell glede. Det er eit stort moralsk problem at menneske med åndeleg autoritet i Noreg kan tenkjast å halde fram med å gå inn for omskjering i det skjulte. Berre full openhet kan verne jenter som ikkje er omskorne.

2: Verdikommisjonen håpar at 20 år gamle Kadra får den støtta og det vern ho treng etter at mediestormen har lagt seg.

3: Bruk av skjult kamera er eit diskutabelt journalistisk verkemiddel. For å kunne forsvare metoden må avgjerande menneskelege verdiar stå på spel, og det må ikkje vere mogleg å få fram sanninga på annan måte. I denne saka var desse to kriteria oppfylt.

På bakgrunn av det som har skjedd, vil Verdikommisjonens styringsgruppe peike på at det no er meir viktig enn noen gong at religionsdialogen blir ført vidare. Vi vil derfor arbeide hardt for at den skal halde fram, i regi av «Samarbeidsrådet for tros- og livsynssamfunn» og i andre samanhengar. Vi må hindre at dei miljøa som har praktisert omskjering, isolerer seg eller blir isolert. Det er særleg viktig å få i gang ein dialog med kvinnene i desse miljøene.

6. Trafikkdøden og det gode lokalsamfunn

Gjennom engasjementet i dei to prosjekta om trafikksikring og det gode lokalsamfunn har Verdikommisjonen erfart at tryggleik er ein viktig verdi som er trua i mange lokalmiljø. Frå Lesja kommune fekk vi ein førespurnad om kva dei skulle gjere for å skape eit tryggare trafikkmiljø i bygda. Lesja har ein riksveg med mye tungtrafikk gjennom bygda, som på 30 år har pressa lokale og mjuke trafikantar bort frå den normale bruken av ein bygdeveg. Kva kan gjerast for å gjenskape den lokale tryggleiken?

Jan Erik Langangen, Fred-Olav Sørensen, Kine Hellebust og Reidar Almås deltok på eit lokalt arrangement og folkemøte 27. februar 2001 for å synleggjere behovet for ein avlastingsveg for lokaltrafikken. Ved å ta vegen tilbake og bruke den slik den vart brukt for 30 år sia, greidde bygdefolket å synleggjere det tapet lokalsamfunnet har lidd på grunn av tungtrafikken gjennom bygda.

7. Antirasisme

Det vil vere kjent at Arve Beheim Karlsen drukna på mystisk vis i Sogndalselva natta mellom 23. og 24. april i 1999. Vitne har sett namngjevne unge gitarar som følgde etter Arve og ropte rasistiske slagord da han flykta frå Sogndal sentrum same natta. Men på grunn av mangel på bevis vart saka lagt bort. Mor til guten, Kari Beheim Karlsen, har vendt seg til Verdikommisjonen og uttrykt frykt for den aukande rasismen blant ungdom. I eit samarbeid med henne har Kine Hellbust utvikla og gjennomført eit opplegg for anti-rasisme i ungdomsskolane i Sogndal og Luster og ved Sogndal vidaregåande skule 2.-7. februar 2001.

8. Utvising og menneskelege omsyn

Kva er «sterke menneskelege omsyn» i utvisingssaker?

Verdikommisjonen har fått ei rekkje førespurnader om å ta opp asylsaker, men har ikkje gått inn på einskildsaker etter som vi ikkje har kompetanse eller mandat til det. Men den såkalla «Sofie-saka» i Rogaland inneheldt like vel så mange generelle problemstillingar som det var rett å sette søkjelys på, at vi gjorde eit unntak.

«Sofie-saka» gjeld ei chilensk kvinne som vart lokka til Noreg av sin chilenske ektemann som ho ikkje hadde sett på 12 år. Han utsette henne for systematisk valdtekt og dottera for mishandling. Ho kom seg etter kvart til krisesenter og politi. Politiet reknar mannen hennar som farleg og utstyrte Sofia med valdsalarm.

Etter at ho gjekk i dekning og melde mannen til politiet, påsto mannen, som har fått norsk

statsborgarskap, at dei var skilt. Resultatet er at «Sofie» og barna (15 og 16 år) vart vist ut og måtte dra ifrå landet, mens overgriparen fekk bli. Kva slags rettstryggleik er dette? spurde vi. Kva side står rettsstaten Noreg på: offerets eller overgriparens? Dette fekk vi ikkje svar på før det var for seint og Sofie og ungane var ute av landet. Etter ei rekke forsøk på å få justisminister Hanne Harlem i tale, utfordra vi henne i eit ope brev til å svare oss på kva som ligg i utlendingslovens føresegn om at det kan gjevast opphaldsløyve når «sterke menneskelige hensyn» tilseier det. Derfor spurte vi kva retningsliner departementet følgjer. Dersom svaret er at det ikkje finst retningsliner, men at dette blir avgjort frå sak til sak, da spør vi: Opnar ikkje det for ulikskap for loven? Korleis kan domstolane avgjere saker i neste omgang når det ikke finst opne retningsliner? Vil ikkje slik uklarhet i praksis seie at flyktningar og andre som kan utvisast, står uten rettssikkerhet i Noreg? Til slutt fekk vi ein debatt mellom Kine Hellebust og statssekretær Øystein Mæland på Dagsnytt Atten, utan at det vart meir klart kva som ligg i «sterke menneskelige hensyn». Etter kort tid mottok Verdikommisjonen eit svar frå Mæland der det var gjort eit forsøk på klargjering av «sterke menneskelige hensyn», utan at det vart gjort nærare greie for kvifor dette prinsippet ikkje kunne brukast i denne saka. Etter denne tida har det vore rettssak der «Sofie» vart henta hit til landet for å vitne. Overgriparen vart dømd til fire års fengsel og 100.000 i erstatning og oppreisning.

forslag fra Verdikommisjonens styringsgruppe

Verdikommisjonen har fått mange brev og telefonar frå kommunar, organisasjonar, grupper og einskildpersonar om asyl- og innvandringspolitikk, både før og etter vårt utspel om den såkalla «Sofie»-saka. Ein fellesnemnar for desse innspela har vore at norsk asylpolitikk saknar folkeleg og demokratisk forankring i lokalsamfunna. No står det att å sjå korleis det nye systemet med ankenemnder vil utvikle seg. Verdikommisjonen foreslår at kommunane får uttalerett i utvisingssaker. I ankesaker der det ligg føre «sterke menneskelege omsyn», bør kommunen i tillegg kunne leggje ned veto imot utvisning.

Her følger et eksempel på brev vi har mottatt (gjengitt med tillatelse fra forfatteren).

Bekim Sejranovic 1.12 2000
General Birchsgt. 30
0454 Oslo
tlf. 970 15 918

Hei prof. Almås!

Jeg leste ditt intervju i Dagbladet 30/11 ('Legg ned UDI') med stor interesse og vil gjerne beskrive mine erfaringer med UDI og, ikke minst, Justisdepartementet for deg. Grunnen til at jeg gjør det, er at jeg er blitt helt desperat og har ingen som kan hjelpe meg eller i hvert fall forstå.

La oss begynne fra begynnelsen:

Jeg heter Bekim Sejranovic, 28 år, opprinnelig er jeg fra Bosnia. I Norge har jeg bodd syv og halvt år. Jeg har oppnådd cand. philol.-graden ved UiO. (1999) Jeg jobber som tolk og oversetter ved UDI, jobber deltids ved Skiforeningen, oversetter norsk skjønnlitteratur til kroatisk (Ingvar Ambjørnsens Natt til mørk morgen og Antologi av norske noveller), skiver noveller selv (venter på at min første novellesamling skal utgis våren 2001) og studerer.

Da jeg søkte om bosettingstillatelse, fikk jeg avslag på grunn av at jeg var for mye i utlandet. Jeg oppholdte meg i Kroatia ved flere anledninger, men jeg var ikke på ferie der. Da jeg skrev hovedoppgaven som handlet om kroatisk litteratur, tilbrakte jeg noen måneder i Kroatia. Deretter måtte jeg ordne med utgivelser av bøkene som jeg nevnte, for det var jeg som fant forlag som ville utgi dem, og jeg måtte ordne alle kontrakter og forberedelser selv. Jeg hadde også fått støtte fra Institutt for sammenlignende forskning til å skrive en prosjektbeskrivelse til min søknad om doktoravhandling. Alt dette hadde jeg bekreftet til UDI, men fikk avslag allikevel. Altså etter syv og halvt år kan jeg ikke få bosettingstillatelse. Jeg fikk mye skryt av den norske ambassaden i Kroatia for mitt arbeid med å formidle norsk kultur, men her i landet ble jeg straffet for det. Jeg anket til Justisdepartementet, men

håper ikke noe særlig.

Men dette er bare det minste av problemene.

Nemlig, da jeg var i Kroatia og skrev hovedoppgaven, traff jeg min nåværende kone. Vi ble forelsket i hverandre, og da jeg reiste tilbake til Norge, inviterte jeg Maja til å besøke meg i Oslo. Hun fikk turistvisum uten problemer, var på besøk, vi hadde det fint, så reiste hun tilbake. Så besøkte jeg henne, så besøkte hun meg ... og til slutt giftet vi oss (27/11 1999) i Kroatia. Maja sendte søknaden om familiegjenforening i januar 2000. Jeg reiste tilbake til Norge rett etter for å skaffe oss litt større leilighet, prøvde å jobbe litt mer, for at kona mi skulle komme snart. Etter at jeg i mange uker prøvde å snakke med saksbehandler fra UDI (uten å lykkes), fikk jeg endelig snakke med noen (vet ikke hvem, man vet aldri hvem man snakker med i UDI), og fikk vite at vi ville vente mellom seks og ni måneder. Jeg ble forsteinet. Ni måneder uten hverandre, og vi er nygift. Forelsket. Hun prøvde å søke turistvisum, vi tenkte hun må jo få lov å komme på besøk, hun gjorde det før da vi var kun kjærester. Men nei, det kunne hun ikke, for da kunne hun bare bli i Norge. Jeg prøvde å forklare at jeg garanterer at hun skulle reise tilbake i tide, men nei, det er ikke garanti nok. Som om det var mitt mål at kona mi skal bo ulovlig i Norge. Og hva skulle jeg gjort? Selvfølgelig reiste jeg til Kroatia etter noen uker, måtte forlate jobben og alt. Jeg måtte bestemme hva som er viktigst.

Straffen kom i juni 2000, da vi fikk avslag på søknaden om familiegjenforening. Grunnen: jeg tjener ikke 150.000 som er underholdningskravet. Jeg prøvde å forklare at grunnen til at jeg ikke gjorde det, var at jeg måtte være sammen med kona mi, og at med en gang hun kommer til Norge, kommer jeg til å tjene mer enn nok. Jeg har til og med skaffet en liten jobb til Maja. Men, nei, først må man ha 150.000, så kan kona komme. Greit. Juni 2000 kom jeg tilbake til Norge og fikk alle mine gamle jobber tilbake.

De jobbene er de som er nevnt tidligere. Samtidig leverte vi klagen til Justisdepartement. Hver måned sendte jeg lønsslippene til Justisdep., og jeg var 100% sikker på at nå går det vel bra, for etter min beregning tjente jeg godt over 150 000. Men i september 2000 fikk jeg sjokk igjen. Avslag. Jeg kunne ikke forstå noe. Først tok det i hvert fall en uke kun for å få tak i en av saksbehandlerne.

Jeg spurte hvordan i all verden de fant ut at jeg ikke tjener de 150 000. Jeg begynte å forklare ham: tolkejobben i UDI. O nei, sier han, er ikke det kun sommerjobb? Neeei, sier jeg, jeg har sendt deg kontrakten, jobben er på frilansbasis, men det er mange som lever kun av det. Jeg selv gjør ikke det, men tjener ca. 10.000 hver måned. Han var ikke helt fornøyd med det, altså. Så var det jobben ved Skiforeningen hvor jeg jobber hver sommer i tre måneder og resten av året annenhver helg og etter behov. Men det er ikke en fast jobb, du vet ikke hvor mye du kommer til å tjene det neste året, sier han. Jo, sier jeg, jeg har faktisk sendt både kontrakt og bekreftelse hvor det står at jeg ved Skiforeningen tjener rundt 70.000 – 80.000 årlig. O, ja, har du det, sa han veldig overrasket, jeg skal se litt mer på det.

Så nevnte jeg studielånet, men nei, studielånet regnes ikke som inntekt, sier han smilende. Jo, selvfølgelig gjør det det, forklarer jeg. Han spurte hvor fikk jeg det fra. Jeg sier fra «Jussbuss' brosjyre om familiegjenforening» side 14. Punkt 2. Han tviler på det, sier han. Men om jeg kunne sende ham den brosjyren og de kontraktene igjen, så skal han se igjen. Jeg sender alt det som egentlig skulle være hans jobb. Han kunne i hvert fall vite at studielån regnes som inntekt. Om par dager ringer jeg ham igjen, og han sier at: OK du skal få den, altså studielånet regnes med. Som om det er han eller jeg som bestemmer det, det er jo loven. Så ba han meg om å skrive og sende noe som heter «Omgjørelsebegjæring» fordi jeg ikke kunne anke mer, så han vil gi meg en sjanse til. Som om det var min feil at han ikke kunne loven. Jeg sender alt han spurte om og trodde nå går det vel bra, denne gangen klarer vi dette. Men nei, da jeg ringer ham igjen, spør han om bekreftelser og papirer som jeg allerede har sendt ham. Jeg sender det han spør om. Så reiser han på ferie. Så kommer han tilbake. Jeg ringer og spør om alt er greit nå. Neeei, sier han, det er vanskelig å si, det er ting som taler til min fordel, og det er ting som taler for det motsatte. Da sender jeg også oversettelsekontrakter som jeg underskrev med kroatisk forlag. Jeg har i hvert fall nok nå, tenker jeg, jeg tjener jo bra. Jeg har spart penger på konto, fin leilighet som jeg leier, god utdannelse, kona mi snakker flytende engelsk, litt norsk og er cand. mag. Hva i helvete er ikke bra nå, tenker jeg, for når jeg snakker med disse usynlige og maktfulle ansikter i Justisdep. og UDI, begynner jeg helt ubevisst å føle meg liten. Hjelpeløs. Nei, han forstår det, men det er en liten usikkerhet om hvor mye jeg kommer til å tjene neste år. Skal jeg oversette flere bøker, blir det nok asylsøkere som kommer til Norge slik at jeg kan få nok jobb som tolk i UDI, blir det nok turister på Holmenkollen om sommeren hvor jeg også jobber? Jeg håper det. Hvis ikke så blir det noe annet. Jeg søker jo andre jobber hele tiden, jobber som jeg ville likt, men jeg har det bra slik også. Er det slik at jeg må ta hvilken helst fast jobb, selv om jeg klarer meg fint med dette jeg gjør nå? Det ville vært best, sier han alvorlig.

Så ringte jeg på onsdagen (29/11). Jeg spør om «Omgjørelsebegjæring» er ferdigbehandlet, jeg sendte jo den i september. Jo, han har kikket gjennom alt og levert videre, det er ikke bare han som bestemmer. OK, men ser det bra ut nå? spør jeg. Nei, han kan ikke si noe. Jeg må vente to uker til, og da får jeg vite. Men trenger jeg å skaffe meg en eller annen fast jobb, eller kan jeg slappe av og endelig få kona mi hit? Nei, han kan ikke si noe.

Poenget er at jeg tror at vi får avslag igjen. Hvis det skjer, må vi søke ved UDI igjen.

Saksbehandlingstid: 10 til 12 måneder. Og så må jeg skaffe meg en jobb, «fast jobb (9-17)». (Jeg ser på det jeg gjør nå også som fast jobb, jeg er jo tolk, oversetter og forfatter. Klart, hvis jeg trenger noen ekstrapenger, kan jeg alltid jobbe med noe annet. Jeg har jo ikke brukt sosialhjelp siden de første måneder i Norge da jeg måtte lære meg norsk. Og da blir det umulig å reise på besøk til kona. For hvis

jeg reiser dit, mister jeg jobben, og vi får avslag igjen. Hun, på den andre siden, får ikke lov til å komme på besøk. For så lenge saken er under behandling, kan hun ikke få turistvisum. Det betyr et år til uten Maja. Altså to år til sammen. I Norge, landet som skryter med sine menneskerettigheter. Jeg begynte å lure om «kongen er naken», men ingen tør å si det.

Selv om jeg tjener mer enn nok (over 250.000) så må jeg finne en fast 9-17 jobb hvis jeg vil ha kona mi her i landet. Jeg vil gjøre det hvis jeg klarer det på så kort tid, men noen skulle sagt det tidligere. De sa at det var nok at man tjener 150.000. Ikke hvordan man tjener dem.

Jeg skrev dette brevet til deg, for jeg har ingen andre til å skrive til eller fortelle om dette. Familien har jeg ikke i Norge, far er i Australia, mor i Belgia, og jeg hadde aldri noe særlig kontakt med dem. Jeg vokste opp med besteforeldrene mine. Siden jeg var 14 år, bodde jeg alene. Nå, når jeg hadde fått nok av dette ensomme livet, skjer dette. Folk jeg forteller dette til, enten skjønner de det ikke, eller så tror de det ikke. For slike ting skjer jo ikke i vårt land. Vel, det skjer. Både kona og jeg er helt utkjørt på grunn av alt dette.

Jeg skrev dette i håp om at du kan hjelpe meg, men ikke bare for meg, men for alle dem som havner i en slik situasjon, og jeg kjenner flere av dem. Poenget er at når folk til slutt får innvilget familiegjenforening, vil de bare glemme det så fort som mulig. Og nordmenn har ikke peiling på alt dette, eller later de som om de ikke har peiling?

Håper på at du vil lese dette brevet og gjøre noe slik at Norge blir et bedre land for alle, ikke bare for de utvalgte.

Vennlig hilsen

Bekim Sejranovic

«å stange hodet mot veggen»

– innspill fra publikum

Verdikommisjonens sekretariat har mottatt svært mange innspill fra publikum – i form av telefon, brev, elektronisk post, telefaks og direkte oppmøte. Vi i sekretariatet (og med «vi» i denne teksten menes primært Verdikommisjonens sekretariat) har naturligvis forsøkt å besvare alle henvendelser så godt vi har kunnet.

Denne kommunikasjonen alene har medført et omfattende arbeid for et lite sekretariat. Vi har vært en krisetelefon for mange mennesker i akutt nød. Vi har vært rådgivere for mennesker som følte maktesløshet overfor ulike sider av samfunnsutviklingen eller samfunnsmaskineriet. Vi har vært samtalepartnere for mennesker med gode ideer – og med et ønske om å sette disse ut i livet. Vi har ført dialog med mennesker som opplever at det hefter sterke etiske utfordringer ved samfunnsutviklingen, og mennesker som har ønsket at Verdikommisjonen skulle ta opp nettopp deres perspektiv. Vi har formidlet store mengder henvendelser fra organisasjoner, grupper og enkeltmennesker som har ønsket å få medlemmer av kommisjonen i tale – i form av foredrag, debatter, dialog, og innspill. Vi har også mottatt henvendelser fra organisasjoner som har ønsket at vi skulle kjempe for deres sak, ofte svært velbegrunnede saker. Og vi har mottatt henvendelser fra journalister som ønsket ytringer fra kommisjonens medlemmer i forbindelse med kontroversielle saker i media.

Den typen henvendelser som kanskje har vært særlig inspirerende for oss i sekretariatet, er innspill fra barn og ungdom på skoler, med både tegninger og tanker om verdier, og fra studenter som har ønsket å diskutere oppgaver i etikk med oss.

Høye forventninger

Forventningene til kommisjonens rolle har vært svært mangesidige, og svært høye. Noen ville at kommisjonen skulle gripe inn i saker hvor sivilombudsmannen ikke ga dem medhold. Andre ville at den skulle gå inn i saker hvor Høyesterett allerede hadde avsagt dom. Mange ville at den skulle hjelpe dem med å få offentlig oppmerksomhet om deres sak, etter at media hadde avvist dem. Andre igjen ville at kommisjonen skulle gå inn i aksjonistens rolle og være en forlenget arm for deres egen organisasjons bestrebelser. Men det var også mange som spilte inn problemstillinger som de håpet at kommisjonen tok opp til debatt innad. Disse siste var naturlig nok de som best var i samsvar med den typen virksomhet man med rimelighet kunne forvente av kommisjonen.

En side ved alle disse henvendelsene som det bør dveles litt ved, er møtet med mennesker som føler at de lider sviende nederlag i møtet med «systemet». Det kan dreie seg om rettsapparatet, psykiatriske behandlingsinstitusjoner, kommunal og statlig forvaltning, UDI, oppvekstmiljø, hospitsjer, media, m.v. Noe av dette har vi allerede berørt i Midtveisrapporten (ss. 119 – 124), så vi skal ikke gjenta det som ble sagt der.

Rettsaker og rettsstat

Flere av henvendelsene sekretariatet har fått, er av en slik art at dereiser spørsmålet om vår rettsstat er med på å bidra til utviklingen av «forskjells-Norge». En del advokatsalærer er så høye at ingen med normal inntekt har råd til å betale for en rettsak. Heller ikke vil noen med normal inntekt ha tilgang til fri rettshjelp. De menneskene som til tross for dette blir dratt inn i rettsaker hvor de må betale saksomkostninger, kan bli gjeldsofre i lang tid etterpå. Dette utgangspunktet gir mennesker med høy inntekt og formue, samt bedrifter og organisasjoner med solid økonomi, et meget sterkt juridisk overtak i situasjoner der de kommer i konflikt med enkeltmennesker. Bare trusselen om rettsak vil ofte kunne være nok til at vanlige mennesker viker tilbake for å kreve sin rett. Den velstående kan bruke en slik makt både gjennom å true med rettsak, ved å hale ut sakens varighet, og i forhold til sakens utfall, fordi de har råd til de beste advokatene. Bare de mest kompromissløse personene vil kunne stå imot, og da med den konsekvens at de ofte står tilbake økonomisk ruinert.

En annen type henvendelser sekretariatet har hatt mange av, gjelder ulike sider ved skilsmisssaker, særlig foreldres samværsrett med sine barn og til dels ektefellers manglende innbetaling av barnebidrag. De henvendelsene vi har fått om samværsrett, illustrerer mentale tragedier av svært dramatisk omfang. En fullstendig ødelagt tilværelse, med høy risiko for selvmord, preger mange av dem som er ofre for til dels utspekulert sabotering av samværsrett. Dette rammer – i tillegg til barna! – oftest enslige menn og mannens foreldre (som jo er besteforeldre til de barna det gjelder). Barnebidragssakene er også i mange tilfeller dramatiske, ikke minst når faren saboterer sine betalingsforpliktelser, med den konsekvens at moren og barna lider materiell nød og det offentlige sosial- og trygdesystemer får økte utbetalinger. Felles for svikten i samværsretten og i bidragssakene er at det offentlige ikke følger opp sitt ansvar for at offentlige beslutninger f.eks. om rett til samvær og plikt til barnebidrag etterleveres av partene.

En slik svikt har alvorlige konsekvenser. Dersom publikum ikke stoler på at det offentlige beslutninger om hva publikum har plikt og rett til blir fulgt opp, vil det undergrave borgernes tillit til fellesskapet og bidra til at folk forsøker å ordne opp på egen hånd. En annen type eksempel på dette gjelder kriminalsaker, hvor vitner er redde for at de ikke skal få den beskyttelsen de er blitt lovet. Dette er mennesker som setter sitt liv og sin families liv på spill, i bytte mot et løfte om beskyttelse fra politiet. Når politiet ikke følger opp sitt ansvar, får det øyeblikkelig dramatiske konsekvenser for vitnet. På lengre

sikt undergraver det rettsvesenets mulighet til å treffe rettferdige beslutninger, noe som i neste omgang vil svekke rettsstatens autoritet.

Gjeld og gjeldsofre

Store problemer knytter seg også til saker som involverer gjeld og gjeldsofre. Når en person pådrar seg gjeld, er det naturligvis et ansvar og en risiko som personen selv pådrar seg – på de premisser som lånekontrakten presiserer. Det ligger imidlertid også et moralsk ansvar hos långiver, dersom situasjonen tilsier at låntaker pådrar seg en urimelig stor risiko for ikke å kunne betjene lånet. I tillegg vil det kunne oppstå situasjoner som verken låntaker eller långiver kunne forutse, og hvor maktforholdet mellom dem kan bli vesentlig forrykket i långivers favør. I en krisesituasjon vil ufleksible kreditorer og ufleksible myndigheter raskt kunne omskape en låntakers situasjon: fra å være en vanlig person med egen bolig og normalt god levestandard for seg og sin familie, til å bli en psykisk nedbrutt sosialklient med en familie i oppløsning. Foruten de menneskelige sidene ved dette, som jo er hovedsaken, så sitter samfunnet igjen med vesentlige sosial- og trygdekostnader som skal dekkes for lang tid fremover i mange tilfeller. Kunne det ha vært unngått? Ofte vil fleksibilitet fra kreditorer og myndigheter være det som utgjør forskjellen. Da kan en unngå at verdifulle eiendeler blir solgt til spottpris på ugunstige tidspunkter. Slike tvangssalg kan ruinere vanlige låntakere som er kommet i krise. Hvis samfunnets mer bevisste konkursryttere fikk samme strenge oppfølging fra samfunnets side som enkeltmennesker får av private og offentlige kreditorer, ville vesentlig større ressurser vært spart for samfunnet og kreditorene.

Rusmisbruk og rusfrihet

Sekretariatet har også fått henvendelser om rusmisbrukeresom forsøker å kjempe seg ut av sin avhengighet, som har fått behandling og vært rusfrie en periode, og deretter gitt plass på hospits hvor rusmisbruk er utbredt. De som arbeider i omsorgen for rusmisbrukere kommer ofte overfor slike saker og kjenner prosessen og frustrasjonen godt. Hele behandlingsinnsatsen er forgjeves hvis rusmisbrukeren ikke kan gis innpass i et rusfritt miljø etterpå. Rent behandlingsmessig blir det en halvgjort jobb, uten varige virkninger – i praksis bortkastede penger. Det finnes mange andre eksempler på mennesker som i behandlingen av sitt problem blir «kasteballer» mellom flere etater, eller sågar mellom flere profesjoner innenfor samme etat. Psykisk utviklingshemmede barn som blir kasteball mellom etater, langtidssykemeldte som ikke får oppfølging og blir uføretrygdete i stedet for arbeidsaktive, er andre eksempler.

Dette illustrerer et fenomen som kan gjenfinnes i mange ulike sammenhenger i offentlig tjenesteyting. Løsningen av et problem eller behandlingen av en sak er oppdelt i flere deler, som behandles av ulike offentlige instanser. Mens individet opplever sitt problem eller sin sak som et helhetlig spørsmål som krever en helhetlig løsning, vil den enkelte offentlige etat vanligvis bare føle ansvar for sin forvaltningsmessige del av problemet – en begrenset del av problemet. Løsningen av individets problem er dermed priggitt samarbeidsforholdene mellom de lokale offentlige etatene som «eier» de ulike bitene av problemet. Institusjonene i sosial- og velferdspolitikken er godt kjent med denne store utfordringen i velferdsstatens behandling av enkeltmennesket. Institusjonene i helsevesenet, trygdekontorene, arbeidsmarkedsetaten og sosialkontorene lever med disse utfordringene daglig. Det drives mye forsøksvirksomhet mellom etatene for å få til mer helhetlig behandling av publikums behov, men det synes å være langt igjen til individet blir behandlet som et helt individ som har følelser og behov for tilpassede løsninger.

Den enkeltes behov

En tilpasning til den enkeltes spesielle behov fremstår fortsatt som en av velferdsstatens største utfordringer. Utfordringen til de overordnede, sentrale etatene er at de gir de desentraliserte, lokale etatene fleksibilitet og handlingsrom. Dette innebærer at de sentrale ledd og de sentrale sjefene må være villige til å gi fra seg makt og være mindre opptatt av detaljstyring. Utfordringen til de lokale etatene er at de må bli mindre opptatt av revir-tenkning og mer opptatt av løsningsorientert samarbeid på tvers av etatsgrenser og på tvers av statlige og kommunale skillelinjer. Denne typen samarbeid er krevende, men det er neppe noen vei utenom hvis vi skal oppnå at individet føler det får en reell behandling av *sin* situasjon.

Kommunikasjon

Sekretariatet har fått svært mange brev og telefonhenvendelser fra mennesker som ikke forstår de beslutningene som er gjort om deres sak. Dette gjelder den offentlige forvaltnings evne til å kommunisere. Særlig ser det ut til at forvaltningens forhold til eldre mennesker blir for rask, «effektiv» og summarisk. Et eldre menneske som mister sin eiendom, og som gjennom hele ekspropriasjonsprosessen føler at storsamfunnet bare overser det, blir sittende igjen med en sterk følelse av bitterhet. Selv om samfunnet skulle ha en veldig god begrunnelse for ekspropriasjonen, så hjelper det lite hvis den eldre ikke får begrunnelsen skikkelig forklart. Direkte kommunikasjon, ansikt til ansikt, ville i mange tilfeller kanskje ha endret hele opplevelsen – fra å føle seg som en unyttig samfunnsbyrde til å føle seg som et menneske med de samme rettigheter som andre.

Betydningen av medmenneskelig kommunikasjon i det offentlige tjenesteyting fremstår med særlig tydelighet i forholdet til psykiatriske pasienter. «Effektiv» og knapp tidsbruk i kommunikasjonen med dem tjener mot sin hensikt. En kommunikasjonsform som klart og tydelig signaliserer at du ikke betyr

noe, at du ikke er viktig, er sannsynligvis verre enn ingen kommunikasjon i det hele tatt. Psykiatriske pasienter som blir «behandlet», uten at de føler at de er blitt fortalt hva deres problem er, opplever en sterk frustrasjon og maktesløshet. Institusjonell arroganse eller «effektivitet» er så vel særdeles ineffektivt som svært skadelig overfor mennesker som har vanskelig for å hevde seg eller følge med i «den rivende utvikling».

Stat og kommune

Eksempler på henvendelser fra folk som ikke får de tjenestene som loven gir dem rett til, har også stor prinsipiell betydning. De illustrerer et grunnleggende problem ved vårt styringssystem. Svært mye av undervisnings- og omsorgssektoren i den norske velferdsstaten drives av kommunene, og den er avhengig av de kommunale budsjettene størrelse. Samtidig er det Stortinget og Regjeringen som fastsetter rettighetene og standardkravene til de ytelsene kommunene skal gi borgerne. De rettighetene og kravene som Stortinget og Regjeringen fastsetter, er ofte kommet som et resultat av valgkampens hete eller fagfolkernes idealkrav. Kommunenes budsjetter, derimot, blir til gjennom kompromisser mellom mange hensyn som skal tas når statsbudsjettet sys sammen.

Tilskuddene fra staten til kommunene rekker ikke til å fylle alle løftene og idealene som Stortinget og Regjeringen har gitt. Resultatet blir brutte løfter overfor borgerne og skjerpede krav fra staten om økt effektivisering i kommunene, mens den egentlige årsaken til problemene er en grunnleggende systemsvikt der Stortinget og Regjeringen ikke fullt ut tar konsekvensene av sine beslutninger.

Henvendelser fra organisasjoner

Plassen tillater dessverre ikke å gå ytterligere inn i alle de konkrete sakene vi har fått henvendelser om. I tillegg til de enkelte eksemplene, har det som nevnt i Midtveisrapporten kommet mange henvendelser fra organisasjoner og grupper som representerer mennesker som i en eller annen forstand ikke føler at samfunnet «ser» eller «hører» dem. Organisasjoner som støtter psykiatriske pasienter, organisasjoner for funksjonshemmede og tapernes organisasjon er viktige eksempler.

Som det allerede ble pekt på i Midtveisrapporten, er det mest slående fellestrekket ved alle disse svært ulike eksemplene representert ved samfunnets manglende evne til å lytte og til å vise innlevelse. Når beslutningene er tatt, får ikke folk noen god forklaring på hvorfor beslutningene ble som de ble. Mangelen gjelder oss som individer, men den synes enda mer å gjelde rettsstatens og velferdsstatens institusjoner. Svært mange har en følelse av frustrasjon og maktesløshet fordi de opplever at beslutninger som gjelder dem, blir tatt uten at deres versjon av saken blir lyttet til og oppfattet. Derfor synes det riktig å konkludere slik: *Det institusjonelle Norge tar ikke sin kommunikasjonsoppgave alvorlig nok. Det institusjonelle Norge mangler evne til å vise innlevelse.* Heri ligger en stor og viktig utfordring av verdimeessig art!

verdikabareten

Verdikommisjonen har åpnet for og inspirert til mange typer innspill og utspill, ikke minst kunstneriske. Kunst appellerer jo til både følelser og intellekt og møter «det hele mennesket» på en annen måte enn tørre fakta. Verdikommisjonen og Norge 2000 har etter initiativ fra forfatteren Sidsel Mørck og scenografen og instruktøren Einar Dahl vært med på et prosjekt der man har brukt scenen for å belyse viktige verdispørsmål i vår tid.

Sidsel Mørck og Einar Dahl har sammen med forfattere, skuespillere og musikere utviklet kabareten ved hjelp av nye tekster og nykomponert musikk. Mørck og Dahl har naturligvis hatt full kunstnerisk frihet til å skape kabareten slik de ønsket den, i samarbeid med de andre kunstnerne. Verdikommisjonen og Norge 2000 har bistått med administrative og finansielle ressurser. Vi har i fellesskap ønsket å tilby skoleelever besøk av en kabaret med skapende og utøvende kunstnere for å fremme Verdikommisjonens intensjoner: «...bidra til en etisk verdimesig bevisstgjøring ... identifisere verdier som samler bred oppslutning ... fremme refleksjon og samtale om etiske hverdagsspørsmål ... samt bidra til en ansvarsmobilisering i samfunnet.»

En «utrendy» kabaret

Kabareten har tittelen «Nå er'e alvor» og er en utrendy kabaret om verdier som appellerer til både følelser og intellekt, og som ønsker å stimulere til debatt. Kabareten består av dikt, sanger, sketsjer, monologer og aforismer. Her er både humor og alvor, både nyskrevne tekster av 12 nålevende forfattere og enkelte klassikere. Kabareten er laget for fire skuespillere, to menn og to kvinner, og tre musikere. Musikken er nykomponert av Nationaltheatrets musikalske leder Per Chr. Revholt. Kulisser og kostymer er enkle for å fungere på forskjellige scener. Programmet for kabareten viser stor spennvidde og fantasi. Den består av i alt 29 innslag.

Kabareten har vært spilt for skoleelever på Østlandsområdet i nærheten av Oslo og for elever i Aust-Agder og Rogaland. Videre har den vært spilt en uke på Chateau Neuf i Oslo. Planlagte besøk i Trøndelag og i Nord-Norge måtte skrinlegges på grunn av sterke budsjettreduksjoner i Norge 2000.

Kulturbudsjettene i kommunene er så ribbet at flere kommuner som ønsket å få besøk av kabareten, har måttet resignere på grunn av sviktende økonomi.

Det Nyes verdiundersøkelse

Svar og vinn: Hva er viktig for deg? var spørsmålet ungdomsbladet Det Nye stilte sine lesere i julinummeret 1998. Det Nye har nesten 400.000 lesere hver måned, de fleste jenter mellom 18 og 25, men også en del som er yngre og eldre enn det. I undersøkelsen, som var et samarbeid mellom Verdikommisjonen og månedsbladet – ledet av sjefredaktør og rådsmedlem Kristin Ma Berg – ble leserne spurt om å svare på en del spørsmål angående sine verdier. Spørsmålene dekket et vidt spekter av verditemaer:

- Hvilke egenskaper og interesser som verdsettes, så som skjønnhet, kunnskap og utdanning, rikdom, moter, reisevirksomhet osv.
- Personlig moral, så som holdninger til trikkesniking, skattesnyteri, skulk, osv.
- Om narkotikabruk er akseptabelt.
- Betydningen av venner og familie.
- Verdipåvirkning: Er det venner, medier, foreldre eller besteforeldre som er den viktigste kilden til de unges verdier?
- Vold og påvirkningskanaler for voldsbruk.
- Religion, innvandring, politikk, og om opprettelsen av en verdikommisjon.

Over 4600 lesere besvarte spørsmålene, og resultatet av undersøkelsen ble presentert i oktobernummeret 1998. Vi understreker at svarmassen ikke nødvendigvis utgjør et representativt utvalg for aldersgruppen. Her er noen generelle tendenser i svarene:

- Klær er viktig, men enda viktigere er det å være slank. Her går det riktignok et aldersskille: De yngste er mer opptatt av utseendet, de eldre av helsen. Penger, derimot, er ikke så viktig for Det Nyes lesere – både kunnskap, helse og «fin» kropp er viktigere enn penger. Kjærlighet og familie har svært høy prioritet for nesten alle – 80% svarer at dette er viktig – og her er det liten forskjell på aldersgrupper og demografiske forhold. Kunnskap og utdanning scorer svært høyt. Reising er også viktig, så vel som fritid med fest og moro.
- Svært mange finner det akseptabelt både å skulke jobben, stjele med seg et hotellhåndkle og snike på trikken. Her er det riktignok aldersforskjeller: Lovlydigheten er høyere for de øvre aldersgruppene, og hvilke overtredelser man anser som akseptable, endrer seg. De eldste er for eksempel mindre tilbøyelige til å godta trikkesniking enn de yngre, men mer tilbøyelige til å godta skattesnusk.
- Svarene viser i hovedsak en sterk avstandtagen til narkotikabruk – over 90 % sier nei til sterkere stoffer som ecstasy, kokain og amfetamin.
- Familie og venner er svært viktig. Det å være en person andre har tillit til, er viktig for 99% av svarmassen.
- Vold er en tydelig verdiutfordring – svært mange har vært utsatt for vold eller er redde for vold. Hele 38% av de som er separerte og skilte, har vært utsatt for vold. Og årsakene til vold mener de i hovedsak er rusmisbruk, påvirkning fra voldsfilm, lett tilgang på våpen og dårlig oppdragelse – ikke arbeidsledighet, kjedsomhet og dårlige relasjoner.
- Mange har et åpent forhold til kristendommen – langt flere enn de 23 % som sier de tror på Bibelens budskap. Svært mange – halvparten – er åpne for healing og astrologi. 27% synes det er fint at muslimer tar med sin religion til Norge, like mange synes det er negativt, mens resten ikke har noen mening om dette. Politikk er det liten interesse for, og bare 1% mener politikerne er opptatt av saker som angår unge. En av fem er positive til opprettelsen av Verdikommisjonen, mens de fleste mener den vil prate mye og utrette lite, og har vanskelig for å forstå hva den skal gjøre.

novellekonkurransen «Sofies verden»

Høsten 2000 gikk TV-serien «Sofies verden» på NRK1, basert på filmen fra året før og Jostein Gaarders bok av samme navn. I den anledning inviterte Verdikommisjonen, i samarbeid med NRK Drama og Aschehoug forlag, til en novellekonkurranse for alle landets tiendeklassinger. Verdikommisjonens motivasjon for å delta i dette prosjektet var ønsket om å bidra til å bevisstgjøre ungdom på filosofiske, eksistensielle problemstillinger og gi dem en anledning til å vise kreativitet og bruke fantasien i refleksjon over livet og tilværelsens mening.

Oppgaven tenåringene fikk, var den følgende:

«Vi lurer på hvordan du forestiller deg at det går med Sofie og alle vennene hennes etter at fortellingen er slutt. Eksisterer hun, eller eksisterer hun ikke? Hva gjør hun nå? Hva tenker hun? Fortsett historien slik du syns at den bør være. Bruk fantasien, og filosofér!»

Innleveringsfristen for novellene var 20. desember 2000. Juryen bestod av redaktør Irja Thorenfeldt i Aschehoug, prosjektleder Anne Birte Brunvold Tørstad i NRK Drama og Lene Bomann-Larsen, filosof i Verdikommisjonens sekretariat. Konkurransen ble vunnet av Merethe H. Henne. Vinnerbidraget er publisert på Internett: www.nrk.no.

10. Analyse og kunnskapsutvikling

verdinettet

– eit nettverk for forskning om verdispørsmål og livskvalitet

Verdikommisjonen skreiv i juni 1998 likelydande brev til Noregs forskingsråd og til Kyrkje-, Utdannings- og Forskingsdepartementet der vi oppmoda om at det vart oppretta eit fleirfagleg forskingsprogram om temaet verdispørsmål og livskvalitet.

I mandatet til Verdikommisjonen står det blant anna at «Verdikommisjonen skal bidra til kunnskap om den verdimeessige utvikling i vår samtidskultur, herunder de institusjonskulturer vi er en del av og våre individuelle verdiopfatninger». Verdikommisjonen har ikkje hatt kapasitet og kompetanse på eiga hand til å gjennomføre den delen av mandatet som gjeld kunnskapsproduksjon. Til dette trong vi hjelp frå forskarsamfunnet, og ein slik innsats kunne best koordinerast av Noregs forskingsråd.

På statsbudsjettet for 1999 vart det løyvd 2 mill. kroner som ei følgje av dette initiativet, og Forskingsrådet etablerte ei uavhengig styringsgruppe på fire medlemmar i mars 1999. Programmet er treårig (1999-2001) og fekk namnet Verdinettet. Formålet er å finne fram til relevante fagmiljø og etablere eit nettverk av forskarar som arbeider med verdier, etiske dilemma og spørsmål om livskvalitet.

Fem temaområde

Det vart lyst ut midlar innan følgjande fem temaområde: grunnleggjande verdispørsmål, livskvalitet, helse og meistring, religion og livssyn, marknad og internasjonal rettferd. Hovudvekta av arbeidet skulle leggjast på å syntetisere og formidle til ålmenta den forskinga som alt var i gang. Verdinettet ønska å hauste der andre har sådd. Ikkje minst Etikkprogrammet i Noregs forskingsråd har mye å by på som enno er lite kjent for eit breitt publikum. Det er også gitt støtte til utviklingsarbeid i institusjonar eller bedrifter.

Verdinettet har arrangert ei rekkje seminar og konferansar, i all hovudsak gjennom dei prosjekta som har fått tildelt midlar. Det er og gitt støtte til utvikling av undervisningsopplegg og utviklingsarbeid i institusjonar eller bedrifter. Hausten 2000 arrangerte Verdinettet til dømes to dagseminar om formidling og skriving/publisering innan verdiforskning. Her var tanken å heve nivået og auke breidda i publiseringa frå den rike norske verdiforskinga som Verdinettet har synleggjort.

Verdinettet fekk inn over 50 søknader i 1999 og 135 søknader i 2000. Av desse fekk 18 søknader støtte i 1999 og 20 i 2000. Dei som har fått støtte, er namngjetne forskarar som tilhøyrrer ei lang rad fagområde, slik som etikk, teologi, ulike samfunnsfag og helsefag.

Verdinettets styringsgruppe har bestått av

- Raino Malnes, Universitetet i Oslo, leiar
- Ulla Schmidt, Etikkprogrammet
- Hanna Marit Jahr, KUF
- Reidar Almås, NTNU/Verdikommisjonen

Pia Axell har vore koordinator i deltidstilling.

Nærare informasjon finnast på heimsida til Verdinettet:

<http://program.forskningsradet.no/verdinett/>

Verdinettet har fått 260 søknader og har til no (pr. desember 2000) gitt støtte til 40 prosjekt.

Prosjekt som har fått støtte frå Verdinettet

1: **Etikk for skoleledere.** Bergem, Trygve, professor, Norsk Lærerakademi i Bergen

2: **Journalistikk og verdier** (prosjekt 1: TV-programmer, prosjekt 2: Interaktiv presentasjon på Internett). Eide, Tom, programleder, Norges Forskningsråds Etikkprogram

3: **Etikk, politikk og logikk. En systematisk innføring i grunnleggende etisk-politisk tenkning og i vitenskapelig argumentasjonsteori.** Materstvedt, Lars Johan, postdoktorstipendiat, Medisinsk fakultet, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet

4: **Offentlig verdidebatt i et pluralistisk samfunn (Pluralism and public reason).** Johannessen, Kai Ingolf, forskningsleder, Forskningsavdelingen, Diakonhjemmets høgskolesenter

5: **Verdiutviklingen i Norge.** Hellevik, Ottar, professor, Institutt for statsvitenskap, Universitetet i Oslo

6: **Filosofisk poliklinikk,** Schei, Edvin, førsteamanuensis, Seksjon for allmenmedisin, Universitetet i Bergen

7: **Livskvalitetsforskning - oppdatering av rapport fra 1988.** Næss, Siri , forsker, Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring (NOVA)

8: **Helsepolitikk og fordeling av livskvalitet.** Paulsen, Jens Erik , doktorgradstipendiat, Det historisk-filosofiske fakultet, Universitetet i Oslo

9: **Når noen er likere enn andre.** Føllesdal, Andreas , førsteamanuensis, Filosofisk institutt, Universitetet i Oslo

10: **Muslimske minoriteters rettigheter i fengsler og Forsvaret.** Furseth, Inger, forsker 2, Stiftelsen kirkeforskning

11: **Når folkereligjøsiteten blir nyreligiøs.** Botvar, Pål Ketil , førsteamanuensis, Forskningsavdelingen, Diakonhjemmets høyskolesenter

12: **Transnasjonale selskapers ansvar for menneskerettigheter (artikkel).** Eide, Asbjørn, seniorforsker, Institutt for menneskerettigheter, Universitetet i Oslo

13: **Utvikle et verdinett for forskere og aktører i virksomheter med fokus på marked og verdier.** Høivik, Heidi von Weltzien, førsteamanuensis, Handelshøyskolen BI i Sandvika

14: **Global rettferdighet – bok/workshop.** Føllesdal, Andreas, førsteamanuensis, Filosofisk institutt, Universitetet i Oslo

15: **Ethics in negotiations.** Reichberg, Gregory, seniorforsker, Institutt for Fredsforskning (PRIO)

16: **1. Etikdens status ved overgangen til et nytt årtusen. 2. Hva er det gode liv? Etske idealer i et pluralistisk samfunn.** Heiene, Gunnar H., professor, Det teologiske menighetsfakultet

17: **Hva er verdier og hva er kvalitet med hensyn til verdier i næringslivet?** Solheim, Arve seniorkonsulent, Scandinavian Leadership AS

18: **Livsfortellinger og etikk. Tilrettelegging av materiale fra norsk livshistorieforskning med tanke på undervisning i etikk.** Heiene, Gunnar H., professor, Det teologiske menighetsfakultet

19: **Forskerkurs i profesjonsetikk.** Eide, Tom, programleder, Norges Forskningsråds Etikkprogram

20: **Verdiforskning i ulike fagtradisjoner.** Johannessen, Kai Ingolf , forskningsleder, Diakonhjemmets høyskolesenter

21: **Allmenmoral og kirkeverdier. Arbeidsseminar for (verdi)forskere og biskoper.** Winsnes, Ole Gunnar, forskningsleder, Stiftelsen kirkeforskning

22: **Utarbeidelse av diskusjonsnotat om verdispørsmål og fordelingsproblematikk i samferdselssektoren.** Langmyhr, Tore, forsker, SINTEF Bygg og miljøteknikk

23: **Kommunikasjon og etikk.** Eide, Tom, programleder, Norges Forskningsråds Etikkprogram

24: **Ansvarlige virksomheter: Hvordan utvikle miljøvennlige bedriftskulturer?** Dahl, Thomas, forsker, SINTEF Teknologiledelse, Institutt for industriell miljøforskning (IFIM)

25: **Winners and Losers in the Context of Global Change.** O'Brien, Karen Linda, forsker, CICERO Senter for klimaforskning

26: **«Det gode liv; Livskvalitet, helse og fungeringsevne».** Monsen, Nina Karin, forfatter og filosof

27: **Antologi om bærekraftig utvikling som lokalpolitisk etisk utfordring.** Aall, Carlo, forsker 2, Vestlandsforskning

28: **Etske investeringer.** Gulbrandsen, Trygve, Forsker, Samfunnsforskning,

29: **Etikk- og filosofikurs for lærere i barne og ungdomsskolen.** Rørstadbotten, Gro, lærer, Filosofisk institutt, Universitetet i Bergen

30: **Ungdommens utvikling av verdibevisthet – et kritisk tema på vegen mot voksenrollen.** Solberg, Oskar, førsteamanuensis, Samfunnsvitenskap og teknologiledelse, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet

- 31: **Ungdomskulturer og verdier.** Bringedal, Berit, forskningsleder, Vestlandsforskning
- 32: **Lokal rettferdighet – syntetiserende fremstilling.** Engelstad, Fredrik, instituttleder, Institutt for Samfunnsforskning (ISF)
- 33: **Klimapolitikk, usikkerhet og etiske verdier.** Hovi, Jon, forsker, CICERO Senter for klimaforskning
- 34: **Legitim vold? En scenisk dokumentarkonsert.** Kolbenstvedt, Marius, Norges Forskningsråds Etikkprogram
- 35: **Økonomistudenters vilje og evne til moralsk refleksjon.** Brinkmann, Johannes, førsteamanuensis, Handelshøyskolen BI i Sandvika
- 36: **Kjøttproduksjon, dyrevern og kollektiv moral.** Lien, Marianne, førsteamanuensis, Statens institutt for forbruksforskning
- 37: **Oppfølgingsworkshop for verdier i fiskeriene.** Kaiser, Matthias, professor, De nasjonale forskningsetiske komiteer (NEM, NENT og NESH)
- 38: **Næringslivets kontaktforum for verdispørsmål for forskere og aktører i private og offentlige bedrifter.** Høivik, Heidi von Weltzien førsteamanuensis, Handelshøyskolen BI i Sandvika
- 39: **Kan vi unngå en uønsket verdiutvikling?** Brox, Ottar, seniorforsker, Norsk institutt for by- og regionforskning
- 40: **Arbeid eller inntekt - et verdivalg i fordelingspolitikken.** Kildal, Nanna, førsteamanuensis, Høgskolen i Bergen, Avdeling for helse og sosialfag

på vei mot det gode samfunn? Prosjektet «Verdilandskapet i Norge»

Formålet med dette prosjektet har vært å gi et bilde av hva slags samfunnsutvikling nordmenn anser som ønskelig, og hva som kjennetegner den faktiske utviklingen på viktige samfunnsområder. Basis for analysene er hovedsakelig foreliggende data fra en rekke undersøkelser i Statistisk Sentralbyrå (SSB) og MMIs verdiundersøkelse Norsk Monitor. Det er hensikten å presentere resultatene samlet i en bok med tittelen *På vei mot det gode samfunn?* i løpet av 2001, i tillegg til det som til nå har vært lagt frem i ulike publikasjoner (se publikasjonslisten).

For Verdikommisjonen har ønsket vært å bidra til at det i Norge bygges opp helhetlig og sammenhengende informasjon om de forhold som nordmenn anser som viktige i byggingen av et godt samfunn – med dette menes de viktigste kjennetegn som beskriver det gode samfunn, slik vi som bor i Norge ser det. Et helhetlig grep på utviklingen av slik informasjon vil kunne gi samfunnets ulike aktører et nytt utgangspunkt i den politiske debatten og i analysen av samfunnsutviklingen. Dette nye ståstedet vil kunne bli et alternativ og supplement til hva som etter Verdikommisjonens vurdering er en økonomifisert samfunnsanalyse og samfunnsdebatt.

Hva er blitt bedre – hva er blitt verre?

På det første råds møtet i Verdikommisjonen i mars 1998 holdt Anders Barstad fra Statistisk sentralbyrå (SSB) et innlegg der han stilte spørsmålet om hva som er blitt bedre og hva som er blitt verre, når en ser på utviklingen i Norge siste 100 år, og han besvarte det ved hjelp av tidsserier fra SSBs rikholdige datamateriale. Dette er publisert i Verdikommisjonens publikasjon *Samfunnet og dets verdier. Perspektiver fra Verdikommisjonens råds møte 1998*.

Ottar Hellevik, Verdikommisjonens råd, Universitetet i Oslo og MMI, brukte materiale fra MMIs verdiundersøkelse Norsk Monitor til å belyse endringer i nordmenns verdioppfatninger siden 1985. Dette er publisert i den samme publikasjonen fra råds møtet i mars 1998. På møtet ga rådsmedlemmer uttrykk for verdien av slik dokumentasjon av faktiske utviklingstrekk som grunnlag for diskusjonen om hva slags samfunn vi ønsker oss, hvorvidt utviklingen går i retning av et slikt samfunn, og hva som kan gjøres for å motvirke eventuelle negative utviklingstendenser.

Etter en henvendelse fra SSB ga Verdikommisjonen SSB en bevilgning til et forprosjekt med arbeidstittelen «Det norske verdilandskapet» for å utrede hva slags materiale som kunne brukes i en slik analyse av utviklingstendenser. Fra Verdikommisjonen deltok Ottar Hellevik i arbeidet. Forprosjektet er publisert i en egen rapport, utarbeidet av Anders Barstad: *På vei mot det gode samfunn? Om opplegget for en publikasjon som beskriver verdilandskapet i Norge (notat 99/23 fra Statistisk Sentralbyrå)*.

Resultatene fra forprosjektet ble drøftet i februar 1999 med en rekke representanter fra andre forskningsmiljøer som arbeider med relevante spørsmål. Reaksjonen på forprosjektet var overveiende positiv, men det ble også fremmet en rekke forslag til forbedringer og supplerende synsvinkler. Blant annet ble betydningen av en utfordrende helhetsvurdering understreket, og at prosjektet måtte kunne ut i noe mer enn en nyttig faktakatalog.

En del av den aktuelle forskningen ble publisert i et hefte av *Samfunnsspeilet* (1999, nr. 4), blant annet med artikler om fellesskapsverdiens stilling (Martinussen), hva nordmenn mener de trenger for å leve et godt liv (Barstad), hva som påvirker vår lykkefølelse (Hellevik), utviklingen i familiemønstre og samlivsformer (Noack, Hauge), tidsbruk og tidsprioriteringer (Kitterød), holdninger og adferd når det gjelder miljøet (Hellevik og Høie), synet på abort og dødshjelp (Hviid Nielsen) og nordmenns friluftsliv (Vaage).

Rapporten: På vei mot det gode samfunn?

Med utgangspunkt i forprosjektet om Verdilandskapet i Norge ble det utført et utdypende arbeid som bidrag til Finansdepartementets arbeid med Langtidsprogrammet for 2002-2005. En foreløpig presentasjon av resultater av dette arbeidet har vært gjort for statssekretærutvalget og andre som har vært involvert i arbeidet med det kommende langtidsprogrammet.

Den endelige rapporten av dette arbeidet har fått tittelen: *På vei mot det gode samfunn? Utredning til Finansdepartementet i forbindelse med arbeidet med nytt Langtidsprogram, 2002-2005* (Oslo: SSB, 362 sider). Den ble levert til Finansdepartementet i september 2000. Ønsket er å lage en bok med en popularisert versjon som kan nå et større publikum i løpet av 2001.

I rapporten inngår i alt 9 kapitler. I innledningskapitlet gjøres det et forsøk på å avgrense begrepet om det gode samfunn. Listen over foreslåtte kjennetegn ved det gode samfunn består av syv verdier eller samfunnsdyder:

- 1: Det gode liv: Frihet, selvrealisering, mestring og opplevelse
- 2: Fellesskap og solidaritet
- 3: Demokrati
- 4: Likhet, likestilling og rettferdighet
- 5: Mangfold, respekt og toleranse
- 6: Naturvern og økologisk balanse
- 7: Internasjonal solidaritet

Ideen om likeverd, slik den blant annet er fremstilt i den første artikkelen i FNs menneskerettighetserklæring, utgjør en kjerne i de fleste av disse verdiene. På bakgrunn av en kortfattet drøfting av innholdet i samfunnsdydene, og ulike måter å forstå dem på, presenteres empiriske analyser av utvalgte sider ved samfunnsutviklingen. Fremfor alt er det ressursene for å realisere et godt liv som står i fokus: Det er egne kapitler om tidsbruk og fritid, betydningen av vår helsetilstand, sosiale fellesskap, fattigdom og materielle goder. I ett av kapitlene beskrives også befolkningens syn på samfunnsutviklingen og deres ønsker om det gode liv, på grunnlag av materialet fra Norsk Monitor. Likhetsverdien belyses i nesten alle kapitler. Ett kapittel tar for seg inntekt og levekår for grupper som har stått særlig sentralt i velferdsdebatten, slik som enslige forsørgere, pensjonister og innvandrere. Nesten alle kapitlene inneholder opplysninger som plasserer Norge i en internasjonal sammenheng, mens et eget kapittel gir et mer samlet bilde av Norges plass i det globale verdilandskapet, og av Norge som aktør i verdenssamfunnet.

Det gjenstår mye for å kunne følge opp helheten i dette. Innholdet i utredningen for Finansdepartementet ble tilpasset de behovene som lå i arbeidet med langtidsprogrammet, som blant annet innebar at miljøproblemene og naturvern som verdi ikke ble omtalt i denne sammenhengen, mens det ble lagt stor vekt på et tema som fattigdom og ulikhet. Også andre idealer for det gode samfunn fikk mindre plass i utredningen enn det som hadde vært naturlig om en hadde stilt seg helt fritt. Målsettingen for det videre arbeidet er i første omgang å få muligheten til å omarbeide utredningen til en mer popularisert versjon. Dernest er målsettingen å lage en mer fullstendig publikasjon som følger opp alle intensjonene i prosjektet. For det tredje vil det være ønskelig å få i stand et opplegg for en løpende overvåking og rapportering av utviklingen. Foreløpig er det usikkert hvordan en slik oppfølging skal organiseres og ikke minst finansieres.

forslag fra Verdikommisjonens styringsgruppe

1: Verdikommisjonens styringsgruppe foreslår at Statistisk Sentralbyrå gis i oppdrag å lage en publikasjon som gir en samlet beskrivelse av hva slags samfunnsutvikling nordmenn anser som ønskelig, og hvordan den faktiske utviklingen kan sammenholdes med dette. En slik beskrivelse av kjennetegn ved det gode samfunn og den faktiske utviklingen vil kunne brukes av politikere og andre samfunnsengasjerte mennesker. Den vil gi den politiske debatten et bredere grunnlag enn den økonomidominerte debatten vi i dag møter på de fleste samfunnsområder. En slik verdibasert publikasjon foreslås gitt ut hvert annet år for å sikre en løpende overvåking og rapportering av disse sidene av samfunnsutviklingen.

2: I tillegg til ovennevnte forslag ønsker styringsgruppen å understreke behovet for å utvikle et bredere verdigrunnlag og målesystem for selve Nasjonalregnskapet. Forholdet til natur, miljø, og sosiale forhold er utilstrekkelig ivaretatt i regnskapet slik det er nå, og det fører til at disse regnskapene ikke gir et riktig bilde av verdiskapningen i norsk økonomi.

vold i Norge – en konsensusrapport

Verdikommisjonens styringsgruppe har valgt å fokusere på *voldsutviklingen* som ett av de områder der viktige verdier står på prøve. I tråd med mandatets krav om å identifisere mulige negative utviklingstrekk i vår tid, peker den tilsynelatende økende volden i samfunnet seg ut som et område der kunnskap om den faktiske utviklingen er nødvendig for å komme til rette med eventuelle verdimessige utfordringer. Øker volden? Skjer den mest på gata eller i hjemmet? Er det innvandrerne som står for volden? Hjelper det med lengre straffer og mer politi? Er frykten for vold overdreven?

En gruppe fra styre og råd ble nedsatt med Dag Hareide som leder og Lisbeth Bang, Randi Ledaal Gjertsen, Anders Krystad, Kebba Secka og Hans Martin Skovly som medlemmer. De knyttet til seg Liv Os Stølan som sekretær. Gruppen inviterte 12 ledende forskere og 7 ledende «praktikere» for å se hva de til sammen kunne bli enige om. Vi kalte det «Voldspanelet». Deltakerne var:

- Tore Bjørgo, forsker Norsk Utenrikspolitisk Institutt
- Ragnhild Bjørnebekk, forsker Politihøgskolen
- Turid Dankertsen, leder Oslo Kriresenter
- Sturla Falck, forskningsleder NOVA (Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring)
- Arnt Even Hustad, forsker Statistisk Sentralbyrå
- Per Isdal, leder Alternativ til Vold
- Ingelin Killengreen/Ingrid Wirum, politimester/politiinspektør Oslo politikammer
- Erik Martinsen, leder Norsk Forbund for voldsofre
- Elyas Mohammed, tidl. leder Non-Fighting Generation
- Leif Petter Olaussen, forsker Institutt for retts sosiologi, Oslo Universitet
- Dan Olweus, forsker HEMIL, Universitetet i Bergen
- Georg Fredrik Rieber-Mohn, høyesterettsdommer, tidl. riksadvokat
- Randi Rosenkvist, psykiater, Aker Sykehus
- Ingeborg Rossow/Kai Pernanen, forskere SIFA (Statens Institutt for alkohol og narkotikaforskning)
- Erling Sandmo, forsker Institutt for samfunnsforskning, Oslo Universitet
- Kristin Skjærten, forsker Institutt for kriminologi, Oslo Universitet
- Marianne Sætre, forsker Kompetansesenteret for voldsofferarbeid
- Bjørg Aase Sørensen/Anne Inga Hilsen/Karen Winter, forskere Arbeidsforskningsinstituttet

Vi la vekt på at panelet skulle representere de viktigste institusjonene og forskjellige felt innen voldsarbeid og voldsforskning. Dermed hadde vi muligheten for den første «konsensus-prosess» om volden i Norge. Forskningsrådet hadde på gang en utredning om et forskningsprogram på vold. De tre som holdt på med den prosessen, ble med i panelet, og Forskningsrådet bidro både med forslag til medlemmer og med penger.

Resultatet av panelets fem måneders arbeidsprosess var den godt dokumenterte rapporten «52 teser om vold i Norge». Noe vil være overraskende, noe kjent for den som følger med. Dokumentet viser også at mange av påstandene i den politiske debatten viser seg å være feilaktige, dvs. ikke i overensstemmelse med de faktiske forhold. Under følger et lite utsnitt:

- Norge er et lite voldelig land i forhold til andre nasjoner det er naturlig å sammenligne med.
- Befolkningen i Norge opplever antagelig mindre vold enn det befolkningen gjorde i tidligere århundrer. (På 1500-tallet hadde Bergen en langt høyere drapsfrekvens enn New York i dag.)
- Siden 1960 har det imidlertid vært en sterk økning i den registrerte volden. Tilsvarende utvikling ser vi i andre land i Vest-Europa. (Antall registrerte voldslovbrudd er på denne tiden blitt seksdoblet i Norge.)
- Minst 180 000 mennesker i Norge (6% av befolkningen) utsettes for vold eller trussel om vold hvert år. Vi kjenner ikke omfanget av barnemishandling i Norge.
- 11% av befolkningen frykter vold i hverdagen. Frykt for vold er i seg selv et problem som reduserer menneskers livskvalitet og livsutfoldelse.
- Ofte er det de gruppene som frykter volden mest, som blir minst utsatt for vold.
- Vold skjer ofte (i over 50% av alle voldstilfellene) i sammenhenger der offer og utøver er sterkt preget av alkohol. Alkohol er mer vanlig enn illegale rusmidler i forbindelse med den registrerte volden.
- Det er i hjemmet at det meste av gjentatt vold og mishandling skjer, og det er ofte en nær relasjon mellom offer og utøver.
- Vold og seksuelle overgrep i hjemmet rammer i hovedsak kvinner og barn. Det skjer langt flere overgrep enn det som rapporteres. Dette gjelder også menn som utsettes for vold.

- Menn er oftere enn kvinner ofre for vold på offentlig sted.
- Ca. 220 000 arbeidstakere opplyser at de har opplevd vold eller trusler på arbeidsplassen i løpet av den tiden de har vært yrkesaktive.
- Risikoen for å bli utsatt for vold synes å være størst hos de yrkesgrupper som behandler penger, medisiner eller klienter/pasienter. Helse- og sosialsektoren er mest utsatt, deretter hotell- og restaurantnæringen.
- 9 av 10 registrerte voldsutøvere er menn.
- Mennesker med lav utdanning, lav inntekt, arbeidsledighet og dårlige boforhold er overrepresentert både blant registrerte voldsutøvere og voldsofre. Det samme gjelder mennesker med røtter i ikke-vestlige land.
- 8,5% av den politianmeldte volden utøves av innvandrere.
- En liten andel av befolkningen er svært voldsutsatte og utsettes gjentatte ganger for vold. 75% av voldstilfellene i løpet av et år rammer rundt 1,5% av befolkningen. Kvinner er mer utsatt for gjentatt vold enn menn.
- Under 15% av voldstilfellene anmeldes til politiet. De som oftest utsettes for vold, går sjelden til anmeldelse.
- I snitt henlegges 4 av 10 voldsanmeldelser, for voldtekter henlegges 8 av 10.
- 2/3 av norske arbeidsplasser mangler egne rutiner for håndtering av voldsepisoder, og 40% følger ikke opp voldsepisoder mot de ansatte.
- Lengre fengselsstraffer fører ikke, i alle fall ikke på kort sikt, til mindre voldskriminalitet. En annen begrunnelse for strengere straff kan være at det gjeldende nivå er i strid med manges rettsfølelse. Ut fra dette materialet valgte Verdikommisjonens styringsgruppe å stille fire spørsmål og fokusere på fire forhold som den mener er viktige i arbeidet mot vold. Her følger styringsgruppens uttalelse:

1. Finnes det noe i folks bakgrunn som gjør det lettere å bli voldsutøvere?

Vi stiller dette spørsmålet fordi det kan vise om det er trekk i samfunnet som krever endring. Det har vært mye forskning på såkalte «bakgrunnsvariabler». Disse viser om det er bestemte grupper av mennesker (eller evt. bestemte situasjoner) som har et felles kjennetegn, og som oftere blir registrert som voldsutøvere enn andre. Vi oppdager at det er flere registrerte voldsutøvere blant: 1) folk i storbyer, 2) yngre mennesker (særlig i 20-årene), 3) mennesker med dårlige levekår (dårlig lønn, boforhold, utdanning m.m.), 4) mennesker med røtter i ikke-vestlige land, 5) arbeidsledige og 6) mennesker med psykiske problemer. Det er viktig å legge merke til at de samme gruppene også oftere blir *ofre* for vold. Noen vil si at dette ikke er særlig overraskende. Dette er grupper som utsettes for stress og press i samfunnet, slik at vold blir en vanlig reaksjon. Vi ser det, men vil også si at økt innsats nettopp i forhold til disse gruppene blir viktig for et samfunn som ønsker å stoppe volden og skape solidaritet og ansvar. Imidlertid er det én «gruppe» som skiller seg markert ut. Det er én bakgrunnsvariabel som gir større utslag enn alle de forannevnte: *kjønn*. Menn står for rundt regnet 9 av 10 registrerte voldshandlinger. Til tross for at tallene bare refererer til noen få menn innenfor den totale gruppen menn, anser Verdikommisjonens styringsgruppe det faktum at dette fåtall menn har ansvar for en så stor del av volden, som så alvorlig at den finner det nødvendig å ta opp til debatt de sider ved den nåværende mannsrollen som fører til vold.

Vi må spørre oss om vi skal akseptere at menn representerer «det voldelige kjønn». Dette handler ikke bare om biologi. Det er et verdispørsmål. Det dreier seg om kjønnsroller. Når det er akseptert at en gutt slår når han eller kameraten blir fornærmet, men ikke at en jente gjør det, så er det mannsrollen det er noe galt med. Det er uttrykk for et verdistandpunkt når norsk lov og stadig flere fedres egen beslutning har gjort fedres samvær med nyfødte barn til en selvfølge. Det er uttrykk for et motstridende verdistandpunkt når ukeblader for menn ikke inneholder noe om det å være far, men i stedet prøver å selge gammeldage macho-idealer. Mye av nøkkelen til vold ligger i oppdragelsen. Vi vet at barn som slås, oftere ender opp med å slå selv.

Verdikommisjonen vil ha fokus på de sider ved den nåværende mannsrollen som fører til vold.

Vi ønsker samtidig – selvfølgelig – å understreke at en slik fokusering på grupper, enten det er arbeidsledige, byfolk, folk med røtter i ikke-vestlige land, eller menn, alltid har faren i seg for å dyrke fordommer. De individuelle forskjellene er større enn gruppeforskjellene. Det dreier seg om noen få innen alle disse «gruppene».

2. Er det én gruppe mennesker som særlig utsettes for vold?

Vi stiller dette spørsmålet fordi vi ser det som vårt ansvar å fokusere på dem som rammes hardest. Vi antar at bare 1,5% av befolkningen utsettes for 75% av alle voldshendelsene pr. år. Hvem er disse? Det er klart flere kvinner enn menn. Volden skjer mest i hjemmet, mindre på arbeidsplassen og på gata. På gata rammer den gjentatte volden grupper som uteliggere og prostituerte, og på arbeidsplassene rammer den antagelig sårbare klienter i enkelte institusjoner. Men det meste skjer i hjemmet. Mest med kvinner, men antagelig også med barn. Denne gjentatte volden i hjemmet er noe av det nærmeste vi kommer «tortur» i det sivile norske samfunn.

Verdikommisjonen vil ha fokus på den gjentatte volden som i stor grad foregår overfor kvinner og barn i hjemmet.

Vi ser at det ikke er lette løsninger på dette. Noen av løsningene som kanskje virker for andre typer vold, som mer politi i gatene, forebyggende arbeid mot ungdomsgjenger o.l., er ikke så relevante. Likevel kan politiet gjøre mye ved å beskytte dem som ringer og er redde for at volden mot dem skal gjentas. Dersom vi kunne unngå mer enn to voldshandlinger mot samme person pr. år, ville vi fjerne mer enn halvparten av voldshendelsene. Men dette området viser at politi og ikke minst rettsvesen bare når en liten del av tilfellene. Andre samfunnsinstitusjoner, som skolen, krisesentre, helse- og sosialvesen, blir enda viktigere i arbeidet mot vold.

3. Voldens arenaer – har vi oversett arbeidsplassen?

Volden foregår på forskjellige arenaer. Voldspanelet har funnet det hensiktsmessig å identifisere tre arenaer: 1) hjemmet, 2) arbeidsplassen og 3) gata og det offentlige rom. Vi har ikke sikre tall, men antar at de fleste voldshendelsene skjer i hjemmet. Av de gjenværende voldshendelsene skjer det kanskje flere på arbeidsplassen enn på «gata». Men her er det vanskelig å trekke et klart skille. Vi synes debatten om tiltak har fokusert for mye på gatevold og for lite på den vold som skjer hjemme og på arbeidsplassen. Ca. 220 000 arbeidstakere har opplevd vold eller trusler om vold på arbeidsplassen i løpet av den tiden de har vært yrkesaktive. Forskjellene er store mellom type arbeidsplasser – fra opptil 30 prosent på de mest utsatte, ned mot et par prosent på de minst utsatte.

Verdikommisjonen vil ha fokus på forhold som kan redusere vold på de mest voldsutsatte arbeidsplassene.

Risikoen er størst i helse- og sosialsektoren og i hotell- og restaurantnæringen. Dette er for tiden i stor grad kvinnearbeidsplasser, og økningen i vold mot yngre kvinner på 1990-tallet kan komme av økt vold på arbeidsplassen. For det meste er det kunder, klienter og pasienter som står bak vold og trusler om vold. Det rammer de ansatte. Men vi må regne med mørketall for vold som rammer svake klientgrupper. Volden på arbeidsplassen kan reduseres betydelig ved at arbeidsplassen får rutiner for hvordan de forebygger, behandler og følger opp voldsepisoder. Mye kan rettes opp ved tilfredsstillende opplæring og bemanning. Ansvarer ligger i hovedsak hos arbeidsgivere. Også fagforeninger bør engasjere seg mer i dette.

4. Hvorfor har volden økt siden 1960?

Volden er mindre i Norge enn i de fleste andre land. Volden er mindre i Norge i dag enn i de fleste tidligere århundrer. Den grove volden økte heller ikke så mye på 1990-tallet. Alt dette er egnet til å dempe snakk om en «voldsbølge». Men likevel har det vært en markert og stor økning i den registrerte volden i Norge med den siste generasjonen. Dette har Norge felles med de aller fleste europeiske land. Det er derfor viktig å spørre: Hva er det med samfunnsutviklingen de siste 30-40 årene som gjør at volden har økt?

Materialet fra Voldspanelet gir ikke noe svar på dette. Spørsmålet er nesten umulig å besvare ut fra forskning. Men noe kan vi si. Jusprofessor Johs. Andenæs sier det slik: «Den generelle samfunnsutvikling spiller nok en større rolle for den generelle utvikling av kriminalitet enn rent strafferettslige forandringer.» For å utdype: Tiltak som kan igangsettes «ovenfra» av politikere, som strengere eller mildere straffer, mer eller mindre politi, kampanjer, støtte til forebyggende tiltak o.l. betyr antakelig mindre enn det flere av oss liker å tro. Forskjellige land i Europa har prøvd forskjellige politiske tiltak, men likevel har den registrerte volden økt de siste tiårene. Årsakene ligger nok mer i det alminnelige, i familiens utvikling, i skole og nabolag, i omgangsformer, i våre pengetransaksjoner, i media, på arbeidsplassen – og vold er slik sett et daglig verdispørsmål for folk flest. Bak hver voldshandling ligger det hundrevis av andre handlinger som har bygget opp til vold.

Verdikommisjonen vil ha fokus på verdier i de grunnleggende samfunnsinstitusjoner som kanskje det viktigste for begrensning av vold.

Dette er så selvfølgelig at mange av den grunn lar være å snakke om det. Det dreier seg om å skape fellesskap som ikke støter ut eller undertrykker mennesker. Det dreier seg om å skape fellesskap som reagerer klart når noen går ut over grensen for det akseptable, og som etterpå likevel kan ta vare på de involverte. Så langt er de fleste enige. Men de forskjellige ideologier vil fokusere på forskjellige samfunnsinstitusjoner og forskjellige løsninger når de skal forklare den økende volden i Vesten. De verdikonservative vil si at oppløsningen av familien og de nære fellesskap har skylden. De liberale vil si at velferdsstaten har tatt fra enkeltmennesker deres personlige ansvar. Sosialistene vil si at markedskreftene har gjort vold til vare og skaper konflikter. De religiøse vil si at mangel på ansvar overfor en høyere makt enn oss selv gjør livet meningsløst.

Kanskje har alle noe rett. De kommenterer endringer med vekt på fire forskjellige samfunnsinstitusjoner (familie, stat, marked og religion). Finnes det dypere verdiendringer og verdimotsetninger som gjelder

for alle disse samfunnsinstitusjonene? Ett eksempel er forholdet mellom materielle verdier og ikke-materielle verdier. Fellesskap som bygger bare på de materielle verdier, vil lettere komme opp i konflikter fordi de bygger på verdier som det blir mindre av jo mer vi deler, slik som makt og penger. Ikke-materielle verdier som humor, kjærlighet, tilgivelse blir det derimot mer av jo mer vi deler. Er vi i en situasjon hvor materielle verdier blir stadig mer dominerende i de tunge samfunnsinstitusjonene som markedet, staten, kulturen, religionen og familien? Betyr det at dersom samfunnet blir mer materialistisk i sitt verdigrunnlag, vil konfliktpotensialet bli større – og volden øke?

museene som verdiformidlere

I Norge har vi flere hundre museer av ulike slag. Nærmere 300, inklusive alle de største, er medlemmer av Norsk Museumsforbund. I tillegg er det en rekke små museer som ikke er medlemmer av forbundet. Også det kan dreie seg om rundt 300 museer. Disse tallene viser at museene utgjør en omfattende del av norsk kulturliv og norsk verdibevissthet.

Verdikommisjonen har ansett det som viktig å ta opp ulike sider ved museenes rolle som verdiformidlere i samfunnet. Dette har vi gjort i form av en utfordring rettet til landets museumsledere.

Verdikommisjonen ble ved utløpet av 1998 invitert av Norges Museumsforbund til å fremme denne utfordringen på forbundets landsmøte 8. juni 1999.

Museene har flere oppgaver. De er samfunnets kollektive hukommelse, de er identitetsbyggere, institusjoner for dialog og møtesteder for befolkningen. Under arbeidet med forberedelsen av utfordringen til landets museumsledere, hadde vi i kommisjonen møter med flere sentrale personer i det norske museumsmiljø og i institusjoner med stor betydning for den videre utviklingen av museene. Disse samtalen reiste mange interessante spørsmål, illustrert ved følgende eksempler på problemstillinger:

- Museenes samlinger er symbolsamlinger. Enhver gjenstand symboliserer noe, og de symbolene som velges ut, får en ny status, en ny dimensjon når de inkluderes i museets samling. Er museumsledelsen seg bevisst de symbolvalgene som foretas? Samles gjenstander primært etter hva man får tak i? Hva representerer gjenstandene, og i hvilken sammenheng vil museet bruke dem?
- Museene samler inn utvalgte deler av en fortid. Hvorfor velger de som de gjør? Hva ville skjje hvis de valgte å sette andre deler av vår fortid i fokus? Hva er det vi glorifiserer? Hva fordømmer vi? Hvilken historie ønsker vi å fortelle? Hvorfor akkurat den? Forteller vi de sterkes historie? Seierherrenes historie?
- Museene bygger identitet: gruppeidentitet, nasjonal identitet, regional identitet. Identitetsbygging er positivt, men kan også være farlig. I tiden før og etter 1905 var det viktig for norske kulturinstitusjoner å bygge opp en nasjonal identitet. I regional og lokal sammenheng har også identitetsbygging stått sterkt. Identitetsfølelse gir tilhørighet og skaper grobunn for positivt engasjement i lokalsamfunnet. Men det er en vanskelig balansegang mellom den konstruktive identitetsbyggingen og den som gjør oss selv nok. Forholdet mellom «oss og dem», mellom identitetsfølelse og toleranse, mellom de forestillingene vi formidler om oss selv, og om andre, er sentrale i så måte.
- Hva plasserer vi i sentrum: Naturen? Mennesket? En bestemt gruppe mennesker?
- Er museet et levende debattforum? Klarer museet å gjøre sine samlinger og utstillinger relevante for nåtiden? Er museet et godt møtested?
- Hvem er det museene forsøker å nå? Har museene veldefinerte målgrupper? Henvender de seg til «alle»? Klarer de å nå de ulike målgruppernes kommunikasjonsbehov? Eller er de stive og fastlåste i én bestemt kommunikasjonsmåte?
- Er museet en eliteinstitusjon (som har samlet eksempler på «det beste» av ulike typer gjenstander), eller forsøker det å gjenspeile ulike typer samfunnsutvikling, verdier og levestil?
- Ulike samfunnsgrupper har ulike kulturelle «koder». Bak «kodene» skjuler det seg et verdigrunnlag. Er det bondekulturen som er det «urnorske» – det som utgjør våre røtter? Er ikke også utferdstrangen og den internasjonale orienteringen, representert ved vikingarven og kystkulturen, like norsk? Bondekulturer, kystkulturer, bykulturer: hva representerer de, og hvilke verdier har de overlevert til oss? Hvilken relevans har disse verdiene for oss i dag?

Drøfting av disse og andre spørsmål ga grunnlag for et innspill til Museumsforbundets landsmøte. Dette innspillet ble laget og fremført av Verdikommisjonens nestleder, Inge Eidsvåg. Innspillet gjengis nedenfor i sin helhet.

* * *

Jeg er historiker av utdanning, medlem av Verdikommisjonen og museumsbruker, dvs. i denne forsamling en amatør. Siktemålet mitt er å stille noen spørsmål, gi noen kommentarer fra sidelinjen, i heldigste fall kanskje vekke den samme følelsen som Olav Duun et sted beskriver slik: «Folk grøssa over slikt uvettig snakk, for dei hadde just tenkt det same sjølv.»

Verdikommisjonens mandat sier bl.a. at vi skal «bidra til en bred verdimesig og samfunnetisk mobilisering for å styrke positive fellesskapsverdier og ansvar for miljøet og fellesskapet. Det er viktig å motvirke likegyldighet og fremme personlig ansvar, deltakelse og demokrati.» Det sies også at vi skal «analysere den verdipåvirkning som faktisk skjer gjennom ulike påvirkningskanaler i samfunnet».

BÆRERE AV VERDIER

Museene, musenes templer, er bærere av verdier. De tar vare på og viser oss utsnitt av vår kollektive hukommelse. En museumsleder er en moderne Noa, som tar med seg inn i arken det han vil redde fra oversvømmelsene ved Glemselens flod. Det er banalt å si det i denne forsamling, men likevel: det museene viser oss er selvfølgelig ikke verdifritt. Alt er ladet av verdier, det som vises i lyset i glassmontrene, såvel som skyggene av det vi ikke ser. Noe er valgt, noe annet valgt bort. Da Aksel Sandemose en gang i København flyttet inn på en hybel, fikk han besøk av en kamerat. Kameraten ble stående lenge å se på noen bilder Sandemose hadde hengt opp på veggen. Eller, ikke bildene selv, men den nokså kaotiske måten de var hengt opp på. Han spurte forfatteren om han hadde hengt dem opp etter noe spesielt prinsipp. Hvorpå Sandemose svarte: «Efter de-for-hånden-værende-spikers prinsipp.» Museens gjenstander ordnes selvfølgelig ikke slik, eller kanskje gjør de det i for stor grad? Man leter under lyktestolpen fordi det er der det er lyst. Man åpner dørene for gjenstander som allerede står oppmarsjert og vil inn, de høyrøstede og prangende, de nyvaskede og festklede. Hele tiden foretar man valg, og valgene er aldri verdifrie. Aller minst når man mener at de er det.

DEN EMPIRISK-POSITIVISTISKE POSISJON

Jeg vil avmerke tre posisjoner i dagens debatt om mulighetene for omforent og sann historisk kunnskap. Den første kunne vi kalle *den tradisjonelle empirisk-positivistiske*. Denne forsøker å etterligne naturvitenskapens metode, og påstår å kunne rekonstruere fortida objektivt. Den moderne historievitenskapens far, Leopold von Ranke (1795-1886), representerte denne retningen. Å skrive historie var å vise «wie es eigentlich gewesen». Om dette kunne man oppnå enighet om man bare fant en omforent måte å forholde seg til kildene på. Da det første bindet av *Cambridge Modern History* skulle skrives i det forrige århundre, skrev den engelske hovedredaktøren Acton til sine medredaktører at «vår beskrivelse av slaget ved Waterloo må bli godtatt både av franskmennene, tyskerne og hollenderne, slik at ingen uten å se etter i forfatteroversikten kan si hvor biskopen av Oxford la ned pennen, og om det var Fairbairn, Gaisquet, Liebermann eller Harrison som tok den opp.»

Det ble etterhvert klart at det ikke var så enkelt, bl.a. fordi historikeren ikke har umiddelbar tilgang til sitt forskningsobjekt. Vi kan aldri møte fortida direkte, kan ikke reise tilbake dit. Det eneste vi har er *spor* etter fortida, og disse sporene må tolkes gjennom et blikk. Blikket er sløret av historikerens verdier, kultur, ståsted. Historien kan derfor aldri bli noen ren empirisk vitenskap. Et såkalt «historisk faktum» blir et historisk faktum først når det slippes innenfor historikerens meningshorisont og blir et betydningsbærende element i den store fortelling.

KONSTRUKTIVISMEN

Den positivistisk-empiriske posisjonen ble avløst av den såkalte *konstruktivismen*. Konstruktivistene vil vise at det har foregått, og foregår, en stadig kamp om fortida, en kamp om å konstruere den. Historien blir derfor en sosial konstruksjon, preget av historikerens forutsetninger og interesser. All historie blir derfor i en viss forstand samtidshistorie, der historikeren *før* han setter sitt garn for å fiske etter de historiske fakta må bestemme seg for emne, problemstilling, hypoteser, begrepsapparat, fortellermåte, språkstil, etc. «Hver generasjon må skrive sin historie», sier konstruktivistene.

I vårt århundre er derfor historien blitt omskrevet av bl.a. marxister og feminister, for å gi identitet og oppreisning til tidligere tiders undertrykte grupper. De som hadde vært tause og usynlige, i historiebøker og på museer. Koht, Steen, Seip og Bull d.y. har alle skrevet sine «formelaktige og omfattende beskrivelser» (Seip) av Norges historie. Professor Francis Sejersted sier et sted at «sammenstillingen av dem minner oss om at virkeligheten i all dens mangfold ikke kan gripes en gang for alle. Når fortiden skal fremstilles må det skje ved at man skaper forestillinger som best kan forstås som konstruksjoner, modeller, bilder eller teorier om virkeligheten» (P2-akademiet, 10.2.96).

DEKONSTRUKTIVISMEN

Den tredje posisjonen jeg vil avmerke er *dekonstruktivismen*. Det er her de såkalte postmodernistene har satt inn sine støt. De hevder at vi må skille fortida fra historien fullstendig, skille fakta fra fiksjon. Historie er fortellinger om fortida, mange og alternative fortellinger. Historikeren er historieforteller, hans tekster er selve historien. Uten historikeren ville det ikke finnes noen historie, annet enn for Guds evige øye.

Dikteren Aksel Sandemose, som gjennom et helt liv brukte ordene, skriver til slutt i sin siste bok, *Murene rundt Jeriko* (1960), dette:

Jeg har ønsket at jeg aldri har lært å lese og skrive. Da hadde en kanskje ikke fått denne dimme glassveggen mellom sansning og virkelighet, og visst *hvor* det var fåfengt å grave etter gull.

Her uttrykker språkbrukeren og språkkunstneren Aksel Sandemose en mistenksomhet til ordene og språket, som er blitt forsterket de siste årene. Bl.a. har Michel Foucault (1926-84) argumentert for at språket ikke gir et sannferdig bilde av virkeligheten. Ordene er ikke klistret til tingene, men lever sitt selvstendige liv i litterære tekster. Historie blir derfor en litterær geskjeft. Men en litterær geskjeft som bærer i seg en skjult maktutøvelse. Historiene som fortelles er ikke tilfeldige i forhold til interesser en selv har i nåtida.

BILDET AV MENNESKET

Å fortelle historie er å fortelle om mennesket. Men bildet av mennesket er også flyktig og gjennomskinnelig, mener dekonstruksjonistene. Snart vil det kunne bli erstattet av andre bilder. Eller som Foucault sier det i sitt hovedverk *Tingenes orden* (1966): «Som vår tankearkeologi viser, er mennesket en moderne oppfinnelse. Og en som kanskje nærmer seg slutten. ... man kan visseilig vedde på at dette mennesket vil bli utslettet, som et ansikt tegnet i sanden ved strandkanten.» Et eksempel: Til alle tider har mennesker spekulert på hvordan urmoderen Eva egentlig så ut. Herman Wildenvey gir oss denne beskrivelsen:

Jeg så deg på stranden i dag i en drakt,
som Eva en gang skal ha båret.
Jeg tror ikke meget på Evas prakt,
jeg tror hun var formløs og håret ...

Tre punkter følger etter dikterens konklusjon. De skal gi flukt for egne tanker. Men Eva er dømt uten forsvar. Hvorfor? Fordi hun levde i ei skoddegrå fortid der ingen historiker kan trenge inn. Til oss kommer hun i dette tilfellet formløs og håret gjennom dikterfantasi. Og historikeren sitter hjelpeløs, tygger på blyanten og er ikke i stand til å framvise et alternativt bilde. Mot myten, uten muligheter for historisk korrektiv, kjemper vi forgjeves.

For min egen del vil jeg si at dekonstruktivismen er en uantakelig posisjon. En fullstendig relativisering av historisk sannhet blir for meg uakseptabelt. Ikke alle påstander om fortida kan eller bør relativiseres. Forestill deg at du en kveld blir arrestert av politiet, anklaget for å ha voldtatt ei åtte år gammel jente. Du sitter på glattcelle og vet at du er uskyldig. Da tenker du ikke at den ene historien kan være like god som den andre, eller at sannheten med stor S ikke finnes. Du vet at sannheten finnes, at den må finnes, og at den, og bare den vil kunne sette deg fri. Jeg vil ikke at forskjellen mellom fakta og fiksjon skal brytes ned. Vi skylder fortidas ofre å rekonstruere, så langt vi evner, deres erfaringer. Historikeren og muséene må ta kampen opp mot dem som ønsker å slette sporene. Det er en kamp *mot* glemselen, *for* erindringens betydning. En erindring som er kritisk og reflekterende, som aldri slutter å være det.

1984

Den som kontrollerer fortida, eier nåtida, og vil lettere kunne erobre framtida. Det var budskapet i George Orwells skakende roman *1984*. Der ble historien omskrevet hver eneste dag, slik at den skulle passe med Partiets skiftende politikk. «Hele historien var en palimpsest som ble renskrapt og så beskrevet igjen nøyaktig så ofte som det viste seg nødvendig» (s.36). Fortida hadde ingen selvstendig eksistens, men var en plastisk masse i Partiets manipulerende hender. Winston Smith sier til Julia: Forstår du ikke at hele fortiden fra og med i går faktisk er blitt avskaffet? Hvis den lever videre noe sted, er det i noen få solide ting med ingen ord på, som den glassbiten der. Allerede nå vet vi bokstavelig talt nesten ingen ting om Revolusjonen og årene før Revolusjonen. Alle dokumenter er blitt ødelagt eller forfalsket, alle bøker er blitt skrevet om, alle bilder malt om igjen, alle statuer og gater og bygninger har fått nye navn, alle datoer er blitt endret. Og denne prosessen fortsetter dag etter dag og minutt etter minutt. Historien har stanset. Det eneste som eksisterer, er en uendelig nutid, og i den har Partiet alltid rett.

Alle historikere og museumsfolk burde med jevne mellomrom lese *1984*, om ikke annet så for å minne seg selv på hvor viktig virkelighetsbeskrivelsen og definisjonsmakten i et samfunn er. Hvem får fortalt sin historie gjennom museene? Eller kanskje enda viktigere: Hvem får *ikke* fortalt sin historie? Og *hvordan* forteller museene sin historie? Som anekdoter og pussigheter, som fortellinger om store menns bedrifter, som folkelivsskildringer og sosialhistorie, som mentalitetshistorie, som gjenstandshistorie, som bakteppe for nåtida for å vise hvordan allting er blitt bedre, eller verre? Eller som en historie etter «de-for-hånden-værende-gjenstander» prinsipp? Hva karakteriserer egentlig museenes store fortellinger? Gjennom alle sine valg og ikke-valg er museene produsenter av verdier, forståelse og mening. Min veileder da jeg arbeidet med historie hovedfag, professor Edvard Bull, advarte meg mot å framstille historien som om det gikk slik det *måtte* gå. Historien skapes av menneskenes valg. Andre valg ville gitt en annen historie. I et intervju i tidsskriftet *Praxis*, nr. 3, 1978, sier han: Det er en fare ved all historiefremstilling at den framstilles som om det *måtte* gå som det gjorde. At det

blir det samme hva vi enn foretar oss, utviklinga går sin gang likevel. Det må være viktig å vise at menneskene har hatt og har valgmuligheter. Det får ikke hjelpe at dette filosofisk er aldri så problematisk. For historikeren må det være en oppgave å få med i framstillingen alternative løsninger som var framme i tida, men som ikke ble valgt.

Jeg tror dette er viktig å legge seg på minnet. Undersøkelser blant ungdom fra bl.a. Danmark, England og USA viser at jo mindre man ser seg selv som historieskapende, jo større er tilbøyeligheten til å oppfatte historien som noe uvedkommende, noe som ikke har med mitt liv å gjøre. Er museene seg dette bevisst når de forteller sine historier? Hvilke muligheter gir dere barn og ungdom til å forbinde sin egen livshistorie med historien? Hvem er museene egentlig til for? Alle selvfølgelig, vil de fleste si. Men i praksis, hvem er det som oppsøker museene? Og hvis vi vet at det er grupper som sjelden eller aldri setter sine ben innenfor museumsportene, hva gjør museene med det? Ønsker museene å samtale om sin egen selvforståelse og sine oppgaver? Eller blir museene lukkede, innadvendte, rugende over og voktende sine *ting*, nynnende på den gamle bedehussalmen «Hør hvor det stormer der ute, her er det fredfullt og tyst». Et museum må gå inn i sin tid, la sin stemme høre, bidra til å tolke sin samtid ut fra det man vet om historiske og kulturelle prosesser, og derigjennom øve innflytelse på den framtid vi sammen skaper.

DEN FARLIGE HISTORIEN

Krigen på Balkan har minnet oss om at historie ikke er en uskyldig og ufarlig geskjeft. «Historien er det farligste produkt som intellektets kjemi noen gang har framstilt, fordi den gjør nasjoner bitre, arrogante, utålelige og forfengelige», sa den franske forfatteren Paul Valery (1871-1945) en gang. Den portugisiske utenriksministeren Joao de Deus Pinheiro gikk et steg lenger da han i frustrasjon over fredsforhandlingene i det tidligere Jugoslavia i 1995 utbrøt: «Forby all historieundervisning i skolene i de neste 50 år.»

Jeg nevner dette fordi museene kan virke sterkere enn historiebøker. Luktene, gjenstandene, lyset, lydene, rommene, stemningen kan sammen med fortellingene vekke kjærlighet og hat, skam og stolthet, tvil og tro. Det kan inngi en livsfølelse som er mer slitesterk enn klasserommets undervisning, mer grunnleggende enn medias flyktige sveip. I ei tid da nasjonalisme og etnisk sjåvinisme har forårsaket blod, død og fordervelse, bør museene være opptatt av sin egen rolle. Ikke minst fordi mange museer søker sin eksistensberettigelse nettopp i store fortellinger om folket, nasjonen og gruppen.

Hvordan speiles f.eks. Norges flerkulturelle fortid i museene? Norsk innvandringshistorie skrives nå og skal være ferdig i år 2001. Jeg undres på om historikerne som arbeider med dette, kan søke stoff i norske museer, og hvor mye de finner. Eller er det først og fremst ei monokulturell fortid museene løfter fram?

I dag må vi med beklagelse konstatere at menneskers erindring er en av de viktigste sperrer for en forsoning og en fredelig utvikling på Balkan. Historien brukes til å legitimere, til «å oppfinne tradisjonen» (Hobsbawn). Mange historikere har forlenget umerkelig glidd over til å bli politiske aktører. Det er dette den engelske historikeren Eric Hobsbawn kaller «den nye trussel mot historien». I et foredrag på universitetet i Budapest høsten 1993, sa han:

Jeg mente tidligere at profesjonen som historiker, i motsetning til det å være kjernefysiker, i det minste ikke kunne gjøre noen skade. Nå vet jeg at den historiske profesjon kan gjøre skade. Vår forskning kan bli til bombefabrikker, slik de verksteder ble der IRA lærte å transformere kjemisk gjødning til eksplosiver.

Museene kan lett gli over til å bli fundamentalistiske institusjoner, forvaltere av lukkede tekster som snakker om identitet som om det er noe som kan fylles med et entydig og uforanderlig innhold.

DIALOG

Hvis jeg fikk ett ord til å beskrive det jeg oppfatter som det beste i europeisk kultur, måtte det bli: *dialogen*. Det har vært en dialog mellom den jødisk-kristne og den gresk-romerske kultur, mellom vitenskap og religion, mellom fornuft og følelser, mellom tyskere og franskmenn, mellom svensker og nordmenn. En kritisk og selvkritisk understrøm har holdt denne dialogen levende.

Denne dialogen har forutsatt pluralitet og respekt for de mange stemmer. Denne pluralismen er konstant truet. Vi trenger ikke å gå tilbake til 2. verdenskrig for å finne mennesker, partier og stater som mener å ha en gudgitt rett til å påtvinge andre sine verdier og politiske systemer, og som tror etnisk rensing er svaret på modernitetens utfordringer.

Vi begynner oss inn i dialogen for selv å lære, forandres og vokse. Ikke for å tvinge eller lokke andre til å endre seg. Det er propagandaens kjennetegn. Dialog handler derfor ikke om enighet, men om forståelse. Vi oppdager noe sammen som ingen av oss visste før. Da må jeg se og anerkjenne den andre, de andre. I det ligger en forpliktelse og et ansvar.

Hva har dette med museene å gjøre? Ikke noe annet enn at dialogen også må forplikte museene. De er ikke enetalens templer, men møteplasser der en aldri avsluttet dialog kan føres, mellom fortid og nåtid, mellom ansatte og brukere, mellom ulike fag og tradisjoner, mellom ordene og gjenstandene, mellom menneskene som møtes. Hvis dere greier å skape denne møteplassen, kan tradisjonen bli både en inspirator og en vekker, både motkultur og korrektiv. Rommet bakover åpner seg og blir like stort,

mangetydig og spennende som det geografiske rommet vi i dag beveger oss i. Og vi kan lettere få øye på våre egne muligheter til å skape et samfunn der fortida samtaler med oss. Og med George Bernard Shaw kan vi si:

Du ser verden slik den er, og spør: hvorfor?

Jeg ser verden slik den kunne være, og spør: hvorfor ikke?

filosofiboken «Etisk språk»

Verdikommisjonen ble bedt om å bidra til økt bevissthet og refleksjon om verdier og etiske spørsmål. I den anledning var det naturlig å innlede et samarbeid med Filosofisk Institutt ved Universitetet i Oslo, som er med på å forvalte den moralfilosofiske tradisjon for *begrepsavklaringer* og *begrunnelser* i samfunnets samtale om etikk og verdier. Ideen var å lage et «etikk-leksikon» som beskriver og forklarer de vanligste begrepene og teoriene innenfor etikk- og verdidebatten, med et lettfattelig språk og illustrert med allment tilgjengelige eksempler. Videre skulle boken suppleres med en grundig litteraturliste over så vel klassikere som nyere kommentarlitteratur om emnet.

Henrik Syse, bokens redaktør og opphavsmann, tok kontakt med frilansfilosof og forfatter Lene Bomann-Larsen og forespurte henne om hun ville ta et engasjement for å skrive teksten. I fellesskap valgte de ut omkring 30 sentrale begreper fra etikken, begreper som ofte dukker opp i avisenes kronikker, men som få lekfolk har god kjennskap til betydningen av. Begrepene er deretter blitt tolket, forklart, satt inn i en sammenheng og eksemplifisert, hver på 1 - 2 sider i boken. At hvert begrep har fått såpass stor plass, gjør «Etisk språk» til noe annet enn en alminnelig fremmedordbok eller leksikontekst. Videre er eksemplene til dels pussige og ikke hva man forbinder med «kvistkammer-filosofen».

Boken er utstyrt med et innledende essay om hva filosofien faktisk kan tilføre verdidebatten.

Utgangspunktet er sokratisk (dvs. inspirert av den greske filosofen Sokrates og hans samtalevirksomhet). Det bygger på troen på at begrunnelser og gode argumenter best forløses ved spørsmålet: *Hvorfor?* Dessuten uttrykkes en sterk tro på samtalens og den dialogiske refleksjonens styrke, og en tiltro til den menneskelige fornuft. Det argumenteres for at verdier er noe man kan avdekke hos seg selv, og artikulere og reflektere over i samtale. Derigjennom kan man bli et menneske som bedre kjenner seg selv. At prosjektet er såvidt «sokratisk» kan naturligvis kritiseres, men selv kritikeren kan sette pris på selve ordlisten og tipsene til videre fordykning. Målet med den kunnskapsbaserte og saklige samtale er da heller ikke nødvendigvis enighet, men en velbegrunnet uenighet og et høyere refleksjonsnivå.

Ordlisten

Hva selve ordlisten angår, er *Etisk språk* åpenbart mangelfull, noe den heller ikke legger skjul på. Det er foretatt viktige valg på to nivåer: ved utvalget av hvilke ord som skal forklares og hvilke teorier som skal presenteres, og i valget av fortolkninger og vinklinger i fremstillingen av disse.

Det sier seg selv at når en bred og omfattende teori med forskjellige talsmenn og en lang tradisjon skal presenteres kort og lettfattelig, må det foretas noen valg som vil synes for enkle for spesialisten og misvisende for den som er uenig i valget. Vi mener likevel at *Etisk språk* fungerer etter sine forutsetninger. Den er ment som en innføring, som en kilde til økt kunnskap og forståelse, og som en fremvisning av aspekter ved en tenkemåte som er fruktbar i debattsammenheng – den filosofiske saklighet uttrykt ved krav til begrunnelse, og troen på det bedre argument. Etisk språk uttrykker tro på at den filosofiske tradisjon kan hjelpe en i å finne lettere frem i en verden der verdimangfoldet og valgmulighetene er blitt enorme, og hvor autoritative svar på etiske og eksistensielle spørsmål ikke lenger gjelder.

varer og verdier

Verdikommisjonen og Norsk Form har samarbeidet om temaet «Varer og verdier», med utgangspunkt i at *design* og *forbruk* preger folks hverdag, at moter og merkevarer er identitetsskapende, og at den kulturelle vektlegging av varenes verdi kan sette folk under stort sosialt og økonomisk press. Norsk Forms årskonferanse i januar 1999 tok opp dette temaet i samarbeid med Verdikommisjonen. Konferansen ble etterfulgt av utgivelse av en bok, som også var et samarbeidsprosjekt. Boken ble utgitt i slutten av 1999 under tittelen *Varer, verdier og vemmelse – essays om design og konsum*. Samarbeidet behandlet blant annet følgende hovedtemaer, som her er gjengitt i utdrag fra Erling Dokk Holms forord til boken:

- I de økonomisk utviklede delene av verden overskrider vareoverfloden langt de bruksbehov folk flest har. Samtidig er de tradisjonelle formene for identitet i rask oppløsning, men suget etter mening forsvinner ikke av den grunn: Nå dekkes det i stadig større grad av at produktene overtar rollene som historiefortellere og verdibærere.
- I de moderne markedsøkonomiene er etterspørselen etter design meget sterkt stigende. Årsaken er åpenbar: Å produsere billig og godt er ikke lenger forbeholdt de få. Teknologien og organisasjonsmidlene som skal til for å nå slike mål, er der allerede. Det som derved kan skille produktene fra hverandre, er «design», i vid forstand.
- Et designet produkt kan ikke bare være en ting som har en viss estetisk kvalitet, det er også et produkt hvis suksess i markedet er avhengig av om det klarer å selge seg selv som mening. I en rekke av klodens vellykkede kommersielle produkter ligger det en mening, en fortelling som appellerer til folks følelser.
- De forholdene som tradisjonelt har gitt folk deres identitet, som familie, kirke og sosial og økonomisk klasse, er svekket. For de fleste av oss gir det ikke mening å beskrive oss selv ut fra familiebakgrunn eller yrke alene. Tidligere gjorde man det, og i et mer stabilt samfunn knyttet gjerne folk sin identitet til stedet de kom fra. Det er mye hold i påstanden om at våre liv er blitt mer oppstykket i takt med samfunnets økende kompleksitet.
- Armadaen av designere og markedsføringsfolk er seg bevisst denne utviklingen og ser at de blir belønnet hver gang de klarer å skape produkter som gir forbrukerne en fornemmelse av å delta i en større fortelling, eller å foreta et verdimeessig valg. Det paradoksale er at varer som i utgangspunktet er der for å dekke enkle fysiske behov, nå blir tilført andre, immaterielle verdier.

«Hvem ønsker vi å være?»

Norsk Forms årskonferanse i 1999 var viet forholdet mellom forbruk og identitet nettopp med tanke på å gå videre inn på dette området. Dette intime forholdet mellom design og verdier, mellom forbruk og identitet, er et prekäert punkt i de rikes lands utvikling. Temaet berører ikke bare spørsmålet om hvem vi er blitt, men også *hvem og hva vi ønsker å være*. Her gjengis noen tanker om dette, slik de kom til uttrykk på konferansen.

Jakten på identitet

En av de mest markante danske designere, Peter Ravn, tok opp fenomenet «det besjelede produktet»: Produktet skal ha personlighet.

Det er blitt helt naturlig for mange unge å etablere seg med en skapt identitet. Vi bruker produktene til å tegne et bilde av oss selv som helt spesielle mennesker – til å få en unik identitet. Samtidig er det slik at den identitet som skapes gjennom slike handlinger, er av en lite robust karakter. Den knytter seg direkte til et livsstils- og motemarked som svinger. Ravns begrep om den «unike identitet» viser ikke til noen varig identitet, den er ikke mer stabil enn at den går under i det øyeblikk nye livsstilskonsepter kommer på markedet. Identiteten blir situasjonsbestemt: en «øyeblikksidentitet» man kan leve seg inn i løpet av kort tid, og forlate like raskt igjen.

Et markant trekk ved utviklingen er den stadige forlengelsen av ungdomstiden. Etter 1945 begynte utvidelsen av ungdomstiden, og for noen strakk den seg helt fra de fylte 15 til de nådde 25. I dag går den fra 12-13 års alderen til kanskje nærmere 40 år for enkelte. Årsakene til at ungdomstiden strekker seg ut finnes på mange plan. Giftealderen stiger, jenter får i snitt tidligere menstruasjon, ungdomstiden er blitt ideologisert gjennom 60- og 70-tallets politiske og sosiale bevegelser, og kjøpekraften har økt for disse aldersgruppene.

På jakt etter et prosjekt å vie sitt liv til, på leting etter en partner eller flere og ikke minst seg selv, er ungdom selve «indrefilet» for de moderne markedsførerne. Det er ungdommen som forbruker mest og hyppigst. Ved å påvirke oss til å tro at ungdomstiden er gullalderen i våre egne liv, kan markedsførere få oss til å sverge til idealet om stadige stil- og moteskifter – i søken etter produkter som skal fortelle oss, og ikke minst de andre, hvem vi er. Og markedsførerne har etter hvert fått en takknemlig oppgave.

Merkevarerne er ikke lenger knyttet til nasjonal identitet. Dermed kan de lettere ikle seg rollen som svaret på etterspørselen etter en egen unik identitet.

Smak, forbruk og påvirkning

Typisk nok er det også kulturteoretikere som rubriseres under merkelappen «postmoderne» – for eksempel Jean Baudrillard – som trekker frem innsikter som «Vi er hva vi forbruker». Utsagnet beskriver en tilstand der forbruk er det som identifiserer og forteller hvem du er, i kulturell og økonomisk forstand. Et annet perspektiv som ble fremhevet på konferansen, tilhører den franske sosiologen Pierre Bourdieu. Hans innflytelse på samfunnsvitenskapen på 80- og 90-tallet grunner ikke minst i hans tenkning rundt begrepet smak og hans påvisning av at vi gjennom forbruk søker å gjøre oss forskjellige fra andre grupper enn den vi selv tilhører. Tesen er altså at ens forbruk er forutbestemt – i det minste i grove trekk – av hvor man er plassert i det økonomiske og kulturelle landskapet.

I Norge grupperer MMI hvert eneste år, gjennom sin undersøkelse Norsk Monitor, den norske befolkningens holdninger og verdier. MMI fremhever to kulturelle konfliktlinjer i den norske befolkningen – *modernisme kontra tradisjonisme* og *idealisme kontra materialisme*. Langs disse to dimensjonene beskrives så befolkningen: Den tradisjonelle idealist, den tradisjonelle materialist, den moderne idealist og den moderne materialist. I Norsk monitor blir så disse arketypene satt i forhold til forbruk, og undersøkelsen viser at karakteren til det enkelte menneskes forbruk henger intimt sammen med deres økonomiske og kulturelle posisjon.

Forståelsen av at mennesker gjennom de tingene de kjøper, viser hvem de er og hvilken gruppe de tilhører, er blitt konvensjonelt tankegodt. Kollisjonen mellom denne forklaringsformen og den som legger mer vekt på «øyeblikksidentitet» er tydelig og svært interessant. Imidlertid finnes det flere tilnærminger enn disse to perspektivene.

Perspektiver fra boken

Konferansen ble fulgt opp med boken *Varer, verdier og vemmelse*, basert på et ønske om å åpne for ulike perspektiver. Noen av artiklene i boken bygger på foredragene som ble holdt på konferansen, andre er kommet til som intervjuer med folk som har engasjert seg i feltet.

I det ene intervjuet i boken møter vi den danske designeren Niels Peter Flint. Han viser til at design ikke ensidig trenger å være en forlengelse av markedsføringen og reklamens prosjekter, men kan etablere andre mer etisk motiverte agendaer.

I det andre intervjuet snakker Kjetil Rolness om hvor relativ smakens verden kan være og påpeker at forbrukerne har en egen evne til å utmanøvrere den fine smakens propagandister.

Den norske kulturteoretikeren og litteraturviteren Eivind Røssak poengterer i sin artikkel «Et riss i kroppen» at våre vante forestillinger om skillet mellom tingene og mennesket er på vei til å forvitne. Kulturelle og teknologiske utviklingstrekk bryter ned skillet mellom kultur og natur.

Kunsthistorikeren Nigel Whiteley tar i sin artikkel fatt i mobiltelefonen. Mens telefonen tidligere var en gjenstand som skulle ha en klar funksjon, er den nå en eksponent for en tid der ingen objekter unnslipper kravet om å gi mening og være en del av en fortelling.

Den danske designeren Per Møllerup skriver i sin artikkel om hvordan design gir mening når den fyller reelle behov menneskene har. Møllerup mener at den friheten varesamfunnet har gitt oss, fordrer at vi håndterer verden gjennom å forbruke med bevissthet. «Forbruk er godt», skriver han, og oppfordrer hver og en av oss til å bli vår egen designer ...

dansk-norsk verdidebatt: Seminar på Schæffergården

Sammen med Fondet for Dansk-Norsk Samarbeid arrangerte Verdikommisjonen i desember 1999 et seminar om verdispørsmål på Schæffergården ved København, et kurscenter som eies og drives av fondet. Fondets intensjon er å skape og stimulere til dialog mellom broderfolkene, om kulturelle og verdimeslige spørsmål.

Seminalet satte søkelyset på verdilikheter og -forskjeller mellom Danmark og Norge, bl.a. i historisk perspektiv. Videre ble det samlede spørsmålet om hvilke fellesskapsverdier vi ønsker å formidle til kommende generasjoner, stilt. Også verdispørsmål av mer spesifikk karakter – som demokratiets evne til å løse miljøutfordringer og menneskerettighetenes rolle og funksjon i vår tid – ble drøftet. I tillegg ble det foretatt en evaluering av, og sammenlikning mellom, forskjellige typer av institusjonaliseringer av verdidebatten, som eksempelvis Verdikommisjonen i Norge og Etisk Råd i Danmark.

Bakgrunnen for seminaret var blant annet en interesse for Verdikommisjonen i det danske Folketinget, der det var diskusjon om hvorvidt man skal opprette en dansk søsterkommisjon, og i så fall hvordan dette best kan gjøres. I den anledning anså representantene fra den norske Verdikommisjonen det som positivt å kunne dele de erfaringer vi har med en slik prosess. Samtidig var det verdifullt for Verdikommisjonens arbeid å få innspill og kommentarer fra utenforstående, som likevel står Norge så nær at de kjenner til og forstår de norske forhold.

Midtveisrapporten – verdier, fellesskap og mangfold

For Verdikommisjonens del var det ikke minst nyttig å få drøftet Midtveisrapporten (lansert november 1999) grundig. Filosofen Peter Kemp, professor ved Center for Etik og Ret ved Universitetet i København, hadde i den anledning noen perspektivrike innspill. Han problematiserte verdibegrepets historiske utvikling og viste til at et verdibegrep av den typen Verdikommisjonen er oppnevnt for å fremme, er noe historisk sett sjeldent. Kems kritiske bemerkning var at dette burde kommisjonen selv ha problematisert i sin rapport, som et svar til oppnevningensdokumentet og mandatet.

Kemp savnet i Midtveisrapporten en antropologisk forankring av verdibegrepet. Verdier er ikke bare handlingsgrunner, men uttrykk for hvordan vi mennesker forstår oss selv. Verdikommisjonen ville også tjene på å tydeliggjøre et skille mellom alminnelige vurderinger og det vi anser for å ha absolutt verdi, en redegjørelse for konflikter mellom forskjellige verdikategorier, avklaring av forholdet mellom goder og verdier, og ikke minst en forståelse av hva verdiene tjener til. Dette har ikke vært tilstrekkelig problematisert i kommisjonens arbeid, hevdet Kemp.

Kemp berømmet imidlertid kommisjonen for å ha samlet verdidebattens mangfold under en hatt, og særlig for å ha problematisert autonomitanke – ideen om individets selvbestemmelse og uavhengighet – som synes tatt for gitt i det moderne samfunn. Videre har kommisjonen gjort et viktig arbeid i å koble verdibegrepet til diskusjonen av etiske prinsipper, ikke minst til omsorgsbegrepet og ideen om menneskets verdighet. Kemp understreket også det vesentlige ved å se mennesket i sammenheng, som en helhet i en livshistorie. Rettsfilosof Peter Høilund kom også med nyttige innspill til et helhetlig menneskesyn, der mennesket forstås ut fra sin egen livsfortelling – som alternativ til et rettighetsbasert, individualistisk syn på mennesket. Dette stemmer godt overens med kommisjonens egen ambisjon og virket helt klart inspirerende for dens videre arbeid.

Seminalet var for øvrig konsentrert om fire hovedtemaer:

Finnes det fellesverdier vi ønsker å formidle til kommende generasjoner?

Hovedinnledere: Henrik Syse, filosof og forsker tilknyttet Verdikommisjonens sekretariat, og Uffe Østergaard, professor i historie ved Aarhus universitet.

Case-studie: Verdikommisjonen som verktøy for å styrke befolkningens bevissthet og debatt om fellesverdiens plass i samfunnet.

Hovedinnledere: Fred-Olav Sørensen, daglig leder i Verdikommisjonens sekretariat, Kristian Alm, teolog og forsker tilknyttet Verdikommisjonens sekretariat, og Peter Kemp, professor ved Center for etik og ret ved Københavns universitet.

Miljø og demokrati. Klarer vi på demokratisk vis å utvikle globale verdier for å møte miljøutfordringene?

Hovedinnledere: Ritt Bjerregaard, tidligere miljøkommisær i EU, og Thomas Chr. Wyller, tidligere professor i statsvitenskap ved Universitetet i Oslo og medlem av Verdikommisjonens råd.

Menneskerettighetenes innhold i forholdet mellom individene og i forholdet mellom individene og fellesskapet. Endringer i menneskerettighetsbegrepet.

Hovedinnledere: Tidligere leder av Verdikommisjonen Hanne Sophie Greve, nå dommer ved menneskerettighetsdomstolen i Strasbourg, og Peter Høilund, lektor i rettsfilosofi ved Center for etik og ret ved Københavns universitet.

Seminalet gikk over tre dager og hadde ca. 100 deltakere. Innleggene er samlet i en seminarrapport med tittelen *Verdier under debatt*, redigert og utgitt av Verdikommisjonen.

11. videreføring og forslag

1. Videreføring av verdidebatten

Verdikommisjonen har gjennom sine forskjellige prosjekter og aktiviteter avdekket et stort behov for arenaer der den åpne samtalen kan utspille seg. En åpen samtale innebærer at målet ikke er å «vinne» – som i debatten – men at spørsmålene er av like stor verdi som svarene. Møteplasser som er åpne for alles aktive deltakelse, kan være av stor betydning for å motvirke passivitet og følelsen av at ingenting nytter. Dessuten bidrar den åpne samtalen til økt forståelse for hverandres ulike verdier og holdninger, ved at målet ikke er å oppnå enighet, men snarere å lytte til hverandre og lære at man kan leve med uenigheter.

I tillegg til de mange åpne folkemøtene kommisjonens medlemmer har deltatt i rundt om i landet de tre årene den har virket, har flere av prosjektene vært sentrert rundt samtalen som mål i seg selv. Verdier ved livets slutt og voldspanelet, og i særdeleshet tros- og livssynsdialogene, både nasjonalt og regionalt, står frem som de viktigste eksemplene på samtalenes betydning.

Den kanskje største utfordringen i vårt samfunn er fredelig og likeverdig samliv på tross av kulturelle, religiøse og livssynsmessige forskjeller. Med denne erkjennelsen har Verdikommisjonens styringsgruppe valgt å følge opp akkurat dette punktet med to konkrete forslag til videreføring av verdidebatten etter at kommisjonen avslutter sitt arbeid:

1: Verdikommisjonen ber tros- og livssynsamfunnene og Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet (KUF) om å gi økt støtte til Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn, slik at dialogen kan videreføres. Dette rådet er det samlede organ som kan styrke dialogen mellom forskjellige tros- og livssynssamfunn nasjonalt og lokalt. I tillegg trenger vi en ekstra innsats for dialogen mellom kvinner fra forskjellige religioner og livssyn; dette fordi kjønnsproblematikk ofte er den største utfordringen i forholdet mellom ulike kulturer og religioner, og kvinner er i tillegg underrepresentert i den dialog som foregår mellom ledere av forskjellige religions- og livssynssamfunn. Vi anmoder derfor om at KUF gir ekstra støtte til kvinnegrupper som kan dra i gang slike dialoger både innvandrerkvinner imellom og mellom innvandrerkvinner og norske kvinner.

2: Verdikommisjonen foreslår videre at det innenfor kulturseksjonene i hvert fylke opprettes en stilling for:

- Initiering og gjennomføring av lokale tros- og livssynsdialoger,
- Initiering og koordinering av antirasistisk og antinazistisk arbeid i fylket. Til disse stillingene knyttes midler som brukes til å støtte denne typen dialoger i regi av de frivillige organisasjonene.

2. Øvrige forslag fra Verdikommisjonens styringsgruppe

Mandatet ber Verdikommisjonen om å «...identifisere aktuelle verdimeslige og samfunnsetiske utfordringer en står overfor og drøfte mulige svar på dem.»

I denne seksjonen presenterer vi samlet forslagene fra Verdikommisjonens styringsgruppe. Disse har forskjellige adressater, men er alle ment å peke videre mot praktiske tiltak som kan komme til rette med noen av de utfordringene kommisjonen mener å ha identifisert.

I flere av prosjektrapportene i Verdikommisjonens sluttrapport vil man kunne finne forslag til tiltak også der forslag ikke er formulert eksplisitt. Dessuten har flere av prosjektgruppene gitt konkrete anbefalinger og vurderinger i forlengelsen av sitt arbeid. Disse står imidlertid for de enkelte medarbeidernes egen regning. Temaene styringsgruppen har gitt *eksplisitt forslagsstatus* og samlet stilt seg bak, er blitt valgt på bakgrunn av styringsgruppens oppfatning om hvilke områder som særlig krever økt oppmerksomhet og handling.

Her følger de samlede forslagene fra Verdikommisjonens styringsgruppe. Disse er også gjengitt i forlengelsen av rapportene fra de enkelte prosjekter. Begrunnelsen og bakgrunnen for forslagene finnes på det stedet i rapporten som er angitt i parentes.

forslag 1: «Kva er eit godt lokalsamfunn?»:

Verdikommisjonens styringsgruppe foreslår at Regjeringa definerer det som i framtida skal vere grunnelementa i den lokale velferdsstaten, utifrå eit likskapsprinsipp. For dei lokale oppgåvene som ikkje fell inn under dette grunnfjellet, bør kommunane få full råderett til å bestemme korleis dei skal løyse oppgåvene.

forslag 2: «Demokratiet, minoritetene og grunnloven»:

Verdikommisjonen foreslår for Stortinget at det tar initiativ til å føre inn i Grunnloven klart formulerte bestemmelser om individets frihet, rettigheter og forpliktelser. Med grunnlag i prinsippene om rettssikkerhet, rettsstat, ytringsfrihet og sivile og politiske rettigheter, bør Grunnloven gi anerkjennelse til det flerkulturelle og flerreligiøse Norge. Den bør gi menneskerettighetene og minoritetenes rettigheter sikker beskyttelse. Den bør presisere trosfriheten og kirkenes og trossamfunnenes frihet.

forslag 3: «Aksepterer vi trafikkdøden»:

Fart dreper. Verdikommisjonen foreslår at fartsgrensene på veiene reduseres med 10 km/t i forhold til de nåværende fartsgrensene.

forslag 4: «En humanistisk helsetjeneste?»:

1: Verdikommisjonen foreslår at helsetjenestens eiere – staten ved Sosial- og helsedepartementet, fylkeskommunene og kommunene – viser moderasjon i sin styring og måling av helsetjenester etter økonomiske modeller alene. Verdikommisjonen foreslår at Sosial- og helsedepartementet i samarbeid med Norges Forskningsråd etablerer et program for utvikling av nye «regnskapssystemer» og evalueringsmodeller i helsetjenesten der de ikke-økonomiske omsorgsverdier blir dokumentert, blant annet gjennom etiske regnskap.

2: Verdikommisjonen foreslår at helsefaghøgskolene og de medisinske fakultetene bygger pedagogiske prosjekter inn i sine studieplaner, prosjekter som tar sikte på å demokratisere behandlerrollen. Viktige mål med et slikt tiltak bør være:

- å øve helsefagfolkene i å dele makt med kunnskapsrike, ansvarlige og medbestemmende pasienter
- å få helsefagfolkene til å medvirke positivt til at samfunnet og mediene får innsyn i helsetjenestens virksomhet, også når feil og skader oppstår.

forslag 5: «De nasjonale minoritetene»:

For å sikre en bredest mulig erkjennelse av samspillet mellom det nasjonale og minoritetene foreslås at det nedsettes en arbeidsgruppe som får i oppdrag å utarbeide et *komplett undervisningsopplegg i ungdomsskolen om de nasjonale minoriteter*.

forslag 6: «Samiske verdier»:

1: Alle samer som har mistet eller ikke har fått opplæring i samisk språk, får tilbud om opplæring i språket uten kostnad for den enkelte.

2: Det settes inn ekstra ressurser til små samiske grender i de marginale områdene hvor forforskningen er kommet lengst, og hvor kulturen og språket er i ferd med å dø ut.

3: For å opprettholde og utvikle de ulike samiske språkene over hele landet, er det spesielt viktig å øke de samiske medietilbudene og å styrke samisk litteratur. Om man gir rom for de litterære delene av samisk språk så som fortellertradisjoner, sagn og ordtak gjennom ulike riksdekkende medier, vil dette ha uvurderlig betydning for kulturen og identiteten.

4: Det bør forskes på om et felles bokstavsystem kan lette kommunikasjonen mellom de ulike samiske språkene.

5: Reguleringen av fiske begrensninger mulighetene for kyst- og fjordfiskerne til å drive hjemmefiske med små fartøy i kombinasjon med andre næringer. Nye driftsformer og reguleringer hindrer kombinasjonsnæringene også innen husdyrhold, reindrift og utmarksnæring. For å opprettholde bosettingen i samiske områder er det nødvendig å legge til rette for kombinasjonsnæringene.

6: Dersom Norge skal overholde sine forpliktende internasjonale avtaler om urfolks rettigheter, må Sametinget få en sentral rolle i forvaltningen av ressursene i samiske områder. Samisk rettsoppfatning, tradisjoner og sedvaner i forhold til lovgivningen må fortsatt utredes.

forslag 7: «Verdivalg i skolen»:

1: Verdikommisjonen foreslår at lærerutdanningen blir tatt opp til revisjon, bl a med sikte på å bl.a. styrke lærerstudentenes etiske kompetanse og deres evne til å ivareta skolens oppdragelsesansvar.

2: Verdikommisjonen foreslår at det etableres en ordning der lærere årlig opparbeider rett til et visst antall permisjonsuker som etter en tid kan tas ut som en sammenhengende permisjon for etterutdanning eller alternativt arbeid. Tilsvarende ordning bør også innføres for rektorene.

forslag 8: «Rikdom og internasjonalt ansvar»:

Verdikommisjonens styringsgruppe ber Regjeringen og Stortinget om å avsette en andel av Petroleumsfondet øremerket for forretningsmessige investeringer i fattige land, i første omgang 10

prosent. I lys av de erfaringene en høster med disse investeringene, kan denne andelen økes ytterligere over tid.

forslag 9: «Utfordringa til naturforvaltarane»:

I Verdimeldinga slår Verdikommisjonens styringsgruppe fast at «føre var» er eit viktig etisk prinsipp når det gjeld forvaltninga av vår felles naturarv. På grunn av dette og av omsyn til naturens eigenverdi går Verdikommisjonen inn for å støtte prinsippet om lokal aksept ved inngrep med store konsekvensar for natur og miljø. Dette betyr i praksis ei «dobbel godkjenning», i og med at sentrale styresmakter også må seie ja. Eit slikt prinsipp må skrivast inn i dei relevante lovverk, og i praktisk politikk vil ei lokal godkjenning kunne utøvast gjennom vedtak i kommunestyret og/eller ved lokal folkerøysting.

forslag 10: Tilknyttet «Utspill til debatt»:

Verdikommisjonen har fått mange brev og telefonar frå kommunar, organisasjonar, grupper og einskildpersonar om asyl- og innvandringspolitikk, både før og etter vårt utspel om den såkalla «Sofie»-saka. Ein fellesnemnar for desse innspela har vore at norsk asylpolitikk saknar folkeleg og demokratisk forankring i lokalsamfunna. No står det att å sjå korleis det nye systemet med ankenemnder vil utvikle seg. Verdikommisjonen foreslår at kommunane får uttalerett i utvisingssaker. I ankesaker der det ligg føre «sterke menneskelege omsyn», bør kommunen i tillegg kunne leggje ned veto imot utvising.

forslag 11: «På vei mot det gode samfunn. Prosjektet «Verdilandskapet i Norge»»:

1: Verdikommisjonens styringsgruppe foreslår at Statistisk Sentralbyrå gis i oppdrag å lage en publikasjon som gir en samlet beskrivelse av hva slags samfunnsutvikling nordmenn anser som ønskelig, og hvordan den faktiske utviklingen kan sammenholdes med dette. En slik beskrivelse av kjennetegn ved det gode samfunn og den faktiske utviklingen vil kunne brukes av politikere og andre samfunnsengasjerte mennesker. Det vil gi den politiske debatten et bredere grunnlag enn den økonomidominerte debatten vi i dag møter på de fleste samfunnsområder. En slik verdibasert publikasjon foreslås gitt ut hvert annet år for å sikre en løpende overvåking og rapportering av disse sidene av samfunnsutviklingen.

2: I tillegg til ovennevnte forslag ønsker styringsgruppen å understreke behovet for å utvikle et bredere verdigrunnlag og målesystem for selve Nasjonalregnskapet. Forholdet til natur, miljø, og sosiale forhold er utilstrekkelig ivaretatt i regnskapet slik det er nå, og det fører til at disse regnskapene ikke gir et riktig bilde av verdiskapningen i norsk økonomi.

12. Vedlegg

Verdikommisjonens mål og overordnede strategi

Verdikommisjonens hovedmål er direkte uttrykt i mandatet: «*Hovedmålet* med Verdikommisjonen er å bidra til en bred verdimeslig og samfunnsetisk mobilisering for å styrke positive fellesskapsverdier og ansvar for miljøet og fellesskapet. Det er viktig å motvirke likegyldighet og fremme personlig ansvar, deltakelse og demokrati.»

Med utgangspunkt i dette hovedmålet og i mandatet for øvrig fastsatte Verdikommisjonens styringsgruppe følgende mål for kommisjonen:

- Skape større bevissthet og refleksjon om verdispørsmål og etiske problemstillinger.
- Bidra til analyse og kunnskapsformidling om den verdimeslige utvikling og den verdipåvirkning som faktisk skjer.
- Identifisere aktuelle verdimeslige og samfunnsetiske utfordringer, drøfte mulige svar og utfordre til handling.

Ovenstående mål har vært utgangspunkt for alle prosjektene Verdikommisjonen har iverksatt eller deltatt i iverksettingen av. Alle målene har vært ansett som like viktige.

Verdikommisjonens treårige virksomhet har vært inndelt i forskjellige faser, som utdypet i innledningen

Første fase bestod i å forankre arbeidet lokalt, ved igangsettelse av en rekke prosesser rundt i landet.

Andre fase ble innrettet mot (a) å fremsette utvalgte temaer til debatt i offentligheten, samt (b) aktiv oppfølging av de langsiktige prosessene som var satt i gang. I denne fasen publiserte styringsgruppen sin «Midtveisrapport».

Tredje fase videreførte linjen med å spille ut temaer til debatt i offentligheten. Samtidig ble mange av de igangsatte prosjektene brakt til avslutning og andre sikret betingelser for å leve videre utover kommisjonens eksistens.

Nedenfor presiserer vi nærmere de målene som ble lagt til grunn for de enkelte delene av vårt arbeid, samt strategiene (hovedgrepene) som ble valgt for å oppfylle målene. Gjennomgangen disponeres etter de fire målene som er skissert ovenfor.

1. Skape større bevissthet og refleksjon om verdispørsmål og etiske problemstillinger

For å nå dette første målet satte styringsgruppen følgende delmål:

- Å få i gang dialog på lokalplanet om verdispørsmål og etiske problemstillinger (ut fra lærdommen om at bevisstheten om verdier blir sterkest når den vokser ut av egen deltakelse og refleksjon).
- Å få i gang dialog i mediene om verdispørsmål og etiske problemstillinger (ut fra antakelsen om at det er gjennom mediene vi får den bredeste spredningen).
- Å gi rom for og hjelpe frem publikasjoner og andre uttrykksformer som ikke er «kioskveltere», men som er viktige fordi de bidrar til en meningsfylt samtale og debatt om verdier.

DIALOGEN PÅ LOKALPLANET

Styringsgruppen valgte forskjellige metoder for å få til dialogen på lokalplanet:

• **En utfordring til alle landets kommuner om å sette i gang lokale prosesser, med utgangspunkt i spørsmålet «Hva er de grunnleggende kjennetegn ved et godt lokalsamfunn?»**. Dette var tenkt som en omfattende gjennomgang av de mest sentrale verdispørsmål fra et lokalsamfunns synsvinkel. Her var målgruppen lokalsamfunnet som helhet. Det vil i praksis si at vi gjennom dette nådde ut til alle de kommunene som var motiverte for å ta opp verdidebatten lokalt på denne måten. Også i de kommunene hvor politikerne ikke ønsket å følge opp dette, fikk utspillet oppmerksomhet – både i media og ute blant folk.

• **Samarbeid med landsomfattende organisasjoner som ut fra eget initiativ, eller gjennom dialog med kommisjonen, var motiverte for å føre verdidebatter i egen organisasjon.** Her var

målet å gi innspill til verdidebatter som kunne føres ut i alle lokale forgreninger av disse organisasjonene, med utgangspunkt i temaer de respektive organisasjonene hadde særlige forutsetninger for å ta fatt i. Eksempler på dette er prosjektene med Natteravnene, Helsesøstrene, Ungdoms- og fritidsklubbene, Verdikommuner, Lions, Rotary og NITO. Den primære målgruppen var medlemmene, lokalt og sentralt, av de respektive organisasjonene. Den avledede målgruppen var de menneskene medlemmene aktiviserer seg overfor, ettersom vi i våre spørsmål til organisasjonene også rettet oppmerksomheten mot de sistnevnte. «Fødselshjelp» var et hovedstikkord for denne delen av vår aktivitet. Mange var opptatt av å få slik hjelp. Omfanget av denne aktiviteten måtte være bestemt av de henvendelsene vi fikk. Vi tok få initiativ her, ut fra den filosofi at egenmotivasjonen måtte være til stede hos dem som skulle gjøre jobben.

• **Utvikling av nettverk mellom verdirelaterte forsøks- og utviklingsprosjekter som foregår ute i kommunene i statlig og kommunal regi.** Målet var å samle de kreftene som arbeider lokalt med verdirettede spørsmål. Norge 2000, Miljøverndepartementet (gjennom Lokal Agenda 21), Miljøheimevernet, FRISAM (Frivillighetens samarbeidsorgan), Kulturrådet og Kommunenes Sentralforbund var aktuelle samtalepartnere om dette.

• **Egne initiativ til, samarbeid om eller deltakelse fra kommisjonens medlemmer i konferanser og andre lokale arrangementer som tar opp verdispørsmål til behandling.** Spennvidden her har vært stor. Ett eksempel er det samarbeidet Jacob Margido Esp medvirket til mellom Trøndelag teater og NTNU, med verdidebatter i teatrets kafé hver 14. dag. Et annet eksempel er den store verdikonferansen i Suldal som Solveig Sukka og Hans Martin Skovly arrangerte. Alle kommisjonens medlemmer har enten deltatt i eller tatt initiativ til slike arrangementer, mange i stort omfang. Her har vi nådd ut til alle de menneskene som har deltatt på møtene og konferansene, samt de mediene som har dekket konferansene.

DIALOG I MEDIENE

Styringsgruppen har hatt to hovedmål i forhold til media:

For det første ønsket vi at det i media skulle føres en mest mulig aktiv og konstruktiv verdidebatt, med eller uten vår medvirkning.

De viktigste tiltakene for å bidra til debatt om verdispørsmål har fra vår side først vært de utfordringene vi har kommet med om petroleumskapitalen, helse og effektivitet i forhold til omsorg, pressens verdier og naturforvaltningen. Dernest har våre utspill med «Verdier på prøve» hatt dette formålet. Det har dreid seg om trafikkdøden, vold og skole. Videre har vår utstrakte foredragsvirksomhet hatt dette formålet ved siden av å nå ut direkte til tilhørerne. Alle våre prosjekter har, ved siden av sitt grunnleggende formål, også hatt til hensikt å nå ut til folk gjennom mediedekning av den debatten de skapte.

For det andre ønsket vi at media skulle formidle temaer og informasjon vi var opptatt av å få ut til offentligheten.

For å oppnå best mulig formidling av våre saker har vi bygget opp en internett-side. Videre har vi arbeidet i forhold til fagpresse, regionale medier og riksmidier for å oppnå omtale av våre aktiviteter og utspill. Vi har også organisert en egen gruppe som har hatt som oppgave å drive frem særskilte utspill til debatt i offentligheten. Ellers har vi etter beste evne stilt opp på alle intervjuer og arrangementer media har innbudt oss til å komme på.

Dialogen i mediene har særlig dreiet seg om

1: Invitasjoner til Verdikommisjonens medlemmer fra media til å delta i intervjuer og debatter.

2: Initiativ fra Verdikommisjonens medlemmer i form av kronikker, debattinnlegg og utspill.

3: Debatter i media om verdispørsmål, med eller uten Verdikommisjonens medvirkning.

4: Debatter i media om Verdikommisjonen, både med og uten Verdikommisjonens medlemmer.

PUBLIKASJONER OG ANDRE UTTRYKKSFORMER

Styringsgruppen har ønsket å gi rom for initiativ som forsøker å gå noe dypere, særlig i form av publikasjoner og andre uttrykksformer som gir anledning til å dvele ved bredere temaer. Her har vi særlig satset på:

• **De to hovedrapportene Verdikommisjonen etter sitt mandat skulle lage og selv stå ansvarlig for.** Den første rapporten (Midtveisrapporten) ble utgitt i november 1999, mens Sluttrapporten ble utgitt i mars 2001.

• **Publikasjoner om sentrale temaer vi valgte å fokusere på.** Den første publikasjonen i så måte var den såkalte idéhåndboken (*Det verdifulle*) som er ment å være en hjelp til å dra i gang verdidiskusjoner. Behov for en slik hjelp til å stimulere verdidebatter lokalt har vært signalisert fra flere.

For øvrig viser vi til publikasjonslisten som er vedlagt denne rapporten.

- **«Verdikabareten» med forfatteren Sidsel Mørch og scenografen Einar Dahl som ansvarlige for gjennomføringen.** Denne rettet seg mot skoleungdom og turnerte flere steder i landet.

2. Bidra til analyse og kunnskapsutvikling

I henhold til dette punktet i mandatet skulle Verdikommisjonen:

- bidra til kunnskap om den verdimessige utvikling i vår samtidskultur, herunder de institusjonskulturer vi er del av, og våre individuelle verdioppfatninger.
- analysere den verdipåvirkning som faktisk skjer gjennom ulike påvirkningskanaler i samfunnet.

Verdikommisjonens tidshorisont og budsjettmessige utgangspunkt tilsier at det ikke har vært aktuelt for kommisjonen å sette i gang et eget forskningsprogram for å avklare disse spørsmålene. Dette hadde ellers kanskje vært den mest naturlige måten å besvare dette mandatpunktet på. I stedet har strategien vært som følger:

- **Å utfordre Kirke,- utdannings- og forskningsdepartementet (KUF) og Norges forskningsråd (NFR) til å sette i gang et eget forskningsprogram.** KUF tok denne utfordringen ved å bevilge 2 millioner kroner til NFR i 1999 for å etablere et «Verdinet» for forskere som er særlig engasjert i verdispørsmål. Gjennom dette nettverket ønsket vi sammen med NFR å bygge opp et grunnlag for å svare på de kunnskaps- og analyse spørsmålene som ble reist i mandatet. Samtidig ville vi gjennom dette kunne få en viktig gruppe, det akademiske miljøet, på banen.

- **Å bidra til utvikling av kunnskap og forståelse på tvers av ulike kulturer og religioner.** Norges utvikling som flerkulturelt samfunn, med de utfordringer som ligger i dette, gjør det viktig å finne frem til metoder for varig dialog mellom mennesker med ulikt livssyn og kultur. Rådsmøtet i Trondheim la et godt grunnlag for dialogen mellom ulike livssyn, og oppfølgingen har skjedd i form av flere nasjonale og noen regionale konferanser.

- **Å få ungdom i tale, gjennom prosjektet «Gruppe 2050».** På landsbasis ble ungdom invitert til å gå inn i et scenarieprosjekt om samfunnsutviklingen, med utgangspunkt i de beslutningene som treffes i dag. Det ble laget en brosjyre som spredte utfordringen til ungdom over hele landet, både gjennom ungdomsorganisasjoner og andre kanaler. Dette ble det fulgt opp med en sommerleir på Stortinget, med deltakere fra alle fylker.

- **Å gripe fatt i historien, stilt i kontrast til i dag.** Metoden var å utfordre landets museer på deres samfunnsrolle, både i forhold til formidling av verdier og i forhold til deres rolle i samfunnsdebatten. Gjennom dette grepet ville vi forsøke å utfordre landets museer på deres samfunnsrolle som verdibærere.

- **Å få frem en faglig velfundert beskrivelse av «Det norske verdilandskap», forankret i det best mulige datagrunnlag.** Hvis dette på lengre sikt blir vellykket, vil det kunne utgjøre en viktig motvekt mot nasjonalregnskapets dominans i den politiske debatten. Det vil kunne gi våre politikere og alle de andre samfunnsdebattantene et grunnlag for å diskutere politiske perspektiver ut fra et bredt verdimessig ståsted, i stedet for – som i dag – at det meste av politikken skal dreie seg om statsbudsjett, valutakurser, renter og andre økonomiske størrelser. Denne beskrivelsen av verdilandskapet skal ikke bare være en beskrivelse av situasjonen i dag. Den skal legge grunnlaget for en beskrivelse av utviklingen over tid, det vil si sammenlikne data for fortid og nåtid – og legge grunnlaget for innhenting av fremtidige data. Statistisk sentralbyrå har utarbeidet et forprosjekt om dette. Det vil, hvis det blir fulgt opp, kunne bli en informasjonsbase for befolkningen som helhet, så vel som media, forskere og andre med behov for dokumentasjon.

- **Å utvikle en bibliografi over grunnleggende litteratur i etikkdebatten, samt en begrepsliste som folk kan konferere med og referere til når de engasjerer seg på feltet.** Dette ga som resultat publikasjonen *Etisk språk*.

Opgaven under dette punktet i mandatet ble definert som det å gjennomføre de grepene som er skissert ovenfor på en god måte, uten å utvide ambisjonene ytterligere.

3. Identifisere aktuelle verdimessige utfordringer, drøfte mulige svar og utfordre til handling

En hovedoppgave for å svare på dette mandatpunktet var å identifisere de temaene som kommisjonen ønsket å ta opp, og dernest å få drevet frem en best mulig offentlig debatt om disse spørsmålene.

• **Kommisjonen har utfordret maktmiljøer på de dilemmaene de selv står overfor.** Vi utfordret Regjeringen på en rekke spørsmål knyttet til forvaltningen av oljekapitalen. Vi utfordret helseministeren og flere av de toneangivende organisasjonene i helsesektoren på forholdet mellom omsorg og effektivitet i helsesektoren. Vi utfordret mediene på deres rolle og ansvar i forhold til «Vær varsom-plakaten». Vi utfordret de mest sentrale av de organisasjonene som forvalter de landbaserte naturressursene i forhold til hvordan de skjøtter sitt langsiktige ansvar. Disse prosessene innebar utfordringsdokumenter, store konferanser, utgivelse av rapporter og annen oppfølging.

• **Kommisjonen har utfordret samfunnet for øvrig til debatt gjennom utspill der styringsgruppen gikk ut med egne synspunkter på vanskelige områder.** Fellestittelen på dette grepet var «Verdier på prøve». Måten vi her gikk ut på, skulle være kortfattet og provoserende i formen, men samtidig faglig holdbar – slik at vi hadde våre fakta på det tørre. De temaene som ble valgt ut, var skole, vold, og trafikkdøden. Utfordringer til samfunnet har videre vært gitt gjennom utspill om aktuelle saker, og ikke minst gjennom normative uttalelser og forslag i Midtveis- og Sluttrapporten.

Verdikommisjonens sammensetning

Medlemmer av Verdikommisjonens styringsgruppe (sammensetning ved kommisjonens opprettelse)

- 1: Lagmann Hanne Sophie Greve, Bergen (leder; advokat Jan Erik Langangen overtok som leder november 1998; se nedenfor)
- 2: Stipendiat Inge Eidsvåg, Lillehammer (nestleder)
- 3: Student Randi Ledaal Gjertsen, Arendal (nestleder)
- 4: Professor Reidar Almås, Trondheim
- 5: Førsteamanuensis Oddbjørn Evenshaug, Drammen
- 6: Professor Guttorm Fløistad, Oslo
- 7: Professor Per Fugelli, Oslo
- 8: Artist Kine Hellebust, Balsfjord
- 9: Professor Stein Ringen, Oxford
- 10: Barnevernskonsulent Kebba Secka, Oslo
- 11: Professor Kari Wærness, Bergen
- 12: Avdelingsoversykepleier Marie Aakre, Trondheim

Medlemmer av Verdikommisjonens råd (sammensetning ved kommisjonens opprettelse)

- 1: Redaktør Hans Erik Matre, Ski (leder)
- 2: Nestleder Astrid Frøysnes, Kristiansand (nestleder)
- 3: Påtroppende generalsekretær Dag Hareide, Oslo (nestleder)
- 4: Forfatter Arthur Arntzen, Tromsø
- 5: Sokneprest Trond Bakkevig, Oslo
- 6: Lege Lisbet Bang, Oslo
- 7: Sjefsredaktør Kristin Ma Berg, Bærum
- 8: Elev Unni Berge, Bygstad
- 9: Salgskonsulent Ragnhild Bratberg, Lillehammer
- 10: Førskolelærer Jorunn Bårli, Leksvik
- 11: Redaktør Kristin Clemet, Oslo
- 12: Leder Per Arne Dahl, Modum
- 13: Pensjonist Edel Hætta Eriksen, Kautokeino
- 14: Skuespiller Jakob Margido Esp, Trondheim
- 15: Bonde Edvard Grimstad, Råde
- 16: Generalsekretær Karl Johan Hallaråker, Bergen
- 17: Sivilarbeider Lars Haltbrekken, Oslo
- 18: Assisterende landslagstrener Bjørn Hansen, Trondheim
- 19: Hjelpepleier Ruth Åse Haugen, Flekkefjord
- 20: Professor Ottar Hellevik, Tønsberg
- 21: Lærer Hege Holstad, Hareid
- 22: Adm. dir. Geir Isaksen, Oppegård
- 23: Avdelingsleder Mathilde Karlsen, Lenvik
- 24: Konsulent Esther Kostøl, Oslo
- 25: Daglig leder Anders Krystad, Oslo
- 26: Adm. dir. Wenche Meldal, Sandnes
- 27: Professor Ole D. Mjøs, Tromsø
- 28: Fabrikkarbeider Willy Olsen, Rena
- 29: Agent Julius Paltiel, Trondheim
- 30: Rådgiver Nasim Riaz, Oslo
- 31: Avdelingsoverlege Frode Ringheim, Mo i Rana
- 32: Politioverkonstabel Hans Martin Skovly, Stavanger
- 33: Hjelpepleier Solveig Sukka, Suldalsosen
- 34: Skoleelev Hanh Tuyet Vo, Kristiansand
- 35: Musiker Unni Wilhelmsen, Oslo
- 36: Professor Thomas Chr. Wyller, Oslo
- 37: Generalsekretær Lars Ødegård, Nannestad

Sekretariatet

I dagene etter kommisjonens oppnevning 31. januar 2001 ble det etablert et sekretariat. Ekspedisjonssjef Fred-Olav Sørensen i Kommunal- og regionaldepartementet ble oppnevnt som leder av sekretariatet. Forsker ved PRIO, Henrik Syse, ble tilknyttet sekretariatet på deltid som faglig rådgiver og sekretariatsbistand. De øvrige medlemmene av sekretariatet har vært: Kristian Alm, faglig sekretær med ansvar for tekstproduksjonen Lene Bomann-Larsen, faglig sekretær (fra juni 1999)

Vigdis Engen, ansvarlig for sekretariatets administrative drift
Britt Schumann, informasjonsansvarlig (fra mai 1998 til januar 2000)

Fra november 1999 har Henrik Syse kun vært engasjert på frilans-basis. Britt Schumann sluttet 1. februar 2000. Terje Borg ble engasjert fra samme tid for å gå inn i spesielle informasjonsoppgaver frem til avslutningen av kommisjonens mandatperiode. I tillegg har sekretariatet hatt bistand fra tre sivilarbeidere. I første tjenesteperiode var det Odd Øyvind Fjelldal, Kato Skedsmo og Aleksander Åsheim, og i andre tjenesteperiode var det Trond Enger, Brynjar Fagerås og Knut Kirknes. I forbindelse med enkeltprosjekter har kommisjonen hatt bistand av kortvarig art fra en rekke personer i tillegg til dette.

Endringer i sammensetning

Styringsgruppens første leder, Hanne Sophie Greve, fratrådte som leder av Verdikommisjonen 1. november 1998. Statsminister Bondevik oppnevnte advokat Jan Erik Langangen som hennes etterfølger umiddelbart etter. Han tiltrådte som leder 13. november 1998.

Styringsgruppen ble under arbeidets gang styrket med et medlem til. Edel Hætta Eriksen, medlem av rådet, tiltrådte som medlem av styringsgruppen 5. januar 2000. Hun trådte da ut av rådet.

En annen endring i rådets sammensetning, var Wenche Meldahls fratreden 8. mars 1999.

Kebba Secka trakk seg fra kommisjonens styringsgruppe 5. oktober 2000.

For øvrig har det ikke vært endringer i styringsgruppens eller rådets sammensetning.

publikasjoner

Utover denne Sluttrapporten har Verdikommisjonen utgitt en rekke publikasjoner. Disse har delvis vært dokumentasjon fra prosjekter og prosesser, konferanser og seminarer, og delvis vært bidrag til verdidebatten med ulike perspektiver på verdier. Mange av publikasjonene er tilgjengelige via Internett, noen få er i salg i bokhandelene. De har vært delt ut og brukt i en rekke forskjellige sammenhenger.

Den verdifulle dialogen

Rapporten er utgitt av Statens utdanningskontor i Rogaland og Verdikommisjonen. Den viser arbeidet som ble gjort av en gruppe elever i samarbeid med utdanningskontoret og kommisjonen. Samarbeidet resulterte i tre konferanser av og for elever ved ungdomsskolene i Rogaland skoleåret 1999-2000. Målet for konferansene var «å få et mer verdibevist skolemiljø». Rapporten fra konferansene er skrevet av elever, på deres egne målføre. Rapporten er blitt delt ut til alle skolene som deltok, og er tenkt brukt som hjelpemiddel for det videre arbeidet med å øke verdibevistheten i ungdomsskolen.

Det verdifulle

Dette heftet er ment som en håndrekning til folk flest med sikte på å bidra til en økt bevissthet om verdispørsmål. I første del stilles det en del spørsmål for å fremme selvstendig refleksjon om etiske utfordringer av individuell og samfunnsmessig karakter. I andre del har en del mennesker bidratt med essays om temaer de kjenner til fra egen yrkespraksis. Vi har blant annet hentet inn bidrag fra en psykoanalytiker som skriver om den psykoanalytiske dialogen, en teolog behandler utfordringene fra religionsdialog, en artist og foredragsholder forteller fra et livlig folkemøte, og en statssekretær peker på betydningen av etikk i internasjonal storpolitikk.

Etisk språk – filosofiske begreper og tips til tekster

Etisk språk ble til som resultat av et samarbeid med Filosofisk institutt ved Universitetet i Oslo. Tanken bak boken var å gi en innføring i begrepene filosofer bruker når de beskjeftiger seg med etikk. Slike begreper dukker stadig opp i avisenes kronikker og på andre arenaer for verdidebatt, uten at folk flest har kjennskap til begrepene tradisjon og betydninger. Filosofisk institutt og Verdikommisjonen ønsket derfor å lage en lettlest og oversiktlig innføringsbok, bestående av korte forklaringer som likevel er mer utdypende enn den vanlige leksikontekst. I tillegg til forklaringer av mer enn tretti ord inneholder boken en oversikt over klassikere fra moralfilosofiens historie, samt en god del tips til nyere litteratur om etikk og verdier for dem som ønsker å fordype seg ytterligere i verdidebatten. Alle verkene som er ført opp, foreligger i universitetsbokhandelene, de fleste på norsk. *Etisk språk* selges i bokhandelene til selvkost.

Flere religioner og livssyn – felles verdier?

Dette heftet ble brukt som bakgrunnsmateriale for råds møtet som ble avholdt i Trondheim 14. - 16. nov. 1998. I heftet gir Dag Hareide en begrunnelse for betydningen av dialog mellom ulike tros- og livssynssamfunn. Oddbjørn Leirvik viser til noen resultater fra religionsdialog og livssynssamtaler på 1990-tallet i Norge. Erklæringen om en global etikk fra møtet mellom de store verdensreligionene i Chicago i 1993 blir presentert. Ellers gir Inge Eidsvåg et innblikk i sine erfaringer fra arbeidet med dialog-prosjekter. Til slutt presenteres en statistikk over religions- og livssynssamfunn i Norge fra 1971 til 1997.

Nasjonal dialog om tro og livssyn

I dette heftet, utgitt av Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn og Verdikommisjonen i fellesskap, rapporteres det bredt fra alle de dialoggrupper som var i arbeid fra november 1999 til oktober 2000. Ulike forfattere fra de forskjellige trossamfunn gir sine bidrag under samtalegruppens egne overskrifter: (1) Skolen, (2) Samliv, seksualitet og likestilling, (3) Familien – forhold mellom generasjoner, (4) Forbruk og rettferdighet, (5) Vold og krig, (6) Religion- og livssynsfrihet. I et eget kapittel behandles også erfaringer fra det regionale dialogprosjektet i Stavanger. Heftet er blitt et rikt og informativt bidrag til forståelsen mellom tros- og livssynssamfunnene, og det bidrar til økt innsikt i religionenes syn på en rekke sentrale samfunnsområder.

Grepet: Reportasjer om engasjement

Grepet er en avis som ble laget av studenter ved Journalisthøgskolen i Oslo og utgitt av Verdikommisjonen og Røde Kors i samarbeid. Røde Kors og kommisjonen ønsket å vise frem de gode eksemplene på engasjement og medmenneskelighet i Norge og fikk derfor laget en samling reportasjer om dette. Her stilles spørsmålet om engasjementet forsvant med demonstrasjonstogene, og det vises frem gode eksempler – enkeltpersoner, lokalmiljøer og idrettslag – på at så ikke er tilfelle. Avisen er illustrert med både sort/hvitt- og fargefotografier og er distribuert gratis over hele landet via Verdikommisjonens rådsmedlemmer.

Hva er et godt lokalsamfunn?

I september 1998 startet Verdikommisjonen opp sitt prosjekt: «De grunnleggende kjennetegn ved et godt lokalsamfunn». Alle Norges kommuner mottok et brev med noen spørsmål om hva de mener gjør

livet godt å leve i et lokalsamfunn. Av 435 kommuner kom det svar fra 130, og alle svarene er samlet i en rapport. Rapporten er også utgitt i et ekstrakt, der hovedtendenser i svarene er gjengitt, sammen med en oversikt over svarkommunene. Rapporten viser noen interessante likhetstrekk, men også forskjeller, særlig mellom by og land. Reidar Almås har tolket materialet og redigert heftet.

Hva er et verdig liv for rusmisbrukere og brukere av psykiatriske sentre?

Rapporten gjengir i sin helhet bidrag på en konferanse med samme tittel, avholdt på Sand i Rogaland 22. og 23. oktober 1998. Arrangører var Verdikommisjonen i samarbeid med Suldal kommune, Bjøndateigen psykiatriske senter og Hordaland Fylkeskommune. Initiativtakere til konferansen var to av rådsmedlemmene i Verdikommisjonen, Solveig Sukka og Hans Martin Skovly. Fokus ble bl.a. rettet mot de verdikonfliktene som i dag dukker opp mellom hjelpeapparatet og brukere/pårørende.

Døden – fire nærbilder

Ett av arbeidsmålene for prosjektet *Verdier ved livets slutt* har vært å formidle fortellinger fra mennesker nær livets grense. Verdikommisjonen engasjerte derfor journalisten Martin Eikeland fra *Vårt Land* til å finne frem til, og nedtegne, noen av disse fortellingene. Resultatet er boken *Døden – fire nærbilder*, som er utgitt av Andreas Skartveit på Forum forlag (Aschehoug). Eikeland har tidligere skrevet en prisbelønnet artikkelserie i *Vårt Land* der han fulgte en kreftsyk mann og hans familie frem til mannen døde. I *Døden – fire nærbilder* har Eikeland fulgt opp enken og barna i sorgprosessen og hverdagslivet etter begravelsen. Han har også tilbrakt tid på Seksjon for lindrende behandling ved regionsykehuset i Trondheim, en avdeling for uhelbredelig kreftsyke i livets siste fase, og gir stillferdige observasjoner herfra. Eikeland viser også frem to helt forskjellige historier om døden: Om den gamle som etter et langt og godt liv og har forsonet seg med at også et godt liv må få en avslutning, og om den unge, som ble drept i en trafikkulykke. Boken er til salgs i bokhandlene.

Livshjelp eller dødshjelp

I anledning av at Verdikommisjonen la frem sitt syn på dødshjelp, inviterte den en rekke mennesker med ulike synspunkter på saken til å kommentere spørsmålet. Heftet *Livshjelp eller dødshjelp* er en samling av de fleste innleggene som ble holdt i Universitetets aula under verdiuken høsten 1999, på temakvelden med samme navn. Heftet gir mange forskjellige perspektiver på dødshjelpproblematikken.

Verdier ved livets slutt

Prosjektet *Verdier ved livets slutt* laget en mangfoldig bok om døden. Resultatet er en tverrfaglig antologi skrevet av en rekke ressurspersoner som har vært involvert i prosjektet. Den omhandler blant annet ritualer og begravelsesskikker, sorghåndtering blant barn og unge, filosofiske og estetiske perspektiver på døden, døden i religionene, døden på bokmarkedet og som underholdningsartist, flerkulturelle perspektiver på død og sorg, krisepsykologens møte med sørgende, prestens rolle i begravelsen, human-etisk begravelse, noen tanker om dødshjelp og lindrende behandling, og om det å være pleier for døende mennesker. Verdikommisjonen har ønsket å rette boken spesielt inn mot de profesjonsutdanninger der studentene vil komme til å måtte forholde seg til død og sorg i sine fremtidige yrker, og hvor man har oppfattet opplæringen i emnet som mangelfull. Antologien er illustrert i sort/hvitt av fotograf Herdis Maria Siegert. Boken er delt ut gratis til relevante målgrupper og finnes dessuten på alle biblioteker og på Internett.

Naturforvaltningen – kven skal eige og bruke norsk natur?

Rapporten inneholder en utfordring i brev form fra Verdikommisjonen til en rekke organisasjoner som har ansvar for forvaltningen av landets naturressurser: Den Norske Turistforening, Natur og Ungdom, Norges Bondekvinneforbund, Norges Jeger- og Fiskerforbund, Norges Naturvernforbund, Norges Skogeierforbund, Norsk Bonde- og Småbrukarlag, Norges Skogbruksforening og Statsskog. I brevet fokuserer man bl.a. på hvilke verdier man mener fremtidens lovverk bør baseres på, hvilke plikter og hva slags ansvar eiendomsretten innebærer, hva slags verdigrunnlag staten baserer seg på når den griper inn med restriksjoner mot personers eiendomsrett, og lokalsamfunns rettigheter til å utnytte naturressurser. Rapportens hovedinnhold utgjøres først og fremst av svarene fra organisasjonene.

Norske verdier og jakten på det gode liv, Samfunnsspeilet 4/99

Dette nummeret av Statistisk Sentralbyrås tidsskrift *Samfunnsspeilet* tar, slik det fremgår av forordet, utgangspunkt i Verdikommisjonens arbeid med å fornye og forsterke verdidebatten. Blant annet skriver Willy Martinussen om fellesskapsverdier, Anders Barstad drøfter hva nordmenn synes de behøver for å få et bedre liv, Ottar Hellevik analyserer jakten på lykken og Ragni Hege Kitterød ser på folks tidsbruk og tidsprioriteringer.

Pressens verdier – stemmer selvbildet?

En av Verdikommisjonens såkalte utfordringer gikk til pressen. Verdikommisjonen ønsket å finne ut hvordan pressen forholder seg til sine egne etiske standarder i *Vær Varsom*- plakaten. Er det riktig at journalisten er sannhetens og ytringsfrihetens hvite ridder? Avisen *Pressens verdier* er resultatet av dette

arbeidet. Den ble utgitt som bilag til journalistenes egen internavis *Journalisten*, 8. oktober 1999. *Pressens verdier* er utgitt av Institutt for journalistikk i Fredrikstad, med Sigurd Allern som redaktør.

På vei mot det gode samfunn?

I dette heftet presenteres resultater av et forprosjekt som tar opp hvordan man kan gjennomføre en beskrivelse av «Verdilandskapet i Norge». Heftet er i hovedsak ført i pennen av forsker Anders Barstad ved Seksjon for demografi og levekårsforskning, SSB.

Samfunnet og dets verdier

Dette heftet samler først og fremst ulike innlegg fra det første rådsmøtet som ble avholdt i Oslo i mars 1998. Her ble en rekke samfunnsvitere invitert til å ta verdilstanden i landet på pulsen. Heftet inneholder også en innledning av Flettfrid Andresen (Jakob Margido Esp) og en oppsummerende kommentar av Kristian Alm og Henrik Syse som tar et overordnet blikk på bidragene. Her argumenteres det for at verdiene er både i forfall og i fremskritt.

Utfordringer til demokratiet

Denne pamfletten inneholder et bidrag som følger opp utfordringer i kjølvannet av konferansen «Hva skjer med demokratiet?». Konferansen ble avholdt i Gamle Logen i Oslo den 20. september 1999. Den var resultat av et samarbeid mellom Verdikommisjonen, Norge 2000, Ytringsfrihetskommisjonen, Forskningsstiftelsen FAFO, Institutt for statsvitenskap ved Universitetet i Oslo, Kommunenes Sentralforbund og Norsk faglitterær forfatterforening. I bidraget pekes det blant annet på at arbeidet med å styrke demokratiet særlig må ta høyde for globaliseringen, mediernes og de politiske partienes «spill for galleriet» og for grunnlovens rolle.

Varer, verdier og vemmelse

Formskrift er Norsk Forms skriftserie. Heftet om forholdet mellom varer og verdier ble utgitt i 1999 med støtte fra Verdikommisjonen. Det er redigert av Erling Dokk Holm og inneholder essays og intervjuer om jakten på mening i ting og design, om mobiltelefoner og kropp, om at mennesker og ting kommer til «å skrike sammen» i fremtiden. Boken er til slags i bokhandlene.

Verdier under debatt

Verdier under debatt er en rapport fra et seminar Verdikommisjonen arrangerte i samarbeid med Fondet for dansk-norsk samarbeid på Shæffergården ved København høsten 1999. Temaene under seminaret var mangfoldige, både fellesskapsverdier og Verdikommisjonens eget arbeid ble debattert, samt miljøspørsmålet som demokratisk utfordring så vel som menneskerettighetenes rolle fremover. Rapporten inneholder dels notater fra foredragene, dels hele manuskripter.

Vold i Norge

Denne rapporten inneholder resultater av Verdikommisjonens arbeid med tematikken vold. For å kunne si noe om dette temaet samlet kommisjonen et panel som bestod av 19 eksperter og et utvalg med seks personer fra Verdikommisjonens styringsgruppe og råd. Disse har utformet 52 teser om vold i Norge. Så vidt vi vet, er det første gang noen har laget en norsk «konsensusprosess» om vold. På dette grunnlag har styringsgruppen valgt ut fire forhold som rapporten oppfordrer myndigheter, politikere, media og organisasjoner til å fokusere på – bakgrunnen for at noen blir voldsutøvere, de som utsettes mest for vold, voldens arenaer i samfunnet, og hvorfor volden har økt siden 1960.

Midtveisrapporten: «Verdier – fellesskap og mangfold»

Denne rapporten er den første av de to rapportene kommisjonen ifølge sitt mandat er forpliktet til å avlevere sin oppdragsgiver. Verdikommisjonens styringsgruppe står som utgivere. Redaktører er Kristian Alm, Lene Bomann-Larsen og Henrik Syse. Rapporten er delt i tre. I første del presenteres alle de prosjektene kommisjonen har tatt initiativ til. I andre del kommer fire normative uttalelser om verdispørsmål: Ja til et flerkulturelt samfunn, nei til legalisering av aktiv dødshjelp, betydningen av omsorg som verdi og utfordringer knyttet opp mot krig/fred-problematikken i lys av Kosovo-krigen. Hver av uttalelsene består av en fylldig refleksjon rundt det tema det rettes søkelys mot. I tredje og siste del har kommisjonens ulike medlemmer blitt stilt fritt til å skrive essays om sentrale verdier ved årtusenskiftet. Her finner vi et knippe essays med stor tematisk spennvidde. Rapporten er illustrert av Eli Rusten, samt med barnetegninger, tegneseriestriper og faksimiler fra aviser. Rapporten ble overrakt statsminister Kjell Magne Bondevik 30. november 1999.

«Trøndergruppa»

Den såkalte Trøndergruppa i Verdikommisjonen har gjennom hele tre-års-perioden fungert som et lokalt verdiforum i Trondheim og Trøndelag.

Høsten 1998 ble det etablert et forum der de seks trønderske kommisjonsmedlemmene har møttes jevnlig – ca. én gang pr. måned. Medlemmene fra Trøndelag har vært Reidar Almås, Jorunn Bårli Berg, Jacob Margido Esp, Bjørn Hansen, Julius Paltiel og Marie Aakre. To av medlemmene (Almås og Aakre) var styremedlemmer, de øvrige var medlemmer i Verdikommisjonens råd. Det primære behov var å etablere en møteplass for kommisjonsmedlemmene til å utveksle informasjon, drøfte ulike roller i Verdikommisjonens arbeid, samt planlegge hvordan medlemmene kunne ta forskjellige verdi-initiativ i Trondheim og Trøndelagsområdet. Dialogen mellom styremedlemmene og rådsmedlemmene viste seg å være av stor betydning da Verdikommisjonens råd hadde møter relativt sjelden.

Trøndergruppas medlemmer har hatt ulike oppdrag i verdiarbeidet. Alle påtok seg ansvar gjennom deltakelse i Verdikommisjonens ulike prosjekter. I tillegg har foredragsvirksomheten vært svært stor for de fleste. Innbydelsene har kommet fra alle typer miljøer, og det ble etter hvert ikke mulig å si ja til alle forespørsler.

De seks medlemmene fra Trøndelag har til sammen bidratt ved over 200 ulike verdi-arrangementer i kommisjonens treårsperiode. De fleste oppdrag har vært på innbydelse fra andre arrangører, men gruppen har også tatt initiativ til noen egne arrangementer. Politikere, frivillige organisasjoner, bedriftsledere, skoler og idrettsorganisasjoner har vært av de hyppigste innbydere. De fleste oppdrag har medlemmene påtatt seg individuelt, men noen arrangementer har to eller flere deltatt ved. Gruppen har også vært invitert til nabokommuner som Melhus, Orkanger, Steinkjær, Oppdal, Stiklestad, Namsos, Bjugn, Statsbygda, Stjørdal med mer. Vi nevner kort noen av de viktigste arrangementene som Trøndergruppa har deltatt i eller tatt initiativ til:

- folkemøte på Stiklestad
- verdifrokost i «Teknostallen»
- verdidialog i Teaterkafeen
- pressekonferanse og verdimøte på Universitetet (NTNU)
- møte med kommunestyre og befolkningen i Melhus rådhus
- åpne verdimøter med politikere og befolkningen i flere kommuner ved tusenårsjubileet.

Det har videre vært møter i ideelle organisasjoner, pensjonistforeninger, Rotary- og Lions-grupper, foredrag i ungdomsskoler, i mange kommuner, utdanningsinstitusjoner for helsepersonell, idrettsorganisasjoner, pasientforeninger m.m. Ved Trøndelag teater ble det arrangerte verdidebatter flere fredagskvelder i 1998 der medlemmene i Trøndergruppa deltok. Gruppen har også tatt initiativ til pressekonferanser og presentert Verdikommisjonens arbeid på stand i byens gågate. Gjennom lokale medier har gruppemedlemmer deltatt i TV, radio og avisoppslag. Medlemmene fra Trøndergruppa har også deltatt ved mange verdimøter i andre deler av landet.

Bjørn Hansen tok initiativ til å danne et lokalt samarbeidsforum for forebyggende arbeid i byens ungdomsmiljø. Marie Aakre deltok i møtene. Ellers deltok forebyggingsgruppen i politiet, Natteravnene, organisasjonen MOT (mot rusmidler og narkotika) og skoleelever i Trondheimsområdet i dette nettverket.

I tillegg har gruppemedlemmer mottatt personsaker fra innvandrere og enkeltmennesker som føler seg sviktet av samfunnet. Noen enkeltsaker har man valgt å engasjere seg i av prinsipielle grunner.

tros- og livssynsdialogen – deltakere

Deltakere nasjonalt

- Alternativt Nettverk – Roald Pettersen, Øyvind Solum
- Human-Etisk Forbund – Anne Brinch Skaara, Bente Sandvig, Brit Nustad, Grete Holen, Jan Tambs Lyche, Kjartan Selnes, Levi Fragell, Ragnar Kværness, Terje Emberland, Tove Beate Pedersen,
- Arbeidsutvalget for prosjektet – Barbro Sveen, Britt Strandlie Thoresen, Dag Hareide, Egil Lothe, Inge Eidsvåg, Kristian Alm, Nasim Riaz, Ørnulf Steen
- Institutt for menneskerettigheter – Lena Larsen, Tore Lindholm
- Baha`i – Liv Vitols, Thor Henning Lerstad
- Islamsk Råd Norge – Arvid Senhadji, Aynur Ehren, Billah Bozayen, Imam Ibrahim Saidy, Mohammed Hamdan, Mohammed Jawari, Rahma I. Dirir
- Buddhistforbundet – Flemming Skahjem-Eriksen, Hoa Tran, Knut Espen Arnesen, Thich Vien Tinh
- Den katolske kirke – Brynjulv Norheim, Elizabeth Bobis Jensen, Kari Mette Eidem, Khanh Thanh Nguyen, May-Lisbeth Myrhaug, Michael Watters
- Jesu Kristi Kirke av Siste Dagers Hellige – Espen Lynne Amundsen, Ole Podhorny
- Kristensamfunnet – Gunnvor Breivik, Sven-Åke Lorentsson
- Den norske kirke – Anne Hege Grung, Anne Weider Aasen, Bjørn Vegge, Erling Pettersen, Gunnar Holth, Gunvor Kongsvik, Inger Nesvåg, Jan Opsal, Jon Østby, Karl Johan Hallaråker, Lailia Riksaasen, Marianne Skjortnes, Mildrid Wik, Oddbjørn Leirvik, Oddvar Hatlehol, Ole D. Hagesæther, Ole Mattis Hætta, Stig Utnem, Synnøve Breivik, Tormod Engelsviken, Øystein Braaten, Yngve Sagedal
- Det mosaiske trossamfunn – Jason Rappaport, Michael Gritzman,
- Norges Frikirkeråd – Arvid Hunemo, Billy Taranger, Dag Nygård, Ingunn Folkestad Breistein, Kjell Ohldieck, Liv G. Gundersen, Magne Ørpetveit, Marit Kromberg, Ole Johann Rustad, Per Eriksen, Per Øvergaard, Svein Jacobsen, Terje Solberg, Tove Odland, Øystein Brinch,
- Den ortodokse kirke – Johannes Johannesen, Torstein Tollefsen,
- Filosofisk Institutt – Jon Wetlesen, Kjell Madsen
- Oslo Kristne Senter – Knut H. Jahr, Toralf Østli,
- Hinduistiske Trossamfunn – Mangat Rai Sharma, Shri Lal Sahajpal
- Sikhene – Gourpeet Singh, Kawaljit Singh Garcha

Deltakere i Rogaland

- Alternativt Nettverk – Otto Bjelland
- Misjonshøgskolen – Jan Opsal og Antonio Barbosa da Silva
- Baha`i samfunnet – Kjell Austvoll
- Menigheten Karisma Senter – Tormod Røyland og Arfinn T. Clementsen
- Adventistsamfunnet – Reidar J. Kvinge og Kenneth Lie
- Venneses Samfunn Kvekerne – Penny Heymans
- Det norske Hedningsamfunn – Andreas Heldal-Lund
- Human-etisk Forbund – Ragnar Fanebust
- Jesu Kristi Kirke av Siste Dagers Hellige – Joanna H. Bjerga
- Kirkens Bymisjon – Arild Vøllestad
- Det Islamske Kultursenter – Saban Akinci og Kadir Karaduman
- Teosofisk Forening Skandinavia – Arnhild Robb
- St. Svithun katolske kirke – Rolf K. Bowitz
- Pinsemenigheten Zion – Torsten Mentzoni
- Baptistkirken – Peder Martin Idsøe Liland
- Buddhistforbundet – Ove Sørskår
- Stavanger Bispedømmekontor – Jostein Idland
- Prosjektleder – Solveig Sukka
- Sekretær – Hans Martin Skovly

litteraturliste til prosjektet «Verdilandskapet i Norge»

For presentasjon av prosjektet, se s. 208.

Barstad, Anders (1999a). «Perspektiver på de siste 100 år: Hva er blitt bedre? Hva er blitt verre?» *Samfunnet og dets verdier. Perspektiver fra Verdikommisjonens rådsmøte vinter 1998* (Oslo: Verdikommisjonen). 27-34.

Barstad, Anders (1999b). «På vei mot det gode samfunn? Om opplegget for en publikasjon som beskriver verdilandskapet i Norge.» *SSB Notater 99/23*. 71 sider.

Barstad, Anders (1999c). «Det gode liv: Hva synes nordmenn de behøver for å få det bedre?» *Samfunnsspeilet 1999-4*: 12-18.

Barstad, Anders et al. (2000). *På vei mot det gode samfunn. Utredning til Finansdepartementet i forbindelse med arbeidet med et nytt langtidsprogram, 2002-2005* (Oslo: SSB). 362 sider.

Hauge, Ingvild (1999). «Tuppen har gifte foreldre, Lillemor sambuande.» *Samfunnsspeilet 1999-4*: 36-40.

Hellevik, Ottar (1999a). «Trekk ved verdiutviklingen i Norge siden 1985» *Samfunnet og dets verdier. Perspektiver fra Verdikommisjonens rådsmøte vinter 1998* (Oslo: Verdikommisjonen). 35-46.

Hellevik, Ottar (1999b). «Hvorfor blir vi ikke lykkeligere?» *Samfunnsspeilet 1999-4*: 19-27.

Hellevik, Ottar og Henning Høie (1999). «Vi bekymrer oss mindre for miljøet.» *Samfunnsspeilet 1999-4*: 53-61.

Hviid Nielsen, Torben (1999). «Holdninger til abort og dødshjelp: Fra dødssynder til akseptert moral.» *Samfunnsspeilet 1999-4*: 62-68.

Kitterød, Ragni Hege (1999). «Tidsbruk, tidspress og tidsprioriteringer. Hvor travelt har vi det egentlig?» *Samfunnsspeilet 1999-4*: 41-52.

Martinussen, Willy (1999). «Felleskapsverdiene står sterkere enn antatt.» *Samfunnsspeilet 1999-4*: 5-11.

Noack, Turid (1999). «Familiemønstre på slutten av et århundre. Kontinuitet og endring.» *Samfunnsspeilet 1999-4*: 28-35.

Vaage, Odd Frank (1999). «Friluftaktiviteter: Ut på tur ...» *Samfunnsspeilet 1999-4*: 69-74.

betragtninger om verdibegrepets historie

Av Lene Bomann-Larsen, i samarbeid med Kristian Alm og Henrik Syse

«Verdier er livskvaliteter som moralske levereregler og juridiske lover skal hjelpe oss å oppnå og ta vare på.» Slik står det i Verdikommisjonens oppnevningssdokument. Men definisjonen er slett ingen selvfølge – den er valgt fordi den passer til formålet; fordi den synes å si noe om den type verdidebatt mange mener samfunnet vårt trenger akkurat nå.

Begrepet verdier er ikke særlig gammelt i historisk-filosofisk sammenheng. Filosofen Immanuel Kant (1724 – 1804) var en av de første – kanskje den første – som brukte begrepet i moralsk forstand idet han introduserte begrepet *absolutt verdi*. At noe har absolutt verdi, betyr at det ikke kan byttes eller prissettes, for eksempel i et marked. Verdien er *iboende*, den tilkommer ikke gjenstanden på grunn av dens relasjon til noe annet. For Kant er det kun menneskeheten som har slik iboende verdi. «Handle slik at du aldri behandler menneskeheten i egen aller annens person kun som et middel, men alltid også som et formål i seg selv.» Dette *formål i seg selv* er menneskehetens iboende verdi – menneskets *verdighet*. Vi må skille det som har absolutt verdi, fra det som har *relativ* verdi. For Kant har alt annet enn menneskeheten kun relativ verdi. Begrepet om relativ verdi er hentet fra sosialøkonomien og bygger på Adams Smiths (1723 – 1790) verditeori i *Nasjonenes velstand* fra 1776. At noe har relativ verdi innebærer at det kan erstattes med noe annet. Penger er naturligvis et nærliggende eksempel, ettersom penger kun har bytteverdi.

Det er også viktig å skille mellom *egenverdi* og *nytteverdi*. Alt som har absolutt verdi, har egenverdi. Men ikke alt som har egenverdi, har absolutt verdi – kunst har for eksempel egenverdi, det verdsettes ikke for sin nytte alene. Kunst kan likevel avhendes i et marked og prissettes, til forskjell fra menneskeverdet. Kunst kan følgelig sies å ha både relativ verdi og egenverdi. Alt som tjener til å oppnå et høyere gode, har relativ verdi – også egenskaper som selv kalles verdier.

Protest

En verdifilosofisk bølge kom som protest mot den såkalte positivismen på slutten av 1800-tallet. Positivismens program var å beskrive verden nøkternt og etterprøvbart, basert på en oppfatning om at kun empiriske data kan gi innsikt i virkeligheten. Et begrep som «hvit» overensstemmer med objektive egenskaper ved den erfarte virkeligheten, mens et begrep som «god», ifølge positivistene, kun har sitt utspring i subjektive følelser – og det kan derfor ikke si noe sant om tingene. Positivistenes avvisning av verdier som rent subjektive følelser truet etikkenes begrunnelser. Bekymrede etikere fremmet dermed tanken om et «Verdienes rike» som en slags *annen sfære* av virkeligheten. Den danske filosofen Harald Høffding (1843 – 1931) presenterte sin definisjon av verdier med utgangspunkt i dette, en definisjon vi tydelig ser gjenklang av i ideen bak Verdikommisjonen og oppnevningssdokumentets definisjon: «Ethiske dommer går ut på å angi veier og midler til å oppnå noe som har verdi for oss, og som vi derfor mer eller mindre bevisst gjør til formål.» Med andre ord settes betegnelsen *Øverdier* på det som betyr noe for oss, det vi betrakter som goder, og etikken er veien dit. Senere definerte Høffding verdier både som det som gir tilfredsstillelse, og midlene til dette. Her inkluderer altså både egenverdi og relativ verdi i verdibegrepet.

Positivistene skjov verdiene over i området for ikke-vitenskapelige, subjektive vurderinger – følelsesuttrykk – som ikke kan betegnes som sann, objektiv kunnskap om virkeligheten. Men de fikk ikke siste ord. Blant annet protesterte Friedrich Nietzsche (1844 – 1900) ved å hevde at *alle* fortolkninger av virkeligheten, inklusive den vitenskapelige, er verdifulle vurderinger. Men disse verdifulle vurderingene er igjen på sin side forankret i vår vilje til å hevde dem som sanne – vår vilje til makt, til å makte (beherske) omgivelsene. Skillet mellom fakta og verdier, som positivistene trakk på bekostning av verdiene, vender Nietzsche dermed på hodet – på bekostning av fakta. Alt vi hevder om virkeligheten, er vurderinger med utspring i vår vilje til makt.

Nietzsches krav til en omvurdering av alle verdier truet ikke etikken mindre enn positivistenes forsøk på å redusere etiske dommer til subjektive følelser. Resultatet var på den ene side en enda hardere linje for å skille fakta fra verdier, som Max Webers (1864 – 1920) ambisjon om å gjøre «verdifulle» vitenskaper også av samfunnsvitenskapene. På den annen side trådte verdifilosofier inn på banen, og disse så på verdiene som ideelle og selvstendige størrelser og forankret dem i mennesket selv. Argumentet var at verdier er noe mennesket oppdager i verden (ikke noe det skaper fritt) – hvilket vi gjerne kaller verdirealisme.

Debatten i dag

Debatten om verdiene og deres status er ikke mindre levende i dag. Den kanadiske filosofen Charles Taylor (f. 1931) mener etikken er blitt fattig ettersom den er blitt ribbet for begreper om verdier og bare handler om abstrakte prinsipper. Moderne moralfilosofi er kun opptatt av rett og galt, ikke av godt og ondt, hevder Taylor; og han vil korrigere dette. Taylors definisjon av verdier minner om den som gis i Verdikommisjonens oppnevningssdokument: «Verdier er goder (kvalitative størrelser) som styrer våre handlinger og prioriteringer, og som ligger til grunn for våre moralske normer.»

Aristoteles (384 – 322 f.Kr.) hevdet også at visse formål er ønskelige for sin egen skyld alene, og ikke fordi de er midler til å oppnå noe annet. Lykken, eller det gode liv, er eksempel på et formål med egenverdi. Likeså vennskap, kjærlighet og frihet. Slike verdier kaller vi gjerne goder, og det er altså slike

goder Verdikommisjonens oppnevningssdokument synes å be oss diskutere – men da i hovedsak knyttet til fellesskapet, ikke primært til individuelle verdier som lykke.

Taylor's teori om goder er en *etisk* verditeori. Men verdier forstått som goder er ikke noe særskilt for etikken. Goder kan ha utspring i så mangt, ikke bare i etikk – tenk bare på menneskets hang til å oppsøke lyst og unngå smerte, eller våre begreper om hva som er «nyttig» for oss, utfra våre preferanser for liv og velferd. Goder kan også ha sitt utspring i religion, estetikk og lykketeorier – og behøver ikke å ha noe med moral å gjøre. Et estetisk gode kan være et moralsk onde. Når mandatet forteller Verdikommisjonen at den skal drøfte positive fellesskapsverdier, må vi lese det som en oppfordring til i særlig grad å drøfte *etikk*. Men det angis ingen definisjon av hva positive fellesskapsverdier egentlig skal forstås som, det vil si: Det gis ingen definisjon av etikk. Oppnevningssdokumentets etikkforståelse kan leses som at etikk utgjøres av de normer som skal beskytte våre verdier. Men da verdier allerede er definert som goder som etiske normer skal hjelpe oss til å oppnå og ta vare på, kommer vi nær en sirkelbegrunnelse.

Skille mellom absolutt/relativ verdi og egenverdi/nytteverdi kan være til hjelp her. Det er sentralt i en verdidebatt å skille mellom de verdier vi betrakter som «formål i seg selv» – goder med egenverdi – og virkemidler vi finner nyttige for å oppnå slike formål. Samtidig må vi ha en bevissthet om hva som er aller viktigst for oss – hva som er av absolutt verdi. Verdikommisjonen bes bidra til en bevisstgjøring om disse spørsmålene, ikke gi svar på dem.

Om vi vender tilbake til Kant, ser vi at kun menneskeheten kan være sitt eget formål – moralloven i vårt indre utgjør vår iboende verdi, vår verdighet. I dette perspektivet er alle andre verdier relative i forhold til dette ene formål: menneskeverdet. Men det er ikke uvanlig å utvide begrepet om iboende verdi til også å omfatte dyr, eller naturen som sådan.

Hva vi uansett trenger, er en bevissthet om at vi må rangere verdier og skille mellom deres ulike grader av viktighet: Det er forskjell på det som har absolutt verdi, og alle de mer relative goder vi streber etter å oppnå i den hensikt å fremme nettopp «det absolutte». For Aristoteles var lykken det høyeste gode fordi lykken er det eneste som ønskes utelukkende for sin egen skyld og ikke for noe annet sin skyld. Med Kant kan det tilføyes: Lykken er til for *menneskets* skyld. Og mennesket selv kan aldri være kun et middel, det er alltid et formål i seg selv.

Materielle og immaterielle verdier

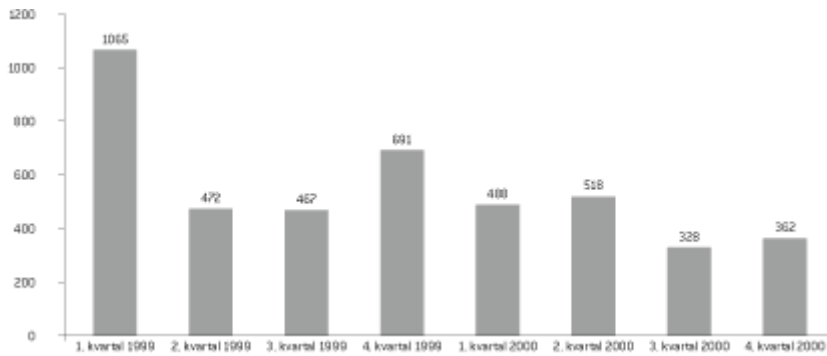
Når verdidebatten så sterkt preger vår tid – det sene 1900-tall og det tidlige 2000-tall – kan det tolkes som en front mot en ensidig «materialisering» av verdibegrepet. Gjennom sosialøkonomien er verdier blitt bestemt som det som verdsettes pengemessig i et marked. Med den hensikt å fordele knappe goder rettferdig og effektivisere produksjon og service mest mulig, har «verdiskapning» og «forvaltning av verdier» med andre ord blitt begreper som i den politiske samtale mest har fått en *materiell* betydning. Kritikken mot dette gir seg uttrykk i et ønske om å snakke om *immaterielle* verdier og deres viktighet, også i den politiske diskurs.

I dette ser vi en parallell til opprøret mot den vitenskapelig positivismen. Man ønsker å se på verdsetting som noe mer enn bare en fysisk håndgripelig og kvantifiserbar prosess. Ikke minst ser vi dette når Verdikommisjonen og andre tar opp begreper som omsorg og menneskeverd. Budskapet er: Det vi virkelig setter «verd» på – som har *egenverdi* og ikke bare *relativ* verdi – er de immaterielle verdier, de som uttrykker meningen med å leve i f.eks. frihet. Hensikten med Verdikommisjonen har nettopp vært å sette ord på disse verdiene, diskutere deres betydning og innbyrdes forhold og løfte dem frem som selve grunnfjellet i samfunnsdebatten.

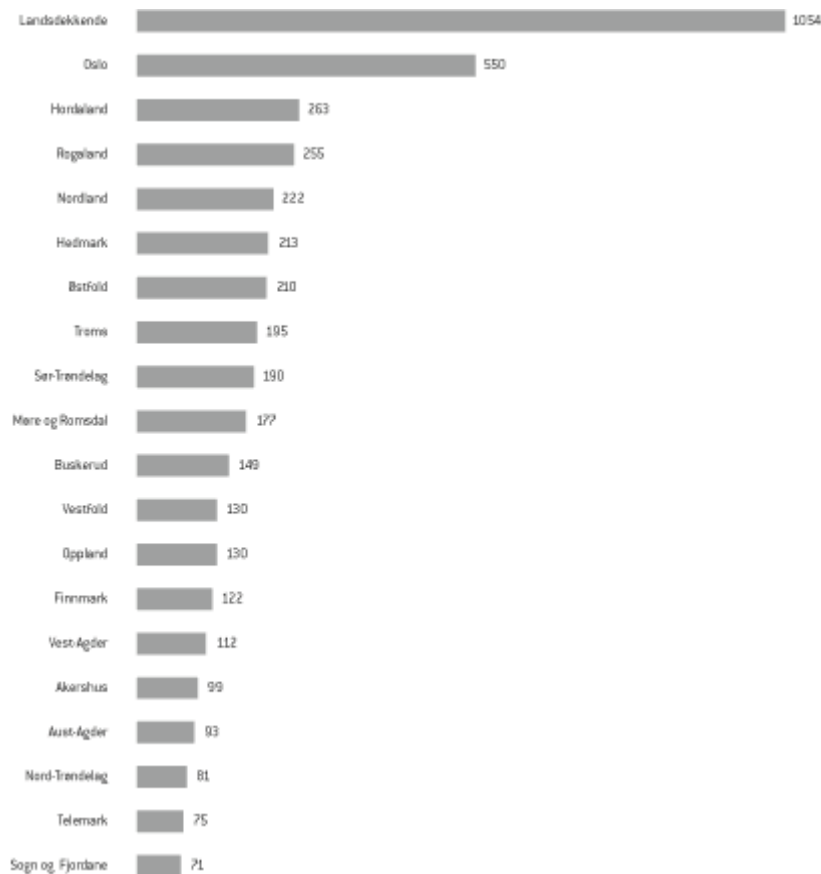
Verdikommisjonen i mediene 1999 og 2000

Observer Norge har på oppdrag fra Verdikommisjonen fulgt og analysert publisiteten rundt kommisjonen i 1999 og 2000. I løpet av denne perioden har Observer registrert totalt 4391 oppslag i norske medier. Nedefor følger noen statistikker som viser publisitetens omfang.

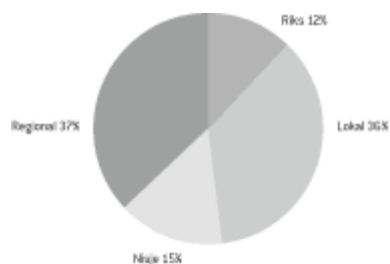
Antall oppslag per kvartal



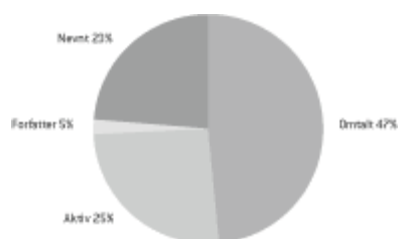
Antall oppslag per fylke (basert på medienes nedslagsfelt)



**Publisiteten fordelt på medienivå
(N = 4391)**



Publisiteten fordelt på Verdikommisjonens aktørrolle



Dersom aktører fra Verdikommisjonen intervjues eller siteres i medieomtalen, registrerte vi aktørrollen aktiv. Hvis aktører fra Verdikommisjonen har kronikker eller leserinnlegg på trykk, betegnet vi aktørrollen som forfatter. Der andre aktører snakker om Verdikommisjonen uten at noen fra kommisjonen uttaler for seg, registrerte vi aktørrollen omtalt. Når Verdikommisjonen hadde en perifer rolle i teksten, brukte vi kategorien nevnt.

Observer Norge AS har opphavsretten til disse statistikkene. De kan ikke, verken helt eller delvis, bli utleid, kopiert, publisert eller brukt i promoterings- eller salgsmøye med uten eksplisitt referanse til Observer Norge AS.

Mange meninger; bidrag til verdisamtalen

Vår tilbakemelding

Om denne essaysamlingen

Henrik Syse:

«Gode tider - eller dårlige?»

Inge Eidsvåg:

«Barnet som oppdrager: Hvem skal sette grenser i det grenseløse samfunn?»

Hans Martin Skovly:

«Vekst»

Kari Wærness:

«Overskudd på frihet og underskudd på trygge fellesskap?»

Lisbeth Bang:

«Om livet og om hverdagene»

Reidar Almås:

«Kan vi få både billegare mat og levande bygder?»

Dag Hareide:

«Den økonomiske utvikling - hva skjer med naturen og de fattige?»

Kristin Clemet:

«Globalisering - en drivkraft for demokrati og velstandsvekst»

Nasim Riaz:

«Islamske familielivsverdier»

Solveig Sukka:

«En dialoghistorie»

Karl Johan Hallaråker:

«Fokus på menneskeverdet»

Esther Kostøl:

«Hvilke ledere trenger vi i det norske samfunn?»

Fred-Olav Sørensen:

«Den lille mann og systemet»

Randi Ledaal Gjertsen:

«Om den normale ungdommen ... som ikke finnes»

Lene Bomann-Larsen:

«En medie-anmeldelse»

Kine Hellebust:

«Frå folkemøte til møte med folk»

Kristian Alm:

«Å være en annen. 12 års frihet i psykoterapi og psykoanalyse»

epilog:

«hallo, det er Verdikommisjonen – hva kan jeg hjelpe til med?»

vår tilbakemelding

Etter tre år avslutter Verdikommisjonen sitt arbeid som planlagt. Det betyr ikke at den debatten og de prosesser kommisjonen har forsøkt å stimulere, er over. Verdikommisjonen er å se på som en etappeløper i en lang stafett. Vi tok imot stafettpinne i form av en utfordring om å levendegjøre og aktualisere verdidebatten, øke verdiengasjementet og bidra til økt kunnskap om våre verdier. Nå overlater vi stafettpinne til alle andre i det norske samfunn som ønsker å bevisstgjøre og utvikle de verdier vårt samfunn må bygge på.

Verdikommisjonen har ikke «løpt» alene disse tre årene. Tvert om. Nøkkelen til det meste Verdikommisjonen har gjort, har ligget i *samarbeid* og *inspirasjon*. Hele veien har vi samarbeidet med enkeltpersoner, grupper og institusjoner landet over, og vi har hentet inspirasjon fra et stort antall innspill og henvendelser fra mennesker i alle aldre.

I dette bindet finner du en samling artikler om sentrale verdi-problemstillinger, skrevet av kommisjonsmedlemmer fra styringsgruppe, råd og sekretariat.

Jeg vil takke alle medlemmer i styringsgruppe og råd som så generøst har gitt av seg selv og sin fritid for at Verdikommisjonens prosjekter skulle gi resultater og bidra til en livsviktig debatt. Jeg takker sekretariatet for iherdig innsats – og også alle de mennesker utenfor Verdikommisjonens rekke som har bidratt til så mange av våre prosjekter.

Denne artikkelsamlingen utgjør bind 3 av en tre-bind rapport. Første bind utgjøres av «Et brev om frihet» – en melding fra Verdikommisjonens styringsgruppe til det norske folk om hvilke verdier som står på spill, og som må hegnes om, i dagens samfunn. Bind to er en gjennomgang av alle de prosjektene Verdikommisjonen har vært involvert i.

Det skal understrekes at også dette bindet av Verdikommisjonens sluttrapport er utgitt av kommisjonens styringsgruppe, som står som ansvarlig redaktør. Men de meninger og synspunkter som her kommer til uttrykk gjennom artiklene, står for den enkelte forfatters egen regning.

Vi håper de tre bindene til sammen gir et godt inntrykk av hva kommisjonen har gjort, og at de – både i bokversjon, CD-rom og på Internett – vil bidra til engasjement i verdispørsmål i praksis, så vel som en dypere, bredere og mer kunnskapsbasert samtale om de verdier som gjør våre liv verdt å leve.

Oslo, mars 2001

Jan Erik Langangen,
leder i Verdikommisjonens styringsgruppe

forord

Når Verdikommisjonen gir innblikk i sitt arbeid, kan ikke det gjøres bare med prosjektoversikter, offisielle rapporter og kommisjonsgodkjente uttalelser. Kommisjonens medlemmer må få komme til uttrykk som enkeltpersoner, siden så mye av kommisjonens arbeid faktisk har vært bygget opp rundt disse enkeltpersonenes engasjement, initiativ og innsatsvilje.

Derfor spurte vi medlemmene i styringsgruppe, råd og sekretariat om å komme med sine personlige innlegg og innspill, slik vi også gjorde til kommisjonens midtveisrapport. Og vi fikk inn mange artikler – om et vidt spektrum av problemstillinger. Alle gir, på sin spesielle måte, innsikt i verdikonflikter og -spørsmål som er sentrale, vanskelige og ofte nærgående og personlige.

Vi starter denne samlingen med å tenke rundt den tid Verdikommisjonen eksisterer i. Mange har ment at vi lever i en tid som er bedre enn – ja, moralsk overlegen – tidligere tider. Andre maler et bilde av vår tid som forfallets. **Henrik Syse** spør: Hvem har rett? Kanskje begge? Eller ingen?

Fra disse mer generelle tanker beveger vi oss til den kanskje viktigste arena for verdiformidling og verdidebatt: barn, ungdom og skole. **Inge Eidsvåg** reflekterer over barnets grenser i et tilsynelatende grenseløst samfunn; **Hans Martin Skovly** beskriver den vekst som er nødvendig for at barn skal få vokse opp i et miljø preget av trygghet og omsorg.

Kari Wærness og **Lisbeth Bang** skriver på hver sin måte om forholdet mellom frihet og fellesskap, om samhold, oppdragelse og trender i «mulighetenes samfunn» – og om noen av de mørke, til dels skremmende sider som vårt samfunn kan fremvise så mange av.

Reidar Almås henter frem en annen verdikonflikt: ønsket om billigere mat, og samtidig om levende bygder. Virkelige verdikonflikter handler ofte om at noe må velges – og noe annet må velges bort. Er det en slik konflikt vi her står overfor?

Dag Hareides perspektiv løfter noe av den samme konflikten opp på et internasjonalt plan. Han tegner et dramatisk bilde av miljøets ødeleggelse, og av en kollisjon mellom velferdsønsker og fremtidig bærekraft. Må vi tenke og prioritere helt annerledes for å redde vår planet?

Kristin Clemet ser mer positivt på globaliseringen og velstandsveksten, og hun fremhever at det er en nær sammenheng mellom demokrati, handel og rettferdighet. Med hennes innlegg får vi således frem noe av spennet i debatten om våre verdier og samfunnets utvikling: Mens alle kan enes om at fattigdom, miljøødeleggelser og global urettferdighet må bekjempes, er synet på reguleringer, vekst og økonomisk åpenhet høyst forskjellig.

Nasim Riaz bringer oss over til de religiøse verdier. Som muslim vil hun si noe om møtet mellom sin religion og det norske samfunn. Hun vil forklare, sette i sammenheng, gjøre forståelig. Men hvor stor er egentlig forståelseskloften? Og er vi villige til å lære av Nasim Riaz – og kanskje følge **Solveig Sukkas** eksempel og la møtet med den fremmede berike vår egen tro og vårt eget livssyn?

Også **Karl Johan Hallaråker** skriver med utgangspunkt i sin tro – sin kristne tro. Han skriver om en verdikonflikt han ser som påtrengende: Kvinnens frihet mot fosterets menneskeverd – likeså individets ønske om dødshjelp satt opp mot det døende livs ukrenkelighet. Han prøver med styrke og intensitet å vise hva slags følger et menneskesyn som baserer seg på alle menneskers likeverd, faktisk kan – og etter hans mening bør – få.

Esther Kostøl går inn i debatten om bedrifters verdier og etikk, om PR og anseelse, om verdiskapning og globalisering. Men først og fremst skriver hun om å spille på lag, om alles like rett til stolthet og menneskeverd, slik at vi faktisk kan skape de materielle – og de immaterielle – verdiene i fellesskap.

Fred-Olav Sørensen, kommisjonens daglige leder, skriver om hva som skjer når man ikke makter å spille på lag. Med bakgrunn i sine opplevelser fra Verdikommisjonen skriver han om «den lille mann» (og kvinne) som stanger hodet mot den byråkratiske vegg, og som ikke får oppleve å bli forstått og tatt på alvor.

Randi Ledaal Gjertsen kommer med noen skarpe ord om sine egne, ungdommen – som man ergrer seg over, for deretter å latterliggjøre som «lite representativ» når den først deltar i debatten. Hvordan skal man egentlig være for å bli tatt på alvor?

Lene Bomann-Larsen går, slik det sømmer seg en filosof fra våre breddegrader, til den danske mester Søren Kierkegaard for å avlegge de moderne medier en visitt. Det er ingen tvil om at massemediene er vår tids store verdiformidler og -påvirker. Men hva gjør disse mediene egentlig med oss? Hva slags holdninger, forventninger og verdisyn formidler de – og skaper de?

Så får endelig **Kine Hellebust** slippe til, en artist som har lagt liv og sjel i arbeidet for Verdikommisjonen. Hun har reist landet rundt for å treffe mennesker, lytte, gi innspill og skape debatt. Hun gir noen smakebiter fra livlige folkemøter – og kanskje enda livligere ordskifter etter møtenes offisielle slutt.

Fra Kine Hellebusts beretninger er kanskje ikke veien så lang til denne samlingens mest personlige bidrag, teologen **Kristian Alms** betraktning om frihet som den avgjørende forutsetning for å forandre og forstå seg selv. Han gir noen glimt fra en selvopplevd psykoterapi og psykoanalyse. Også hans innspill kommenterer verdier og konflikter i samfunnet vårt: travelhet vs. familie, idealer vs. virkelighet, løgn vs. sannhet, fortrenning vs. åpenhet ... Uløselige konflikter? Eller konflikter man kan arbeide med, slik at man kommer til rette med dem?

Den som mer enn noen annen har vært Verdikommisjonens stemme i det daglige – ikke på radio og TV, men i telefon og brev – sekretær og konsulent **Vigdis Engen**, avslutter denne samlingen. I et intervju forteller hun om hvordan mennesker er kommet til kommisjonen – og dermed har gitt oss et inntrykk av

de verdikonflikter, dilemmaer og problemer som preger menneskers hverdag i vår tids Norge. Mange flere temaer kunne ha vært tatt opp. Målet har imidlertid ikke vært å dekke alt, men å la «verdikommissjonærenes» egne stemmer få lyde. Det er vel knapt nødvendig å nevne at alle innlegg representerer forfatterens egne oppfatninger, og at de følgelig ikke er ment å uttrykke Verdikommissjonens syn. Alle artiklene er gjengitt i forfatterens egen språkdrakt.
God – og verdifull – lesning!

Red.

gode tider – eller dårlige?

Av filosof, dr.art. Henrik Syse, medlem av sekretariatet i Verdikommisjonen

«It was the best of times, it was the worst of times.» Det var den beste og verste av alle tider. Slik åpner Charles Dickens' roman *A Tale of Two Cities*, og med det får vi også en flott beskrivelse av vår egen tid. For er det ikke slik vi føler det? I det ene øyeblikket gleder vi oss over fremskritt, muligheter og nyvinninger – i det neste utbryter vi «for en redselsfull tid vi lever i» idet vi frykter sanseløs vold, observerer krig og sult, ergrer oss over tabloidpressens dumheter eller bekymres over teknologiens merkelige evne til å utvikle seg i retninger vi ikke har forutsett eller ønsket.

Vi lever i tvisynets tid, og dét kommer i sin tur av at vi lever i de raske forandringers tid. Det oppstår en usikkerhet om hva fremtiden vil bringe, og likeså en usikkerhet om hvor vi egentlig står og faktisk er på vei. Den ensidige og bekymringsløse optimisme synes like ubegrunnet som den mørke og håpløse pessimisme.

La meg få foreslå et bilde på vår tid som muligens forklarer hvorfor en samtale og debatt om *våre verdier* og *vår etikk* er et naturlig tilsvarende til denne usikkerhet og raske forandring: Vi kan tenke oss to tidslinjer – én som representerer samfunnets økonomiske og teknologiske utvikling, en annen som fremstiller vår egen etiske og moralske forberedthet eller beredskap. Den første tidslinje illustrerer de nye oppdagelser og oppfinnelser, det tekniske og vitenskapelige «fremskritt», sammen med den økonomiske og byråkratiske struktur som legges på plass for å forvalte dette fremskrittet. Den andre illustrerer menneskenes evne til å ta stilling til fremskrittet, til å skille rett fra galt, godt fra ondt.

De fleste mennesker har vel et slags idealbilde om at den andre – den etisk-moralske – tidslinjen bør ligge litt foran den første. Vi bør ha den karakter – ja, den «dyd», for å si det med de gamle moralfilosofene – som setter oss i stand til å bedømme samfunnet rundt oss, ha en kvalifisert mening om utviklingen og være klare til å rope et varsko når utviklingen bærer i gal retning.

Men i dag er kanskje situasjonen den omvendte? For opplever vi ikke at den teknologiske og økonomiske utviklingen har fått så stor fart at den stadig tilbyr oss nye muligheter og overraskelser som meget vel har menneskehetens beste som mål, og som kanskje også i praksis kan få en menneskeverdige utforming og tjeneste – men som vi som enkeltmennesker og samfunn ikke har noen forutsetning for å bedømme på kvalifisert vis?

Bio- og genteknologien

Bio- og genteknologien tilbyr de beste eksemplene. Her finner vi oppdagelser og oppfinnelser som er drevet frem delvis ut fra et ønske om å forstå og beherske naturen, delvis gjennom én av de flotteste drivkrefter som finnes i mennesket: ønsket om å redusere lidelse og redde liv. I århundret som kommer, vil redselsfulle sykdommer og en rekke store hindringer som ligger i veien for at hardt belastede individer kan leve meningsfylte liv, bli fjernet gjennom bio- og genteknologiens nyvinninger. Sykdommer vil bli «dekodet» – og kanskje utryddet.

Men samtidig gir denne teknologi muligheter vi kanskje ikke er i stand til å bruke rett, muligheter som setter oss i nærmest umulige situasjoner. Ja, kanskje er vi der alt. For eksempel: Forsterdiagnostikkens muligheter øker stadig. Anledningen til å finne ut om et fosters sykdommer, men også om dets alminnelige særtrekk – kjønn, hårfarge, etc., etc. – er tilstede, idet DNA-tester og annen diagnostikk muliggjøres på et stadig tidligere utviklingstrinn. Samtidig har vi i Norge anledning til selvbestemt abort til og med 12. svangerskapsuke. Dét var en løsning det var mye uenighet om da debatten raste som verst på 1970-tallet. Uenigheten er der ennå. Likevel tror jeg de fleste mente man hadde kommet frem til en løsning som man måtte – og kunne – leve med. Helt til nå ... Mange mener, med god etisk begrunnelse, at det er etisk forkastelig å avbryte svangerskap utfra spesielle ønsker om barns alder, utseende eller, for den saks skyld, sannsynlige intelligens eller fysiske styrke. Men er det i orden å abortere et f.eks. 11-uker gammelt foster når man *ikke* vet noe om dets karaktertrekk, mens det er galt dersom man gjør det fordi man heller ville ha en jente ...?

Jeg tror ikke vi som samfunn har vært i nærheten av å diskutere denne type problemstilling. Den har nok vært tatt opp i kronikker og konferanser. Vi har skjønt, fra aviser og tidsskrifter, at noe er i emning. Men vi er overhodet ikke forberedt på de muligheter som faktisk tilbys oss. Vi ser ikke rekkevidden av dem fordi teknologien kommer så utrolig raskt – og vi selv ligger på etterskudd.

Bestillingsbarn

La meg ta et annet eksempel. Muligheten for å kombinere sæd og egg utenfor morens livmor har lenge vært en mulighet. Nå har markedet dukket opp for salg av sæd og egg. Man kan bestille kjønnsceller fra smarte mennesker – få deg en Harvard-doktor som far og kombinér det med en Princeton-filosof som mor. Så skal du se du får smarte barn!

Men vi vet alle at foreldrenes og deres stamtrærs suksess og oppnåelser ikke er noen genetisk garanti for barnas intelligens. Den statistiske sannsynlighet for et meget intelligent barn vil nok øke noe, men det er alt. En fullstendig kartlegging som vil gjøre oss i stand til å forutse barns kvaliteter på grunnlag av foreldrenes DNA, vil aldri bli mulig – kombinasjonsmulighetene er nær sagt uendelige. Og miljø og omstendigheter spiller naturligvis en rolle.

Men la oss nå si at et slikt marked for kjøp og salg av sæd og egg utvikler seg, og at stadig flere land gjør det lovlig å selge og markedsføre på denne måten. (Utviklingen er allerede kommet langt i USA.) Og

så får du dette bestilte barnet, da. Med Harvard-far og Princeton-mor. Begge de sistnevnte med intelligenskvotient på 200-tallet.

Barnet vokser opp. Det skal begynne på skolen. Og du begynner å skjønne at barnet har problemer. Han har lesevansker. Sliter med matematikken. Motoriske problemer. Kort og godt et barn som vil trenge ekstra mye hjelp, oppmuntring og omsorg for å komme seg gjennom livets og utdannelsessystemets ofte harde skole. Hva sier du da til det barnet? «Det var ikke deg vi bestilte? Har vi klagerett ...?»

Min mening med disse betraktninger er ikke å skape et ensidig pessimistisk bilde av vår tid som en «Brave New World», for å bruke tittelen fra Aldous Huxleys sterke og skremmende fremtidsfabel. Jeg vil bare spørre om vi er klare. Om vi er i stand til å velge rett, den dagen vi skal være med – i Norge og i internasjonale organer – på å ta avgjørelser om hva vi vil benytte oss av, og hva vi vil ha restriksjoner mot. Fremskrittet kan vi ikke stoppe, og den frie forskningen må være nettopp det, *fri*, for å utvikle seg og bringe innsikt. Men derfor trenger vi også bevissthet og debatt.

Demokratiet og dets utfordringer

Noen ganger fremstiller vi det moderne demokrati som et enkelt samfunn å leve i; vi kan jo velge selv, vi kan leve som vi vil. Men tenker vi på at dette gjør demokratiet til den *vanskeligste* styreform – etisk sett? Tenker vi på at det er *vårt* ansvar å forholde oss kritisk og vurderende til det som skjer rundt oss? Eller lar vi det bare skje – lar vi «alle andre» ta styringen, for så å finne ut at det er ingen som har styring i det hele tatt?

Da Verdikommisjonen ble opprettet, ble det spurt om vi trenger mer verdidebatt. Ikke minst ble det spurt om en slik debatt kan komme fra en *kommisjon*, av alle ting. Svaret er at vi trenger mer og bredere verdidebatt enn på lenge. Den skal selvsagt ikke komme fra eller styres av noen kommisjon. Den må komme fra fagmiljøer og ungdomsgjenger, fra foreldreutvalg og fagforeninger, fra kunstnere og byråkrater – fra hver og én av oss der vi er og der vi virker. Men kanskje en kommisjon kan være med – som ett av mange elementer – på å stille spørsmål som kan sette debatten i gang?

For tar vi ikke debatten, de vanskelige diskusjonene med de nærgående spørsmålene, kan det plutselig vise seg at vi har fått et samfunn som har beveget seg så langt, så raskt, at menneskeverdet er blitt glemt et sted på veien.

Denne boken er et slikt bidrag til debatten. Her finnes det artikler som eksemplifiserer både den optimisme og den pessimisme som jeg har beskrevet – og også innspill som blander disse, slik jeg har antydnet at vi må om vi skal få et rett bilde av samfunnet vi lever i. Det viktigste er imidlertid den debatt de hver på sin måte bidrar til – en livsviktig debatt for vårt samfunn og vår tid.

barnet som oppdrager

hvem skal sette grenser i det grenseløse samfunn?

Av lektor Inge Eidsvåg, nestleder i Verdikommisjonens styringsgruppe

Vi husker vel alle bildet fra leseboka: Barnet på fanget til den gamle mannen. Den gamle forteller, barnet lytter. Er det eventyr eller formaninger, sagn eller historie? Vi vet ikke. Det vi vet er at mannen forteller om et liv og et samfunn han kjenner, og som ikke har forandret seg særlig mye fra da han var barn. Som heller ikke vil forandre seg særlig mye i neste generasjon. Tror han. Det han forteller, har derfor gyldighet, også for den lille på fanget. Kunnskapene har ingen datostempling. Man må se seg bakover for å kunne mestre livet. Men det må både forstås og leves forlengs.

Dette er bildet på det stabile samfunn, der forandringer nok skjer, men ikke fortere enn at foreldres og besteforeldres kunnskaper og innsikt er verdt å bringe videre. Er nødvendig å bringe videre.

Et annet bilde: Bestefar fyller 70 år. Han er ennå sprekt som bare det, reiser til Syden hver høst og går Birkebeineren om vinteren. Dessuten er han ihuga slektsforsker. Det er ikke få kirkebøker han har pløyd gjennom i statsarkivet på Hamar. Denne gangen ligger det en hard pakke og venter på ham ved frokostbordet. Barna og barnebarna har gått sammen i år, og gaven er ekstra dyr. Han pakker opp, slår hendene sammen i forbauselse og glede – en PC! Og så attpåtil med eget slektsforskningsprogram. Men han har aldri brukt et slikt redskap før, en trylle-koffert med hele verden gjemt under den dimme skjermen. Etter å ha fått summet seg og takket, kommer spørsmålet: Vil han kunne lære å bruke den? Må han gå på kurs? Og hva med de håndskrevne notatene? Det er da Olav, barnebarnet, kommer til unnsetning. Han kan gjerne vise hvordan det gjøres. Olav er 11 år og har lært data både hjemme og på skolen. Skjermen har allerede vært installert på barnerommet i mange år, og han er en kløpper til å ta seg fram i .com-jungelen. De kan gjerne begynne samme dag, etter middagshvilen og kaffen.

Om kvelden sitter de to, guttungen og den gamle, ivrig opptatt med å trenge inn i dataverdenens mysterier. Gutten peker og forklarer, bestefaren lytter og spør. Innimellom går det for fort, og gutten må ta det forfra igjen. «Du får huske at jeg er gammel», sier bestefaren unnskyldende når guttungen ojer seg over den tungnemme eleven.

Ombyttede roller

Legger vi disse to bildene oppå hverandre, ser vi at rollene er byttet om. Bestefar sitter riktignok ikke på fanget, men han kunne ha gjort det hvis han ikke hadde vært i veien for tastaturet. Kunnskapene strømmer den motsatte vei, fra guttungen til bestefaren. Betyr det at barnet ikke lenger har bruk for den gamles kunnskaper? Nei, ikke nødvendigvis. Men det betyr at samfunnet har endret seg så mye at bestefar kommer til kort på stadig flere områder. Det nyeste av det nye er fremmed for ham, fordi han ikke kan språket. På samme måten som noen innvandrerbarn er tolker for sine foreldre, er Olav tolk for sin bestefar. Bestefar er innvandrer i det nye informasjonssamfunnet.

Og jeg stiller meg selv det samme spørsmålet som den amerikanske medieforskeren Neil Postman gjorde i sin bok *The Disappearance of Childhood* (1982): Er barndommen som sosial kategori i ferd med å forsvinne? Er vi på vei mot et samfunn der barn ikke er barn lenger, men små voksne – riktignok uten de arbeidsbyrder som de hadde i det før-industrielle samfunn?

Barn og barndom

Men la oss begynne med et annet spørsmål: Hva er det viktigste som har skjedd med barn de siste generasjonene?

For det første bidrar ikke barna lenger til produksjonen og familieøkonomien. Skolen trakk barna vekk fra arbeidsmarkedet. De ble skolebarn og forbrukere. I dag dekker skolen en stadig større livsflate. Samme årskull sluses inn i samme klasse. Der er de hver dag, og i fritiden er de også sammen, i 10 eller 13 år. Det betyr at vennene, gruppen av jevnaldrende er blitt stadig viktigere for barnet. Dannelsen og reproduksjonen av verdier skjer i stadig større grad i venneflokken – med stadig mindre korleksjon og innblanding fra de voksne. En kjempemessig frigjøringsprosess har skjedd – fra sult, nød, arbeid, juling, og fra foreldre og andre voksne. Barnet er blitt tildelt rettigheter fra staten (lovgivning) og fra det internasjonale samfunn (Barnekonvensjonen). Barneombudet er blitt opprettet for å ivareta og sikre barnas interesser. Og i takt med velstandsutviklingen er barnet dessuten blitt en aktør i markedet. En kjøpekraftig aktør.

I 1954 debuterte den senere nobelprisvinner i litteratur William Golding (1911-93) med romanen *Fluenes herre*. Det er historien om en flokk engelske skolegutter som mot slutten av 2.verdenskrig strander på en øde øy etter et flycrash. De velger en leder, Ralph, som forsøker å skape et voksensamfunn i miniatyr, med faste regler og oppgaver for hver enkelt. Men dette barnesamfunnet går til grunne, i rivalisering og barbari. Det som en gang var en flokk vanlige engelske skolegutter, forvandles til en bande primitive og voldelige villmenn. «Jeg er redd. Jeg er redd for oss. Jeg vil hjem», sier lederen Ralph når alt begynner å gå galt. Jeg husker spesielt en scene der Roger begynner å kaste stein på Henry, men han sikter med vilje slik at han ikke treffer. Vi leser:

«Men det var en diameter rundt Henry på omtrent seks meter, som han ikke våget å kaste innenfor. Her var tabuet fra hans tidligere liv, usynlig men sterkt. Omkring den vesle gutten som satt der på huk, var

et beskyttende gjerde av foreldre og skole og politi og loven. Rogers arm ble dirigert av en sivilisasjon som ikke visste noe om ham og som lå i ruiner.»

Denne sivilisasjonen får stadig mindre siviliserende makt, og det ender til slutt med forferdelse. Dette er en dypt pessimistisk roman – om demokrati og diktatur, om sivilisasjon og råskap, om «uskyldens død og menneskehjertets mørke». Men det er også en roman om barn fullstendig frikoplet fra voksnes rettleiding og oppdragelse. Slik sett forutser William Golding de kriminelle barnegjengene, som det blir stadig flere av i verdens storbyer, og som vi også har i vårt land. Barn som mangler tydelige voksne rundt seg, og som ikke lærer å utvikle indre grenser.

Aggressive barn

I en stor undersøkelse som forskere ved Iowa State University og Lenoir-Rhyne College i North Carolina la fram i april 2000, konkluderer de med at voldelige videospill gjør barn aggressive. «Vi har for første gang vist at aggressiv atferd og fiendtlige tanker øker vesentlig hos dem som spiller voldelige videospill», sier professor Karen Dill til Observer. «På en måte utgjør spillene et komplett læringsmiljø for aggresjon. Disse resultatene er svært urovekkende», mener professor Dill.

Disse vitenskapelige bevisene ble lagt fram ett år etter massakren ved Columbine High School i Colorado der to tenåringer i 1999 skjøt og drepte 12 klassekamerater og en lærer – før de skjøt seg selv. Massakren førte til stor oppmerksomhet om vold i video- og dataspill fordi det viste seg at guttene forsøkte å etterligne en massakre i sitt yndlingsspill «Doom».

La oss minne om at i 1999 gjorde 2481 barn i alderen 5-13 år seg skyldige i lovbrudd her i landet. Det er en tredobling siden 1995. Halvparten av dem som ble siktet, hadde gjort seg skyldige i grove forbrytelser, som innbrudd, tyveri, utpressing, ran og vold. 43% av de barna som begikk lovbrudd i 1994, ble registrert for nye lovbrudd innen de neste fem årene.

De voksnes verden – og barnas

Det er et faktum at veggene inn til voksenverdenen perforeres. Barn blir mer og mer trukket inn i vår voksne verden, i våre planer og prosjekter, ferier og flytting, samliv og skilsmisser. Generasjonsbarrierer og språklige tabuer er blitt demontert. I min barndom snakket man om «det ujevnelige» eller «det du vet» når barn var til stede. De voksne blunket til hverandre og sa «hm, hm – små gryter har også ører». I den danske *Weekendavisen* (27. sept./5. oktober 2000) hadde den danske barneforsker Pernille Stensgaard en artikkel der hun – ut fra en gjennomgang av danske billedbøker for barn i det forrige århundret – argumenterer for at det har skjedd en revolusjon i barneverdenen de siste 30 år. På 1950- og 60-tallet lever billedbokens barn i en liten og trygg verden. De baker kake, spiser med skje, synger og klapper i hendene. Barnelivet handler om å lære seg motorikk og språk. Problemer eksisterer ikke. Barna aksepterer de voksnes autoritet, de går ærend og lærer å oppføre seg ordentlig, lærer å tilpasse seg. Tekstene er enkle: «Jeg heter Trine. Jeg er tre år. Jeg bor hos mamma og pappa.»

På 1970-tallet dør ideen om at det finnes en lykkelig barndom – eller allmektige voksne. Nå bor barnet i byen, går i barnehage og har en mor som arbeider. I 1970 kom billedboka *Runes mor er smed*. Der spør Rune: «Hvorfor skal jeg i barnehagen? Og hvorfor skal du i smien? Og hvorfor kan jeg ikke bli med deg på arbeid?» Mor svarer: «Fordi de maskinene vi bruker er så farlige. Og fordi jeg ikke har tid til å passe på deg hele tiden. Fordi jeg skal skynde meg. Fordi jeg skal tjene penger. Fordi vi trenger penger til mat og tøy og ...» «Fordi, fordi, fordi», sier Rune. Barnet betraktes som en likeverdig, en samtalepartner man forventer skal forstå de voksnes problemer. Tabuene faller. Seksualitet, kriminalitet, død og kjønnsrolledebatt kommer inn i billedbøkene. Man snakker samme språk til barn som til voksne.

I 1980-årene er man trette av det politiske. Eventyr, myter og sagn kommer inn i billedbøkene. Men det er en annen tendens som den danske barneforskeren Nina Christensen nå mener å se. Billedbøkene for barn begynner i stadig større grad å henvende seg til voksne.

Denne tendensen slår inn med full styrke på 1990-tallet, mener Nina Christensen, som hevder at forskjeller mellom voksne og barn nå er i full oppløsning. «Der er barnebøker, hvor jeg ikke kan finne en barneleser, men hvor jeg som voksen leser kan identifisere meg med to bamsers parforhold», sier Nina Christensen. Hun påstår – og mener å finne belegg for det i danske barnebøker – at voksne og barn har byttet plass. De voksne oppfører seg infantilt, men har modne og ansvarlige barn. Om man er voksen eller barn, har altså ikke lenger noe med alder å gjøre.

I 1996 utga Dorte Karrebæk billedboken *Pigen der var go' til mange ting*. Den skapte debatt i Danmark fordi hun tegner et bilde av voksne som vi ikke liker å se. I boken kan vi bl.a. lese: «Hun boede helt alene sammen med sin far og mor. Der var ikke en eneste bror eller søster der kunne hjelpe hende med at passe dem.» Boken handler om ei jente som uten et smil holder hus for sine lekesyke, impulsive og infantile foreldre. De lever som hund og katt, river hverandre i håret og hopper i sengene, er oppe om natten og sover om dagen. «Derfor glemte hun sin barndom, og ga seg til å vokse så hurtig hun kunne. Og så gikk hun hjemmefra.»

Dorte Karrebæk er ikke alene om å tegne dette bildet av voksne og barn i Danmark. Flere bøker er kommet ut de siste årene som gir det samme inntrykket. Jeg vet ikke sikkert, men jeg tror de samme tendensene kan avleses også i norske barnebøker.

I gamle dager var straff løsningen på konflikten mellom barn og voksne. På 1970-tallet satte man seg ned og snakket om tingene. I dag flykter barna fra sine infantile foreldre.

To posisjoner

Synet på barn har selvfølgelig endret seg gjennom historien. La meg avmerke to posisjoner: Barnet som syndig og fordervet, med arvesyndens gener i blod og ben, der formaning og tuktt er eneste midler til et rettskaffent liv. I motsetning til dette står Rousseaus Emile, det gode, ufordervete barn som bare krever frihet og respekt.

I dag må vil vel slå fast at det er Rousseaus barnesyn som har slått gjennom. Det er det fornuftige, reflektsive og kompetente barnet vi ser for oss, som har ansvar for både egen læring – og eget kredittkort. Det er curling-barna, som skyves ut på utdanningsbanens glatte is der det gjelder å komme innenfor den blå suksess-sirkelen, selv om en må støte bort noen på veien.

I ei tid der moderne medier, TV, video og Internett er i alle hjem, er det da mulig å snakke om grenser for barn? Er det ikke snarere å «sprengte grenser» som er blitt vår kulturs overordnede troserklæring, like styrende for vår tanke og våre liv som tidligere tiders troskap mot fyrsten, tradisjonen eller religionen? Da kunne man risikere hals og hode for å kritisere makten. I dag risikerer man enten latterliggjørelse eller fortielse hvis man ikke bøyer seg for loven om det grensesprengende.

Det 20. århundre var på mange måter grenseløshetens århundre, utmyntet i atombomben og genteknologi, måneferder og Internett. Å sprengte grenser ble det samlende prosjekt, selve tidsånden, som fortrengte alle andre livsoppfatninger. Å snakke om rett eller galt, godt eller ondt ble irrelevant, så lenge grenser ble sprengt. Det olympiske motto «hurtigere, høyere, sterkere» kunne stå som motto også for produksjonen og kunsten. Det er typisk norsk å være god. Vi skal vinne, vi skal være de beste, vi skal sprengte grenser. Selv om vi må bo i høydehus, bruke dopingmidler – eller kappe av ei menneskehånd for å male et bilde.

For vi husker vel den norske kunstneren som brukte ei avkappet hånd som malerkost da han laget sine bilder? Ingen hadde gjort det før. Det var teknisk godt gjennomført – og det var grensesprengende. Å komme trekkende med begreper som anstendighet eller respekt for døde kvalifiserte til en plass i hornet på veggen.

I 1972 kom Roma-klubbens rapport *Grenser for vekst*. Den advarte oss om at hvis veksten i befolkning, forurensning og ressursuttak fortsatte, ville grensene for vekst på planeten være nådd i løpet av 100 år. Den utfordret med andre ord de eksponentielle kurvers logikk. I dag vet vi at vi ikke har så mye som 100 år på å snu utviklingen.

Men ennå har vi ikke begynt å snakke om samfunnet etter grenseløsheten. Her kunne kunsten ha kommet oss til hjelp. Ikke ved å overskride grenser, men ved å bidra til å sette grenser for våre felles liv. Det ville bety at også barn og barndom har bruk for grenser

I sin etterhvert klassiske studie fra 1970, *The Culture of Childhood*, sammenligner professor i antropologi og sosiologi Mary Ellen Goodman barn i så ulike kulturområder som Filippinene, Java, New Zealand, Japan, Mexico, Midt-Østen og USA. Hun spør i sitt avslutningskapittel om vi kan si noe allmenngyldig og universelt om barn. Svært lite, mener hun, unntatt to ting: Behovet for *kjærlighet* og *rettledning*. Hun sier:

«Barn har behov for gjentatte og konsekvente eksempler på kjærlighet og rettledning – det siste ikke mindre enn det første. Ethvert tegn på oppmerksomhet og omsorg, uansett hvor trivielt, kan overbringe det budskap at det eldre, givende menneske føler hengivenhet og kjærlighet. Enhver rettledende handling, også strenge disiplinertiltak, kan overbringe et budskap om kjærlig omsorg.»

Hva har så Mary Ellen Goodman å si til den stadig sterkere vektlegging av vennenes rolle i oppdragelsen? Hun svarer:

«Det er galt å anta at gruppen av jevnaldrende nødvendigvis må øve sterkere innflytelse enn de voksne. Å tro på dette er jevngodt med å oppfordre til gruppetyranni og bøye seg for dette allerede før det dukker opp, som om det skulle være noe uunngåelig. Inntar vi denne holdningen, *blir* det uunngåelig.»

Jeg deler Mary Ellen Goodmans syn. Det vil være galt å oppløse skillet mellom barn og voksne, og det vil være en stor feil å overlate den moralske rettledningen til jevnaldrende. Det betyr at vi, de voksne, må rettlede og sette grenser for barna. Og på samme måten som barn skal beskyttes mot fysisk utnyttelse og overgrep, skal de også beskyttes mot skadelig påvirkning, enten det er aggressiv markedsføring, pornografi eller voldelige spill og bilder. Forgiftning av sinnet er ikke mindre skadelig enn forgiftning av kroppen. Stadig mer forskning viser det som sunt folkevett forlengst har innsett: Vold på fjernsyn, film og videospill gjør barn aggressive.

Jeg ser tre mulige forsvarslinjer:

1. FORELDRENE

Foreldrene er barnas viktigste beskyttere og rettleidere, og foreldreretten står sterkt i våre samfunn. Den står så sterkt at «Foreldre har fortrinnsrett til å bestemme hva slags skolegang deres barn skal få» (Den internasjonale menneskerettighetserklæringen, art. 26, pkt. 3). Det vil si at vi i Norge har opplæringsplikt, men ingen skoleplikt. Det skal sterke grunner til for at samfunnet fratrer foreldrene retten til å rettlede sine barn. Jeg tror mye kunne vinnes hvis foreldre – på tvers av kultur- og livssynsgrenser – kunne samarbeide om å beskytte barna mot destruktiv påvirkning. Men da må vi ikke abdisere som foreldre, men påta oss vår rolle med frimodighet og myndighet.

2. DET SIVILE SAMFUNN

Her tenker jeg på skoler, organisasjoner, lag, foreninger, bedrifter. De store kjøpesentrene, videobutikkene og mediene er i dag gigantiske oppvekstsentra der det skjer en påvirkning som ofte er langt mer effektiv enn den skolen kan gi. Hvorfor skal disse institusjonene fritas fra konsekvensene av den oppdragelsen de faktisk er med på å gi? Hvorfor skal familien og skolen stilltiende finne seg i å reparere skader som andre institusjoner påfører barna? Skolen forsøker kanskje å lære barna samarbeid og fredelig konfliktløsning. Men hva hjelper det når dataspillet stimulerer aggressivitet og utsteder «licence to kill»?

I vår kultur ser vi ut til å ha glemt det man i Afrika har formulert slik: «Det trengs en hel landsby for å oppdra et barn.» Det er på tide med en nasjonal dugnad fra det sivile samfunn for å beskytte barn mot den åndelige forurensning som skjer gjennom våre nye medier – men også for å veve barn inn i et sosialt nettverk av flere aldersgrupper, slik at de føler at de betyr noe, hører til et sted der de blir rettleidet.

Den franske forfatteren Antoine de Saint-Exupéry minner oss om betydningen av dette når han et sted i romanen *Sand, vind og stjerner* (1939) skriver:

«Han var fri, men så grenseløst fri at han følte at han ikke veide noe på jorden. Han manglet det som betyr noe i forholdet til andre mennesker, og som får en til å gå langsommere; disse tårene og bebreidelsene og gledene – alt det menneskene kjærtegnr eller river i stykker hver gang de gjør den minste bevegelse, de tusen bånd som knytter oss til andre og gjør oss tunge.»

Mange barn blir vektløse, overlatt til seg selv og sin egen gruppe av jevnaldrende. Kanskje samler de seg rundt det nye ildstedet: TV- og videoskjermen, der de hutrende varmer seg på hverandre og den sprakende skjermen. Eller de prøver krefter mot TV-spillet, der drømmene plinger og lyser, og der tida er et langt sugende nå.

3. LOVENE

Her har vi støtte i flere internasjonale erklæringer og konvensjoner. Allerede i 1959 vedtok FN i *Deklarasjonen om barnets rettigheter* at «barn, på grunn av sin fysiske og mentale umodenhet, har behov for spesielle vernetiltak og særskilt omsorg, herunder passende vern gjennom lovgivningen så vel før som etter fødselen». *Konvensjonen om barnets rettigheter* (1989) bærer i seg det internasjonale samfunns syn på barn i vår tid. Tre stikkord kan stå som bærebjelker i denne konvensjonen: *Provision, Protection, Participation* (forsørgelse, beskyttelse, deltakelse). Barn er i denne konvensjonen sikret ytringsfrihet, tankefrihet, samvittighetsfrihet og religionsfrihet (art. 13, 14, 15). Det sies i konvensjonen at massemedia skal «sikre at barnet har tilgang til informasjon og stoff fra et mangfold av nasjonale og internasjonale kilder, særlig de som tar sikte på å fremme hans eller hennes sosiale, åndelige og moralske velvære og fysiske og mentale helse» (art. 17). Men det heter i samme artikkel at signaturpartene skal «oppmuntre utviklingen av passende retningslinjer til vern av barnet mot informasjon og stoff som er skadelig for hans eller hennes velbefinnende».

Oppdragelse og beskyttelse – og annonsørene på TV3

Mitt anliggende i dette essayet har vært å argumentere for at barn *ikke* kan oppdra seg selv. Og at de trenger beskyttelse – også mot «informasjon og stoff som er skadelig for hans eller hennes velbefinnende».

Hvordan dette skal gripes an, praktisk og politisk, er en annen diskusjon som vi antakelig aldri blir ferdige med. Men la meg nevne ett eksempel.

For ett års tid siden satt Roar Røise en søndag ettermiddag og så TV. Han svitsjet innom TV3 og fikk kaffen i vrangstrupen. TV-bildene viste en mann som fikk strupen skåret over. I løpet av de neste 30 minuttene ble han vitne til et dusin bestialske drap – midt i beste barne-TV tid. Det var krigerprinsessen Xena som tydde til vold og drap i kamp for – «det gode». Roar Røise reagerte. Ikke ved å skrive harmdirrende brev til TV 3. Nei, han gjorde noe enda mer effektivt. Han skrev brev til samtlige 40 annonsører som hadde vært innom i de 10 episodene som hadde vært sendt. Han fikk umiddelbare – og positive – reaksjoner fra bl.a. store annonsører som Jotun Fabrikker, Braathens og Coca Cola. De færreste av annonsørene var klar over i hvilken sammenheng deres annonser ble vist. TV3 reagerte med å kutte ut serien.

Roar Røise har senere etablert firmaet «Barnevakten» som har som målsetting å få vekk voldsinnslag som tilbys barn i media – og bevisstgjøre foreldre på hva ungene deres tar til seg av medieinntrykk. Han har spesielt vært opptatt av dataspill og har bl.a. fått store datakjøpdistributører som Elkjøp, Spaceworld og Cyberia til å merke spill der drap inngår, med 18-årsgrense (*Vårt Land*, 12.09.2000).

Vi har i en lang periode i vår kultur vært opptatt av barnets *rettigheter*. Det har vært nødvendig og bra. Nå er det på tide at vi blir minst like opptatt av barnets *vern*. I dette arbeidet vil det overordnede perspektiv måtte være det gamle afrikanske ordtakket: «Det trengs en hel landsby for å oppdra et barn.»

vekst

Av politibetjent Hans Martin Skovly, medlem av Verdikommisjonens råd

«Er det virkelig blitt så galt i vår bydel?» Dette var en av kommentarene en far kom med etter at FAU (Foreldrenes Arbeidsutvalg) i bydelen hadde sendt ut et rundskriv der de innkalte foreldre til et foreldremøte på ungdomsskolen. Bydelen hadde i en periode slitt med mye rusproblemer blant ungdom. Skolen var plaget med hæververk, og flere beboere i bydelen hadde hatt innbrudd i sine biler, stod det i rundskrivet. Nå ønsket FAU et møte med foreldrene. Politiet, utekontakten, skolen og en foreldrerepresentant skulle sitte i et panel for å informere foreldrene om situasjonen.

Fars tankerekke

Far satte seg godt tilbake i den gode lenestolen og tenkte: «Egentlig er det ganske greit å sitte i denne gode stolen og lese om det som skjer rundt meg. Jeg kan betrakte hendelsene gjennom å lese i bydelsavisen, riste på hodet og deretter snu meg rundt for å ta en velfortjent middagslur.»

«Her i denne bydelen har vi det jo så fint når det oppstår uroligheter i nærmiljøet, for vi har så utrolig mange som bryr seg. Jeg trenger egentlig ikke bry meg så mye selv. Dessuten så har jeg det jo så bra. Jeg har en god jobb, tjener greit med penger og har en familie som stiller opp. Jeg trenger ikke alltid engasjere meg. Det er det som regel andre som gjør.»

«Jeg trenger egentlig ikke bry meg, for andre bryr seg for meg.»

Far ble avbrutt i sin tankerekke da datteren på to år ville ha ham ned på gulvet for å leke. Han så på sin datter og strøk henne over håret, for deretter å falle tilbake i liknende tanker:

«Vi har jo FAU som bryr seg, og menighetsrådet som bryr seg for meg. Vi har bydelspolitikere og velforeningen som bryr seg. Også har vi jo skolen, politiet, ungdomsseksjonen og fritidsklubben som bryr seg. Ja, bare tenk på alle de frivillige som bryr seg: fotballtrenere, speiderledere, musikk lærere, korledere, Lions og frivillighetssentralen. Ja, de er så mange. Egentlig kan jeg bare surfe på andres engasjement. Kanskje stille opp på en fotballkamp i ny og ne for guttungens skyld. Eller så kan jeg gi et lite bidrag til organisasjoner som Redd Barna eller Ungdom mot narkotika. Jeg mener, når velforeningen har fått sitt økonomiske bidrag av meg, så trenger jeg vel egentlig ikke stille opp på dugnad. Det er alltid noen som gidder det.»

Far ble på nytt avbrutt da datteren prøvde å krabbe opp i den gode lenestolen. «Vent litt», sa far og ropte på sin eldste sønn, Tore, på fjorten år. «Kan ikke du ta lillesøsteren din med på kjøkkenet sånn at hun kan få noe å spise? Tore!» Far hevet røsten. Inne fra rommet til sønnen kunne han høre noe mumling.

Far tenkte igjen på rundskrivet som han hadde fått fra FAU: «Kanskje har de et poeng. Her en dag oppstod det jo husbråk hos naboen. Storesøster, hun på 14 år, var alene hjemme. Foreldrene og småsøskenene var på hytta. Da hadde hun fest. Huset var fullt av ungdommer, og de drakk og røykte. Hva gjør nå det? Vi drakk og røykte som ungdom vi også, og det ble jo noe av oss til slutt ... Men så kom det plutselig noen litt eldre ungdommer. Jeg tror de var rusa på noe annet enn alkohol. For plutselig ble det slåssing. En rute ble knust i stuen, og tre ungdommer kom ut på gaten. De trakk med seg en fjerde ungdom og begynte å slå og sparke på ham. Litt av en panoramautsikt jeg hadde fra stuevinduet. Akkurat som på fredagskrimmen.»

Far reflekterte videre: «Men så har du jo han lengre oppe i gaten, han som alltid skal blande seg inn i andres liv. Han ringte jo selvfølgelig til politiet, og så kom barnevernet og det hele. Ja, ja, det er godt at vi har det offentlige på banen. De bryr seg jo alltid, av og til kanskje litt for mye. Men han der lengre oppe i gaten. Han er håpløs».

Foreldremøtet

Tre dager senere stilte far opp på foreldremøtet. I salen satt ca. 30 foreldre. Paneldeltakerne oppe på scenen så alvorlige ut. De hadde tydeligvis noe viktig å meddele forsamlingen. Rektor åpnet møtet med å ønske alle velkommen. Hun redegjorde kort for bakgrunnen til at FAU hadde innkalt til et foreldremøte. Deretter sa hun at målsettingen med foreldremøtet var å få til en «positiv vekst» i bydelen. Deretter fikk paneldeltakerne komme med sine innlegg.

Paneldeltakerne la frem sine syn på situasjonen i bydelen, og det oppstod en nokså intensiv debatt mellom noen av dem. De hadde ulikt bilde av situasjonen og var uenige i forhold til hva som burde gjøres. En foreldrerepresentant som selv var natteravn, forklarte en del om denne virksomheten, og deretter oppfordret han foreldre til å skrive seg opp på en liste. Førrige år hadde bare 10 natteravnere deltatt i bydelen, og virksomheten stod nå i fare for å bli nedlagt om ikke flere stilte opp. Han avsluttet med å si at det var betenkelig at ikke mer enn 30 foreldre stilte opp på møtet, ved en skole med 300 elever.

Rektor oppsummerte til slutt med at nå måtte noe gjøres, og hun takket for at paneldeltakerne hadde stilt opp. Alle i panelet fikk flotte blomster. Deretter gikk foreldrene hver til sitt.

Senere på kvelden, mens far satt i godstolen sin og slappet av, kom plutselig Tore inn. «Far, er du klar over at Rita i klassen min røyker hasj i storefrimittet? Hun står sammen med noen eldre elever i 10. klasse ved røykehjørnet.» Far så opp fra avisen og svarte: «Huff, dette hørtes da ille ut.» Deretter fordypet han seg i nyhetsstoffet. Tore trakk litt på skuldrene og gikk inn på rommet sitt.

Dagen etter snakket Tore med Petter på vei til skolen. De hadde blitt enige om å fortelle om

hasjrøykingen til sine foreldre. Petter spurte Tore hvordan hans far reagerte da han fikk høre om de elevene på skolen som røykte hasj. Tore svarte at faren egentlig ikke sa noe spesielt. Petter forklarte at hans foreldre var blitt dypt rystet. Petter hadde fått streng beskjed om å holde seg vekk fra Rita. Deretter hadde moren til Petter bare tatt telefonen og ringt hjem til Ritas mor og fortalt hele historien. Mor til Rita hadde blitt sint på Petters mor i telefonen. Hun mente at Petter ikke hadde bevis for at dette hadde skjedd. Rita gjorde ikke slike ting. Petter grudde seg derfor til å treffe Rita. Han var redd for å få juling på skolen og bli uthengt som tyster. Det var jo ikke dette han hadde ønsket. Han ville først og fremst diskutere problemet med sine foreldre og kanskje få råd fra dem. Nå var alt blitt bare kaos.

Bruddstykker

Denne historien kunne godt ha vært hentet fra virkeligheten. Den er satt sammen av inntrykk jeg sitter igjen med etter å ha jobbet i flere år med forebyggende arbeid i politiet. Og historien gjentar seg – gang på gang.

Historien handler om ulike personer som har et bilde av hvordan situasjonen er i sin egen bydel. Det som går igjen, er at personene kanskje ønsker å meddele sitt eget bilde til andre. FAU var bekymret over utviklingen i bydelen, og de innkalte til foreldremøte. Men hva skjer? Ofte ingenting. Foreldremøtet i denne historien handlet i hovedsak om en debatt mellom ulike profesjoner der man enten gir hverandre skylden for bydelens problemer, eller er uenige om hva disse problemene går ut på. Etter møtet går foreldrene hjem, og kanskje er mange av dem overhodet ikke blitt noe klokere.

Vi ser videre på hjemmefronten at foreldre reagerer forskjellig. Far til Tore hadde en klar holdning om at han kunne betrakte bydelens utfordringer fra godstolen. Det er alltid noen som bryr seg. Så har vi foreldrene til Petter som tok helt kontroll over situasjonen da sønnen kom hjem og fortalte om hasjrøykingen. Her skjedde det ingen dialog, og Petter ble kjørt helt ut på sidelinjen.

Positiv vekst

Vekst er stikkordet i denne fortellingen. Rektor ønsket en positiv vekst i bydelen. For en tid tilbake var jeg på en nabohjelpskonferanse i Kristiansand. En av foredragsholderne fra Kristiansand kommune gav dette ordet, vekst, en helt ny mening.

V = Vilje
E = Engasjement
K = Kreativitet
S = Samarbeid
T = Tillit

For å få til en vekst, må man for det første vise vilje til å gjøre noe. Man må opp fra godstolen og være villig til å meddele andre det man er opptatt av, det man ser på som en utfordring i lokalmiljøet. I denne historien var det flere personer som viste vilje. Tore og Petter viste vilje til å fortelle sine foreldre om det som skjedde på skolen. Dette var de opptatt av, og det var viktig for dem å gi sitt bilde av situasjonen til foreldrene. FAU viste vilje til å innkalle til et foreldremøte, slik at flere offentlige instanser kunne meddele foreldrene sitt syn på problemstillinger i bydelen. Og de offentlige instansene var villige til å stille opp for å meddele sitt syn, selv om det ikke var noen dialog mellom dem.

Selv om noen viser vilje, er det ikke alltid at man oppnår et engasjement. Hvis man stadig opplever at andre ikke lytter til det man har å si, så gir man kanskje opp. Tore hadde noe viktig å fortelle sin far fra skolen, men far svarte bare med å si «Huff da». Antakelig ser ikke Tore noe poeng i å fortelle sin far slike ting igjen.

Et annet poeng er at det er vanskelig å bli engasjert hvis vi ikke forstår det som skjer rundt oss. Da Petter fortalte sine foreldre om hendelsen på skolen, tok mor fullstendig kontroll over situasjonen – på bekostning av det Petter ønsket. Kanskje ønsket han bare å rådføre seg med sine foreldre, slik at de sammen kunne finne en grei løsning på problemet. Petter likte ikke det foreldrene hans gjorde, og han forstod ikke hvorfor moren hans tok kontroll over situasjonen uten at de var blitt enige om dette. Neste gang vil antakelig ikke Petter tørre å snakke om slike ting med sine foreldre, for da blir det hele så mye mer ubehagelig.

Da mor til Petter ringte hjem til Ritas foreldre, ble heller ikke hun hørt. Ritas mor trodde ikke på henne og lurte på om Petter hadde bevis for sin påstand. Trolig orker ikke Petters mor å gjøre dette en gang til. Det er i situasjoner der man blir engasjert, at evnen til å tenke ut kreative løsninger ofte kommer. Men for å komme så langt i vekstprosessen, må man som nevnt vise vilje til å fortelle andre om det som opptar en. Vi må videre føle at andre lytter til det vi har å si, og vi må forsøke å forstå det som skjer rundt oss, og de avgjørelser som andre tar i situasjoner som vi er opptatt av.

Slike kreative løsninger gir videre mulighet for samarbeid om konkrete tiltak i nærmiljøet. Dette gir grobunn for tillit mellom samarbeidspartnerne. Man får lyst til å gjøre noe lignende igjen ved neste korsvei.

Mennesker rundt oss reagerer ofte forskjellig når vi har noe viktig å meddele dem. Hva blir vi møtt med i slike situasjoner? Overbærende høflighet, latter, «det er ikke vårt ansvar», avsky, sinne, forståelse ...? Det koster jo å bry seg. Ofte er det enklest å gjøre som faren til Tore. Da slipper man eventuelle ubehagelige konsekvenser. Men man oppnår ingen vekst ved å stenge omverdenen ute.

Den varme stolen

Jeg har hatt foredrag på en rekke foreldremøter. Jeg pleier da å bruke en metode som kalles for «Den varme stolen». Jeg leser opp en rekke påstander, og foreldre skal reise seg fra godstolen hvis de er enige i påstandene. Dette kan være påstander som:

- Jeg mener det er viktig med et godt nærmiljø.
- Jeg har noen ideer om hvordan man skaper et godt nærmiljø.
- Jeg vet hva som er viktig for naboen min.
- Naboen min vet hva som er viktig for meg.
- Jeg vet hva som er viktig for ungdommer i nærmiljøet.
- Ungdommer vet hva som er viktig for meg.

Som regel reiser alle seg på de to første påstandene, men så er det slutt. Vi vet ikke hva som er viktig for andre i nærmiljøet, og andre vet ikke hva som er viktig for oss. Hvordan skal vi da klare å skape et godt nærmiljø, når vi ikke har tid til å snakke om utfordringer som opptar oss? Er tiden blitt vår hovedfiende, eller er det hele kanskje for ubehagelig å snakke om? Kanskje er det som far til Tore sier: Det er alltid noen som bryr seg for meg.

Det er et indiansk ordtak som sier: «Man kan ikke se en stein fra alle sider samtidig. Det er først når vi forteller hverandre hva vi ser, at vi danner oss et helhetlig bilde av steinen».

I denne fortellingen er steinen nærmiljøet, og det handler om dialog. Dialog mellom generasjoner. Jeg snakker ikke om en dialog mellom herre og trell. Jeg snakker om en likeverdig dialog der man ønsker å gå til samtalebordet med en oppriktig interesse i å lytte til andre. Der man virkelig ønsker å finne løsninger som det kan samarbeides om, for å skape en positiv vekst.

Tid til dialog

For en tid tilbake var jeg på et arrangement på en ungdomsskole i Stavanger – arrangert av prosjektet PUSH. Dette er et samarbeidsprosjekt mellom politiet, utekontakten, skole og hjem. Under en del av dette prosjektet ble ungdom og deres foreldre satt i grupper der de skulle diskutere konkrete utfordringer i nærmiljøet. Tilbakemeldingen fra foreldre og ungdom var svært positiv. Det var sjelden at de hadde hatt tid til å sitte sammen så lenge og prate om ting de var opptatt av. Tid til å bli sett, tid til å bli hørt og tid til å bli forstått. Det var faktisk under et slikt gruppe arbeid at noen ungdommer sa: «Det er jo ingen vits å fortelle foreldrene våre om at ungdommer på skolen røyker hasj i storefriminuttet. De har jo ikke tid til å høre på oss allikevel.»

Tid til dialog mellom generasjoner er kanskje vanskelig å finne, men uhyre viktig for å få til en positiv vekst i lokalmiljøet. Ellers kan det bli slik at det er autoritetene i samfunnet og rikssynserne som bestemmer hva som er viktig for oss andre. I verste fall kanskje på bekostning av det vi selv mener er riktig.

Vi må ta lokalsamfunnet tilbake. Vi må skape VEKST.

overskudd på frihet og underskudd på trygge fellesskap?

Av professor i sosiologi Kari Wærness, medlem av Verdikommisjonens styringsgruppe

I ukene før de olympiske leker i Sydney ble vi gjennom media på ulike måter konfrontert med negative sider av den konkurransekulturen som utgjør grunnlaget for dagens eliteidrett. «Alt unntatt gull blir en skuffelse», sa Trine Hattestad ifølge en førstesideoverskrift i Bergens Tidende. Inne i avisen lyder hun imidlertid ikke så bastant. Misforholdet mellom overskrift og tekst tyder på at det like gjerne er media som den enkelte utøver som er ensidig opptatt av gullmedaljer.

Flere TV-programmer om tidligere olympiske leker i tilknytning til Sydney-OL bestyrker oppfatningen om at gullmedaljer er det eneste som teller for de fleste som interesserer seg for eliteidrett – og at denne tendensen har forsterket seg i de senere år. «Å bli nummer to er ikke å vinne sølv, men å tape gull», hevdet en av toerne fra forrige olympiade med svært alvorlig stemme. En kvinnelig utøver som kom på ssteplass i en løpsøvelse, fortalte gråtende nå – flere år etterpå – om de påkjenninger hun hadde vært utsatt for fordi media i hennes land hadde slått stort opp at hun på bakgrunn av det hun presterte, ikke burde ha fått lov til å delta i olympiaden. Nå arbeidet denne kvinnen som idrettstrener blant unge mennesker og la sterkt vekt på å fremheve andre verdier ved idrettsaktivitet enn det å vinne gull. Dette verdiengasjementet sto i skarp kontrast til den fortvilelsen som kom frem i beskrivelsen av hennes opplevelser som deltaker i de olympiske leker.

Dopingmidler

En stygg side ved eliteidrettens ekstreme fokusering på verdsetting av vinnere er bruk av dopingmidler. En rekke eksperter gir i media uttrykk for at det nærmest vil være umulig å få «rene» olympiske leker så lenge vinnermentaliteten dominerer så sterkt som den gjør i dag. Dopingproblemene hevdes å være noe vi må ta med på kjøpet så lenge vi ønsker eliteidrett. Dette forhindrer skarpe fordømmelser fra medias side når noen blir tatt for doping, slik vi også opplevde for norske olympiautøvere i Sydney.

Sydney-OL hadde en kampanje om at seier nødvendigvis ikke var å få gull, men å seire over seg selv. Til tross for dette, ble det altså dokumentert mange dopingtilfeller. Dette sier noe om hvor sterkt denne vinnermentaliteten dominerer.

De olympiske leker, så vel som andre mesterskap i eliteidrett, viser svært tydelig de negative sider ved den konkurransementaliteten som er en så viktig drivkraft på de fleste områder i den moderne verden. Selvsagt er det også mange positive og underholdende sider ved den, til og med for en som meg som ikke er spesielt interessert i idrett. Jeg gleder meg ved å se på fredelig kappestrid mellom mennesker av ulik etnisitet og fra nasjoner som varierer enormt hva angår økonomi og kultur. Det fryder meg å se at enkeltmennesker som kommer fra stigmatiserte og fattige grupper, kan seire over mennesker fra den rike og mektige del av verden. Jeg kan også forstå fascinasjonen som lagidretter som fotball vekker ved at den synliggjør at godt samarbeid og samspill mellom enkeltindivider er viktig for å vinne i konkurranse mellom grupper. Dette er imidlertid et poeng som det ikke fokuseres særlig på i media, som jo heller er opptatt av å dele ut karakterer til enkeltspillere. At flinke spillere selges og kjøpes enkeltvis understreker betydningen av det individuelle heller enn lagspillet.

Finnes det en grense?

Finnes det en grense for hvor mye som kan satses av penger, tid, kunnskap, teknologi og helse for stadig å forbedre vinnertider eller skjærpe konkurransen mellom lag? Er det utenkelig at utøvere og tilskuere i fremtiden kunne få like stor glede av en konkurranseidrett som ble noe mer preget av lek og glede og noe mindre av at «The winner takes it all», slik det heter i en ABBA-sang fra 20 år tilbake? Om så skal skje, må vi få en mentalitetsendring i det moderne samfunn. Vi må åpent erkjenne og godta at det finnes vesentlige elementer av tilfeldigheter som ikke lar seg kontrollere, og som bestemmer hvem som vinner – uansett hvor flink den enkelte utøver er – og vi må kunne akseptere og kanskje glede oss over disse tilfeldighetene når det gjelder konkurranser som i utgangspunktet skal være lek og underholdning.

Det blir neppe enkelt å oppnå en slik mentalitetsendring ettersom den sterke fokuseringen på det å vinne i dag ikke er noe spesielt for idretten, men noe som gjennomsyrer hele vårt samfunn. «Enhver er sin egen lykkes smed» synes å være en oppfatning som står sterkere enn noen gang på de fleste områder. En individualistisk og nyliberalistisk ideologi har fått en stadig større utbredelse i de senere år, i vårt land som ellers i den moderne verden. Ikke minst i media står denne ideologien sterkt. Holdninger som vektlegger rene særinteresser og «kommers» på bekostning av fellesskap og mer generelle interesser, kommer til uttrykk i mange av fjernsynets mest populære programmer, både i såkalte «gameshows» (der det gjelder å bli millionær) og «realityshows» (som *Robinson*). I denne siste typen underholdningsprogrammer er det først og fremst deltakernes egoistiske evner til å overliste og kvitte seg med mennesker som de i utgangspunktet har hatt et tett fellesskap med, det handler om. Og målet er å vinne penger og et øyeblikks berømmelse. Mediaforskere har påpekt at den norskproduserte serien «Hotel Cæsar», i likhet med mange utenlandsproduserte såpeoperaer, har et moralsyn som spiller på de samme ideologiske strengene: Vær egoistisk og styrk din egen posisjon. Materiell velstand og lykke hører sammen. Reklamen som disse seriene pakkes inn i, understreker sammenhengen mellom luksus og lykke, og i populærjournalistikken er de nye millionærer blitt vår tids helter. I tråd med denne ideologien er det også at vi nå ikke lenger omtales som samfunnsborgere, elever, pasienter eller klienter

i forhold til ulike virksomheter i velferdsstaten. I stedet er vi blitt «brukere» eller «kunder», enten det gjelder helsetjenesten, skolen eller NRK.

Barn og unge

Hvordan påvirker denne ensidig sterke vektleggingen av individualismen våre ulike fellesskap, i familien, i skolen, i kameratgjengen, i arbeidslivet, i foreningslivet? Hva betyr den spesielt for barn og ungdom som opplever avhengighet av andre som noe grunnleggende i tilværelsen, og som daglig eksponeres for en slik påvirkning som formidles gjennom underholdningsprogrammene på TV?

Dagens mødre og fedre har det ikke enkelt, gitt alle de tidkrevende og til dels motstridende krav de skal leve opp til. Normen om et mer likestilt foreldreskap er ett av disse. Både mødre og fedre opplever i dag at større krav og konkurranse i arbeidslivet har ført til økt press på familielivet. Ikke minst slites mødrene mellom gamle og nye krav til kvinneverken. Mytene om at det moderne mennesket er et individ som skaper seg selv, og som bare har uforpliktende bånd til andre, møter vi overalt. Kanskje opplever slike frihetsmyter som selges til oss gjennom bøker og ukeblad av alle slag, som særlig problematiske for dagens unge mødre. Det spesielt utålelige for kvinner er at disse mytene fremstilles både som et ideal som økonomisk uavhengige, friske og raske mennesker kan realisere, og som noe allment sant og *negativt* om moderne mødre. Disse beskyldes for å være opptatt av selvrealisering på en egosentrisk måte som medfører at barna forsømmes. Både i samfunnsdebatten og i folks hverdagsliv fremstår ofte 1950-årenes husmorfamilie som idealet.

Det er kanskje ikke så merkelig at når unge foreldre opplever at krav og forventninger er større enn de kan leve opp til, når de sliter med tidsklemme og problemer med å realisere likestillingsnormer i og utenfor hjemmet, og samtidig ofte opplever å ha knapt med penger i en kultur som er ekstremt fokusert på forbruk, så er det lett å idealisere tidligere tiders barndom da mor var mor og far var far. Da er det lett å glemme ufriheten og begrensningene i 1950-åras husmorrolle, ikke bare for kvinnene, men også for barns oppvekstmiljø. Vi bør huske at også denne utformingen av morsrollen ble sterkt kritisert og latterliggjort i sin samtid, bl.a. slik som i den populære norske filmen *Støv på hjernen*.

Når vi i dag ønsker oss et samfunn mer preget av omsorg og fellesskap, er det viktig at vi ikke tror dette kan realiseres ved å få moderne kvinner til å leve opp til tidligere tiders normer for husmorrollen. Om det i det hele tatt hadde vært mulig, vil det ikke vært bra for å skape den type gode oppvekstmiljø som barn i dag behøver. I dagens verden trenger barn varme og omsorg fra foreldre, men de trenger også å oppleve mangfold – deriblant å forholde seg til ulike omsorgspersoner og å utvikle egen omsorgsevne i samspill med andre barn utenfor sin egen lille kjernefamilie. Ikke minst trenger de dette som motvekt til den ensidige vekten på den konkurrerende individualisme som preger hele vårt samfunn.

Sårbar

Dagens familie er sårbar – det vitner de mange skilsmisser og samlivsbrudd om. Mer enn før må vi leve med at familiepraksis vil variere – at folk vil eller må utforme sine familieliv forskjellig, og at både barn og voksne vil oppleve vonde perioder av familieoppbrudd. Dessuten vil en stor del av foreldrene oppleve seg som ganske maktesløse overfor den sterke påvirkningen konkurransementalitet og forbrukskultur har på deres barn.

I høst ble barn i et norsk lokalsamfunn mobbet da skatteligningen ble offentliggjort i lokalavisen og det kom frem at foreldrene hadde liten inntekt. Hvordan kan vi skape motkulturer til denne sterke verdsettingen av penger og forbruk? Kan vi skape bedre muligheter for trygge fellesskap i tilknytning til barnehager, skoler og andre virksomheter i bomiljøer og nabolag? Kan den obligatoriske skolen, slik bl.a. Inge Eidsvåg har tatt til orde for, utvikle en motkultur mot denne ensidige verdsettingen av «å bli best», enten det gjelder materiell velstand, idrettsprestasjoner eller et øyeblikks berømmelse? Hva skal til for å snu den negative utviklingen vi synes å være inne i med hensyn til vurderinger av den norske skolen? Forfalne skolebygg med dårlig renhold, utslitte og foreldete lærebøker, utbrente lærere og omfattende mobbeproblemer er stadig gjentatte budskap. Gode barnehager er fortsatt et knapphetsgode, og dessuten opplever vi en dramatisk nedgang i rekrutteringen til så vel lærerutdanningen som førskolelærerutdanningen. Offentlig forfall og fattigdom i en velferdsstat med stadig økende synlig privat rikdom er et meget dårlig utgangspunkt for å skape en positiv og inkluderende motkultur.

Et økende antall samfunnsforskere og filosofer fra ulike deler av verden stiller i dag spørsmålet om den vestlige formen for individuell frihet er i ferd med å utvikle seg til en form for tvangsmekanisme – en konkurrerende, atomistisk individualisme som fører til fremmedgjøring og krise når det gjelder så vel omsorg for mennesker som for natur. Noen av disse minner oss om at det finnes andre oppfatninger av frihet og individualisme som erkjenner betydningen av den enkeltes tilhørighet til fungerende fellesskap og menneskets grunnleggende avhengighet av andres omsorg. Økt innsikt i slike alternative tanke-systemer kan kanskje være viktig for å kunne fremme positive motkulturer til den dominerende konkurrerende individualisme som råder. Da blir det også lett å innse at når jeg i overskriften spør om det finnes «overflod av frihet» i vårt samfunn i dag, blir svaret «nei», dersom vi legger noe annet og mer i begrepet enn en frihet til å konkurrere – en frihet som i dag dels kan synes å anta en tvangsmessig karakter. Om vi definerer frihet mer som «indre frihet», kan det være at vi finner at tilhørighet til trygge fellesskap der vi ikke er avhengige av å konkurrere, enn si vinne, er nødvendig – og da kan vi kanskje skape, i positiv forstand, en «overflod av frihet» som kan virke til menneskets beste.

om livet – og om hverdagene

Av lege (spesialist i allmenn- og samfunnsmedisin) Lisbeth Bang, medlem av Verdikommisjonens råd

En viktig menneskelig erkendelse er den, at der eksisterer nogle fælles basale goder. Goder som hver og en af os er afhængig af – uanset. Samtidig siges næsten som en form for modargument at folk er så forskellige, og at der er smag og behag, underforstået at vi ikke kan komme frem til noget som alle skulle være interesseret i eller optaget af, at vi er så forskellige som mennesker, at vi ikke kan finde ud af at gøre noget til vort fælles bedste, og at hver især må sørge for sig selv. Men der er fælles basale goder som er grunnleggende, uanset hvilken kultur eller hvilken del af verden man kommer fra. De fælles basale goder jeg tænker på er: *de rent eksistentielle* for at opretholde livet, såsom: ren luft, adgang til varme (klæder, husly, brændsel), rent vand, nærende mad, mulighed for hvile og søvn, omsorg og kærlighed fra andre mennesker, at kunne tage vare på sin helse, at kunne blive inkluderet i socialt fællesskab; og *de demokratiske rettigheder*: ligestilling – uanset køn, alder, udseende, race, religion og seksualitet – ytringsfrihed, retten til uddannelse, retten til information, organisationsfrihed, retten til ejendom, retten til arbejde, retten til at blive taget vare på, hvis man ikke kan tage vare på sig selv.

Måske høres det for os i Velfærds-Norge unødvendigt ud, at beskæftige sig med disse basale livsbetingelser, mens vi kan være enige om at for store dele af verdens befolkning er disse goder ikke selvsagte – og at det skal der selvfølgelig gøres noget ved. Og alligevel – hvis vi standser op og er ærlige, så er vand, jord og luft ikke så rent som det kunne være, heller ikke hos os i Norge. Madproduktionen kan der sættes en hel del spørgsmålstegn ved. Hvor helsegavnligt er det, at kød og fiskeopdræt ikke kan foregå uden tilsætning af penicillin og andet antibiotika? Hvor helsegavnligt er det med en ophobning af dyr som bliver stressede og syge, fordi de ikke kan få lov at bevæge sig ordentligt på grund af pladmangel? Svine- og hønseopdræt foregår på betingelser som får de tyske koncentrationslejre til at ligne hoteller. Vi behandler forfærdelig mange dyr uværdigt – selvom de skal blive til mad, er de også levende væsener så længe de er i live. Hvem har givet os lov til at behandle andre levende væsener så dårligt?

Vand og jord bliver forurenede af mange forhold som for eksempel industriproduktion, beboelse og samfærdsel. Dyrkningsmetoderne for korn og grøntsager virker også forurenende. Det er først indenfor de sidste år, det er begyndt at blive sat fokus på de miljøvenlige forhold vi producerer mad under, og at den mad ikke engang er sund p.g.a. den måde den bliver frembragt på og de metoder der bruges til videreforarbejdning. Men hvor gode eller hvor bærekraftige er de løsninger som er fundet for at hindre forurening af jordens kredsløb?

Retten til at blive taget vare på

En anden livsbetingelse som også kan kritiseres i Norge, er håndhævelsen af retten til at blive taget vare på, hvis man ikke kan tage vare på sig selv. Dagens billede af dette: én seng på en to personers stue på et plejehjem, at badning er begrænset til en gang ugentlig, at man kommer op at sidde i en stol ved lunchtid og bliver lagt i seng igen før middag. At der ikke er nogen som snakker med en, trøster en, holder i hånden. Det er slet ikke vanskeligt selv i Velfærds-Norge at se forhold som trænger bedre løsninger. Nogen vil have modargumenter som at almindelige mennesker ikke er kompetente til at komme med løsninger på områder som i udgangspunktet ikke er defineret som ens egne fagfelter. Men vi er alle brugere af disse eksisterende løsninger – den tilgængelige mad, den tilgængelige luft, den tilgængelige kvalitet på vand. Og vi kan alle risikere at komme til at blive brugere/beboere på et plejehjem. Der findes vel næppe idag personer som ville sige at det er lige sådan de har ønsket sig deres plejehjemssituation.

Mennesket har bevist at det er et kreativt og handlekraftigt væsen. Men der er en forunderlig niveauforskel i det vi har opnået, og det vi ikke har fået til endda. Folk er sendt afsted til månen. På gader og stræder går folk og snakker ind i en lille brikke med resten af verdens befolkning. Men fortsat er drømmen af et plejehjem ikke iværksat, og hvad med drømmen af en arbejdsplads?

Visionstænkning, kreativ teknik og human resource-kapital er udtryk som står for teknikker til at udnytte hjernens skabende potentiale målrettet og raskt. Teorien bag er, at intet bliver opfundet eller opdaget uden at en eller anden har en indre forestilling om det. Fjernsynet og telefonen blev ikke «opdaget» før der forud var en klar forestilling om at slik kunne det gøres.

Jeg er samfundsmediciner og almenpraktiker. Mit daglige arbejdsfelt er resultaterne af vor hverdag, hvordan vi har det og hvordan vi tager det. Det som er vigtigt for mig, er betingelser for det levende liv, både nu og fremover. Hverdagene udgør vort liv. Det er rammerne for hverdagene som skal lægges til rette.

Et eksempel som hører hverdagen og bylivet til: Cykling er godt for den individuelle fysiske helse, cykling forurener ikke, cykling er støjsvagt og er venligt overfor andre medtrafikanter. En cykel tager kun lidt plads op per trafikant. Den har en rimelig anskaffelsespris og en lang holdbarhed, hvis enkle vedligeholdelsesprincipper bliver fulgt. En cykel kan bruges til at transportere passagerer og varer. Cyklen kan kombineres med andre transportmidler – offentlige såvel som private – ved at man kan tage den med på toget / med på flyet / bag på droschen. At cykle slider ikke særligt på asfalten / vejbelægningen. I flere storbyer udgør cykeltrafikken en væsentlig procentdel af det daglige transportbehov. I nabohovedstaden København udfører cykling 35-40% af det daglige transportbehov.

August 2000 oplyste flere nordiske aviser at forskning havde fundet, at de der cyklede dagligt et kvarter til en halv time f.eks. til og fra jobben, havde 50% bedre helse end de der ikke gjorde det. Dette var uanset andre trænings og motionstyper. Virkelig mange fluer er smækket i et smæk ved at cyklen er et dominerende transportmiddel. Men forudsætningen for denne mægtige samfunds genistreg – at kombinere trafik i en storby med forebyggende helse af befolkningen og energibesparelse med mindsket luftforurening – er at forholdene for cyklisterne er lagt til rette.

Det er en tom gestus at opfordre almindelige folk til at cykle til jobben, vuggestuen, barnehaven, skolen, universitetet, hvis det ikke er lagt til rette for at cykle. I en millionby som København er de fleste gader og veje forsynet med cyklestier i begge sider af vejen, med egne trafiklys og trafikregler for cyklister. Cyklestien er løftet op fra gadeplan og markeret med kantsten, således at biler ikke kan køre indover. Det er helt forståeligt at cykeltrafikken i Oslo, hvor jeg bor til daglig, udgør en forsvindende lille del af trafikbilledet. At cykle i Oslo idag er med livet som indsats. Det er ikke vanskeligt at se hvad der skal gøres, hvis vi ønsker at en større del af trafikbilledet skal være cyklister i norske byer.

Boligplanlægning

Et andet eksempel som handler om hverdagen – rammer for hverdagen – er boligplanlægning.

Helskerigtige, trivselsfremmende boliger er grundlæggende for menneskers ve og vel. I min studietid tilbage i 1970-tallet fik vi i socialmedicin i en time fremlagt Vagn Christensens doktorarbejde fra 1950-tallet i København. Vagn Christensen var alment praktiserende læge og havde funderet over, hvilke faktorer der gjorde sig gældende, når syge børn måtte indlægges på sygehus. Ud fra den spørgsmålsstilling havde han fundet frem til en signifikant ganganger i sygehusenes udskrivningsbreve: Det var de *samme adresser* gennem tiderne som havde forsynet børneafdelingerne med syge børn. Altså at syge børn ikke var tilfældige individer, men at det var forudsigbare adresser og gårde i København, som producerede sygdom hos små unger.

Senere har man i København udført et gennemgribende saneringsarbejde af de Københavnske slumområder. I begyndelsen af saneringsperioden blev de restaurede huse for dyre for de oprindelige beboere som blev forflyttet ud i højhuse i forstæderne, noget som mange af dem ikke trivedes noget særligt ved. Senere har man arbejdet for at de oprindelige beboere skulle få mulighed for at blive boende efter saneringen med forskellige økonomiske støtteordninger. I slutningen af 80-årene og 90-årene er der faktisk lavet mange vakre løsninger inde i Københavns sorteste dele. Det, som jeg ser, man har bestræbt sig for, er dels at få mere lys og luft rundt boligerne og meget mere lys og rumfølelse inde i boligerne. Der er oprettet fælles grøntområder, både plæner hvor folk kan ligge ude om sommeren, små anlæg af borde og bænke, hvor man kan nyde et måltid mad sammen, og skærmede muligheder med træer og buske hvor børnene kan lege, at de er ude i det store vildnis og anlæg med grøntsagshaver, hvor der høres en lille jordlod til hver lejlighed. Og al denne herlighed findes inde i det, der før var den sorteste firkant, og til en husleje på 2 – 5 000 kr månedligt.

Et andet eksempel på menneskevenlig renovering er Brumleby. Brumleby ligger midt i Østerbro, et andet kærneområde af København. Allerede før 2. verdenskrig var Brumleby defineret som slum. Efter krigen, i genopbygningsfasen i 50-årene og i opgangstiden i 60'erne blev der udarbejdet flere samlede planer om nedrivning med bygning af 20-30 etagers højhuse på tomten. De beboere som holdt til i Brumleby, magtede at gøre modstand mod disse højhusplaner. Området står idag som en utrolig vakker fredfyldt perle af tæt lav bebyggelse i to etager med have rundt til begge sider af huset og i tillæg fællesarealer til grøntsager som i en kolonihave. Jeg kan bare opfordre læseren til at drage indenom og kigge på. Det er lejligheder, som mennesker med gennemsnitsindtægt beboer. Det ligger helt centralt i en storby. Grunden måtte være uhyre attraktiv for både det pengestærke erhvervsliv og pengestærke private. Alligevel er området kommet almindelige folk til gode. Vi som ikke bor der, men passerer forbi, kan glæde os over de fine farver på husene, et væld af blomster, træer og grønt og folk som ser ud til at de trives mens de holder på med ting ude.

Et område Korsgade – Blågårdsgade, der tidligere var gedigen slum, mørkt og trist og småt, har man håndteret således at en del af de oprindelige bygninger er bevaret. Man har holdt fast i den del af gårdskomplekset som kaldtes forhusene og revet bag- og sidehusene. I tillæg har man bygget brede svalegange op om forhusene således at man har inddraget trapperummene i lejlighederne til bolig. For at få lyset ind har man benyttet sig af virkemidler som at gøre hovedindgangsdøren af glas, således at lyset strømmer ind fra svalegangen til hallen. I skillevæggene mellem rum og gange har man på samme måde indlagt glasfelter. I stuen hvor der ikke har været aktuelt at tilføje veranda, har man istedet lavet rumslige franske altaner med glaskarnapper. Det fælles gårdanlæg præges af tommetykke bløde græsplæner og duften af kaprifolier, jasmin, roser, bærbuske og frugttræer.

Kommunen har ved den boligpolitik skabt noget vakkert som både de der bor der, og vi der ser på det, glæder sig over. Det er eftertragtet at bo i disse lejligheder. De kvaliteter der er lagt ind i bebyggelsen, er noget alle mennesker trives med. Trivsel og glæde i hverdagen for så mange mennesker som muligt er værdifuldt – ja, er en værdi. Det handler om prioriteringer og at lægge forholdene til rette – præcis som med cyklestier. Og at iværksætte planerne.

Inger Christensens digt beskriver dette på en anden måde:

«Et samfund kan være så stenet
at alt er en eneste blok
Og indbyggermassen så benet

At livet er gået i chock
Og hjertet er helt i skygge
Og hjertet er næsten hørt op
Til nogen begynder at bygge
En by der er blød som en krop»

Arbejdsplassen

Snakker vi om hverdagene og om at lægge forholdene til rette for levelige hverdage, er der vel intet som er så dominerende tidsmæssigt i vort liv og vor hverdag som arbejdet og arbejdspladsen, eller mangel på arbejde og arbejdsplads. Arbejdet og faget giver os identitet, tilhørighed, at have mulighed for at udføre et stykke arbejde som er nyttigt for andre, som har en høj kvalitet, som giver egen og andres anerkendelse, eller andres taknemmelighed, som indebærer en glæde for en selv at udføre. Det er som en gave. Der er ordsprog som beskriver dette: «Arbejdet adler,» «Arbejdet bærer glæden i sig selv,» «De var så opslugte af sit arbejde, at de glemte alt omkring sig.»

Der er bevægelse indenfor rammerne for arbejdslivet hele tiden, det ser man, hvis man kaster et historisk tilbageblik indenfor Norden. Når vi har lovfæstet både ligeværd og demokratiske rettigheder, kan vi ikke standse førend vi har fået lagt rammerne ordentlig til rette for, at dette kan opleves af hver enkelt medlem i samfundet. Det er ikke så længe siden historisk set at livegenskabet og slaveriet blev ophævet. Det er endnu kortere tilbage i tid at alle medlemmer af samfundet, også kvinderne, har fået stemmeret, og at kvinder har fået ret til at tage en udannelse og tjene penge med den.

En vigtig livsbetingelse: Retten til at have indtægtsgivende arbejde

Det er jo fundamentalt, at kan man ikke få lov at tjene penge, da bliver man afhængig af andres gode vilje og af det eksisterende samfunds ordninger. Penge er byttemiddelet til at skaffe sig mad, tag over hovedet, klæder på kroppen. Går vi 150 år tilbage i tiden, havde vi slaveri, mennesker som var købt til på livstid at gøre det som blev sagt – og bare få igen det nødtørftigste til livets opretholdelse. Fortsat har vi i realiteten et køns- og raceopdelt arbejdsmarked, store kønsforskelle i formue, løn og pensionsudbetaling. Der står udfordringer i kø på at blive løst inden dette område. Lige adgang til arbejde, uddannelse og løn må selvfølgelig gælde for alle mennesker uanset race, køn, religion, udseende, seksualitet eller alder. Det er lovfæstede rettigheder på papiret, men fortsat ikke gennemført i praksis. Dette er en overordnet generel ramme for arbejdslivet som skal bringes til at fungere. En anden udfordring er at se på hver enkelt arbejdsplads; hvad skal ændres for at hverdagene på arbejdspladserne bliver mere trivelige? For at vi ikke bliver deprimerede, nedslidte, udbrændte, syge? Førtidspensionerede – uførepensionerede? For at en stadig større del af arbejdsstokken ikke skal blive skudt ud, fordi de ikke «passer ind» til tempoet og effektivitetskravene? Vi er ikke rigtig kommet der hvor arbejdspladsen er en glæde og en lige så vigtig del af vor trivsel som den private arena. Efter min mening mangler vi at tænke nyt omkring, hvad en arbejdsplads er og skal være. Arbejdsgiver og arbejdstager står idag i et modsætningsforhold med forskellige interesser, repræsenteret ved forskellige hovedorganisationer som skal ivaretage hver parts interesser. Hovedmålet med arbejdet er tilsyneladende at tjene penge, det er ikke at producere noget egentlig nyttigt og værdifuldt. For ikke at tale om situationer hvor det vi producerer er til skade for andre og for os selv. Det er til eftertanke at det at tjene penge, at være rig på materielle værdier har høj værdi og er en succesfaktor i samfundet – hvordan man har kommet til pengene, hvilke menneskelige egenskaber man besidder, er ikke i samme grad et tema. Værre bliver det når normen at tjene penge – så mange som muligt så raskt som muligt – fortsat gælder, når de rige lande handler med det vi kalder tredje verdens lande, de underudviklede lande, de fattige lande. Det skulle være selvsagt at vi handlede fornuftigt med jordens ressourcer. At vi ikke så verden opdelt i et «vi» og et «de». At vi tænkte globalt og handlede lokalt.

Den smukke jord

Mennesker som har været oppe i verdensrummet fortæller, at det at se jorden fra et verdensrums perspektiv gav en indsigt som også var forbundet med stærke følelser – at jorden var så utrolig smuk, fordi den var fuld af liv – at den skilte sig ud fra de andre planeter – at det blev vældig tydeligt for dem, at vi som mennesker måtte prioritere højere at tage vare på denne vor jordklode og de fælles betingelser for liv.

De helt fundamentale rammer for livet og hverdagene er efter min mening det mest værdifulde. Jeg tror ikke der er voldsom uenighed om dette – men alligevel findes ikke disse forhold opfyldt på generelt plan. Der kan peges på enkelte lyspunkter som peger sig ud, selv målt med den nordiske velfærdsmodells løsninger. Jeg har trukket frem tilrettelægning for cykling og en boligpolitik som prioriterer trivelige boliger for små penge til almindelige mennesker. Andre vil kunne trække andre eksempler frem. De lyspunkter er naturligvis vigtige i sig selv. De fungerer samtidig som bevis på at det kan lade sig gøre at tilrettelægge en hverdag som har til hensigt at mange mennesker skal trives istedet for at hovedmålet er at tjene maksimalt med penge på folks behov.

Betingelser for livet og for vor hverdag kommer ikke af sig selv – og der er heller ikke nogen væsener ude fra rummet som kommer og leverer varen. Ligesom alt andet mennesket har fået til – både det herlige og det vi godt kunne være foruden – så er det vi mennesker som må tage sagen i vore hænder. Der genstår selv inden den nordiske velfærdsmodel at få gennemført grundlæggende lovfæstede rettigheder som ligeværd og ligestilling. Overordnet set ville det være menneskevenligt at få et

paradigmeskift for organisering af samfundet henimod målet: *At tilrettelægge for menneskelig trivsel* istedet for markedets eksisterende mål som er *at tjene mest mulig med penge på menneskelige behov*. Det kunne være interessant at få en alvorlig drøftelse af dette.

Ord og handling

Ja, hvordan skal vi opnå dette? Jeg er ikke i tvivl om at der er produceret rigtig mange rapporter både nationalt og internationalt der belyser, forklarer, dokumenterer, underbygger osv. alt der trænger at blive gjort. For mig er det etiske vejvalg at gennemføre forebyggelsen. Og hvilken forebyggelse snakker jeg om, hvilken forebyggelse synes jeg er aktuel? Jo, det er at iværksætte de gode betingelser for det levende liv, både nu og fremover. Det er det som står i fokus. For mig er det de synlige resultater, som tegner historien.

Handling er at være med og lægge tingene til rette. Ord kan blive som vakre sæbebobler, de flyver afsted og deler op lysrefleksen i smukke farver, men de er en øjebliksoplevelse. Selvom de er af sæbe, vasker de ikke rent.

Som læge vil jeg særlig lægge vekt på at vi skal iværksætte forebyggelse på alle områder som trænger det – at vi tager den forebyggende teknik i brug. Både når vi skal udforme det vidunderlige plejehjem og den triveligste arbejdsplads og alt det andet som trænger at blive gjort. Der produceres for mange rapporter som ikke bliver brugt, og så har kreative, dygtige folk spildt deres energi på slikt arbejde. Nu må ikke energien spildes mere.

Derfor bliver det endnu vigtigere at de arbejdsfelter vi har kundskab og kendskab til – ja, at vi reagerer der, på en anden måde end hidtil.

kan vi få både billigare mat og levande bygder?

Av professor i bygdesosiologi Reidar Almås, medlem av Verdikommisjonens styringsgruppe

Fersk forskning viser at den norske bonde anno 2000 har gode levekår og høg livskvalitet. Hushalda i landbruket har grovt sett den same gjennomsnittsinntekt som andre hushald. Så skulle vel alt ha vore fryd og gaman, og vi kunne berre avblåse heile diskusjonen om inntekt og levekår i landbruket. Men bøndene klager, både som gruppe og som enkeltpersonar. Og dei kan ha grunn til å klage! Dei kan klage over dårlegare fysisk arbeidsmiljø enn dei fleste yrke, og dei kan klage over høgare ulykkesrisiko. Ein bonde har seks gonger så stor sjanse for å bli drepen i ei arbeidsulykke som gjennomsnittsnordmannen.

Bøndene har høg arbeidsinnsats og låg næringsinntekt frå landbruksarbeidet. Dei tener omtrent halvparten for den same arbeidstid som ein gjennomsnittleg lønstakar.

Dette er eitt av mange paradoks, når inntektene i landbruket går ned år for år som dei har gjort på 90-talet, så aukar landbrukshushaldet si samla inntekt fordi kona eller mannen eller begge må skaffe seg ekstra inntekter utanom bruket. I dette deltidsyrket tener dei like mye som folk flest, noe som meir enn fullt ut kompenserer for nedgangen i landbruksinntektene.

Men det var ikkje derfor bøndene vart bønder i opphavet, for å vera reservearbeidskraft i oljens Noreg. Derfor klagar dei over at dei utfører ein viktig samfunnsoppgåve – matproduksjon – men får mye kjeft for at maten er dyr og utvalet av visse matvarer dårleg. Dei føler at dei blir hetsa og er lite verdsett for sin eigentlege oppgave: å produsere rein og trygg kvalitetsmat.

Som Ingebrigt Steen Jensen skreiv i Vårt Land 8. januar 1999:

«Undersøkelser viser jo at det norske folk vil ha billigere mat. Og da skal myndighetene sørge for at den blir billigere, koste hva det koste vil. Men vil vi ikke ha billigere advokater også? Eller billigere snowboard? Og billigere coca, strøm, sydenturer og web-design? Spør du folk om de vil ha noe billigere, svarer vi ja. Men den andre halvparten av spørsmålet stiller vi aldri: Hva koster det at prisen går ned? Jeg tror ikke det norske folk vil ha melka 20 øre billigere (særlig siden de 20 ørene er borte lenge før Reitan har gitt oss Bare Lave Priser i butikkene sine) hvis prisen for prisen legges på bordet: 400 års tradisjoner lagt øde. Bygde-Norge avfolket like stille og rolig som hittil. Åker og eng gjenvokst. Grendeskoler som spøkelseshus. Høyloft og himkok på museum for alltid. Matproduksjonen flyttet til industrianlegg i Belgia.»

Korleis er ein komen opp i denne situasjonen, at folk vil ha noe dei ikkje kan få: både billigare mat og landbruk, og bønder over heile landet som før? Noreg brukar meir enn noen gong på landbruksoverføringar (12 mrd), mens landbrukspolitikken blir kritisert frå alle hald. Samtidig er det eit godt liv å vera bonde, men av alle andre grunnar enn det å produsere mat til oss andre.

Landbrukshistoria

Eg skal ta ein kort og summarisk repetisjon på den nære landbrukshistoria for å prøve og vise korleis vi har hamna i den følgjande verdikonflikten: eit stort fleirtal av folket i Noreg meiner vi skal ha eit landbruk av omtrent same omfang som i dag, men det same fleirtalet vil ikkje betale prisen. Og same kor mye pengar vi brukar på landbruket over statsbudsjettet, og enda den norske matmarknaden er skjerna av høge tollsatsar, så kjem ikkje matpengane fram til bonden som ei inntekt til å leva av. Ved det førre hundreårsskiftet gjekk landbruket over frå byttehushald og sjølvforsyning til handelsjordbruk. Vi fekk den første runden med mekanisering. Mange har lese om det store under da Hamsuns Isak Sellanrå fekk seg slåmaskin.

Dette store hamskiftet i bondesamfunnet bytta ut folk som ville til byen og Amerika, med separator og symaskin, slåmaskin og lastebil. Noreg løyste sitt overbefolkningsproblem på to måtar: dels ved utvandring til byane og Amerika, og dels ved at dei av underklassen som var att på bygdene, fekk seg eigne, sjølveigande heimar.

Både ved avviklinga av husmannsvesenet og ved bureisinga i 1930-åra vart det skapt titusentals nye gardsbruk i Noreg. Noen er i dag borte, men mange av dei blir framleis drive som gardar og er lite lønnsame. Så løysinga av fattigdomsproblemet på bygdene for femti til hundre år sidan skapte noen av dei problema med overproduksjon og mange små, brattlendte bruk med dårleg arbeidsmiljø som vi har i dag.

Eg har ikkje sagt at det var gale at husmannsbruka vart sjølveigarbruk. Eg har ikkje kritisert bureisinga med eit ord. Men vi skal alltid ta med oss dette som eksempel på at det som er sjølve løysinga i ei tid, kan bli store snublesteinar i framtida ein gong.

Underklassen i bygdene ønskte seg eit betre liv. Ut av landet, bort frå bygda, oppover i samfunnshierarkiet!

Dersom vi går vidare med sjumilssteg gjennom 1900-talet, kjem vi til det andre hamskiftet etter 1945. Dette er Gråtassens epoke med traktoren, motorsaga, mjølkemaskina, skurtreskaren. Og det er epoken for kraftTM, kunstgjødsel og sprøytemiddel.

I avisene kunne ein lesa om «flukten frå landsbygda». Byane saug til seg etterkomarane av husmennene og bureisarane. Først for tausene, så tantene, og til slutt fekk også konene seg anna arbeid enn det kjedelege gardsarbeidet. Ein person, ein mann vart sittande att på traktoren med øyreklokker på – eller åleine på kjøkkenet med ein kaffekopp.

Men rett skal vera rett. Denne einsame mannsbonden vart løfta inn i velferdsstaten på 1960- og 1970-talet. Som regel var det ein mann, sjølv om jentene vart likestilte med omsyn til odal i 1974. Han fekk folketrygd og avløyssarordning, landbruksvikar og sjukepengar. Var det ei kvinne, fekk ho barselspengar og fødselspermisjon. Noen vil hugse landbrukets gode tider på slutten av 1970-talet da bonden på seks år oppnådde jamstilling med industriarbeidaren.

Men så fekk vi den tause våren, og klokka vart fem på tolv. På same måte som industrien produserte landbruket seg til store miljøproblem. Det var ikkje nok å få det til å vekse to strå der det før voks eitt. No ville mange ha eit ord med i laget om korleis maten skulle produserast, både miljørørsla og forbrukaren.

På 1980-talet vart deregulering og marknadstilpassing tidas melodi. Det begynte med Willoch og held fram under Gunhild Øyungen. Dei internasjonale problemstillingane braut seg på. Stikkord kan vera GATT og EØS. Grensevernet som før var lov, vart omgjort til tollsatsar som det måtte forhandlast med WTO og EU om. Bondens forhandlingsstyrke vov lettare i skåla for kvart år som gjekk.

Samtidig skjedde det store forandringar i bygdesamfunnet: bonden vart i mindretal på eigen gard, i eiga grend og i eiga bygd. Ja, i landet er det nå berre 3% bønder.

Maten blir foredla andre stader enn i bygda. Meirverdien blir skapt alle andre stader enn på garden, og bonden får mindre makt. Bonden blir klemt mellom industrien, daglegvarekjedene og forbrukaren. Det oppstår avstand og framandgjering mellom matprodusent og forbrukar.

Motsett lei

No ser vi nok straumar som går i motsett lei. Mat med lokal opprinnelse, smak og særpreg blir etterspurt. I alle fall av dei som kan betale godt. Innpakka i kultur og direkte levert til forbrukaren stilnar kravet om lågpris. Det blir mogleg å skape nisjer, slik som «Norsk Gårdsmat».

Men vi lever også i «kugalskapens tid». Dei matborne sjukdomane kan vera farlege nok, men i noen tilfelle synest det å vera like mye ein galskap i media som i maten. Og den bioteknologiske revolusjonen pressar seg på, med sterke pengekrefter som pressgruppe. Eller var det bonden og forbrukaren som etterlyste kloning av dyr og genmodifiserte planter?

Bonden opplever stadig etiske dilemma: skal han henge med i den teknologiske utviklinga, eller skal han prioritere naturen, forbrukaren og si eiga helse? Det blir gjerne gale same kva han gjer, og alle kan ikkje leva av økologisk landbruk heller – særleg så lenge forbrukaren er velvillig til økologiske matvarer i meningsmålingar, men kjøper det som er billigast i butikken.

På bygdene opplever vi einsame bønder, forvitring av nabolag og tæring på den sosial kapitalen. Vi ser her som i byen oppløyste familiar og barn og unge med oppvekstproblem.

I artikkelen «Dra til Hulebakk» i SAS-Magasin 3/2000 skriv Niels Chr. Geelmuyden:

«Byfolk har et forvirret forhold til folk fra landet. De tror at bygdefolk er forskrudde snyltere og seksualavvikere, som i bakhodet planlegger trippeldrap på sine nærmeste og i forholdet tenker på hvordan de i mellomtiden kan tuske til seg enda mer stønad og avlingsskadeerstatning enn de allerede mottar. Dette bildet av bygdefolk bekreftes i nesten alle spillefilmer som byfolk klasker sammen. Der sitter bygdemannen drikkfeldig og ustelt, med blod på parkasen, bak et heselig gardin og venter på at postbudet skal komme med trygden.»

Denne myten om landsbygda som Geelmuyden her så presist, om enn ironisk, beskriv, er ein trussel mot fellesskapet mellom by og land i Noreg.

Konklusjonen er at når bøndene klagar, trass i at dei har det bra, så er det fordi:

- landbruket gjennomgår ei kontinuerleg økonomisk nedgangstid, og bøndene opplever at dei stadig har mindre til gode av drifta som kan brukast til investeringar og privat forbruk
- bøndene opplever at deira sosiale status er trua, frå høgstatusyrke til lågstatusyrke på 50 år
- bøndene opplever å få det relativt dårlegare enn andre grupper i samfunnet; sjølv om dei har det bra, får andre det enda betre
- bøndene får, i tillegg til mindre økonomisk fridom, også mindre handlefridom til å disponere over eigedommen sin, på grunn av miljøkrav og innskrenking av eigedomsretten
- bøndene blir tvinga ut på arbeidsmarknaden og misser dermed det kjæraste dei har, retten til å vera fri bonde og leva av det, som var ein av grunnane til at dei fleste vart bønder i utgangspunktet
- bøndene som har husdyr, er bunde av husdyrstatet, og det blir stadig meir vanskeleg i eit samfunn som legg auka vekt på fritid og reiser
- endeleg er bondebråket ein reaksjon på kor usikkert det er for næringa i framtida – landbruket er avhengige av langvarige biologiske syklusar, og derfor blir det frustrerande å ikkje vite kva rammevilkåra blir i framtida.

Summa summarum: Det at bøndene bråkar sjølv om dei har det bra, er ikkje noe paradoks, men ein ganske logisk reaksjon.

Vi andre har ein verdikonflikt som vi kan løyse ved å prioritere. Dersom vi ikkje prioriterer, vil konflikten løyse seg sjølv, ved at vi får billigare mat, men akk så få norske bønder.

den økonomiske utviklingen – hva skjer med naturen og de fattige?

Av Dag Hareide, nestleder i Verdikommisjonens råd

Det 20. århundre har gjort Norge til et velstandssamfunn. Fattigdomssulten er borte. Levealderen har økt fra 57 til 78 år. Siden andre verdenskrig har realinntekten blitt mer enn tredoblet. Norge er i dag et av verdens aller rikeste land. Mange andre land har også hatt stor bedring i velstand og levealder i dette århundret. I Asia har hundretalls millioner kommet seg ut av fattigdommen. Kan det tenkes at de aller fleste mennesker i verden får del i denne velstanden om hundre år? Det er en vakker og viktig visjon. Det er visse trekk i den økonomiske utviklingen særlig de siste tre tiår av det 20. århundret som skaper tvil om hvorvidt dagens økonomiske system kan realisere en slik visjon. Det ene er den økende ulikhet i inntekt mellom de fattigste og de rikeste. Det andre er virkningene den økende økonomiske aktiviteten har på naturen og livsgrunnlaget. Fattigdommen og naturødeleggelsen framstår som to av de aller største utfordringene i et nytt århundre. De krever langsiktig tenkning. Det meste av etikken og politikken konsentrerer seg om de nære sosiale utfordringer. Men i forhold til dette må vi tenke langt fram i tid for å ta vare på naturen for kommende generasjoner, og langt ut i rom til de fattigste på kloden som er en del av en stadig mer globalisert økonomi.

Kvalitet og kvantitet

Mennesker har gjennom sin historie ofte ødelagt deler av sitt livsgrunnlag. Det nye med naturødeleggelsene de siste tiår er deres raskt økende omfang, de mange nye typer av problemer og de globale konsekvensene. Vi kan dele miljøproblemene inn i to hovedkategorier: miljøproblemer som dreier seg om kvalitative endringer, og miljøproblemer som først og fremst dreier seg om mengde, kvantitet. De kvalitative miljøproblemene kommer når menneskene har forsket seg inn i «livets byggesteiner» og skapt en ny type teknologi som er fremmed og skadelig for den eksisterende natur. Dette har skjedd særlig på tre områder i det 20. århundre: 1) molekylet og den kjemiske teknologien; 2) atomet og atomenergien; 3) genet og genteknologien. Det vi kan kalle den kjemiske revolusjonen, er den eldste og den som har hatt størst miljøvirkninger. Det tok 40 år før vi oppdaget at KFK ødela ozonlaget og omtrent like lang tid før vi oppdaget at PCB ødela balansen i kjønns hormoner hos pattedyr. Likevel setter vi ut tusener av nye kjemiske forbindelser hvert år uten å vite virkningen av dem. Mange av dem er giftige, persistente (varige) og bioakkumulerbare (dvs. de samles opp) og er dermed en potensiell trussel i årtier framover. Det er umulig å tenke seg et velstandssamfunn uten de store framsteg i kjemien. Derimot kunne vel mange ha tenkt seg en tilværelse uten atomkraftverk og atombomber. Når det gjelder genteknologien, vil den antakelig kunne bringe like mange framsteg som kjemien, samtidig som den kan bli kilden til en rekke nye miljøproblemer i vårt århundre. Tydeligst kommer trusselen fra disse teknologiske gjennombruddene fram når de brukes som våpen: atomvåpen og kjemiske og biologiske våpen. Dette har gjort oss til den første generasjon som er i stand til å utrydde menneskearten fra kloden.

De kvantitative utfordringene er knyttet til såvel utslipp som overforbruk. Vi slipper ut stadig større mengder forurensning og får som en følge av det drivhuseffekten, forurensning av innsjø og hav, lokal luftforurensning, sur nedbør og jordforurensning. Dessuten overforbruker vi fornybare ressurser som ferskvann, skog, jordsmonn og fisk i havet. Vi har overskredet naturens tålegrenser på alle disse områdene. Når det gjelder lokale forurensninger som elver og byluft, har Norge og mange rike land delvis greid å rette opp skader. Men de fleste nye forurensningsproblemene karakteriseres av økende avstand mellom årsak og virkning i tid og rom. Når mennesker i Norge kjøper hamburgere eller tropisk tømmer, kan det være siste ledd i en økonomisk kjede som ødelegger regnskogen. Når oljeutvinning og biler slipper ut stadig mer CO₂, fører det antakelig til at havet varmes opp og korallrevene dør ut. Slik er vi med på å utrydde mange dyre- og plantearter andre steder på kloden. Slik legger vi grunnlag for ødeleggelser som vil slå ut engang i vårt århundre. Det alvorlige oppstår når flere problemer virker sammen og slår ut samtidig. Hva skjer dersom vi engang på slutten av det 21. århundre får en rask oppvarming av kloden kombinert med knapphet på ferskvann, fisk og jordsmonn og et svekket ozonlag?

Bevisbyrden

Ved inngangen til det 21. århundre vil en oppsummering av utviklingen vise at situasjonen fortsatt forverrer seg på de aller fleste av de nevnte områder. Vi kan se noen framsteg; mange håper at vi har lagt grunnlaget for at ozonlaget skal bli bedre om noen år, og mye lokal forurensning har blitt fjernet. Likevel er det slik at de som mener at naturødeleggelsene er ufarlige og under kontroll, har en enorm bevisbyrde. De fleste autoritative oppsummeringer gir kraftige advarsler om hva som vil skje dersom den økonomiske utviklingen ikke endres. Inntil det motsatte er bevist, må vi se naturødeleggelsene på kloden som et uløst og tiltagende problem ved århundredskiftet. Blant menneskehetens utfordringer er det vel bare krig og fattigdom som kan sammenlignes i omfang og dybde.

Presset på naturen er et resultat av samspillet mellom antall mennesker, mengde forbruk og type teknologi. Befolkningstallet har stabilisert seg i de rike land. I løpet av første halvdel av vårt århundre regner demografer med at også folketallet på kloden vil stabiliseres. Spørsmålet blir om vi kan løse disse problemene bare ved å endre teknologi, eller om vi også må gjøre noe med mengden av forbruk.

«Eksponentiell vekst»

Forbruksveksten fortsetter å øke. Selv med stabiliserte folketall fortsetter de rikeste land å ha en betydelig vekst i bruttonasjonalproduktet på 2–4%. Denne raske prosentveksten kalles *eksponentiell vekst*. Nobelprisvinner Trygve Haavelmo uttalte en gang at dersom han fikk bare fem minutter med dem som styrer verden, ville han bruke det på å lære bort en ting; nemlig lærestykket om eksponentiell vekst.

Den eksponentielle vekst i verdens bruttonasjonalprodukt har en fordoblingstid på ca. 20 år. Fordoblingene følger ikke et aritmetisk mønster 1,2,3,4,5,6, men et eksponentielt mønster 1,2,4,8,16,32. Denne form for vekst er ukjent over lengre tid i naturen. Vi kjenner den i kreftveksten, i lemenår, i et fosters første stadier – men eksponentiell vekst i naturen vil ende i en katastrofe for sin biologiske enhet dersom den ikke flates ut i tide. Det er derfor utenkelig at veksten i forurensning og i overforbruk av ressurser kan vokse eksponentielt. Det vil kollidere med de termodynamiske lover. Naturen har begrenset plass for avfall og et begrenset livsgrunnlag for fornybare ressurser. Kloden har ingen nødutgang og tåler ikke at en art sprer seg og sine aktiviteter ubegrenset og eksponentielt. For å forstå tidsknappheten i eksponentiell vekst må vi bruke et par regnestykker: A) Siden 1960 har menneskene på kloden forurensnet like mye og brukt like mye naturressurser som alle de mennesker som levde før 1960. Dersom vi sier at homo sapiens har levd en time på kloden, har vi forbrukt like mye natur på ett sekund som vi gjorde på de første 59 minutter og 59 sekunder. B) Dersom vi ser framover og tenker oss at Norge holder samme vekstrate økonomisk som vi gjorde på midten av 1990-tallet, så vil vi om 100 år forbruke ikke dobbelt så mye, ikke tredobbelt ... men 50 ganger så mye varer og tjenester som i dag. Spørsmålet er om vi kan gjøre det uten å belaste naturen tilsvarende. Som en tommelfingerregel står de 20% rikeste OECD-landene for 80% av forbruk av viktige naturressurser og 80% av de miljømessig farlige utslippene. Men blant de resterende 80% fattigere ser vi svært forskjellig utvikling. De 20% fattigste sakker akterut, mens middelklassen – særlig i Asia – blir rikere. I 1960 var forskjellen mellom de 20% rikeste og de 20% fattigste 1:30. Da tjente man i de rikeste landene 30 ganger så mye som i de fattigste landene. Dette er målt med valutakurser som gjør forskjellen større enn de reelt er, men poenget er økningen i forskjellen. I 1990 var forholdet 1:60, og i 1997 var forholdet steget ytterligere til 1:74.

Moralsk utfordring

Denne store forskjellen gir en moralsk utfordring til å være raus med forskjellige former for støtte fra de rike til de fattige. Men hjelper det at vi rike minsker vårt forbruk? Økonomisk sett er vel svaret at det er tvilsomt. Slik verdensøkonomien fungerer, vil en tilbakegang i etterspørsel i rike land antakelig gjøre de fattige fattigere – i hvert fall på kort sikt. Noen økonomer vil hevde at det på lengre sikt er ønskelig at de fattige selvstendigjøres og frigjøres fra rike lands innflytelse. Vi skal ikke ta stilling til denne debatten her. For dette spørsmålet får et annet og nytt perspektiv når klodens begrensede rom trekkes inn. Vi må begynne å snakke om «vårt økologiske rom» eller vår «økologiske andel».

Alminnelige hensyn til rettferdighet tilsier at hvert menneske på jorden burde ha omtrent like mye rett til å forbruke begrensede ressurser og en begrenset avfallsplass. Det er dette prinsippet som nå begynner å slå igjennom i internasjonale miljøforhandlinger som klimaavtalene, avtaler om sur nedbør og ozonnedbrytende stoffer. Alle disse anerkjenner at naturen har en tålegrense, og at det krever en internasjonal politikk bygd på prinsipper om rettferdig fordeling.

For problemet med den eksponentielle vekst blir først tydelig når stadig flere av verdens fattige milliarder krever sin del av jordens ressurser og avfallsplasser. Mange fattige land har opplevd en økonomisk vekst uten sidestykke i historien på slutten av det 20. århundret. Det gjelder særlig land i Øst-Asia. Om Kina fortsetter sin nåværende økonomiske vekst i 30 nye år, vil de ha tatt igjen land som Norge. Dersom dette skal skje med den samme teknologi i biler, kullkraftverk osv., vil dette bety en enorm vekst i naturødeleggelser på kloden. Kinesere må kjøre 100 ganger så mye bil, indere må spise 30 ganger så mye kjøtt, og indonesiere må bruke 20 ganger så mye energi for å komme opp på amerikansk forbruksnivå.

To revolusjoner ...

Løsningen ligger i to revolusjoner: en *teknologisk revolusjon* hvor vi kan få vår velferd med teknologi som ikke ødelegger naturen, og en *tilfredshetsrevolusjon* hvor mennesket engang finner ut at å øke mengden varer og tjenester ikke er et mål for meg personlig eller mitt samfunn. Begge deler krever dype holdningsmessige, økonomiske og politiske endringer. Noen hevder at man kan greie det med teknologiske endringer alene. Antakelig står vi her overfor en urealistisk teknologiromantikk. Det er i hvert fall to grunner til det. For det første: Dersom nåværende forbruksvekst fortsetter, trenger vi teknologiske forbedringer i energieffektivitet og materialeffektivitet som er det mangedobbelte av hva vi noen gang har fått til tidligere. De som tror på teknologiendringer, har antakelig ikke regnet på tidsknappheten som oppstår ved eksponentiell vekst i forbruket. For det andre: Vi har ingen garanti for at teknologi og forskning går i riktig retning. Hva gjør at de teknologiske forbedringene i framtiden vil ta hensyn til natur og miljø og ikke for eksempel til økt profitt og mer effektiv krigføring? Teknologien er svaret, ja vel – men hva er spørsmålet?

... på tre plan

De endringene som må komme, må foregå samtidig på flere plan. Vi kan her skille mellom tre plan: 1) det umiddelbare, praktiske; 2) det politiske; 3) det dypere, holdningsmessige. På alle plan dreier det seg om både teknologi og verdier.

På det umiddelbare, praktiske plan kan vi gjøre mye innenfor det nåværende økonomiske og politiske system. Gjennom enkle tiltak i hjemmet og på arbeidsplassen kan vi redusere forurensing og overforbruk i Norge med 20–30%. Det meste av dette er lønnsomt. Dette blir derfor en appell til den enkelte bedrift og familie om å være smart og anstendig. Det neste planet er politisk og dreier seg om de rammevilkår som våre husholdninger og bedrifter arbeider innen. Jeg ser for meg fire felt der det trengs radikale reformer i løpet av de kommende tiår.

Vi trenger for det første mer «føre-var-lover». Dette gjelder spesielt områder der vi står overfor de kvalitative miljøproblemer. Den norske genteknologiloven er en lov som nærmer seg prinsippet om å være føre var. Man kan også tenke seg lover om bare å sette ut persistente, bioakkumulerbare kjemiske stoffer i naturen når det kan bevises at disse ikke er skadelige på lang sikt. Det blir da produsenten og ikke kontrollmyndighetene som har bevisbyrden. Eller man kan tenke seg mer generelle lover mot naturinngrep som følger Viltlovens «speilvendingsprinsipp». Viltloven ble sent i det 20. århundret endret slik at alle dyrene den omfattet i utgangspunktet var fredet. Det skulle dessuten spesiell tillatelse til for å drepe. Slik kan for eksempel villmark i Norge i utgangspunktet være fredet, og det må kreves tillatelse til å gjøre inngrep. Dette er en verdiomvurdering hvor naturen får en egen verdi i lovverket opp mot menneskers inngrep – noe som er en riktig og viktig vei å gå i møte med de kvalitative miljøproblemene. Vi trenger for det andre en *grønn skattereform*. Innenfor en markedsbasert økonomi er det i prinsippet mulig å tenke seg at prisene reflekterer skader på naturen. Vi kan tenke oss at man i slutten av dette århundre kan gå inn i en butikk og vite at de varene som er dyrest i sitt slag, er de som ødelegger naturen mest. Slik er det ikke i dag fordi det ikke finnes noen pris på menneskehetens felles goder som luft, vann og ozonlag. Gjennom miljøavgifter, energiavgifter og grunnrentebeskatning kan vi få et annet skatte- og avgiftssystem enn det eksisterende. I dag skattlegger vi det som er menneskets dyd, arbeidet, i stedet for å skattlegge det som er vår last, overforbruk og forurensing. En slik reform vil være spesielt viktig overfor de kvantitative miljøproblemene.

Like viktig som skatte- og avgiftspolitikken blir en gjennomgang av statens *subsidie- og investeringspolitikk*. De kanskje mest ugjenkallelige inngrep i norsk natur de siste tre tiårene har ikke skjedd så mye ut fra markedsøkonomiens lønnsomhet som ut fra det offentlige politiske håndtering av vannkraft, landbruk, olje og veiutbygging. Staten er Norges største forurensere og naturødelegger. I løpet av dette århundre bør vi bevege oss fra fossil- til solalderen i energien, fra privatbilisme til mer fleksible løsninger i transport og over til et økologisk jord- og skogbruk. Offentlige styringssignaler, investeringer og subsidier er avgjørende for dette.

Det siste området er selve *beslutningssystemet*. Vi har et næringsliv som tenker kortsiktig lønnsomhet styrt av diskonteringstiden og rentenivået. Og vi har et politisk system som ofte ikke tenker lenger enn til neste valg. Hvor skal man finne de som tenker langsiktig på den syvende generasjon? Og hvordan skal disse kunne få makt i systemet? Ett forslag kan være at man utvikler et to-kammersystem i det norske Storting, der ett kammer har ansvaret for å tenke på framtidens generasjoner (og ikke fortidens privilegier som i det engelske overhus). Disse kunne velges for lengre tid, kanskje som personer mer enn som representanter for partier og få en vetorett overfor alle vedtak som de mener går ut over den syvende generasjon.

Folkestyrets verdi

Men det politiske nivået er ikke nok. Et parti som står for radikale reformer for miljøet (for eksempel økte bensinpriser), og kanskje også for at forbruksveksten må stoppe, vil ha vansker med å vinne et valg i Norge i dag. Vårt demokratiske system har hittil ikke ført til at vi preges av langsiktig tenkning for kommende generasjoner og for de fattigste på kloden. Men det finnes heller ikke noen overbevisende eksempler på at diktaturer har noen bedre virkning for naturen og de fattigste. Demokratiet og folkestyre er uansett en verdi i seg selv. Å løse langsiktige utfordringer er derfor avhengig av at man greier å utvikle langsiktige holdninger og verdier hos folk flest. Det er særlig på to områder at naturødeleggelsene og forholdet til de fattigste vil kreve endringer i våre etiske tradisjoner.

Det første er forholdet til det eksponentielt økende forbruk. Det andre er vårt forhold til andre levende vesener og deres egenverdi. Våre etiske og religiøse tradisjoner er ganske entydige på det første punktet, men noe mer famlende på det andre. Omtrent samtlige religionsstiftere og klassiske filosofer vil si at det finnes lite eller ingen lykke i å bli stadig rikere. «Den som vet han har nok, er lykkelig», sier Tao. «Et til du sprekker. Det er deg vel unt», sier et norsk ordtak. Mot økt rikdom settes den gyldne middelvei og måtehold (Aristoteles, Konfucius, Muhammed), en beskrivelse av det åndelige som det virkelige (Buddha, Tao, Platon) eller en materiell og åndelig glede løsrevet fra rikdom (Jesus). Hele forestillingen om en uendelig økonomisk forbruksvekst vil av alle disse tradisjonene bli stemplet som grådighet og en ulykke for enkeltmennesker og samfunn.

Det er først i de senere deler av forrige århundre at et sosialøkonomisk budskap om uendelig vekst i BNP har fått en stilling som samfunnets fremste middel til andre mål, og etterhvert til et overordnet mål. Å holde på læren fra de gamle religioner og filosofier om at forbruksvekst ikke er noe mål, er i forhold til dagens politiske partier svært radikalt og nesten revolusjonært. Men samfunnsvitenskapelig forskning kan også bekrefte at økende rikdom for de rikeste, som oss nordmenn, ikke lenger gir økt lykke eller tilfredshet. Tvert imot viser det seg at «materialister» som er opptatt av å øke sin rikdom, opplever

mindre subjektiv lykke.

Når det gjelder forhold til annet liv som dyr og planter, er de fleste av våre etiske og religiøse tradisjoner menneskesentrerte. Det som samler religionene og klassisk filosofi, er menneskeverdet. Dyr og planter er perifere for de fleste etiske systemene. Men nå når mennesket som art utrydder mange andre arter, må vi spørre oss om vi ikke trenger en ny pakt eller kontrakt mellom mennesker og andre levende vesener. Dette er et dypt religiøst, filosofisk og juridisk spørsmål som vi må gå lenger inn i. Et miljøvern som begrunnes utelukkende antroposentrisk i menneskers livskvalitet, helse og overlevelse vil ikke være nok.

Slik sett er Brundtlandskommisjonens definisjon på bærekraftig utvikling som det som imøtekommer nåværende og kommende menneskers behov, ikke god nok. Vi kan nå si at andre levende vesener har en verdi uavhengig av mennesker, men at vi bare er ved begynnelsen av å forstå hva det betyr for vårt samfunnsliv.

globalisering – en drivkraft for demokrati og velstandsvekst

Av viseadministrerende direktør i NHO Kristin Clemet, medlem av Verdikommisjonens råd

Filosofen Francis Fukuyama skrev, etter kommunismens fall i Øst-Europa, at historien hadde nådd et endepunkt i utviklingen mot den best mulige styreform. Det liberale, vestlige demokratiet, herunder også markedsøkonomien, hadde vist seg totalt overlegent alle kjente alternativer. Grovt sagt var dette en nokså allmenn oppfatning i flere år på 1990-tallet – inntil hendelser som blant annet finanskrisen i Asia for alvor gjenoppvekket kritikerne av økonomisk liberalisering. Det «nyliberale økonomisk-politiske hegemoni» fikk i løpet av kort tid organisert motstand.

Siden demonstrasjonene mot den såkalte MAI-avtalen i 1997 har antallet web-sider med antiglobaliseringsbudskap formelig eksplodert. Det finnes uttallige organisasjoner hvis hovedmål er å stanse og helst reversere den økonomiske liberaliseringen. Den mest kjente av dem er Attac. Organisasjonen ble dannet i 1998 og har etter hvert fått avleggere i ca. 20 land, deriblant Sverige. Hallvard Bakke kaller organisasjonen «den nye venstrebevegelsen».

«Attac» og globaliseringens utvekster

Attac sies å være en organisasjon som kjemper mot globaliseringens utvekster. I virkeligheten har organisasjonen fire konkrete mål: Den vil innføre en såkalt Tobin-skatt på valutatransaksjoner; den vil slette gjelden for de fattigste u-landene; den vil avvikle skatteparadiser; og den vil at pensjonskasser i den rike delen av verden skal investere samfunnsmessig ansvarlig. Hvorvidt dette kan sies å være krav «fra venstre», kan nok diskuteres. Historisk har vel motstanden mot globalisering snarere vært en konservativ sport. Sikkert er det i hvert fall at de som i dag slutter seg til anti-globalistene når det demonstreres i Seattle, Praha eller Davos, er en særdeles mangslungen gruppe: Her er folk som vil bevare skogene, som elsker havskilpadder, som er mot pelsdyroppdrett, FN-hatere, EU-motstandere (og noen -tilhengere), rasister, religiøse fundamentalister, USA-fiender, motstandere av markedsøkonomien, fagbevegelser, landbruksorganisasjoner, høyre- og venstreekstremister, elitister, teknologipessimister, proteksjonister og idealister – det hele ispedd en gruppe profesjonelle voldsdemonstranter («handels-hooligans»), delvis organisert av folk som lever av å utdanne demonstranter.

De forskjellige motstandsgruppene tegner høyst forskjellige skremselsbilder av globaliseringen, og mange av dem har direkte motstridende agendaer. Felles for de fleste er ønsket om en mer statisk, regulert verden – en verden hvor politikerne «har hånden på rattet». Det viktigste fellestrekket er imidlertid motstanden mot fri(ere) handel.

På Attacs hjemmesider kan man for eksempel lese at organisasjonen vil bekjempe det «frihandelskorstog» som bl.a. vil «ødelegge den felles landbrukspolitikken». Tankegangen er formodentlig at globaliseringen kan reverseres dersom bare politikerne begrenser mulighetene for å handle og investere over landegrensene. Noen, som for eksempel idealistene, mener vel at dette vil komme de fattigste landene til gode – mens andre nok tenker mest på seg selv. Man vil slippe ubehagelig konkurranse fra fattigere land, som for eksempel kan produsere mat og klær billigere enn vi kan selv.

Sjokk?

I Seattle virket det nesten som om politikerne fra den rike delen av verden fikk sjokk over alle demonstrantene. Man greide ikke å tolke hva motstanden besto i og begynte straks å snakke i politisk korrekte termer om å at vi måtte arbeide for en globalisering «med et menneskelig ansikt». Den mest fremtredende u-landsrepresentanten, den indisk-amerikanske økonom Jagdish Bhagwati (som selv mener at han tilhører «venstresiden»), nærmest trakk på smilebåndet og responderte med å si at globaliseringen *har* et menneskelig ansikt; det gjelder bare å få mer av den. Eller som den indisk-engelske professor Maghnad Desai uttrykker det: WTO og økt frihandel er redningen for Afrika. WTO er en internasjonal organisasjon hvor alle de 138 medlemslandene bare har én stemme, uansett størrelse på landet. To tredjedeler av medlemslandene kan betegnes som u-land. Derfor er også WTO den eneste internasjonale organisasjonen hvor handelsgigantene EU og USA har opplevd vedtak i strid med sine interesser. U-landene «don't want compassion – they want markets», sier han – de vil ikke ha medfølelse, men markeder – og understreker at det er de rike landenes proteksjonisme, ikke frihandel, som gjør de rike landene enda rikere på bekostning av de fattige.

Tall fra UNDP viser at u-landene hvert år går glipp av inntekter tilsvarende 60 milliarder dollar som følge av de rike landenes landbrukssubsidier og høye tollavgifter på tekstiler og klær. Når Bhagwati kommenterer de amerikanske studentaktivitetenes krav om at Nike og andre multinasjonale selskaper skal gi høyere lønninger i u-land, sier han: «Deres tro på at multinasjonale selskaper utbytter arbeiderne med lave lønninger, er barokk. Disse selskapene betaler sine ansatte i u-landene mer enn landenes egne virksomheter gjør. Arbeidere i disse landene vil heller ansettes av Nike. Men det er klart at amerikanske fagforeninger gjerne ser at Nike ble tvunget til å øke lønningene i u-landene, for det ville fordyre produksjonen der og bidra til at amerikanske fabrikker kunne utkonkurrere dem.»

Å tale de fattiges sak

Det er forståelig at globaliseringen kan virke truende på mange, og det er mange virkninger som umiddelbart og for den enkelte kan virke negative. Men å hevde at man er mot globalisering fordi man

ønsker å tale de fattiges sak, låter hult på meg. Det motsatte av frihandel er proteksjonisme.

Proteksjonisme er en sikker oppskrift for underutvikling og fattigdom. Det er et paradoks at mange av globaliseringsmotstanderne, som åpenbart er genuint opptatt av å forbedre levevilkårene i de minst utviklede landene, gjør seg til talsmenn for å fjerne eller begrense den eneste virkelige muligheten de fattige landene har til å få bukt med fattigdomsproblemene.

Frihandel er ikke et null-sum-spill der noen vinner og andre taper. Tvert imot er åpne markeder viktig for velstandsveksten i alle land. Dette støttes blant annet av en studie ved Harvard-universitetet, som viste at u-landene med åpen handelspolitikk i perioden 1970-1990 hadde en økonomisk vekst på 4,5 prosent i året. Landene med stengte grenser hadde til sammenligning en vekst på bare 1 prosent. Blant i-landene hadde de med åpen handelspolitikk en vekst på 2,3 prosent, mens veksten var på 0,7 prosent i landene med restriktiv handelspolitikk.

Det er en utbredt oppfatning at globaliseringen med dens frie flyt av kapital fører til et såkalt «race to the bottom». Med det menes at de rike landene må senke kravene til arbeidsmiljøstandarder og se bort fra miljøhensyn for å kunne konkurrere med u-land om lokalisering av bedrifter og investeringer. Teorien hviler på en antagelse om at lavere standarder fungerer som en magnet på næringslivet, som alltid vil søke seg til de landene hvor standardene er lavest. Således vil man i teorien konkurrere om kapitalen ved stadig å redusere standardene for arbeidsmiljø, holde lønningene nede og gi blaffen i miljøhensyn. Denne skrekkvisjonen finner liten støtte i virkelighetens verden. I en undersøkelse fra OECD (*OECD, Employment and Labor Standards: A Study of Core Worker's Rights and International Trade*, 1996) fant man tvert imot at det over tid er en klar sammenheng mellom handelsliberalisering og bedre standarder for arbeidsmiljø. Studier som Michael Porter har gjort, viser også at det er en nær sammenheng mellom god konkurransevne og aktiv miljøpolitikk – altså det motsatte av det mange tror og hevder om at det lønner seg å føre en slapp miljøpolitikk.

Myten om et «race to the bottom» skulle for øvrig også innebære en skattekonkurranse som etter hvert gir så lave skatter at sentrale offentlige oppgaver ikke kan bli løst. En slik teori må, for ikke å bli komplett feilaktig, forutsette at demokratiet er avskaffet, for ellers vil nok velgerne si fra i god tid ettersom skattenivået blir så lavt at det truer vitale samfunnsinteresser.

Globalisering og demokrati

Globaliseringen blir fremhevet som en trussel mot demokratiet. Sannheten er at globaliseringen er en følge av demokratiet – det er politiske beslutninger som har gjort globaliseringen mulig. Det er også slik at globaliseringen fremmer demokratisk utvikling.

Globaliseringen og den økonomiske veksten som følger av den, har bidratt til å fremme politiske og sivile rettigheter i en rekke land. Det er flere grunner til dette. En av dem er at tettere økonomisk integrasjon mellom landene forutsetter at man langt på vei følger de samme spillereglene. Land som ikke har institusjoner og rammeverk som garanterer forutsigbarhet og sikkerhet for investeringer, vil bli holdt utenfor.

Det er en klar sammenheng mellom velstandsnivå og demokrati. Det finnes for eksempel ingen demokratiske land med en årlig gjennomsnittlig inntekt per innbygger på over 6000 dollar som har forandret seg til autoritære regimer. Det er et faktum at det finnes markeder uten demokrati – men det finnes ingen demokratier uten marked.

Jeg tror ikke det er mulig å «avbestille» deler av globaliseringen: Næringsliv og kultur, innvandring og utvandring, Internett og handel går hånd i hånd. Det vi *kan* gjøre, er å etablere nye og bedre spilleregler for bevegelser over landegrensene, men det paradoksale er at mange av dem som er mest opptatt av å få slike spilleregler, samtidig motarbeider de organisasjoner som kan etablere dem, som for eksempel EU og WTO. Vil man motvirke valutaspekulasjon, er for eksempel inntreden i euro-sonen det mest kjente og effektive virkemiddel vi har for tiden. Euro'en er ikke en fjern drøm, men en mulighet som allerede foreligger for de landene som har gått med i EU.

Norge er et av verdens mest åpne land. Vår velferd er bygget på handel med andre land, og vi har høstet fruktene av at mange utlendinger har vært villige til å investere sine penger i Norge. I dag retter også norsk næringsliv sitt blikk mot internasjonale markeder, og det er få som klager på det. Vi ønsker naturlig nok ikke begrensninger på vår egen bevegelsesfrihet, og vi vil gjerne selge produktene våre og skaffe oss inntekter til økt velferd. Et samstemt politisk miljø vil gjerne avvikle handelsrestriksjoner som rammer oss selv. Men det sier seg selv: Rettigheter må også ledsages av tilsvarende rettigheter for andre.

islamske «familielivsverdier»

Av rådgiver for PP-tjenesten Nasim Riaz, medlem av Verdikommisjonens Råd

Dette essayet handler om noen av de verdier som står mest sentralt innen Islam, nemlig det jeg har valgt å kalle «familielivsverdier» – verdier knyttet til familieliv og familiefelleskap. Islamske familielivsverdier kan oppfattes bedre hvis vi vet hvor viktig det er for muslimer å bo i et familiefelleskap. Her vil det være viktig å vite hva begrepet «islamsk familie» viser til, og hvilke roller og plikter de forskjellige medlemmer av familien har. Og videre: Hvordan kan muslimer oppdra barn slik at de fremmer gode mellommenneskelige verdier, føler ansvar ikke bare overfor slektninger i nød, men fullfører sine plikter når det gjelder hele samfunnet? De nye utfordringer som finnes i det flerkulturelle samfunnet skal jeg også kort belyse.

Mann og kvinne stifter familie

Ifølge Islams lære er menn og kvinner skapt for hverandre. De søker fred og ro sammen, og Gud har satt gjensidig kjærlighet og barmhjertighet mellom dem. De er knyttet sammen gjennom ekteskapsrelasjonen, og ekteskapet er et sterkt bånd og en utfordrende *forpliktelse* i ordets rette betydning. Islam betrakter ekteskap som den naturlige veien å gå for å stifte familie. Profeten Muhammed (fred være med ham) har sagt: «Ekteskap er en del av min sunna, den som vegrer seg bort fra min vei, er ikke i blant oss». Koranen fastslår kvinners og menns relasjon ved å si: «De er et antrekk for deg, og du er et antrekk for dem» (2:188). Ordet «antrekk» kan her tolkes enten som beskyttelse eller verdighet og skjønnet. Verset kan derfor bety at mann og kvinne gjensidig beskytter hverandre mot synd og vanære. Mann og kvinne som gifter seg, stifter familie og deler sorger og gleder sammen. De får barn sammen og står ansvarlig for å skaffe gode oppvekstvilkår for dem.

Det er en kjensgjerning at barn har behov for et sterkt hjemmemiljø i ryggen, både økonomisk og sosialt. Trygge psykiske og sosiale omgivelser i et stabilt hjemmemiljø skaper gode oppvekstvilkår for barn. Familien er den grunnleggende enhet hvor barn først blir bevisst om sin identitet og blir kjent med alminnelige verdier.

Ved fødselen begynner barn sin første reise fra ubevisst tilstand til bevissthet. Muslimene hilser barnet velkommen ved å si Allahs navn i barnets øre og ved å legge noe søtt, gjerne honning, på dets tunge. Barn trenger nærkontakt med sine foreldre, men har også behov for å ha brødre, søstre, onkler, tanter og andre slektninger i sin nærhet. De føler seg trygge når de kan stole på alle disse og får hjelp når de trenger det.

Foreldre blir de første rollemodellene for barn. Siden grunnleggende verdier videreføres fra én generasjon til den neste gjennom familieliv, legges det innen den islamske tenkningen om familien vekt på det vi kan kalle *primærsosialisering*. Ringvirkningen av dette vil være en islamsk oppdragelse der en lærer om gjensidig respekt, likeverd, kjærlighet, oppriktighet, omsorg, ydmykhet og takknemlighet, og dermed vil en vokse til å fungere godt i samfunnet. En blir kjent med de vesentlige elementer og verdier i Islams sosiale struktur. Der finner en oppriktig kjærlighet til ens medmennesker, barmhjertighet mot de unge og respekt overfor de eldre som sentrale verdier. I denne sammenheng finnes det tallrike læresetninger i Koranen og flere utsagn fra profeten Muhammed (fred være med ham). I én av profeten Muhammeds overleveringer står det: «Ingen av dere er en sann troende i Islam før og om han ikke unner medmennesket sitt det han unner seg selv. Den som oppfordrer andre til det gode, er lik den som gjør det gode, og blir belønnet deretter, men den som tilskynder til ondskap, er lik den som gjør ondt, og vil bli straffet deretter.»

Verdifordling gjennom oppdragelse

Foreldrene er de første omsorgsgivere – de formidler kunnskaper og verdier til det nyfødte medlem av det islamske samfunnet. De prøver å sikre sitt barn den rette start i livet.

Foreldre oppdrar barn ved å gi dem muligheter til å ha kontakt med voksne og lære seg å takle livets vanskelige situasjoner. Her påvirkes barn gjennom hva de voksne gjør, like mye som av hva de sier. I store familier har barn stort sett mer voksenkontakt helt fra begynnelsen. Det er mor, bestemor eller tante som synger vuggesang for barnet. Disse barnesangene inneholder gode moralske oppfatninger, viser til tanker om gode følelser og kjærlighet og har omsorg og varme som gjør barnet tryggere og gir det et positivt selvbilde.

Det første et muslimsk barn lærer seg i hjemmet, er trosbekjennelsen, dvs. at det kun finnes én Gud, og at profeten er Hans sendebud. Dette betyr at vi innrømmer at Gud er vår skaper, og vår plikt er å følge Hans ordre og dermed rette seg etter hans lov. Hvis en underkaster seg Guds lover, er det også en selvfølge at man viser respekt overfor lover og regler godtatt i et samfunn. Gud har sendt sitt sendebud, profeten Muhammed (fred være med ham), for å gi oss klare regler og lover for å leve og fungere godt i samfunnet. Vi lærer gjennom Islams lære hva vi bør og skal gjøre for å oppnå våre mål, og det Herren vil at vi ikke skal gjøre.

I barndommen får barn veiledning fra sine eldre. De lærer hvordan man skal oppføre seg foran de eldre, hjelpe dem hvis det trengs og ta hensyn til de små.

Profeten Muhammed (fred være med ham) sammenfattet barneoppdragelse slik: «Lek med barna til de er 7 år, oppdra dem mellom 7 og 14 år, og vær deres venn mellom 14 og 21 år.» Det finnes med andre ord klare retningslinjer for barneoppdragelse i Koranen. Det står i Koranen at man skal «befale dem å

hengi seg til bønnen, innskjerpe det gode og forby det onde; de skal bære tålmodig det som blir pålagt dem; de skal ikke vende seg bort fra noen i forakt eller gå rundt og triumfere. Allah elsker visselig ikke den innbilske og den som skryter, velg derfor riktig kurs for din ferd» (31:17-19). Dette er de grunnleggende ting muslimer må lære sine barn i deres daglige liv. Familien har avgjørende betydning ikke bare for den enkelte, men også for samfunnet generelt. For vi vet at de normene, verdiene og tradisjonene vi lærer hjemme, tar vi med oss videre i samfunnet.

Respekt for foreldre

Gud har også gitt oss anvisninger vedrørende våre foreldre. Vi leser i Koranen: «Herren har bestemt at dere skal tjene Ham alene. Mot foreldre skal dere vise godhet. Om en av dem eller begge når høy alder hos deg, så si ikke «uff» og vær ikke brysk mot dem, men tal respektfull til dem! Senk vingen ydmykt av godhet overfor dem og si, ØHerre forbarm deg overfor dem, slik de tok seg av meg da jeg var liten'»(7: 24-25).

Her ser vi at respekt og lydighet mot foreldre blir sidestilt med underdanighet mot Allah, for blant mennesker har ingen større krav på deg enn dine foreldre. Lydighet mot foreldrene er dessuten den grunnen som respekt for autoriteter bygger på. Derfor er lydighet mot foreldrene gitt en så viktig posisjon i islamsk etikk. Men hvis foreldrene forlanger noe som er galt, eller ber dem om noe upassende, kan u lydigheten ikke bare rettferdiggjøres, den blir helt nødvendig. Det fortelles i den Hellige Koranen: «Å, dere som tror! Oppfyll alle forpliktelser ... og bistå hverandre i rettferdighet og fromhet, men ikke bistå hverandre i synd og overtredelser.» (5 :1-3).

Et menneske har sine viktigste forpliktelser i forhold til sine foreldre. Dette forholdet er hellig. Foreldrene ikke bare føder barnet, men gir det mat og klær og følger dets utvikling med interesse, kjærlighet og håp og setter det i stand til å oppnå en respektabel plass i samfunnet. Alt dette krever selvsagt respekt og kjærlighet fra barnet til gjengjeld. Generelt sett strever muslimske familier hardt for å ta seg av sine eldre slik at de ikke skal oppleve tomhet og ensomhet. De blir ikke skjøvet til side og forlatt, tvert i mot blir de rådspurt og får stor respekt av alle medlemmer i familien. Det er vanligvis mor i familien som tar seg av dem og holder dem med selskap, men selvsagt er alle med for å skape et varmt og levende familieforhold.

Når vi ser på situasjonen i et land som Norge i dag – med både mann og kvinne i arbeidslivet – er det selvsagt slik at noen eldre mennesker i muslimske hjem kommer i en vanskelig situasjon; de kan bli neglisjert av sine egne. Her kan det tenkes at staten bør hjelpe de menneskene som tar seg av eldre mennesker hjemme med kontantstøtte. Denne støtten kan være på lik linje med kontantstøtte for småbarnsfamilier. Da kan enkeltmennesket arbeide med en sunn sosial holdning og en ekte følelse av et ansvar man ikke kan eller bør slippe unna.

Tiden er inne for slike tanker og tiltak fordi eldre muslimske kvinner og menn vil øke i antall, og særlig eldre kvinner vil ha behov for å komme seg ut for å være med andre kvinner i et sosialt fellesskap. Det kan trenge dagsentere for eldre kvinner, med f.eks. bibliotek og kantine, hvor man kan lese bøker og treffe hverandre for utveksling av erfaringer. Ikke minst kan det trenge råd og veiledning i forhold til kosthold for eldre kvinner. Trening og bevegelse er også viktig for god helse, og eldre kvinner bør få mulighet for trening på dagsentrene. Denne type ordning kan, kort sagt, være til stor hjelp for familier med eldre mennesker.

Sentrale roller i familien

Det er vanlig i vesten at menn og kvinner deltar i arbeidslivet for å få bedre livsvilkår. Jeg vil nå forsøke å se på den livsstilen som er vanlig i en islamsk familie, slik at man bedre kan forstå så vel likheter som forskjeller.

Mor og far har mange og sentrale roller i familielivet. Når det gjelder likestilling i dagliglivet og arbeidslivet i Islam, er det en arbeidsdeling mellom kvinner og menn. Mannen er sett på som fysisk sterkere enn kvinnen – derfor er rollen som forsørger tildelt ham. I økonomisk forstand er mannen den som skal støtte og underholde familien; eller som det blir sagt i Koranen: «Menn er de som skal forsørge kvinnene fordi Allah har gitt noen av dem fordeler framfor andre, og fordi de bruker av sin eiendom» (4:38). Om man taler i lys av disse versene fra Koranen, er mannens hovedoppgave å skaffe underhold for seg og sin familie, og beskytte dem fra spott og spe. Han får ære og respekt av den grunn. Hvis han ikke kan forsørge og beskytte familien mot vanære, mister han myndigheten over familien. Kvinnens plikt i Islam generelt blir ansett å være å se etter barna og ta vare på hjemmet. Men det betyr ikke at kvinner bare skal føde barn og passe på dem. Her vil det være vesentlig å se litt nærmere på kvinnens stilling i forhold til likestillingsideologi.

Muslimer er normalt ikke opptatt av likestillingstankegang i vestlig forstand, men har sterk tro på kvinners og menns likeverd. De to kjønn må respektere hverandre. Når det gjelder moral og åndelig utvikling, står menn og kvinner helt på like fot. Koranen sier «og den som gjør gode gjerninger, enten det er mann eller kvinne, og han eller hun er troende, da skal de få komme inn i hagen, og de skal ikke bli behandlet urettferdig» (4:124). De er ikke konkurrenter, men utfyller hverandre. Vi leser i Koranen at kvinner har de samme rettigheter som mennene. Men i verdslige affærer har mannen en viss forrang over kvinnen. Og Allah er mektig, vis (2: 229).

Når vi ser på den siste preken av profeten Muhammed (fred være med ham) under pilegrimsreisen, leser vi: «Å, mennesker! Dere har rettigheter over deres hustruer, og deres hustruer har rettigheter over dere. Gi deres hustruer kjærlighet og vennlighet. Sannelig har dere tatt dem som tillit fra Gud og har gjort

dem lovlig for dere ved Guds ord. Vær alltid trofast mot den tillit som ligger på dere, og unngå synder.» Ifølge Islams lære har kvinner rett til å utdanne seg. I overensstemmelse med likhetstanken minner profeten (fred være med ham) stadig sine tilhengere om at piker skal behandles akkurat på samme måte som gutter. Ifølge Ibn-e-Abbass blir det sagt at profeten (fred være med ham) har erklært at hvis en mann får en datter og han oppdrar henne i hengivenhet, viser henne respekt og behandler henne på samme måte som han behandler sine sønner, vil Herren belønne ham med paradiset (Kanz-ul-Amaal). Når Islam pålegger muslimene å skaffe seg kunnskaper, gjøres det ingen forskjell på menn og kvinner. Dette finner vi også beskrevet i Koranen. Dette betyr at kvinner er likestilt med menn når det gjelder å skaffe seg kunnskaper. For hvordan kan en kvinne forordne det rette og forby det urette hvis hun mentalt og åndelig ikke er utstyrt godt nok for å utføre den religiøse plikten? En god del av *hadith-litteraturen* kom til oss fra Umm-ul-momenin Hazrat Aysha, hustru av profeten (fred være med ham). Mange lærde besøkte henne for å diskutere viktige saker. Kvinner kan også delta i arbeidslivet, men innenfor visse grenser, og ikke på bekostning av familieliv. Profeten Muhammeds (fred være med ham) første kone drev selvstendig arbeidsvirksomhet. Mange kvinner med utdanning arbeider i muslimske land som leger, lærere, sykepleiere osv. Fattige kvinner jobber som vanlige arbeidere i mange muslimske land. Kvinner kan delta i arbeidslivet hvis det er nødvendig for å forsørge familien.

Nye utfordringer

Menn er vanligvis vant til å ordne og styre alt både hjemme og ute, de kan ikke lett gli inn i nye mannsroller. Det er ofte uhørt for dem å bytte bleier på sine barn, vaske opp eller støvsuge. De føler at de mister sin verdighet hvis de blir for opptatt med huslige sysler. Det kan oppstå vanskelige familieforhold blant innvandrere og flyktninger i nye omgivelser. Situasjonen kan lett forverre seg hvis begge foreldre er i arbeid, og dette kan føre til at noen foreldre kan bli meget strenge mot sine barn. De forventer også at barn og ungdom vil hjelpe til hjemme mer enn det som er forventet fra andre (vestlige) barn eller ungdom i samme alder.

De fleste pakistansk-muslimske barn i Norge bor ikke i storfamilier. De får ikke mye kontakt med voksne. Det er allerede påpekt at en god del muslimske foreldrepar i Norge arbeider for å dekke alle utgiftene, de kommer sent og svært slitne hjem fra arbeidet og har ikke tid til å snakke med barna eller hjelpe dem med hjemmelekser. En direkte konsekvens av dette er at barna ikke får ordentlig oppdragelse, de mangler kjærlighet, omsorg og varme. I slike tilfeller blir formidling av verdier en komplisert oppgave for familien.

Dessuten opplever vi et annet problem i den moderne hverdagen i Norge. Når barna går til barnehagen eller skolen, lærer de norsk nokså fort og kan snakke språket bedre enn foreldrene. Det kan være problematisk om foreldrene ikke er flinke nok til å snakke norsk og bruker barna som tolk. Foreldrene kan lett miste respekten og autoriteten som de gjerne vil beholde overfor barna. Barn vil gjerne gjøre akkurat det de vil og kan si rett ut til foreldrene at de ikke kan bestemme over dem. Hvis barna ikke har god kommunikasjon med sine foreldre, og endog mangler tilstrekkelig med kunnskaper om foreldrenes (og sin egen) religion og kultur, blir det en kløft mellom barna og deres foreldre. Foreldremyndigheten blir særlig truet av barna som er mer opptatt av sekulære vestlige trender og tradisjoner, og som med det mangler en balansert måte å tenke på. En god del av den nye generasjonen er påvirket av en vestlig livsstil som kan føre til ustabile familieforhold, mens foreldrene er opptatt av at deres barn gifter seg på ordentlig måte og holder seg til et stabilt familiemønster slik at de blir gode forbilder for sine barn. De vil gjerne arrangere ekteskap for dem, men av og til kommer den nye generasjonen i konflikt med sine foreldre.

Arrangerte ekteskap

En god del mennesker ser ingen forskjell mellom arrangerte ekteskap og tvangsekteskap. Det er viktig å forklare denne forskjellen og se hvorfor tanken om arrangerte ekteskap står så sterkt.

Kulturelle tradisjoner i muslimske miljøer kan være helt annerledes enn hva Islam mener og står for. En del er basert på stammekultur eller lokale kulturelle tradisjoner, disse kan motarbeides hvis de er fysisk og psykisk sett skadelige for folk flest – slik som f.eks. tvangsekteskap. Men her er det altså viktig at vi ser klare forskjeller mellom arrangerte ekteskap og tvangsekteskap, og vi må ikke blande kulturelle spørsmål med religiøse spørsmål.

Arrangerte ekteskap er vanlige i store deler av verden. Generelt sett når et ekteskap er arrangert av foreldre/slektninger, kalles det arrangert ekteskap. Siden foreldre/slektninger har innsikt og erfaring, kommer de med forslag til giftemålet. Foreldre prøver å forsikre sine barns interesser og ønsker det beste for dem. Det som vektlegges, vil variere fra familie til familie.

Når foreldre foreslår en svigersønn/svigerdatter fra et sted i egen familie, «vet de hva de får». De prøver å ha god kontakt med sine egne familier ved å ha hyppige besøk i hjemlandet. Vanligvis er gutter og jenter med helt fra startfasen. De vet hvem de skal gifte seg med, og på hvilket grunnlag. De kjenner hverandre og har stort sett muligheter for å treffe hverandre til en viss grad før de gifter seg. De har full anledning til å godta eller forkaste de forslag som kommer fra foreldre/slektninger. Og når man ikke får passende forslag fra nære kretser, kan ektefelle skaffes på alternative måter:

- Ved annonse i aviser.
- Gjennom kontakt med ekteskapsbyrå
- Gutter og jenter kan selv utpeke kandidat

I slike tilfeller er det færre muligheter for å få tilfredsstillende bakgrunnsopplysninger. Av den grunn finnes det mange tilfeller der foreldre og venner forsøker å overtale bruden eller brudgommen til samtykke, og noen ganger fører det til tvangsekteskap – som imidlertid er absolutt forbudt i Islam. Det viktigste er at ekteskapet foregår med samtykke fra bruden og brudgommen. Man kan ikke tvinge andre til ekteskap mot deres vilje.

Tvangsekteskap

La oss nå si litt om tvangsekteskap. Først og fremst, hva er tvangsekteskap? Tvangsekteskap kan sies å være når en person føler seg presset – i form av fysisk makt eller psykisk stress – av andre personer til å inngå giftemål. Da hemmes selvråderetten, og det skjer dermed noe galt. Men hvorfor er det slik at mange unge mennesker inngår ekteskap når de egentlig ikke ønsker det? En av de viktigste grunnene er at de unge ikke ønsker å bli utstøtt fra sin familie, eller at de gjerne vil unngå kritikk fra andre. De unge vil verken trosse familiens overhoder eller være årsak til at foreldrene får problemer i slekten. Skulle dette skje, kan den unge havne i en svært uheldig situasjon der t.o.m. livet kan stå på spill.

Et kanskje enda mer interessant spørsmål er hvorfor foreldrene presser sine barn til å gifte seg. Det er en selvfølge at (de fleste) foreldre ikke ønsker å gjøre sine barn noe vondt. Men mange foreldre forstår ikke at det er nettopp det de gjør ved å tvinge sine barn til ekteskap. Ifølge foreldrene følger de bare gamle og uskyldige tradisjoner. Tradisjonene blir altså viktigere enn deres egne barn, og muligheten for at barna får et godt liv reduseres.

Hva kan gjøres for å få slutt på dette problemet? Holdningsskapende arbeid må til. Det må snakkes med både foreldre og barn, og man må forklare dem deres rettigheter og øke kommunikasjonen mellom partene. En viktig samfunnsinstitusjon i denne sammenheng vil være moskeene. Moskeene kan snakke med og påvirke foreldrene ved aktivt å gå ut og fordømme dette fra et islamsk ståsted, noe som også vil være moskeenes *plikt*. Sammen med foreldrene må moskeene videre oppdra barna slik at de vet om sine rettigheter.

Forskjell mellom tvangs- og arrangerte ekteskap må klargjøres. Det vi kan si, er at innenfor arrangerte ekteskapsrammer har gutten og jenta likeverdig rett til å bestemme over sin egen fremtid. Et arrangert ekteskap, i riktig forstand, vil medføre at de respektive parter har full frihet til å velge, de opplever gjensidig respekt, tilfredsstillelse og kjærlighet fra hverandre.

Blandede ekteskap

Muslimske foreldre og ungdommer – i likhet med andre minoriteter i et vestlig samfunn – møter også andre utfordringer i sine nye omgivelser. Blandede ekteskap er en slik utfordring, ikke minst fordi slike ekteskap kan utfordre tros- og livssynssfæren. To nygifte kan praktisere sin tro på hver sin måte, men det kan oppstå vanskelige situasjoner når ekteparet får barn. Hvilke tradisjoner og verdier skal føres videre? Skal barn døpes, eller får de høre Guds navn i ørene i form av bønnerop ved fødselen? Skal omskjæring av en gutt bli gjennomført for å videreføre Islams tradisjon, eller vil familien ikke ha det? Skal barna gå i moskeen eller til kirken – eller ingen av stedene? Får de lov til å spise svinekjøtt? Kan de lage religiøse kompromisser? Det er ikke enkelt å få svar på disse spørsmålene. Det er en meget vanskelig oppgave å oppdra barn med ulik tro i ekteskapet. Gjensidig respekt for hverandres tro må være utgangspunkt for diskusjonen. Unge par bør få veiledning fra sine religiøse ledere, og det bør være flere møteplasser hvor de kan utveksle erfaringer.

Det vanskelige møtet

Vi kan konkludere med at når forskjellige nasjoner og kulturer møtes, får de nye utfordringer – og de må lære å takle dem med klokskap og på et solid erfaringsgrunnlag. Kulturer påvirker hverandre og forandres og berikes i møte med hverandre. Altså: *Vi kan lære av hverandre*. Muslimske kvinners så vel som menns kulturelle og sosiale situasjon vil stadig endres i forhold til deres økonomiske og sosiale behov. Men det er viktig å holde balansen for å bevare stabile familieforhold. Kjærlighet og hengivenhet mellom alle familiemedlemmer bør fortsatt danne grunnlaget for å opprettholde en sunn og god muslimsk familieenhet, også i et flerkulturelt samfunn.

en dialoghistorie

Av diakonimedarbeider Solveig Sukka, medlem av Verdikommisjonens råd

November 1998 hadde Verdikommisjonen et rådsmøte i Trondheim. Tema var religioner og livssyn. Det ble engasjerende og lærerikt. Jeg har fått det forklart en gang at den åndelige delen av oss er nærmeste nabo til den erotiske. Disse to delene er så sensitive, så sårbare, at vi ikke tåler mye kritikk eller negativ omtale av dem.

Når jeg tenker slik, forstår jeg litt av mine egne og andres reaksjoner i diskusjoner om dette temaet. Jeg vet også at det finnes mennesker som utøver makt, ja misbruker det religiøse – og for den saks skyld det erotiske – i oss. De skaffer seg innpass hos andre og undertrykker gjennom religiøse – eller seksuelle – virkemidler.

I Verdikommisjonen har vi forstått at det ikke blir noen fred uten respekt mellom religionene. Vi må lytte til hverandre, høre på hva som er viktig ikke bare for oss selv, men også for alle de andre – for bare slik skaper vi ekte respekt.

Utfordring og beskyttelse

Det var nettopp dette som engasjerte og utfordret meg under og etter møtet i Trondheim. Her var det representanter fra mange forskjellige livssyn og religioner. Det var spennende å høre på. Det var spennende å komme med spørsmål.

Jeg måtte også stille meg selv mange spørsmål: Hvorfor tror jeg dette? Hvorfor har jeg slike holdninger? Jeg ble utfordret på mange forskjellige måter, og jeg kjente at jeg nesten måtte beskytte meg litt. Jeg ønsket å ta det i små porsjoner. Jeg måtte være villig til å gå inn i en prosess med meg selv. Pusse støv av gamle tanker og gamle holdninger. Finne ut hva som er viktig å ta med seg videre i livet.

Dette var ting jeg mente andre også kunne være interessert i å diskutere. Vi to som er rådsmedlemmer i Verdikommisjonen fra Rogaland, ble enige om å ta dette temaet opp i vårt fylke. Vi startet på bispedømmekontoret i Stavanger. Her var det at det største religiøse samfunn hos oss, Den norske kirke, holdt til. Det var også min arbeidsplass. Og vi var begge medlemmer i den kirken.

«Å se lyset»

Det er ikke så lett å få andre til å «se det samme lyset» som en mener å ha sett selv, men vi ville nå prøve. Vi ønsket at ansatte i kirken måtte forstå hvor viktig det var å starte en dialog mellom ulike livssyn og religioner. At det kunne være berikende for oss selv, men at det også er viktig for samfunnet i sin helhet å bygge broer fra den ene gruppen til den andre. Selv opplevde jeg at det å lære om hva andre trodde på, gjorde at jeg fikk respekt for og et positivt syn på mye av det disse andre lærte og levde etter. Det ble viktig for meg å være med på å skape gode relasjoner – arbeide for respekt, gi hverandre trygghet på at det går an å jobbe mot felles mål for mennesker som lever i samme by, samme bygd, selv om vi har forskjellig tro og livssyn.

Vi fikk tilslutning til å bruke bispedømmekontoret som felles møteplass for et dugnadsmøte. Slik kunne vi starte med å invitere alle de forskjellige organisasjoner, livssyn og religioner vi kunne finne adresser til i Stavanger. Vi satte en dato og inviterte til møte for å diskutere om det var mulig å få til en dialoggruppe. Det kom mange svar. Flere enn jeg egentlig hadde tenkt og håpet på. Vi hentet inspirasjon fra Inge Eidsvåg som hadde skrevet om og arbeidet med dialoger av denne typen. Grunntanken hans var at vi ikke skulle «misjonere», «omvende hverandre», men informere og gi hverandre ny kunnskap – ja, skape tillit, for på den måte å finne ut hvordan vi kan finne felles, praktiske løsninger på ulike utfordringer vi står overfor i samfunnet vårt.

En opplevelse

Det vi ble stående igjen med, var 17 forskjellige organisasjoner, livssyn eller religiøse samfunn. Vi har vært sammen en gang i måneden. Vi har møttes i de forskjellige forsamlingslokalene, Gudshusene eller kontorene som vi innehar.

For meg har det vært intet mindre enn en opplevelse. Det var så mye jeg ikke visste om! Om alle de forskjellige samfunnene: Baha'i-samfunnet, Adventistene, Jesu Kristi Kirke av Siste Dagers Hellige, Alternativt Nettverk, Misjonshøgskolen, Baptistsamfunnet, Pinsemenigheten, Zion, Menigheten Karisma-senteret, Vennesen samfunn, Kirkens Bymisjon, Den katolske kirke, Humanetisk forbund, Bispedømmekontoret, Teosofisk forening, Det islamske kultursenter, Hedningesamfunnet og Buddhistforbundet. Fra disse foreninger, institusjoner og samfunn har stort sett de lokale lederne møtt – noen har hatt vararepresentanter slik at det alltid har vært en fra deres forening tilstede.

Jeg har vært særlig imponert over at det har vært vilje til å møte, delta og gå inn i en prosess i møte med mennesker som tenker, tror og mener ting fullstendig på tvers av det en selv måtte mene. Det tok selvsagt lang tid å bli trygg på hverandre – kjenne at de andre ikke synes det er helt «bak mål» det jeg tror på. Det har ikke minst vært nødvendig å gå tilbake til det Inge Eidsvåg skrev, for å se på prinsippene for en god dialog.

Tenk om vi påvirker hverandre!

Jeg har også truffet mennesker som sier at det er galt det vi gjør. Tenk om vi påvirker hverandre! Tenk om vi kommer til å tro noe annet når vi er ferdige med dette arbeidet! Vel – jeg håper inderlig vi påvirker hverandre. Jeg håper virkelig at vi vil tro noe annet om hverandre enn det vi gjorde i utgangspunktet. Jeg håper også at jeg er blitt styrket i min tro. Har revet ned noen gjerder og fått en videre horisont over livet mitt. Jeg har møtt mennesker, sett ansikter, møtt livstro og gudstro som har imponert meg, og som har krav på respekt.

Det gjør igjen at jeg vil ha en helt annen innstilling når jeg møter andre med en annen tro enn den jeg selv representerer. Det beste er at jeg har fått tro på at vi kan gripe tilbake til den makt som det religiøse livet en gang hadde når det gjaldt etiske og moralske spørsmål. Nå synes det for meg at det er markedet som bestemmer hva som er rett og galt. Og ellers er alt tillatt. En slik verden vil vi kjempe imot. Jeg vil gjerne være med på å gi menneskene en «ryggrad» igjen.

Samtaleplasser

Da må vi få dette til å «smitte» over det ganske land. Hva med dialoggrupper endog i små bygdelag og bydeler ...? Vi må skape samtaleplasser som tar opp temaer på tvers av grenser. Våge å sitte i andres benker og høre på hva som er viktig for dem, og ikke minst *hvorfor* det er viktig. Og samtidig våge å svare ærlig på disse spørsmålene overfor oss selv.

Det var jo det vi skulle gjøre i Verdikommisjonen. Det var dette arbeidet vårt skulle bestå i. Og aldri har jeg følt det så rett som når jeg sitter i Kvekernes hus, i Baha'i-samfunnets lokaler ... Det er rett å stanse opp og vise hverandre respekt!

Jeg kjenner en stor takknemlighet overfor dem som har tatt meg med inn i sine viktige rom. Jeg vet det har forandret meg. Dette har uten tvil vært blant de viktigste opplevelser i løpet av travle, engasjerende år i Verdikommisjonen. Vi har arbeidet på dugnad. Det har ikke gjort oss rike på klingende mynt. Men vi er blitt rike i kunnskap og på erfaring. Og ikke minst – vi har fått den rikdom en får i møte med andre mennesker.

fokus på menneskeverdet

Av generalsekretær i Indremisjonsforbundet Karl Johan Hallaråker, medlem av Verdikommisjonens råd

Ein oktoberdag i 1992 vil eg aldri gløyma. Saman med ei gruppe norske misjonsfolk gjekk eg på Calcuttas gater. Å møta på nært hald dei som budde på fortauet, var programmet den føremiddagen. Botnlaus fattigdom der «det øvste sjiktet» i alle fall hadde ei papireske til residens. Då slo det ned i meg med tydeleg tale: Hugs, Karl Johan, desse menneska har same verd som du og alle der heime! Seinare på dagen møtte eg nokon som praktiserte dette menneskesynet. Eg fekk besøkje eit av Moder Theresa sine hus der dei henta forkomne og døyande menneske frå gata, gav dei mat, medisinar, stell, varme og kjærleg omsorg.

Det er sanneleg utfordringar for menneskeverdet i vår tid. Det globale ansvaret er ei utfordring for eit rikt land som Noreg. Vi har mange utfordringar i vårt eige land i samfunn og helsevesen, men også i det internasjonale perspektivet veit vi at forskinga treng verdimeessig fokus slik at kommersielle interesser ikkje heilt overkøyrer etikken. Den nyutnemnde leiaren i Bioteknologinemnda, tidlegare helseminister (AP), Werner Christie seier det slik til Dagens Næringsliv 23. oktober 2000: «Norge bør gå i forkant og ta initiativ til et globalt forbud mot kloning av individer og manipulering med menneskelig arvemateriale.»

Ein fellesnemnar

Vi sat saman ei gruppe for å samtala om religionsfridom. Før vi gjekk laus på aktuelle område og utfordringar, bad vi kvarandre finna ein fellesnemnar som utgangspunkt for samtalen vår. Det vi snart vart samde om, var *menneskeverdet*. Det var tydeleg tolkingsnøkkel og drivkraft for alle til å arbeida med det spørsmålet. Grunngevinga og røtene til fellesnemnaren var nok ulik hos oss. Her sat representantar for ulike religionar, kristne konfesjonar og minst ein humanetikar. Det er likevel verdt å merka seg at nettopp fokus på menneskeverdet var vårt felles utgangspunkt!

Det var ikkje unaturleg at ei samansett gruppe fann det naturleg å plassera menneskeverdet som fellesnemnar. Verdserklæringa om menneskerettane (1948), fleire internasjonale menneskerettsdokument og nasjonale dokument og grunnlovsformuleringar fokuserer nettopp på mennesket sitt verd. Verdserklæringa frå 1948 seier det slik: «Da anerkjennelsen av menneskeverd (*inherent dignity*) og like og umistelige rettigheter for alle medlemmer av menneskeslekten er grunnlaget for frihet, rettferdighet og fred i verden ...»

Avslørande lyskastar

Verda har vore prega av mange ideologiar og ismar gjennom århundra. Det er eit omfattande arbeid å evaluera alle retningar og gje dei rettferd. Men det tør vera liten tvil om at spørsmål etter kva menneskesyn som ligg implisitt, er svært avgjerande, for ikkje å seia avslørande. Skal ein forstå nazismen, kjem ein ikkje utanom å sjå på kva menneskesyn som låg til grunn for dei avskyelege haldningane (raseteorien) og dei ditto avskyelege handlingane (utryddinga av jødar og menneske som på ein eller annan måte hadde manglande funksjonsdugleik). Viktigaste våpen mot nazismen er avsløring og utrydding av deira menneskesyn!

Ser vi på dagens forbrukarkonsum og manglande solidaritet, er det viktig at ein ikkje berre kjempar mot symptom, men verkeleg avslører og kjempar mot det egoistiske og subjektivistiske menneskesyn som ligg i botnen. Jau, også i debatten om sundagsopne butikkar vart menneskeverdet trekt inn: «Respekten for hviledagen i vårt samfunn bestemmes av hva man lar veie tyngst: Menneskeverdet eller kapitalmakten» (Kjell Magne Bondevik).

Det er interessant å setja fokus på menneskeverdet i møte med idealet om fridom og «selvbestemmelse». For å tydeleggjera min ståstad: Det er først når menneskeverdet – alle sitt likeverd – «fra unnfangelse til naturlig død» vert teken på alvor, at fridommen vert reell for alle. Eit innskrenka mennekeverd vert lett fridom avgrensa til dei sterke.

Dramatiske konsekvensar

Når ein skal bruka menneskeverdet i praktisk arbeid som basis eller avslørande lyskastar, kjem ein ikkje bort frå at grunngevinga er viktig å ha med. Eg trur at det er avgjerande viktig at vi utfordrar kvarandre til å grunnkje vår forankring for menneskeverdet, samtidig som vi også i verdidebatten utfordrar kvarandre til å trekkja konsekvensar av vår grunngeving. Ein dialog vert meiningsfull når vi både grunnkjev ope vår eigen ståstad, og når vi vert evaluerte på om vi i praksis tek teoriane på alvor. Meiner vi at alle menneske har same likeverdige menneskeverd, bør det få dramatiske konsekvensar både for haldning og handling på dei fleste livsområde.

Det er viktig å halda menneskeverdet høgt i hevd på det overordna prinsipielle planet, men det står ikkje i motsetnad til å ta for seg relasjonar og konkrete spørsmål. Professor Kari Wærnes avsluttar eit inlegg i Dagbladet i april 1998 med at vi bør «diskutere verdier i sammenheng med de konkrete forhold som faktisk fremmer eller hemmer disse verdiene. Om vi nøyer oss med å føre rene verdidebatter, blir de lett for uforpliktende og formålsløse.»

Bibelsk grunngeving

Når eg skal grunngje mi overtyding om at alle menneske har same verd, er det Bibelen som er mi kjelde. Eg er faktisk overtydd om at eg ikkje finn djupare røter og betre fundamentering for menneskeverdet enn i Guds ord.

Den fundamentale uttalen om mennesket i Bibelen si skapingsforteljing er at mennesket (kvinne og mann) er «skapt i Guds bilete, etter Guds likning» (1.Mos.1:26-27). «Du gjorde han lite ringare enn Gud», seier salmisten David i Salme 8. Av alle skapningane på jord står mennesket nærmast Gud – og vel å merka gjeld det alle menneske uten unntak! Professor dr. theol. Arvid Tångberg (som nyleg døydde så altfor ung) kommenterte dette slik i eit foredrag for nokre år sidan: «At mennesket på en eller annen måte ligner Gud, var nok ingen ukjent tanke for Midtøstens religioner. Derimot var det påfallende at alle mennesker settes på samme linje i forholdet til Gud. Som regel er det kongen og stormennene som sies å ha en spesiell nærhet til den guddommelige sfæren, sannsynligvis fordi en mente at den som hadde høyest makt, var nærmest det guddommelige. 'Mennesket er gudens skygge, slaven er menneskets skygge, men kongen er guds spill' heter det smigrende i et brev til en assyrisk konge. Brevskriveren bygger på velkjente ordtak. Han er opptatt av rangorden, hierarkiet i makt og myndighet. *Bibeltekstene ser derimot bort fra rang og stand og stiller alle på like fot overfor verdens Skaper og Herre*» (utheva av undertekna). Ja, det er i sanning gamalt fundament for det apostelen Paulus skriv om «det nye mennesket» i Kristus: «Her er ikkje jøde eller grekar, her er ikkje træl eller fri, her er ikkje mann og kvinne. For de er alle ein (=likeverdige) i Kristus Jesus.» Gal. 3:28.

Det er grunnleggjande viktig å halda fram i vårt samfunn at det enkelte menneske har eige ibuande verd. Mennesket er ikkje (berre) eit eksemplar av arten menneske, men kvart menneske er unikt. Difor må aldri mennesket handsamast som «ei pølse i slaktetida» eller skaltast og valtast med som ei billeg forbruksvare. Skal vårt samfunn ha vitnemål om å vera eit verdisamfunn, må vi ha stempla inn hos oss at kvart menneske har verd i kraft av at det er til. Menneskeverdet er ikkje relatert til eller gradert i høve til alder, kva det kan gjera (funksjonsdugleik), kjønn, religion, helse, sosial status, evne og nytteverdi for samfunnet. Mennesket er ukrenkeleg.

Utfordrande konsekvensar

Tek vi eit slikt menneskesyn på alvor, er det uunngåeleg at det må få konsekvensar. Menneskerettane slik både FN og andre har formulert dei, er jo direkte konsekvens av eit syn på mennesket som seier at alle har likeverd. Når eit slikt menneskesyn slepp til, avslører det mykje som ikkje tåler dagens lys i vårt samfunn. Eit slikt menneskesyn har – for å låna uttrykk frå Bibelen – evne til å riva ned tankebygningar. Eit menneskesyn som det vi her forfektar, utfordrar våre haldningar og ikkje mindre våre handlingar. Det må mellom anna ha innverknad både på korleis vi formulerer våre lover til vern om livet, korleis vi prioriterer i helsevesenet, kva haldningar vi legg for dagen i innvandringspolitikken, og korleis vi forvaltar våre midlar nasjonalt som internasjonalt!

Når begynnar menneskelivet?

I abortdebatten dei siste tretti åra har spørsmålet om byrjinga for menneskelivet vore sentralt. Det vil seia at tilhengjarane av fri abort lite har likt spørsmålet. Hovudsaka har vore kampen for og vakthaldet om den gravide kvinna sin rett til sjølv å bestemma om ho vil bera fram barnet eller avslutta svangerskapet. Sjølv om ikkje alle vil dekkja seg bak livsløgna om at fosteret berre er ein celleklump, er for sterkt fokus på når livet startar, lite ønskeleg for dei fleste som har sjølvbestemt abort som haldning og program.

Kristen etikk tek på alvor at livet begynnar ved konsepsjonen. Når eggcelle og sed smeltar saman, er eit nytt menneske skapt. Frå mors liv er barnet eit personleg eg, eit menneske med menneskeverd og kjend av Gud (Salme 139:16). «Du drog meg fram frå mors liv», seier salmediktaren til Gud (Salme 22:10). Folk hadde kunnskap om fosteret sin framvekst i livmora (Job 10:8-12), og ein visste om dei ulike stadia i fosteret sin vekst frå det «samanrulla» embryo (Salme 139:16) til eit levedyktig foster. Professor Tångberg konkluderer på følgjande måte: «I Bibelens verden og nærmeste omverden i det hele møter vi bare positive holdninger til det ufødte menneskeliv ... Det er derfor riktig å trekke den konklusjon at i Bibelen (og stort sett i Bibelens omverden) er menneskelivet Guds gave og under. Menneskelivet begynner med unnfangelsen og har da samme verdi i Guds øyne som siden. Å krenke det ufødte liv er å krenke Guds vilje.»

At livet startar ved konsepsjonen, treng ein ikkje henta autoritet frå Bibelen til å fastslå. Eit sitat frå Lars Haarr, professor ved Senter for virologisk forskning, Universitetet i Bergen, som har sin bakgrunn frå molekylærbiologi og genteknologi, seier det slik: «Ved konsepsjonen, befruktinga, veit me at det skjer noko fundamentalt nytt. Det er eit kvalitativt kjempesprang. Kjønncellene, egg- og sedcellene, har kvar for seg halvparten så mykje genetisk material som resten av cellene i kroppen. Ved befruktinga vert to halvpartar, ein frå mora og ein frå faren, til ein heilskap. Det finst med andre ord ein solid biologisk grunn for å seia at livet startar med konsepsjonen.»

Vitskaplege fakta om det ufødde liv slår fast: Frå dei to cellene (egg og sed) smeltar saman, vert kjønn avgjort, den genetiske koden er på plass, og mennesket sine arveeigenskapar er bestemte. Det som skjer etter dette er ikkje nye kvalitative sprang, men (berre) utvikling.

- Frå 2.-3. veke vert fostercellene spesialiserte med omsyn til organa dei skal danna.
- 24 dagar etter konsepsjonen begynnar hjarta å slå.
- Frå 4.-8. veke vert dei ulike organa danna.
- Mellom 9. og 10. veke begynnar barnet å blunka, svelgja og røra tunga. Ei veke seinare rører barnet

også på armar og bein.

Det er ufatteleg for meg at nokon kan påstå at barnet i mors liv berre er ein celleklump eller ein del av kvinna sin kropp. Barnet i mors liv har kromosom som er ulike mora sine. Barnet kan (sjølv sagt) ha anna kjønn og er i det heile sin eigen personlegdom. I slikt lys gjev det grunn til ettertanke når helseminister Tønne talar om at dersom fosteret ikkje får «nok bedøvelse» frå bedøvinga ein gjev den abortsøkjande kvinna mot smerte ved inngrepet, bør ein bedøva barnet direkte. Moralen synest å vera at når ein tek barnet sitt liv, bør det sleppa smerte ved gjennomføringa.

Her utfordrar eg gjerne humanetikarar som vil ha viten og ikkje tru som livsfundament. Går det verkeleg an å la det verjelause mennesket i mors liv bøta med livet for «mors selvbestemmelse»? Barnet får ikkje bestemta livet! Lov om sjølvbestemt abort krenkjer dei svakaste svake. Etter mi vurdering er det ein svulst på ein human rettsstat at det er dei mest verjelause som har minst rettsvern. «Det sted som Skaperen har laget som et varmt og trygt 'hus', det er blitt stedet hvor man med loven i hånd kan gjøre det av med beboeren» (Jens Olav Mæland).

Haldning krev handling

Vern om det ufødde liv er ei prinsipiell haldning som tek både teologi og medisinske fakta på alvor. Men det utfordrar så klart til omsorg for dei som har det vanskeleg. Dei fleste kvinner som bed om at barnet vert drepe, gjer det ikkje lettvent. Det kan likevel ikkje nektast at det er døme på at kvinner vel abort fordi det ikkje passar inn i karriereplanane eller dei ikkje vil vera kvalme under ferieturen til Syden. Vanskelegstelte gravide er ei gruppe kvinner som har krav på sterk omsorg i ord og handling. Mange av oss – inklusive underteikna – har gjort altfor lite for dei! Men det er også slik at abortkampen har opna augo våre på fleire område.

Ei sjølvoppleving: Det kom ei eldre kvinne bort til meg ein dag. «Eg har lyst til å helsa på deg, og takka deg for noko du sa til ei avis». «Kva kunne det vera?» spurde eg. Det har jo vorte nokre mediantervju gjennom åra. «Jo», sa den gamle dama, «du sa 'eg takkar Gud for kvar ugift gravid kvinne eg møter'. Det gjorde meg så godt», sa ho. Vel, ho var ikkje i den situasjonen. Ingen «Sara-opplegg» der! Men gamlemor hadde ei jente i familien som var i den situasjonen. Ho visste om mi vurdering av kristent syn på seksuelt samliv før ekteskapet. Men det gjorde godt å få støtte for at det livet som var avla i den ugifte mora sitt liv, måtte vernast. Ja, eg tilstår gjerne at abortsituasjonen har fått augo mine opp for fokus på hjelp til gravide som er i ein vanskeleg livssituasjon.

Dødshjelp

Eit av dei dagsaktuelle fokus på menneskeverdet gjeld spørsmålet om aktiv dødshjelp eller «eutansi». Ordet skriv seg frå gresk og tyder ein god eller lett død. På norsk kan ein også tala om miskunnsdrap (barmhjertighetsdrap). Ein av grunnane til at saka er komen i fokus, er naturleg nok at størstedelen av folket i den rike delen av verda døyr i institusjonar. Her har ein avansert teknologi og utstyr til disposisjon i form av apparatur og medisin som både kan lindra, forlenga liv eller avkorta liv. Og samtidig er det tale om prislapp og korleis ein bør prioritera helsekronene.

I vårt land har aktiv dødshjelp vore forbode ved lov frå 1902. Debatten dei seinare åra har synt at slik dødshjelp har sterke forvararar som juristen Johs Andenæs og doktor Christian Sandsdalen (som diverre nyleg døyde). Den siste vart dømd for i 1996 å ha gjeve ein MS-pasient ein dødeleg medikamentdose den 13. juni det året. Sandsdalen forsvarte både si handling og at lova burde endrast slik at det vart «lovleg». Det har nok skjedd noko på legefrenten sidan Hippokrates (460-377 f. Kr.)! I hans legeeid seier han mellom anna: «Jeg vil ikke gi noe dødbringende middel til noen, selv om jeg blir bedt om det, og heller ikke vil jeg komme med forslag om det. Likeså vil jeg ikke gi noen kvinne et fosterfordrivende middel.»

Eigentleg er det ikkje underleg at kravet om aktiv dødshjelp har kome. I abortdebatten sin «varme» fase på 1970-tallet vart det protestert høgt når nokon av oss drista oss til å påstå at kravet om «sjølvbestemt» abort ville føra med seg kravet om det sjølvbestemte livet og især sjølvbestemt livsavslutning. I dag veit vi at minst eit europeisk land (Nederland) har lovfesta denne «retten».

I vår samanheng er det spørsmålet om menneskeverdet som skal vera i fokus. Nokon vil spørja om det ikkje er mest respekt for menneskeverdet å la det enkelte menneske avgjera om ein skal haldast i livet i liding og smerte, eller om ein ikkje heller skulle få hjelp til ein «verdige» død når alt håp likevel er ute. For vår del vil vi hevda at menneskesynet og synet på menneskelivet tilseier at aktiv dødshjelp ikkje er løysinga på det moderne mennesket sitt problem i avslutningsfasen av livet. Ingen av dei to hovudargumenta som oftast vert brukte – omsynet til å hindra liding og omsynet til det enkelte mennesket sin sjølvråderett (autonomi) – har etter mi vurdering krav på forkjørsrett til gravplassen. Retten til aktiv dødshjelp tek i alle fall «returretten» frå det lidande mennesket. Professor og stipendiat ved Universitetet i Bergen, Erling Johannes Husabø, konkluderer i ein leseverdige artikkel i *Inter medicos*, 1999, om autonomi og aktiv dødshjelp med at dersom ein opnar for aktiv dødshjelp i lovgjevinga, «har ein innført drap som løysing på eit individuelt problem. Då blir det neste spørsmålet kva slags problem som skal kunna løysast på denne måten, og her finst det ingen eintydige svar. Ein har dessutan gitt etter for ein autonomi-argumentasjon som i sin konsekvens inneber at ein ikkje kan avgrensa denne forma for sjølvråderett til visse grupper. Det vil raskt melda seg nye grupper, t.d. kronisk sjuke eller psykisk sjuke, som også vil ha denne retten. Ein har dessutan gitt etter for drap som ei medkjensle-handling. Det ber

som nemnt kimen i seg til å utvida Ôretten' til dei mange lidande som ikkje er i stand til å krevja sin rett.»

Grunnsynet er avgjerande

Dr. Janne Haaland Matlary uttrykker seg slik i eit intervju med Nils Terje Lunde: «Det fremtredende menneskesyn i vår tid er det pragmatiske menneskesynet.» Dette synet, seier ho, baserer seg på subjektivismen, at ingen ting er gale eller rett i og for seg, men først og fremst basert på kjensler. Det er kjenslene som avgjer om noko er rett eller gale. Men dette skaper store inkonsekvensar i synet på mennesket, seier den tidlegare statssekretæren i UD, og så spør ho: «For hva er den store prinsipielle forskjellen på f.eks. abort, eutanasi og folkemord? Mens de fleste tar en klar avstand fra folkemord, så kan de samme mennesker ikke se noen problemer med abort eller eutanasi. Dette er konsekvensen av et subjektivt og pragmatisk menneskesyn,» slår Matlary fast.

Dr. Haaland Matlary stiller opp eit alternativ til det subjektivistiske menneskesynet. «Alternativet til et slikt pragmatisk menneskesyn er et prinsipielt menneskesyn. En forståelse av menneskets verdighet som ikke tar utgangspunkt i menneskets subjektive egenskaper, men det objektive.»

Spørsmålet om det objektive eller det subjektive skal ha forkjørsrett, er sjølve kardinalspørsmålet i det eg har framme i denne artikkelen. Det er truleg også her vi finn den radikale endringa i haldninga til livet som har skjedd over dei siste tiåra. Det som var ukrenkeleg, var sjølve livet. Så har mange rettar kome på dagsorden. Desse rettane til det eine og det andre har så fått si forankring i den subjektive «selvbestemmelse». Ein av rettane er retten til livskvalitet. Når ein så vurderer det slik at når livskvaliteten vert for dårleg etter den standard ein har tenkt seg, ja då kan ein til og med la det gå ut over sjølve hovudretten – livet. Ein vurderer det som etisk rett å kunna bestemma om ein vil leva lenger eller med aktiv hjelp kunna avslutta det heile. Det er denne forførande «selvbestemmelsen» som vert herre både over det ufødde livet sin rett til å verta fødd, og over det alvorleg sjuke menneske sin rett til ein naturleg død. Å ta livet av eit menneske enten det skjer i barndommen eller alderdommen, er å ta framtida frå eit menneske. Det er ingen «rett» tilbake når livet er teke frå eit menneske!

Menneskeverdet kan misbrukast

Det kristne menneskesynet er til hjelp mot misbruk av menneskeverdet. I dette menneskesynet veit ein at mennesket er både godt og vondt. Kvart menneske har ibuande krefter til å gjera mykje godt for seg og nesten sin. Men «det gode som eg vil, gjer eg ikkje», seier apostelen Paulus. Han er så visst ikkje åleine. Vi er alle i same båten. Dette kolliderer med mykje tenking i dag. Det «selvbestemmende» mennesket er det nye «herremennesket» i vår nåtidskultur. Med det vil det ha sine rettar uavhengig av om det støyter mot objektive moralkodeksar eller ikkje. «Det finnes både en positiv og en negativ pluralisme», seier dr. Matlary i det nemnde intervjuet. «Den negative pluralismen innebærer at det ikke lenger er noe som blir forstått som objektivt galt eller riktig. De eneste normene som aksepteres, er pluralisme, toleranse og hedonisme. Hedonisme vil si at kriteriet for hva som er rett, bestemmes av den subjektive følelse av nytelse ...»

På ny står det fast at det objektive menneskeverdet – det enkelte menneske sitt eigenverd, forankra i «gudbiletet» – er det beste vern for mennesket både i samfunn og helsevesen. Her har vi ankerfeste både mot dyrkinga av det sjølvbestemte/autonome mennesket og alle former for privatisert, subjektiv etikk som er oppteken av å legalisera forbrukarsamfunnet sin bruk-og-kast-mentalitet. Her er utfordringa for menneskeverdet! Skal vi halda på fortøyningane eller senda mennesket ut på trendbølgjene sitt opprørte hav? Eg sluttar meg til generalsekretær i For Livsrett og Menneskeverd Elisabet B. Breen: «Vi skylder oss selv og den andre såpass respekt at vi som enkeltpersoner og samfunn setter grenser for den totale selvbestemthet eller autonomi. Når mennesket 'selv' skal bestemme i liv og død, blir også kriteriene for rett og galt eller godt og ondt avhengig av tidens trender og ulike enkeltmenneskers samvittighet og følelser.»

hvilke ledere trenger vi i det norske samfunn?

Av konsulent i Landsorganisasjonen Esther Kostøl, medlem av Verdikommisjonens Råd

Skal bedrifter, organisasjoner, lag og foreninger komme noe sted med all sin virksomhet, må de ha godt lederskap. Men hva er en god leder? Og hvordan kan vi få et samfunn der de som leder, samtidig makter å inkludere dem som ledes?

Et grunnleggende verdisyn, basert på verdiene *fellesskap* og *ansvar*, er grunnlaget for godt lederskap. Alene er jeg uten kraft og betydning. Sammen med andre kan vi flytte fjell.

Den viktigste lederegenskap blir derfor å være i stand til å bytte ut *jeg* med *vi* og handle deretter.

Lederskap er mer avhengig av menneskelige dimensjoner enn av faglige kunnskaper. Faglige kunnskaper kan kjøpes. Menneskelige dimensjoner må erverves og være en del av lederens verdisyn.

En leders dyktighet kan vanskelig måles i annet enn kvaliteten og lønnsomheten av bedriftens samlede produksjon. Men disse målene nås ikke uten videre! Lederens holdning til lederskap vil påvirke positivt eller negativt medarbeidernes innsats for å nå felles mål.

En leder kan man respektere, være glad i, se opp til, akseptere, frykte, hate eller overse. Min holdning til lederen eller lederskapet påvirker i stor grad min trivsel, lyst og innsats. Det «psykososiale» arbeidsmiljøet har sannsynligvis større innvirkning på arbeidstakerens innsatsevne enn fysiske påkjenninger.

En leder har derfor plikt til å ta ansvar for arbeidsmiljøet og for de faktiske situasjoner som oppstår. En leders *forståelse* vil aldri være tilfredsstillende. Et arbeidsmiljøproblem kan «forstås» til det skaper depresjon og hat hos den ansatte. Respekt for lederskapet og dets vesen *krever handling og løsning av problemer* fra lederens side.

Det som er et lite problem for lederen, kan være – og er ofte – et stort problem for den det angår til daglig, og det kan bli et stort problem for hele bedriften. Holdningen til lederen i slike situasjoner avgjøres i stor grad av lederen selv. Lederen er normalt lett synlig både innad i bedriften og eksternt i samfunnet. Lederens handlinger – eller mangel på sådanne – er omverdenens grunnlag for å bedømme, fordømme eller verdifastsette lederskap. En leder har ikke krav på å bli forstått. Han må respekteres. Han/hun må ha de han/hun skal lede – de ansatte – til å støtte opp om og bygge opp under egne mål og handlemåte. Det er først da vi kan snakke om en bedriftskultur. Og det er slik en leder kan bli i stand til å omsette strategier og ideer i god produktiv virksomhet.

En bedriftskultur som bygger på likeverd og respekt for enkeltmennesket, skaper godt arbeidsmiljø og god produktivitet.

Lederen – og de som blir ledet

En leder må derfor sette seg inn i reaksjonene hos dem som blir ledet. Jeg skal ta et par eksempler og har følgende påstand:

På grunn av næringslivets og Norges konkurransesituasjon må lønnsutviklingen begrenses. For å holde på de dyktige ledere hevdes det at lederne må ha relativt store lønnstillegg. Mitt spørsmål vil være: Er ikke bedriften – ja, næringslivet – avhengig av dyktige rørleggere, sveisere og hjelpearbeidere? I realiteten dreier ikke dette seg om lønn, men om likeverd. Det er selvsagt ikke slik at alle skal lønnes likt. Men enkeltpersoners og gruppers betydning i arbeidsliv og samfunn må verdsettes, også når man ikke er leder. Kan argumentasjonen tolkes slik at det ikke er så farlig om arbeidstakere utenom ledelsen ikke er dyktige?

Lederen kan her åpenbart gi signaler som oppfattes negativt. Det påvirker lederens mulighet for å utøve lederskap.

Det er påkrevet med nytt avtrekksanlegg i verkstedhallen. Investeringsbudsjettet tillater ikke det. Direktørens kontor pusses opp for kr. 200.000. Signalene oppfattes. Noen føler seg mindrevverdige. Tror dere at lederskapet legger grunnlag for produktivitetsøkning og god omtale av bedriften? Vil de ansatte være de beste ambassadører for bedriften?

Min påstand er at det er en betydelig svakhet hos mange ledere at de krever en dimensjon av forståelse fra andre som de selv ikke innehar. Dette kombinert med dårlig kommunikasjon skaper dårlig lederskap og grobunn for passivitet i arbeidsstokken.

Kommunikasjon utløser ideer, kreativitet, forståelse og deltakelse. Ordre eller beskjeder virker fordømmende og utløser reaksjoner, motstand og ulyst. Det å få ta del i ideer, mål og utvikling skaper forståelse for egen plass og betydning i produksjonskjeden. Det er en praktisk oppfølging av prinsippet om likeverd. Kommunikasjon handler også om å gi og få tilbakemelding. Alle verdsetter høyt å få positive signaler på godt utført arbeid. Det gir også en større forståelse for kritikk når det er nødvendig. Samlet gir slik tilbakemelding uttrykk for enkeltmenneskets betydning i det store maskineriet.

Mobbing, forståelse og aksept

Arbeidsmiljøets psykiske belastninger kan oppstå ved aktiv mobbing, men den passive mobbingen – ved aldri å bli lagt merke til eller verdsatt – kan være like belastende. For å motvirke aktiv så vel som passiv mobbing og trakassering er det nødvendig å drive en kontinuerlig organisasjonsutvikling og lederutvikling. Slik utvikling kan bare skje ved samspill inne i bedriften. Jeg er sterkt skeptisk til verdien av kurs på høyfjellshotell i disse fagområdene.

Organisasjon og lederutvikling er en prosess som er avhengig av deltakelse, forståelse og aksept. Godt lederskap er avhengig av nærhet og medvirkning. Godt lederskap kan også beskrives ved at medarbeiderne adopterer lederens ansvar og knytter dette til sitt eget arbeid. Godt lederskap er med andre ord en del av bedriftskulturen. Kunnskap om ledelse kan man lese seg til eller kurse seg til. Lederskap kan man bare utvikle i samarbeid med sine medarbeidere og ansatte. Fra fagbevegelsens side har vi forsøkt å legge til rette for aktiv deltakelse i bedriftsutvikling gjennom Hovedavtalens og Aksjelovens bestemmelser om bedriftsdemokratiet. Men oppfylging av disse bestemmelsene er selvfølgelig ikke nok for å utøve et godt lederskap. Det forutsetter at kommunikasjon og likeverd inngår i lederskapets verdigrunnlag.

Alle nivåer

Topplederens evne til å lede er avhengig av at ledere på alle nivåer i bedriften utøver den samme bedriftskultur. Først da blir det lederskap. Det vil derfor avhenge av om bedriftskulturen er autoritær eller demokratisk om lederskapet skal defineres som dårlig eller godt. Lederskap og bedriftskultur påvirkes av synet på hvem som utgjør bedriften.

Hvis vi f.eks. tar en typisk servicebedrift som en bank, en kommune eller et hotell, hvem er det kunden identifiserer bedriften med? Hvem er bedriftens ansikt overfor brukeren?

- Det er ikke banksjefen, men skrankepersonalet.
- Det er ikke rådmannen eller ordføreren, men sentralbordbetjeningen, hjemmehjelperen og barnehageassistenten.
- Det er ikke hotelldirektøren, men resepsjonisten, servitøren og renholderne.

I servicebedrifter er det ytre ledd, det som møter publikum, som skaper opinionsbildet omkring bedriften. Det er i dette leddet at kvaliteten på lederskap bedømmes. Hvis kvaliteten er god på de utøvende tjenestene, så viser dette et lederskap bakover som har skapt trygghet og kunnskap, og som har gitt tilstrekkelig fullmakt til å utøve en god jobb. Da trives man og utvikler sine personlige egenskaper.

Det er sagt at godt lederskap viser seg best når lederen er fraværende. I servicebedrifter blir godt eller dårlig lederskap synliggjort på en dramatisk måte gjennom frontpersonalet. Men lederskapets kvalitet har den samme virkning i en produksjonsbedrift.

Medbestemmelse og bedriftsdemokrati

I norsk fagbevegelse har vi kjempet for medbestemmelse ut fra prinsippet om at de ansatte er verdiskapere i bedrift og samfunn. Arbeidstakeren skyter inn en stor og nødvendig kapital ved sin arbeidskraft og kunnskap. Det har ikke vært lett å få gjennomslag for denne holdningen, men vi er ubeskjedne nok til å kreditere fagbevegelsen en seier.

Forskning bekrefter at der det er et godt utviklet bedriftsdemokrati, er produktiviteten størst. Der er det færrest konflikter og mest stabil arbeidskraft. Kort sagt: Det er blitt utviklet et lederskap som verdsetter de ansattes innsats for kjente mål og strategier.

Høykostland

Norge er et høykostland og vil være det i mange år fremover. Vi ønsker ikke å redusere på arbeidsmiljøkrav, trygghet og lønn. Vi har fortsatt store områder innen norsk næringsliv som ligger langt under anstendig nivå både i lønn og arbeidsmiljø. Det er en utfordring for oss å rette opp disse forholdene. Det bør i den sammenheng være et godt lederskaps ansvar å fjerne lønnsforskjeller som skyldes kjønn. Dette har med likeverd å gjøre.

Vår utfordring i forhold til Europa vil være å utvikle de konkurransefortrinn vi har. Det er knyttet til et velorganisert arbeidsliv med høy kompetanse.

Det vil derfor være to sentrale krav til personalledelse:

- Utvikling av en type lederskap som tar den enkelte arbeidstakeren på alvor, og som frigjør og utnytter den enkeltes ressurser i økt produktivitet.
- Ajourføring av de ansatte og aktiv tilføring av nye kunnskaper

I Hernesutvalgets innstilling (NOU 1988:28, Med viten og vilje) heter det: «Utfordringen for norsk kunnskapspolitik er at landet ikke får nok kompetanse ut av befolkningens talent.»

Dette er en type filosofi som jeg godt kan stille meg bak, og jeg vil utvikle dette videre ved å hevde at: Utfordringen for norske ledere er å få mer ut av de ansattes evner.

Jeg tror at dersom man skal kunne møte det stadig økende kravet til mobilitet, til fleksibilitet og livslang læring, er det på tide at norske ledere får øynene opp for det enorme potensialet som ligger i den arbeidsstokken som er i bedriftene i dag. Tradisjonelt har norske bedriftsledere i altfor stor grad konsentrert kompetanseoppbyggingen i bedriftene omkring den arbeidsstokken som fra før av har hatt relativt høy utdanning. Nå må dette utvikles til å gjelde alle. Det tilligger et godt lederskap å se mulighetene for utvikling og legge strategier for fremtiden. Det er defensivt og dårlig lederskap å vurdere kunnskapsoppbygging som en utgift. Det dreier seg tvert imot om en investering som gir konkurransefortrinn. Vi konkurrerer om å være best. Konkurransefortrinn ligger i at vi klarer å ha et bedre kvalifisert lag som er godt organisert og samspilt, og som er i stand til å spille offensivt. Passivt

spill på den internasjonale banen vil snart trykke oss inn i eget mål. Godt lederskap er derfor en utfordring om aktiv bruk av alle ressurser i bedriften og samfunnet.

Lederetikk = folkeskikk

Til slutt: Lederetikk bør være et tema som vies mer oppmerksomhet. Opsjonsavtaler, grådighetskultur, triksing og fiksing, innsidehandel og «gutteklubben Grei» er velkjente stikkord som leder tanken hen på lukkede miljøer og manglende etikk.

Jeg vil si det så enkelt som at dagens og morgendagens ledere må ha folkeskikk! Det vil si, de må kunne snakke med folk, vise respekt og omgås folk på skikkelig vis. Har man ikke sosial intelligens, vil en leder snart få problemer uansett hvor mange skoler og grader vedkommende har. Det må være god ved i planken. Det må være sammenheng mellom teori og praksis, og det må være stringens i handling. Ledergjerningen, som all annen adferd, må tuftes på positive verdier og holdninger. Rettferdighet og rettskaffenhet må stå sentralt. I et godt lederskap består tross alt ens viktigste verdi av mennesker, og en slik verdi skal man ta godt vare på.

den lille mann og systemet

Av Fred-Olav Sørensen, daglig leder i Verdikommisjonen

Som daglig leder i Verdikommisjonen har jeg hatt meget sterke og ofte følelsesladde møter – pr. telefon, brev og ansikt til ansikt – med nedbrutte mennesker som føler at de har lidd sviende nederlag i møtet med «systemet». Med systemet mener jeg særlig rettsapparatet, psykiatriske behandlingsinstitusjoner samt kommunal og statlig forvaltning. Disse menneskene har kommet til oss fordi de føler at de «stanger hodet i veggen». For meg har disse møtene med menneskeskjebner reist mange og vanskelige spørsmål. Noen som kommer til oss med sine problemer, forstår nok sin egen situasjon galt, andre ønsker å kjempe for kampens egen skyld, uten ende. Vi har vel alle hørt om kverulanter og prinsippryttere. Men for mange – ja, faktisk også for dem som isolert sett ikke har noen «god sak» – oppstår en uverdigg følelse av å bli tråkket på eller nedvurdert. Min grunnleggende holdning er at dette kan og bør unngås! I det følgende vil jeg spørre om hva det er som egentlig opprører disse oppgitte og frustrerte menneskene, og hva det kan være ved vårt samfunn som gjør at så mange opplever at de stanger hodet i veggen. Jeg vil gi noen eksempler på slike opplevelser og kommentere prinsipielle spørsmål som eksemplene reiser.

En rettsstat for de rike og mektige?

- En kvinne med en liten næringsvirksomhet med lav inntekt kommer i rettskonflikt med motparter med lav etisk standard og gode advokater. Disse motpartene driver retts teknisk krigføring i form av juridisk uthaling av saker, med sikte på å utmatte kvinnen tidsmessig og finansielt. De klarer det. Hun blir ruinert og psykisk nedbrutt – med ingen å gå til for hjelp, verken under sakens gang eller etterpå. Hun har ikke råd til å søke juridisk assistanse.
- En kvinne er i skilsmissecase og oppdager at hennes ektemann forut for skilsmissecasen ved hjelp av juridiske knep har sørget for å overføre de fleste av boets verdier til seg selv. Mannen har gjennom dette skaffet seg råd til god advokat, mens hun er frarøvet sine ressurser og dermed ikke har råd til kompetent juridisk hjelp. Til tross for at forholdene synes enkle å dokumentere, blir hun ikke hørt. Årsaken er et rettsapparat som ikke har tid til å lytte, på grunn av stort arbeidspress og lav prioritering av slike saker. Hun er ruinert og psykisk ødelagt. Barna vil ikke se faren mer.
- En arving til et gårdsbruk føler at hun blir fratatt sin arverett gjennom en feilaktig anvendelse av Odelsloven. Hun har ikke råd til å søke juridisk hjelp.

I møte med disse sakene undrer jeg meg på om vår rettsstat er med på å *forsterke* utviklingen av «forskjells-Norge». Advokatenes salærer er så høye at ingen med normal inntekt har råd til å betale for en rettssak. Heller ikke vil noen med normal inntekt ha tilgang til fri rettshjelp. De menneskene som til tross for dette blir dratt inn i rettssaker hvor de må betale saksomkostninger, kan bli gjeldsofre i lang tid etterpå.

Rike mennesker, og bedrifter og organisasjoner med solid økonomi, har et sterkt juridisk overtak i situasjoner der de kommer i konflikt med enkeltmennesker. Bare trusselen om rettssak vil ofte være nok til at vanlige mennesker viker tilbake for å kreve sin rett. Den velstående kan bruke en slik makt, både forut for en rettssak (gjennom å true med den), under en rettsprosess (ved å hale ut sakens varighet) og i forhold til sakens utfall (fordi de har råd til de beste advokatene). Bare de mest kompromissløse personene vil kunne stå imot, og da med den konsekvens at de ofte står tilbake økonomisk ruinert.

Tar ikke myndighetene ansvar for sine beslutninger?

- Skilte fedre kjemper for samværsrett med barna, på tross av at domstolene har bestemt hvordan deres samværsrett skal praktiseres. Mødre saboterer farens samværsrett, uten at samfunnet griper inn. Farens foreldre får aldri se sine barnebarn. Det kan utvikle seg til psykiske tragedier for både barn, foreldre og besteforeldre.
- Skilte fedre lurer seg unna barnebidrag som følge av svak myndighetsoppfølging. Konsekvensen er fattige kår for enslige mødre med barn, med akutt behov for sosialhjelp fra kommunene. Fedrenes unnluring skaper fattigdom blant mange enslige mødre og deres barn.
- En provokatør i narkomiljøet har ikke fått ny identitet for å verne seg mot hevnaksjoner fra kriminelle, til tross for at det er blitt lovet av politiet. Han har etter det fått mange typer problemer (skilsmisse, økonomisk ufare, han er på flukt, truet på livet av kriminelle, etc.). Kriminelle som skremmer vitner, er et stort problem som gjør at få tør å stå fram som vitner, enda mindre opptre som «provokatører». Hvis de som våger, ikke kan stole på løfter om beskyttelse, vil politiets kilder og vitner gradvis kunne bli borte.

Felles for disse eksemplene er at *det offentlige ikke følger opp sitt ansvar for at offentlige beslutninger etterleves av partene*. Denne svikten har særdeles alvorlige konsekvenser.

Konkursofre og konkursryttere

- Gjeldsofre som møtes med lav fleksibilitet av kreditorer, tvinges til å gi fra seg eiendom til lav pris som følge av at salget foregår på ugunstig vis (tvangsauksjoner) eller på ugunstige tidspunkter. De blir sosialklienter og koster i ettertid samfunnet mye mer enn det kreditorene inndrev. Samfunnet pådrar seg store utgifter, og mennesker som er uheldige i en ugunstig fase av livet, blir permanente «klienter» i stedet for midlertidige krisetilfeller. Ufleksible kreditorer blir en belastning for samfunnet.
- En person som gikk personlig konkurs, forteller om at ingen instanser ser ut til å ville ta hans situasjon alvorlig. Han opplever at når du går personlig konkurs, er du totalt rettsløs i Norge.

Når en person pådrar seg gjeld, er det naturligvis et ansvar og en risiko som personen selv påtar seg – på de premisser som lånekontrakten presiserer. Det ligger imidlertid også et moralsk ansvar hos långiver dersom situasjonen tilsier at låntaker pådrar seg en urimelig stor risiko for ikke å kunne betjene lånet. I tillegg vil det kunne oppstå situasjoner som verken låntaker eller långiver kunne forutse, og hvor maktforholdet mellom långiver og låntaker kan bli vesentlig forrykket i långivers favør.

I en krisesituasjon vil ufleksible kreditorer og ufleksible myndigheter raskt kunne omskape en låntakers situasjon: fra å være en vanlig person med egen bolig og normalt god levestandard for seg og sin familie, til å bli en psykisk nedbrutt sosialklient med en familie i oppløsning.

Foruten de menneskelige sidene ved dette, som jo er hovedsaken, så sitter samfunnet igjen med vesentlige, ofte langsiktige, sosial- og trygdekostnader. Kunne det ha vært unngått?

Ofte vil fleksibilitet fra kreditorer og myndigheter være det som utgjør forskjellen. Da kan en unngå at verdifulle eiendeler blir solgt til spottpris på ugunstige tidspunkter. Dette tvangssalget kan ruinere vanlige låntakere som er kommet i krise. *Hvis de mer bevisste konkursryttere i næringslivet fikk samme strenge oppfølging fra samfunnets side som mer ubevisste enkeltmennesker får av private og offentlige kreditorer, ville vesentlige ressurser ha vært spart for samfunnet – og kreditorene!*

Det er ikke mitt ansvar!

- Rusmisbrukere forsøker å kjempe seg ut av sin avhengighet, men etter å ha fått hjelp til å bli rusfrie blir de plassert på hospitser hvor rusen florerer. Da er det umulig å unngå tilbakefall. Misbrukeren kommer ikke ut av hengemyra, og det offentlige har kastet behandlingspenger rett ut av vinduet – pengene kunne like gjerne ha vært brukt til noe annet.
- Foreldre opplever at deres psykisk utviklingshemmede barn blir kasterballe i et maktspill mellom faginstanser og forvaltningsinstanser, der faglige kjepphester og forvaltningsmessige prinsipper synes viktigere enn den enkelte menneskeskjebnen som står på spill.
- «Du har fått en bolig, men omsorgen må du ha med deg sjøl» – setningen er hentet fra et forskningsprosjekt om omsorgsboliger i eldreomsorgen, der eldre er skuffet over oppfølgingen de får. Forventninger og virkelighet står ikke i forhold til hverandre.
- Rehabiliteringsarbeid som ser lovende ut, blir avbrutt, med uføretrygding (og reduserte inntekter) som konsekvens. Psykiske lidelser blir forverret.
- Firkantet regelpraktisering slår bena under reglens intensjoner.

Disse eksemplene illustrerer et fenomen som kan gjenfinnes i mange ulike sammenhenger i offentlig tjenesteyting. Løsningen av et problem eller behandlingen av en sak er oppdelt i flere deler som behandles av ulike offentlige instanser. Mens individet opplever sitt problem eller sin sak som et helhetlig spørsmål, vil den enkelte offentlige etat vanligvis bare føle ansvar for sin avgrensede, forvaltningsmessige del av problemet. Løsningen av individets problem er dermed prisgitt samarbeidsforholdene mellom de lokale offentlige etatene som «eier» de ulike bitene av problemet (og som ofte er veldig opptatt av at ingen andre skal røre «deres» bit).

Institusjonene i sosial- og velferdspolitikken er godt kjent med denne store utfordringen i velferdsstatens behandling av enkeltmennesket. Institusjonene i helsevesenet, trygdekontorene, arbeidsmarkedsetaten og sosialkontorene lever med disse utfordringene daglig. Det drives mye forsøksvirksomhet mellom etatene for å få til mer helhetlig behandling av publikums behov, men det synes å være langt igjen til individet blir behandlet som et helt individ, med følelser og behov for tilpassede løsninger.

En samarbeidsorientert tilpasning til den enkeltes spesielle behov framstår fortsatt som en av velferdsstatens største utfordringer. Utfordringen til de overordnede, sentrale etatene er at de gir de desentraliserte, lokale etatene fleksibilitet og handlingsrom. Dette innebærer at de sentrale ledd og de sentrale sjefene må være villige til å gi fra seg makt og være mindre opptatt av detaljstyring. Utfordringen til de lokale etatene er at de må bli mindre opptatt av revirtenking og mer opptatt av løsningsorientert samarbeid på tvers av etatsgrenser og statlige og kommunale skillelinjer. Denne typen samarbeid er krevende, men det er neppe noen vei utenom hvis vi skal oppnå at individet får en sammenhengende, helhetlig behandling av sin situasjon.

Vi har ikke tid til å snakke med deg!

- Eldre mennesker mister sin eiendom som følge av reguleringsinngrep, uten at de forstår begrunnelsene for det. Myndigheter beveger seg på deres eiendom og foretar oppmålinger, uten at de tar bryderiet med å ringe på og presentere seg – og forklare hva som foregår.
- Personer som er på psykiatrisk institusjon roper om å bli hørt av samfunnet utenfor.
- Fosterforeldre og biologiske foreldre er enige om en god løsning, men barnevernet står i veien. Forholdet til barnevernet forblir uavklart, og det føles vanskelig å trenge gjennom.
- Trygdekontoret bruker tekniske begrunnelser for å la være å utbetale penger til en klient som har påklaget et avslag, og som forteller at han fikk medhold hos overordnet instans. Til tross for medhold hos overordnet instans sier han at de saboterer utbetalingen til ham.
- Klager på psykiatrisk behandling: Hvordan kan man få bedre, mer betryggende behandling av klager – slik at det er mulig å trenge gjennom inhabilitet og ineffektivitet (tungroddhet) hos de påklagede organer og personer?
- Det offentlige hjelpeapparat oppleves ikke som et hjelpeapparat, men som et maktapparat. Flere føler at de ikke får hjelp – ja, situasjonen deres blir bare verre etter at de har bedt om hjelp.
- En portugisisk mann blir ikke hørt eller seriøst behandlet av lokale leger i Norge på grunn av raske, lettvinde journalnedtegnelser tidlig i prosessen. Oppgitt drar han til sitt hjemland for egen regning, der portugisiske leger raskt påviser, og behandler, en alvorlig patologisk lidelse.

Svært mange av de brevene og telefonhenvendelsene vi har fått, gjelder den offentlige forvaltnings evne til å kommunisere. Særlig ser det ut til at forvaltningens forhold til eldre mennesker blir for rask, «effektiv» og summarisk. Et gammelt menneske som mister sin eiendom, og som gjennom hele ekspropriasjonsprosessen føler at storsamfunnet bare overser det, blir sittende igjen med en sterk følelse av bitterhet. Selv om samfunnet skulle ha en veldig god begrunnelse for ekspropriasjonen, hjelper det lite hvis den eldre ikke får begrunnelsen skikkelig forklart. Direkte kommunikasjon, ansikt til ansikt, ville i mange tilfeller kunne ha endret hele opplevelsen for den gamle – fra å føle seg som en unyttig samfunnsbyrde til å føle seg som et menneske med de samme rettigheter som andre mennesker. Betydningen av medmenneskelig kommunikasjon i det offentlige tjenesteyting framstår med særlig tydelighet i forholdet til psykiatriske pasienter. «Effektiv» og knapp tidsbruk i kommunikasjonen virker fullstendig mot sin hensikt. En kommunikasjonsform som klart og tydelig signaliserer at du ikke betyr noe, at du ikke er viktig, er sannsynligvis verre enn ingen kommunikasjon i det hele tatt. Psykiatriske pasienter som blir «behandlet», uten at de føler at de er blitt fortalt hva deres problem er, opplever en sterk frustrasjon og maktesløshet.

Institusjonell arroganse eller «effektivitet» er antakelig særdeles ineffektivt og skadelig overfor mennesker som har vanskelig for å hevde seg eller følge med i samfunnets rivende utvikling. Eksemplene ovenfor, og mange med dem, dreier seg rett og slett om dårlig kommunikasjon.

Sammenblanding av roller – vi er jo så få her i landet

- En innvandrer opplever at hans kones uførhetsgrad blir nedsatt fra 30% til 10% av en lege som er betalt av det forsikringsselskapet som skal utbetale pengene. Han undres over de prinsipielle sidene ved et system hvor båndene mellom forsikringsselskapet og legen synes merkelig nære.

Eksemplet med innvandrerens som opplever at *legen og forsikringsselskapet har felles interesser*, kan vel neppe sies å være et kommunikasjonsproblem. Hvis forsikringsselskapet har myndighet til å velge den legen som skal vurdere kundens uførhetsgrad, og hvis forsikringsselskapet betaler legens honorar for å foreta vurderingen, da er innvandrerens forbauselse og frustrasjon berettiget. Det er ikke mulig å ha full tillit til legens konklusjoner. Enhver tvil kan mistenkes å komme forsikringsselskapet til gode, uansett hvor mye legen måtte være opptatt av sin egen integritet. Tvilen kan bare fjernes ved at valget av lege foretas av andre enn dem som skal betale erstatningen, for eksempel helsemyndighetene.

Systemsvikt – med viten og vilje

- En far observerer at hans funksjonshemmede datter ikke får den spesialundervisningen hun etter loven har rett til. Det henvises til manglende ressurser i skolen.

Eksemplet med faren som opplever at datteren ikke får den spesialundervisningen hun etter loven har krav på, er ett av svært mange eksempler på et grunnleggende problem ved vårt styringssystem. Svært mye av undervisnings- og omsorgssektoren i den norske velferdsstaten drives av kommunene, og den er avhengig av de kommunale budsjettene størrelse. Samtidig er det Stortinget og Regjeringen som gjennom lover og retningslinjer fastsetter rettighetene og standardkravene til de ytelsene kommunene skal gi borgerne. De rettighetene og kravene som Stortinget og Regjeringen fastsetter, er ofte kommet som et resultat av valgkampens hete eller fagfolkenes idealkrav. Kommunenes budsjetter, derimot, blir til gjennom de kompromisser som må tas når et stort statsbudsjett skal sys sammen.

Tilskuddene fra staten til kommunene rekker ikke til å fylle alle løftene og idealene som Stortinget og Regjeringen har gitt. Resultatet blir brutte løfter overfor borgerne (med derpå følgende sviktende tillit til politikerne) og skjerpede krav fra staten om økt effektivisering i kommunene – mens den egentlige årsaken til problemene er en grunnleggende systemsvikt iscenesatt av Stortinget og Regjeringen.

Hovedgrupper og marginaliserte grupper

Forholdet mellom «den lille mann» og systemet har flere prinsipielle sider som ikke direkte er berørt av eksemplene ovenfor. Vi kan også i mange sammenhenger snakke om storsamfunnets forhold til minoriteter, og om storsamfunnets forhold til marginaliserte grupper. Dette åpner opp for en diskusjon av forholdet mellom hovedgruppene i samfunnet («storsamfunnet») på den ene siden og ulike minoriteter og marginaliserte grupper på den andre. Det følgende representerer tanker og ideer som jeg har hentet og satt sammen fra samtaler med en gruppe mennesker – både innenfor og utenfor kommisjonen – med særlig innsikt på området.

Om en gruppe har problemer eller møter barrierer, så kan det like gjerne skyldes hovedgruppens adferd og spilleregler som forhold ved den lille gruppen. Minoritetsgruppens adferd gir signaler både om skjulte egenskaper ved hovedgruppene og om særtrekk som er knyttet til minoritetsgruppens egen identitet. Kanskje er det slik at hovedgruppene gjennom sine grunnleggende egenskaper skaper marginaliserte grupper i stedet for å være naturlig aksepterende, støttende eller integrerende.

En slik betraktningssmåte åpner opp diskusjonen om *hvor* utfordringene og problemene i samfunnet egentlig ligger. Hovedgruppene vil ofte se på de marginaliserte gruppene som mennesker som har et problem. Problemet plasseres da i de marginaliserte gruppene, ved beskrivelse av kjennetegn ved dem eller deres adferd. Konsekvensen av denne betraktningssmåten er at det er disse gruppene som må tilpasse seg eller «skjerpe seg», for å oppnå integrering i hovedgruppens kultur og adferdsmønster. Fra en marginalisert gruppes synsvinkel kan problemet eller utfordringen like gjerne ligge i hovedgruppens væremåte og spilleregler. Dette illustrerer at definisjonen av et problem eller en utfordring i denne sammenhengen vil være helt avhengig av hva som aksepteres som det normgivende utgangspunkt. Er det hovedgruppens eller de marginaliserte gruppens premisser som er de mest relevante å ta fatt i? Hovedgruppene og de marginaliserte gruppene har ulike sosiale væremåter og spilleregler og ulike typer krav til sosial kompetanse for at en person skal bli sosialt akseptert. Hvilke typer miljøer kan det være interessant å skille mellom? Hvilke spilleregler snakker vi om? Hvordan foregår sosialisering, hva skaper aksept?

Men like viktig er det å spørre: Hva kan gruppene lære av hverandre? Hva har de marginaliserte gruppene å tilføre hovedgruppene? Er det viktigere å lete etter styrker enn å markere svakheter? Det å overføre sosial kompetanse fra ett miljø til et annet blir et nøkkelord. Hvis en person eller en gruppe ikke blir verdsatt som en ressurs av hovedgruppene, er det lite trolig at de vil kunne gi noe positivt tilbake. I dagens samfunn er det i mange sammenhenger slik at hvis du ikke er en økonomisk suksess, så er du ingenting.

Et godt sosialt fellesskap kjennetegnes av en inkluderende grunnholdning, med åpne kanaler mellom de ulike gruppene i samfunnet. Det er preget av følgende hovedkjennetegn:

- *Sosial integrasjon.* Det vil si at mennesker som søker sosialt fellesskap, lett vil kunne finne det, og at de i sin søken etter fellesskap ikke møter ekskluderende holdninger. Med sosial integrasjon menes det ikke her at alle skal dele det samme settet av grunnleggende verdier, men at det skal finnes aksept for alle gruppers egenart i kombinasjon med inkluderende holdninger og kommunikasjon.
- *Sosialt ansvar.* Det vil si at mennesker som lider fysisk eller psykisk nød, møter vilje fra fellesskapet til å hjelpe. Evnen vil naturligvis alltid avhenge av de ressursene som er til rådighet.
- *Toleranse.* Det vil si aksept for at mennesker oppfører seg eller tenker annerledes enn fellesskapet, uten at det skal føre til sosial utelukkelse eller andre former for reaksjoner fra fellesskapet. Fellesskapet vil naturligvis kunne kreve at de som er «annerledes», ikke skal påføre andre individer eller fellesskapet vesentlige skader i utøvelsen av sin «annerledeshet». Hva som her vil ligge i begrepet vesentlige skader, vil naturligvis kunne være en vanskelig avveinings sak.
- *Medvirkning og gjensidig læring.* Det vil si at alle som ønsker det, gis mulighet til medvirkning i samfunnets verdiskapning, feiring og høytider, og andre viktige sosiale prosesser. Samtidig er det viktig at storsamfunnet inntar en åpen, lærende holdning til det minoritetene og de marginaliserte har å gi til fellesskapet.
- *Læring og kompetanseutvikling.* Det vil si at alle som ønsker det, gis mulighet til læring og utvikling som sikrer at deres muligheter til medvirkning i samfunnet blir relevant og reell. Disse grunnelementene kan gi oss en klangbunn for vurderingen av hvordan vårt samfunn fungerer rent sosialt, og en idé om hvordan samfunnet kan bli bedre. Mitt håp er at vi – gjennom en ordentlig og dyptgripende samtale og debatt i samfunnet vårt om nettopp disse elementene – sakte, men sikkert kan skape et samfunn der også «den lille mann» (og «den lille kvinne»!) får føle at de ikke møter veggen, at de blir lyttet til og tatt på alvor, og at de store, ressurssterke og etablerte ikke sitter med bukten og begge endene i en kamp mot dem som kommer utenfra, og som kanskje krever av oss andre at vi ser på verden på en litt annen måte.

om den normale ungdommen ...

... som ikke finnes

Av student Randi Ledaal Gjertsen, nestleder i Verdikommisjonens styringsgruppe

2001 er FNs år for frivillighet. Og det er all grunn til både å feire og sette fokus på frivilligheten! Hver nordmann bruker i gjennomsnitt en arbeidsuke i året på frivillig, ulønnet arbeid. Det betyr at noen ildsjeler gjør veldig mye, og andre lite. Men det indikerer hvor viktig frivillig arbeid på alle områder er for AS Norge og for enkeltpersoner i inn- og utland.

Likevel er det enkelte som påstår at frivilligheten står for fall, at den ikke lenger er en viktig verdi for oss rike nordmenn i den fredelige og kalde enden av globusen. Særlig er det ungdommen som svikter, påstår det. Når usannheter blir gjentatt mange nok ganger, blir de til slutt sanne, heter det. Nå er det på tide at et sannere bilde av ungdoms engasjement kommer fram.

Faktum er at ungdom i dag ikke er mindre engasjerte eller positive til frivillig arbeid enn tidligere generasjoner. Enkelte synes å tro at manglende medlemskap i et parti er synonymt med ingen interesse for politikk og samfunnsliv. Men da glemmer man alt som skjer utenfor de politiske partiene. Den frivillige sektoren er omfangsrik og mangfoldig, med alt fra barne- og ungdomsorganisasjoner til frivillighetssentraler. Mange tusen unge mennesker bruker tid og krefter på slikt, hvor de lærer demokratiets spilleregler ved å delta selv og samtidig bidra til samfunnets utvikling.

Valgdeltakelsen debatteres alltid før og etter norske valg. Noen jamrer seg høyt over de synkende tallene fordi de tror det kan settes likhetstegn mellom valgdeltakelsen og vitaliteten i demokratiet. Men synkende valgdeltakelse har man sett i hele Vest-Europa de siste 40 årene. Kort sagt: Valgdeltakelsen alene er ingen god indikator på innbyggernes engasjement.

Engasjement i utvikling

Faktum er at frivilligheten endres og finner nye former i alle aldersgrupper, ikke minst i form av mer protestaksjonisme hvor folk engasjerer seg i enkeltsaker parallelt med at færre er medlemmer i politiske partier. Aksjonene dreier seg om alt fra lokal veiutbygging, eller mangel på sådan, til forslag om skolenedleggelse og miljøvern.

Tendensen er at aksjonsvilligheten er særlig stor blant unge mellom 18 og 21 år, samt de mellom 30 og 39 år. I en undersøkelse utført av Tor Bjørklund ved Universitetet i Oslo viser det seg at 39% av menneskene i begge de to nevnte alderskategorier har deltatt i underskriftskampanjer i løpet av de siste fire årene. Undersøkelsen viser også at det er de eldste som er minst aktive i den type aksjoner; av de over 60 år har bare 16% vært med på en underskriftskampanje.

På lokalt plan er det til enhver tid mange underskriftsaksjoner i sving, og det merker mange av oss som har e-post adresse. Jevnlige møtter vi oppfordringer om å underskrive på lokale, nasjonale eller internasjonale lister til støtte for eller bekjempelse av aktuelle saker. Mange av disse sakene omtales ikke av Akersgata.

Representativitet og gjennomsnittsmennesker

I mange sammenhenger – ikke minst når frivillige organisasjoner, aksjoner og bevegelser skal målbære sine budskap – letes det etter mennesker som kan representere flere enn seg selv, som kan mene på vegne av mange mennesker på en gang. Et slikt menneske stilles det krav til, særlig hvis det er unge mennesker det er snakk om:

Både klok, meningsberettiget, cirka samme alder som de menneskene vedkommende skal representere, samme bakgrunn kulturelt og sosialt, samme meninger, samme væremåte og oppførsel, ungdommelig utålmodig ...

Samtidig skal liksom personen snakke så andre i samfunnsdebatten forstår en, med andre ord ikke være for ungdommelig i stilen, heller ikke for fresk i klesveien, flink til å snakke for seg, tålmodig på lange møter osv.

Når det er politiske partier vi snakker om, skal i tillegg ofte hensyn som geografisk spredning mellom kandidatene, evt. sett i forhold til partiets oppslutning og aktivitet, tidligere erfaringer – (for eksempel tilsier «partikulturen» at nåværende stortingsrepresentanter får fortsette mer enn én periode, om de selv ønsker det) – og en rekke andre ting tas med. Kravene er med andre ord mange.

Derfor er det ikke så rart at de fleste unge mennesker som er med i et politisk parti, faller ut av nominasjonslistene lenge før topplassene fordeles i nominasjonskomiteene. De fleste unge er ikke aktuelle engang fordi de aldri ser partimedlemsskap som en nøkkel til videre muligheter for engasjement. En del opplever rett og slett partiene som en unødvendig vanskelig og tungrodd måte å vise engasjementet sitt på. Hvorfor melde seg inn i et parti som, i de fleste tilfeller, krever at du må svelge et helt samfunnssyn med en ferdig pakke av politiske synsvinkler, problemer og løsninger? Du må være lojal utad til alle vedtatte saker, uansett hvor uenig du er. Og du må samarbeide med mennesker som kanskje ikke godtar at du ønsker å stå i mot en del av kravene til «det perfekte partimedlem». Du må med andre ord holde ut mye du ikke liker i mange år, før du får mulighet til å påvirke innad i partiet i særlig grad. I dag synes mange av partiene å være så toppstyrte at bare tillitsvalgte på sentralt nivå har særlig innflytelse på strategi og utforming av den praktiske politikken.

Da opplever mindre hierarkiske og ad-hoc-pregede protestaksjoner som mer aktuelle å bruke tid og krefter på, ikke minst fordi man ser raskere resultater av arbeidet.

Ekstreme krav og usaklig kritikk?

Men også for det mer aksjonspregede engasjement er det viktig at de som engasjerer seg, ikke møter urimelig motstand i form av ekstreme krav og usaklig kritikk. La meg få illustrere hva jeg mener: I høst reiste 400 ungdommer fra Norge til Praha for å demonstrere mot IMF og Verdensbanken. Typisk nok kalte Aftenposten på lederplass turen for aktivisme-turisme for luksus-ungdom, istedenfor å fokusere på hvorfor de engasjerte orket å kjøre buss i evigheter for å demonstrere.

Jeg ser noe av det samme når Mina Nærland i tidsskriftet *Utflukt* nr. 2/3 2000 kommer med noen kommentarer til Verdikommisjonens arbeid som berører unge mennesker. Hun skriver: «Det er bare det at når man leser de publiserte innspillene fra barn og unge, får man en nagende følelse av at de som kommer til orde, er elevrådsformenn, barn av lokalpolitikere, ressurssterke, flinke barn og ungdom som ikke frykter fordømmelse eller sanksjon dersom de tilkjennegir sine verdimesse standpunkter. Hva med avmaktsperspektivet? Hvorfor ungdommene som kommer til orde? Hvorfor presenteres kamp mot narkotika som viktig for ungdom når politiet rapporterer om stadig større aksept for bruk av hasj, ecstasy og amfetamin?»

Hun fortsetter: «Det er knyttet verdimesse utfordringer til atferd som ikke er akseptert av voksensamfunnet. Kanskje oppleves offentlig informasjon og fordømmelse av narkotika som lite troverdig. Kanskje finnes så lite trygghet i omgivelsene at gjenger definerer sin egen etikk i strid med lovverk. Ikke godt å si. Verdikommisjonen er så vidt jeg kan se ikke i nærheten av å diskutere den reelle verdisituasjonen blant barn og unge, de viser bare hvor flinke, reflekterte og etisk bevisste de er.»

Hva med de øvrige 99,5 %?

Dette innspillet kan sees i sammenheng med hva journalisten Kjetil Wiedsvang skriver om arrangementet Sommerleir på Stortinget, under tittelen «Elitens spørretime»: «Det er en viss mulighet for at denne ukes Stortingscampere ikke er så veldig representative for norsk ungdom. På et vis kunne det vært enda mer spennende å vite hva de øvrige 99,5% mener om tilværelsen» (Dagens Næringsliv, 29.6.00).

På samme måte som det kunne ha vært interessant å vite hva alle hjemmesitterne under valgene i dette landet mener om tilværelsen – de utgjorde ved forrige valg over 40 % av de stemmeberettigede ... Faktisk var det lørdagen etter valget like mange lotto-gamblere som det var avlagte stemmer valgdagen. Når folk ikke vil ytre seg i de fora som finnes, må vi respektere det. Og selvsagt vurdere om andre type fora bør opprettes. Men vi må samtidig være villige til å lytte til dem som faktisk gidder å kjempe for det de mener og tror på.

Min påstand er at Mina Nærland ikke har skjønnet utgangspunktet for det Verdikommisjonsprosjektet hun kommenterer. Alle som forsøker å få innspill fra en stor gruppe mennesker, vet at det er vanskelig å få særlig stor respons om man bare har ressurser til å sende ut en oppfordring i posten. Særlig er det vanskelig å nå dem som vanligvis ikke engasjerer seg gjennom kanaler som organisasjoner, elevråd eller debattinnlegg i avisa. Poenget for Gruppe 2050-prosjektet var at ikke bare de unge som har til dels motstridende verdier i forhold til resten av samfunnet, men *også de som ligger nærmere andre generasjoner i sitt verdisyn*, ikke blir hørt i samfunnsdebatten. Unge mennesker generelt, sammen med mange andre grupper i samfunnet, blir ikke tatt på alvor og invitert med i debatten om hva slags samfunn vi ønsker for framtida.

Hvem er den «vanlige» ungdommen?

Det er ikke få unge engasjerte mennesker som har hørt følgende: «Dere er ikke representative for vanlige ungdommer!» Men hva er vanlig ungdom? Hva er et «vanlig» menneske? Finnes det ... eller er gjennomsnittsmennesket en teoretisk størrelse? Og hvorfor er det grunn til å forlange eller tro at flere «vanlige» unge mennesker enn eldre mennesker ønsker å delta i samfunnsdebatten?

Den vanlige representant i kommunestyre, fylkesting eller Storting er nok ikke særlig representativ for den «vanlige» velger. Det er mangel på kvinner, og både de yngste, de eldste, representanter for ulike seksuelle legninger og de kriminelle er underrepresentert, og selvsagt næringslivet ... Og så mange, mange andre. Selvfølgelig er det her en avgjørende forskjell at stortingsrepresentantene er *valgt* til sine verv, men poenget mitt er at den fullt ut «representative» person ikke finnes.

Når unge stemmer høres, får de lett merkelappen «ikke representative», kanskje særlig om de det gjelder ikke har spesielt avvikende meninger fra «de voksne». Men det er en misforståelse at unge mennesker nødvendigvis skiller seg særlig fra foreldregenerasjonen i meninger. Visse endringer i holdninger kan spores, men det er langt flere likheter.

Så når mange unge mennesker sier de er mot narkotika, mot atomvåpen, opptatt av familie og venner, må man faktisk ta dette på alvor og ikke avfeie det med at «dere er ikke representative».

Forskeren Tormod Øia har funnet ut at norsk ungdom stort sett sier seg enige med det en gjennomsnittlig norsk statsminister proklamerer i en gjennomsnittlig nyttårstale. Hovedforskjellen er at dagens unge er mer tolerante, mindre rasistiske og har generelt høyere kunnskapsnivå enn generasjonene over seg.

Det er et paradoks for oss som arbeidet med Sommerleiren på Stortinget sommeren 2000, at vi faktisk måtte dra 15-åringer inn i selve Stortingssalen før Dagsrevyen og TV2 hadde lyst til å høre hva de hadde å si. Mange ungdomsorganisasjoner arbeider hardt for å sette dagsorden i media, men når ikke gjennom. Og hvorfor er det sånn at pressen bare stiller opp når ungdom stiller spørsmål til statsråder, men når en legger fram egne meninger to dager senere, da er media fraværende ...?

Skal en ta ungdom på alvor, er ikke uttrykk som «eliteungdom» veien å gå. Her blir det mest om at ungdom må engasjere seg, men når ungdom faktisk gjør det, får de slengt i trynet at de er unormale, ikke representative for ungdomsmiljøet og at meningene deres derfor ikke betyr noe. Da er det ikke rart at mange slutter å si sine meninger høyt eller lar være å stemme når de til slutt får stemmerett 18 år gamle.

Visjonen

Jeg sier heller som filosofen John Rawls: En skulle ikke ha visst alderen til andre mennesker, men behandlet dem som likeverdige uansett. Han foreslår i sin bok *En teori om rettferdighet* (*A Theory of Justice*, 1971) at vi forsøker å forestille oss menneskene i en slags opprinnelig situasjon, hvor hver og en av oss er uvitende om den plass vi vil få i samfunnet. Vi vet ikke noe om kjønn, alder, talenter, yrke, etnisk bakgrunn, bosted eller tidsepoke. Vi må forestille oss dette samfunnet bak et «uvitenhetens slør». Det betyr at det vil være i min interesse å gi mest mulig til den som har minst, fordi jeg selv ikke vet hvor jeg havner. Jeg kan bare ivareta mine egne interesser gjennom å ivareta alle andres interesser. Samfunnet må innrettes slik at jeg kan tåle å være den dårligst stilte. Konsekvensene av dette ville ideelt sett være at alle ble bedre til å møte hverandre som likeverdige mennesker, uten slør som dekker oss til for oss selv og hverandre. Dermed ville sannsynligvis flere kvinner, unge, gamle, funksjonshemmede, innvandrere og andre som ikke tilhører dem som har mest makt i dag, få mer innflytelse i samfunnet. Samme hvor «representative» de måtte være ...

en medie-anmeldelse

Av filosof, cand.philol. Lene Bomann-Larsen, medlem av sekretariatet i Verdikommisjonen

Man vil forøvrig lett se at anmeldelsen ikke er for estetiske og kritiske avislesere, men for fornuftige skapninger som gir seg tid og tålmodighet til å kunne lese en liten bok, uten at det derav følger at de just ville lese denne. At boken er skrevet for dem betyr jo ingenlunde at den forplikter dem til å lese; det betyr i høyden kun at den fritar de ved avislesning estetisk og kritisk dannede fra å lese.

Slik innleder Søren Kierkegaard sin bok *En Literair Andmeldelse* fra 1845. I boken tar han i kapitlet «Nutiden» et nådeløst oppgjør med sin samtid, dens presse og dens avislesende publikum; ja, med hele den abstraherende, overveiende tidsånd som preger datidens samfunn. Kierkegaard gir nutiden diagnosen: forstandig, reflekterende, lidenskapløs. Den blusser opp i flyktig begeistring og faller tilbake i apatien i neste nu. Nutiden er refleksjonens og snakkets tid, hvor ingen virkelig handling finner sted. Kierkegaards tekst er også dommen over vår egen tid hvor det føles som om ingenting skjer, ingen egentlige handlinger finner sted; bare en enorm mengde hensyntagen og stillingtagen. Det er på den ene side og på den annen, det konsekvensutredes og overveies. Det settes ned utvalg. Og på tross av dette har man hele tiden en følelse av at noe stort er i gjære, noe kommer til å skje, kanskje allerede i kveld – og vi må for Guds skyld ikke gå glipp av det, når det skjer.

Da USAs president Bill Clinton besøkte Oslo i 1999, lå det en forventningsfull stemning over byen: nå skjer det *nesten* noe! Anført av en begeistret presse som dekket saken 24 timer i døgnet, satt vi alle med en følelse av at noe var på nippet til å skje, en slags åndeløs avventning. Dagsrevyreporteren som ventet på statsministeren, og presidenten som skulle komme med heisen fra toppen av regjeringsblokken, holdt oss fastspente da ingen heis viste seg: Noe kunne ha skjedd! Heisen kunne ha stoppet (var det terrorangrep, mon tro?!). Til reporterens og publikums grenseløse skuffelse kom heisen omsider – og ingenting hadde hendt. Det gjorde det da heller ikke under resten av Clintons besøk, og da flyet hans lettet fra Gardermoen, sank vi alle tilbake igjen i apatien.

«Det skjer ikke noe, derimot skjer det straks en bekjentgjørelse», skriver Kierkegaard. Da blusser begeistringen opp – noe hender nesten! – før den vender tilbake til likegyldighet. Begrepet om at *noe er iferd med å skje* er ganske annerledes enn at noe faktisk *skjer*, men i en tid der ingenting faktisk skjer, blir de synonyme.

Komiteenes og utvalgenes tid

Nutiden er komiteenes og utvalgenes tid (allerede den gang!). Vi må se i øynene at Kierkegaard neppe ville latt seg begeistre av ideen om en verdikommisjon. De store handlinger tilhører fortiden, revolusjonstiden – nutiden er antesisasjonens tid, komiteenes og selskapenes tid. Til slutt ender det vel med «at hele tidsalderen blir en komité!» I komiteenes natur ligger hensynene og vurderingene og forstandigheten, sakens alle sider. Komiteer nedsettes for å vurdere hva som bør gjøres – den sikreste garantien for at intet blir gjort.

Ingenting verdsettes så høyt som overveielser – den mottas med oppblussende begeistring. Handling, derimot, mottas med likegyldige skuldertrekk. Noen ville finne de handlendes begeistring latterlig, andre ville benytte anledningen til å komme med en rekke kritiske bemerkninger om handlingen, da den jo kunne ha vært utført på så mange andre, og bedre, måter.

Nutidens metode er den resonnerende. Hva er det å resonnerer? Å oppheve den lidenskapelige forskjell mellom subjektivitet og objektivitet, sier Kierkegaard. Å oppheve forskjellen mellom hva jeg mener og føler og gløder for, og sakens fakta og natur. Der den ene kan ha en dyp overbevisning i kraft av sin tro eller livsanskuelse, og den andre kan ha en kunnskapsbasert oppfatning om hva som angår hans fag, kan den resonnerende resonnerer om alt mulig. Det han taper i dybde, gjenvinner han derfor i bredde.

Profetiene

I vår tid hvor det gjøres så lite, gjøres det så enormt mye i profetier, apokalypser, innblikk i fremtiden. Sa Kierkegaard 150 år før Fremtidsforskningsinstituttet ble etablert i hans hjemby. Det brukes enorme summer på å spå om fremtiden, for liksom å komme den i forkjøpet, så ingenting skal komme overraskende på oss. Antesipere, ikke handle. Vi kunne jo ellers risikere at vi foretok oss noe uten allerede å ha forutsett alle konsekvensene. Og når vi så har kartlagt konsekvensene, synes det ofte greiest å avstå fra å handle; å foreta seg noe ville antakelig ikke være særlig klokt likevel.

I nutiden nivelleres – utjevnes – alle betydningsfulle forskjeller. De betydningsfulle forskjeller settes ved at den enkelte i inderlighet tar et valg: et reelt valg av det ene på bekostning av det annet. Men abstraksjonens og refleksjonens ånd hviker: jåttakk, begge deler. Dermed utviskes kvalitative forskjeller som godt og ondt, viktig og uviktig. Alt fremstår som like bra og like meningsfylt – og samtidig like dårlig og like meningsløst.

Pressen og «publikum»

Pressen vil, i tider som preges av handling – under revolusjon og krig – være opptatt av det konkrete. Men i «en lidenskapløs, stillesittende, reflektert tid når pressen skal være det eneste som selv svakt skal holde et slags liv i denne dødsighet...», da vil pressen skape et *publikum*. Publikum er et fantom, et

intet som omfatter alt. Det er en ren abstraksjon, den egentlige nivelleringsmester. Ingen kan utviske forskjellene mellom viktig og uviktig, mellom godt og ondt, som publikum. For publikum vil ha det! Og når publikum vil ha det, da må det jo være bra. Brød og sirkus til publikum!

Men publikum *er* ingenting, ordet publikum er uten referanse. «Publikum er alt og intet, er den farligste av alle makter og den mest intetsigende; man kan tale til en hel nasjon i publikums navn, og dog er publikum mindre enn et eneste nokså ringe menneske.»

Og vi kan tilføye for vår egen tids regning: Pressens bestrebelse på å holde liv i døsigheten finner stadig sterkere virkemidler. Det er snart 60 år siden siste krig her i landet. Jo mer døsig vi blir fordi ingenting skjer, jo kraftigere medisin må tas i bruk for å holde oss våkne. Filmen «Fight Club» viser hvordan kjedsomheten, mangelen på ekte hendelser og ekte handling driver en mann til hemningsløs voldsbruk mot seg selv og andre – og han finner ikke budskapet vanskelig å spre: Først når du kjenner smerte, blir verden virkelig.

Her er vi ved sakens kjerne. Vi avstår fra å handle, men vi skal likevel underholde oss – livet må jo ha innhold og mening. For mange handler livet om ens egen opprettholdelse, om matauk. Å overleve er livets iboende mening og mål. Så når vi ikke selv kjenner sulten på kroppen i overflodens samfunn, er det stor og oppblussende begeistring knyttet til å delta i en ekspedisjon hvor man kan være sulten i åtte uker, og enda større begeistring knyttet til å se andre være sultne i åtte uker.

Klarer de å skaffe mat? Hvor fælt er det egentlig å være sulten? Er de sultne nok? Hvor mange kilo går de ned? For publikum lever sitt liv gjennom kjendisene, gjennom mediefjesene. Publikum er sultent med mediefjesene og får stillet sin sult når mediefjesene vinner en festmiddag eller fanger en høne. Ved den rene betraktning skaffer publikum seg matauk og livet blir straks mer innholdsrikt – tilsynelatende.

Reality-TV

«Publikum er offentligheten som interesserer seg for det aller mest private. Hva ingen enkeltperson ville innrømme at han visste eller var interessert i å vite, hva den enkelte ville skamme seg over – det kan skrives for publikum og vites av publikum.» Hadde Kierkegaard visst at det neste påfunn fra «pressen» var reality-TV! Kameraer på soverom og do! Hvem ville personlig stå inne for at, ja, jeg vil gjerne se naboen bæsje! Ingen, og nettopp derfor vil publikum – det uhyrlige Intet – gjerne se.

Når distinksjonen mellom det offentlige og det private oppheves i privat-offentlig snakkesalighet (som tilsvarer publikum), oppheves den inderlighet som leder det enkelte individ til handling. En TV-kanal som annonserer etter deltakere til det «ypperste» av reality-TV: programmet Big Brother (hvor en gruppe mennesker er innestengt i 100 dager med kameraer på seg 24 timer i døgnet), gjør dette på følgende besnærende måte: «Tør du å spille hovedrollen i ditt eget liv?» Mens det egentlig dreier seg om det motsatte, nemlig å spille hovedrollen i publikums – det uhyrlige Intets – liv, og flykte fra sitt eget.

Hva er overfladiskhet? «Opphevelsen av den lidenskapelige distinksjon mellom skjulthet og åpenbaring, en åpenbaring av tomhet, hvor gjøgleriet vinner over den vesentlige åpenbaring.» Overfladiskhet er å legge det innholdsløse og tomme, det meningsløse og intetsigende fram i dagen: åpenbaring for åpenbaringens egen skyld. Tomheten tildekkes uansett med snakket, snakket som gir alt et skinn av betydning. I så henseende er TV en genial oppfinnelse. På TV gir det med ett mening å se naboen gjøre sitt fornødne – men bare på TV, ellers er det jo ikke snakk om en virkelig åpenbaring.

Samtidig vet både jeg og du at den prestasjon som utføres på skjermen, ligger innenfor vår rekkevidde også. Vi er like flinke vi, til å gjøre vårt fornødne, knekke en kokosnøtt eller hva det nå er disse vanlige menneskene gjør foran sitt publikum. Vi kan det de kan, følgelig er vi like fantastiske som de. Publikum gjør hver og en av oss fantastisk fordi vi alle kan få publikums oppmerksomhet. Vi kan identifisere oss med mediefjesene, og gjennom identifikasjonen blir vi som dem, med hundretusenvis av øyne på oss hver uke, med et gigantisk publikum.

Kjendisen

Kjendisen blir ikke nødvendigvis kjendis i kraft av sine talenter. Han blir til i publikums øyne, og når publikum mister interessen, da opphører kjendisens eksistens. De fleste kjenner den gamle filosofiske gåten: Når et tre faller i skogen og ingen hører det, lager det da lyd? Svaret synes å være et massivt *nei!* – et brøl fra publikum: Er vi ikke der og hører det, finnes det så klart ingen lyd! Det som ikke har publikum, er ingenting.

Så kan man naturligvis innvende at dette ikke er noe problem – verden vil bedras, og vi med den. Hva så om publikum fråtser i bittesmå kjendisers ordinære liv? Men det *er* et problem, og problemet er av moralsk karakter. For ved utviskingen av kvalitative forskjeller utviskes også forskjellen mellom underholdning og virkelig tragedie. Orderudsaken er et eksempel som viser dette i sin groteske konsekvens: Den ene dagen er en person mistenkt for et rått og brutalt drap, den neste fremdeles mistenkt rikskjendis med bryllupet sitt på midtsiden av blader og aviser. Kjendisen beundres ikke for sine talenter, men for sin kjendisstatus alene. Som kjendis beundres den drapsmistenkte – skyldig eller ei spiller ingen rolle.

Tragedien – det faktum at tre mennesker ble fratatt livet på en ytterst grusom måte – viskes ut og forflates. Deres lidelse, og handlingen som påførte dem den, blir gjort betydningsløs ved at det ikke felles noen moralsk dom over mulige gjerningspersoner. Dette må ikke misforstås som et argument for at personene bør forhåndsdommes. De kan være uskyldige, og det er opp til retten å felle dom. Poenget er at deres status som kjendiser utelukkende hviler på deres status som mistenkte i en drapssak, og selve drapssakens tragedie blir gjøgleri når en som *kan ha gjort det*, blir gjøgler nettopp på grunn av

dette «kan ha gjort det», og ikke av noen annen grunn.

Et ukeblad viser bilder av hvordan man i den drapsmistenktes bryllup bruker politiets bevismateriale som humoristisk innslag i talen («Orderudsokken»). Dekningen av saken viser ingen erkjennelse av at dette er en sak med en ganske annen kvalitet enn et amerikansk skuespillerbryllup eller en hjemme-hos-reportasje hos en lykkelig familie. Når forskjellen mellom det gode og det onde viskes ut, finnes det ikke lenger noe godt eller ondt. Begrepene er tømt for betydning.

«Tvetydigheten», sier Søren Kierkegaard, «er et pirrende incitament, og ganske annerledes ordrik enn gleden over det gode og avskyen over det onde.» Hvem skal redde oss? Intet utvalg eller kommisjon kan komme til rette med dette, for de er selv nivelleringens avkom. Ingen helt, ingen Zorro kan komme oss til unnsetning. Heltenes tid er forbi. Nå er enhver ordinær figur en helt foran publikum, og derfor finnes ikke lenger noen helt.

Kierkegaard taler til hiin enkelte, og i siste instans er det kun hiin enkelte som kan gripe sitt sverd og slå publikum – det uhyre Intet – ihjel. Den enkelte må velge, og ved valget skilles det vesentlige fra det uvesentlige, og nivelleringens spøkelse fordufter. Men valget har konsekvenser, det er et skummelt sprang – og når konsekvensene er resultat av et valg, står den velgende selv til ansvar. Spørsmålet er med andre ord: Tør vi spille hovedrollen i våre egne liv?

frå folkemøte til møte med folk

Av artist Kine Hellebust, medlem av Verdikommisjonens styringsgruppe

Verdikommisjonen sitt mandat er mellom anna: «... i ulike fora å stimulere til verdidebatt ...» (av latin: eit forum, fleire fora = torg, samlingsplassar). Då eg sa ja til å sitte i Verdikommisjonen (VK) si styringsgruppe, tenkte eg at for å kunne gjere ein best mogleg jobb innanfor det mandatet vi var oppnemnt med, måtte eg oppsøkje så mange ulike miljø eg kunne på desse tre åra eg hadde til rådvelde. Dette fordi det også sto at VK skulle lage ein sluttrapport. No er dei tre åra over, og her les du resultatet av noko av det eg har eigna meg med. Første året var ein leitefase og ei tid der vi lot «1000 blomstrar blomstre». Andre året var ei kanalisering av prosjekt vi ville arbeide med. Og tredje året har vi arbeidd med å sette ut i livet prosjekta våre. Verdikommisjonen i Noreg var den første i verda, og det knytte seg naturleg nok undring og fordommar til ein statleg oppnemnt granskingskommisjon av verdiar. Redaktørar og journalistar i lokalpressa i Akersgata og nokken frå opposisjonspartia hevda at VK var ein «Bondeviksk hær som skulle tre KrF sitt verdisyn nedover øyra på folk.» Når det så viste seg at dei hadde tatt feil, blei vi møtt med «total tystnad» – med det resultat at etter dei to første åra, tok også folk som ikkje les avisene frå Oslo, til å tru på at VK ikkje gjorde noko. Som han sa karen eg traff i Drammen: «Eg trudde Verdikommisjonen var ein gjeng med særingar som berre sat på ræva og brukte skattebetalarane sine pengar.» Sjølv sagt har eg mine verdiar som eg meir enn gjerne skulle tre nedover øyra på menneske som ikkje respekterer andre folk sine intensjonar og arbeid, dei som ikkje eingong gidder å sette seg inn i faktiske forhold. Men det mandatet har eg ikkje, og dessutan er dét eg personleg meiner, ikkje interessant her. For å kunne stimulere til verdidebatt og for å kunne registrere kva verdiar menneska som bur i Noreg er opptekne av, tenkte eg at eg i samarbeid med lokale styresmakter i så mange kommunar som mogleg ville gje VK det mest solide utgangspunktet for å skrive den mest dekkjande og vidfemnande sluttrapporten. Denne artikkelen er eit lite bidrag til det.

Folkemøtet som forum

No kan jo «ulike fora» vere så ymse. Alt frå den gode samtalen omkring eit middagsbord til ein debatt i det offentlege rom – med eller utan panel. Og for å nå flest menneske på kvar stad, konsentrerte eg meg om *folkemøtet* som form. Omlag 140 ulike møta har det blitt. Anten i regi av VK eller etter initiativ frå kreative organisasjonar eller ditto enkelte initiativtakarar i ulike lokalsamfunn.

Sidan eg ikkje er statistikar eller akademikar, har eg heller ikkje utdanning til å skrive rapportar. Derfor lar eg bidraget mitt til deg vere forma som ein mellomting mellom eit resymé og ei oppfordring til deg som er interessert. Du kan godt lese dette med ein porsjon humor og gløda. Det eg har skreve, er meir skriva utifrå ein synsvinkel som kanskje aldri er komen til uttrykk i ein rapport tidlegare. Det eg skriv, er basert på inntrykk, uttrykk, påtrykk og avtrykk eg har fått gjennom folkemøte, samtalar med menneske, men også utdrag frå brev og telefonar eg har fått.

Det er viktig at du ikkje får det inntrykket at eg med dette er useriøs i forhold til å handsame stoffet eg har fått. Utforminga mi har meir å gjere med at eg ikkje likar å lese rapportar sjølv. Ofte synes eg dei er keisame og har eit språk det tar meg lang tid å finne nøklane til. Eg kjenner meg framandgjort og mistar lysta til å lese dei.

Med fare for at eg hamnar i den same kategorien og at du likevel synes dette er uinteressant, vil eg seie følgjande: Om du synes at det eg skriv her ikkje gir deg noko, så er det heilt i orden. Men om du likevel tar deg tida di til å lese igjennom argumenta og påstandane, og du innimellom finn tankar du synes er interessante, så bruk dei og gløym det andre.

Kva er eigentleg ein verdi?

«Kva er ein verdi?» Eg spør forsamlinga på folkemøta, tilsette på bedrifter og elevar på vidaregåande, ungdoms- og folkehøgskolar på Grong, Meistervik, Stokmarknes, Aukra, Hemne, Elverum, i Trysil, Trondheim, Harstad, Tromsø, Tana, Bodø, på Melbu, Sortland, Smøla, Hitra, Frøya, Gol, Time, Indre Kvarøy, i Stavanger, Haugesund, Mosjøen, Oslo, Bjordal, Molde, Ognaldalen, på Andselv, Opeid, Hølonda, Levanger, i Sykkylven, Båtsfjord, Rørvik, på Tingvoll, Grytøy, Nordbynes, Olsborg, Øyer, i Hamar, Alvdal, Kabelvåg, Lyngen, Kristiansand, Kåfjord, på Lillehammer, Ålvundeid, Ibestad, i Lavangen, Bø, Gratangen, Sunndal, på Borkenes, Gibostad, Meistervik, Tranøy, i Skibotn, Narvik, Hammerfest, Honningsvåg, Hokksund, Bergen, Alta, Holmestrand, på Mære, Inndyr, Orkanger, Kongsberg, i Ålesund, Værdal, Halden, Nedre Eiker, Buvika, Suldal, Tønsberg, Lyngen, Sarpsborg, Fredrikstad, Sandefjord, på Tennes, Bolkesjø, Lifjell, Hvaler, Andenes, Sundvollen, Norefjell, Finnsnes, i Sørums og Gausdal. Sidan det er vanleg at ein rapport inneheld eit visst oversyn over disposisjonane, tar eg med denne opprømsinga over ein god del av stadene eg har vore engasjert.

I kveld er vi over 200 frammøtte på folkemøtet på Aukra. Møtet er lagt opp som ein kulturkveld. Det er pause med kaffi og klavér, der den lokale arrangøren annonserar at det er fullt mogleg å teikne seg på talarlista etter innlegget mitt, men først skal vi få korsong med ungane frå skolefritidsordninga. Praten går livleg, men no er pausen over. Eg går opp på scena og eg spør:

«Kva er ein verdi?» Folk i salen blir stille. Kanskje sit dei spent og ventar på at eg skal avsløre VK sitt fasitsvar på kva ein verdi er. Eg ser på dei og spør opp att: «Kva er ein verdi?» Aldeles tyst, som svensken seier. Ingen seier eitt ord. Ingenting. Eg ser utover salen, nikkar og seier at dei har heilt rett.

For det er ingenting som er av verdi. Absolutt ingenting – i seg sjølv. Folk i salen ser vantru på meg. Er det ingenting som har verdi??!!? Kva er dette for noko tull? Klart det finnst verdiar!

Eg held fram: Det er sant! Det er ingenting som har verdi – før dokker gir det ein. For når ein bryr seg om og ser på noko som verdifullt, vil ein prioritere det. Jo meir du bryr deg om, jo høgare prioriterer du å få tid til å dyrke og verne om det du synes er av verdi for deg.

Så er det i gong att. Etter eit innlegg på om lag 40 minutt, melder folk seg på talarlista. Dei fortel om korleis dei har møtt veggen innanfor kommuneadministrasjonen, i nabolaget, i skoleverket, i nabokonfliktar og ellers i nabolaget. Tidsklemma er den første dei vil kjempe mot:

«Kvardagen har så mange utfordringar at det er vanskeleg å få tida til å halde på med det eg eigentleg har lyst til. Det er eit dilemma eg trur fleire enn eg har. Vi treng til og med å gje kvarandre gode råd for korleis vi kan prioritere tida. Men det verste er når vi ikkje har tid til å prate med kvarandre. Korleis skal vi då kunne få alle dei gode råd? Vi greier ikkje å fordele tida vår sånn at vi kan bruke litt av ho til det eller dei vi bryr oss om, og så får vi dårleg samvit, og i verste fall blir vi sjuke av det. Det seier seg sjølv at det er utilfredsstillande for eit menneske å ikkje kunne ta seg tid til det vi bryr oss mest om. Eg trur det er viktig kva vi formidlar til eit anna menneske når vi seier: 'Eg skulle ha ringt deg, men eg har ikkje hatt tid.' Det vi seier er rett og slett: Du er ikkje viktig nok i livet mitt til at eg har prioritert å bruke tida mi på deg.»

Ta oss alvorleg!

Ein representant for BUK (Barna og ungdomen sitt kommunestyre) reiser seg og seier:

«Vi er så lei av at vaksne folk ikkje tar oss ungdomar alvorleg. Vi som bur her, blir tatt til inntekt for at ungdom andre stader i landet gjer noko galt. Dei vaksne skjer alle over ein kam fordi dei les aviser og ser på TV frå andre stader at ungdomen er kriminelle. Så blir vi også det. Vi ser at dei vaksne har fordømmar mot ungdom og det vi står for. Vi blir stempla som umoglege, og så meiner dei vaksne at *dei* har rett. Men det kan då ikkje vere dei vaksne som har dei sunnaste eller beste verdiane når dei ikkje lar oss ungdomar få vere oss sjølv? Eg berre spør: Kven har den beste verdien av fru Nilsen eller Kristian, kompisen min? Som representant for BUK i denne kommunen vil eg oppmode dei vaksne om å tenke seg grundig om når dei rettar kritikk mot sin eigen ungdom.»

Den unge guten sette seg ned og fekk med ein gong svar frå ein av lærarane på skolen sin: «Begge to har vel rett? For det som er fru Nilsen sin høgaste verdi, er det for *ho*. Og det som er kompisen din sin høgaste verdi, er det for *han*. Ingen kan seie at fru Nilsen sine verdiar er betre enn kompisen din sine verdiar, eller omvendt. På same vis er det med moral. Ingen kan seie at min moral er mindre verd enn din moral, eller fru Nilsen sin moral er betre enn kompisen din sin. Eg trur at eit menneske har sin moral og sitt verdisyn utifrå den identiteten han eller ho er vakse opp med. Den ballasten kvar og ein har fått med seg i 'ryggsekken'. Alle menneske er unike, ingen er betre enn andre. Vi speglar det vi har fått med oss i oppveksten frå heim og skole, nettverk og lokalmiljø. Men vi kan sjølv sagt overbevise kvarandre, diskutere og endre oss.»

Demokratisk forum

Dei døma eg har tatt med ovafor, er eit lite utsnitt av det eg har brukt størstedelen av arbeidstida mi i VK på: *folkemøte*. Grunnen til det er at folkemøte er det mest demokratiske forumet vi kjenner. Det er opent for alle, alle kan seie meininga si, og ingen er i særstilling same om du er invitert som kommunepolitkar eller representerer eit tema som skal diskuterast. Alle røystene er like viktige. Alle er ikkje einige, men stemninga som pregar dette samveret, diskusjonane og debattane, visar at folk bryr seg. Dei engasjerer seg. Det har slått meg kor ofte eg les i ulike aviser at det norske folk visstnok skal vere så sære – vi har nisselue, er gjerrige, late, sluntrar unna, vi har dårleg moral når vi blir samanlikna med andre land osv. Utifrå alt eg har opplevd, blir dette ganske uforståeleg for meg. Kan det vere slik som representanten frå BUK hevda, at vi skjer alle over ein kam? For i motsetnad til det avisene skriv, har eg opplevd engasjement, kreativitet og handling frå eit folk som i dei siste åra er blitt stempla og sverta som egoistar og som meiner at det er «typisk norsk å vere god.»

Vi er 4,5 mill. menneska i Noreg, men vi er nesten 25 mill som er organisert i frivillige lag og organisasjonar! Det er sært, men om vi samanliknar oss med andre land på dette punktet, så trur eg faktisk andre nasjonar er enno særare.

Dersom det eit menneske syslar med, møter berre negative reaksjonar frå miljøet rundt, trur eg at nokken og ein kvar kan bli prega av mismot. Men kva kan vi då gjere for å kome utav ei malande negativ kvern?

Først blir det viktig å finne eit forum å starte med. Deretter er det viktig å delegere oppgåvene til dei som *kan* og *vil* endre det negative vi er misnøgde med i kvardagen. For å finne løysingar på utfordringane og dei dilemma vi står ovafor, er det logisk at vi gjer det i fellesskap.

Den vanlegaste forma er å diskutere med kvarandre, og å kome med innspel og argument som vi deretter drøftar i fellesskap. Det er demokrati. *Men demokratiet er ikkje noko vi har, det er noko vi kjempar for å få til å fungere kvar dag. Er vi likegyldige eller negative til demokratiet, døyr det frå oss.*

Å bruke røynslene sine

Folkemøtet har ei demokratisk form. Folkemøtet er eit forum der alle menneske fritt kan bruke røynslene sine til å bryne tankar og idear saman med andre. Kvart folkemøte blir ulikt frå stad til stad, fordi kvar bygd og by har sin eigen identitet, sitt eiga indre liv og sin eigen struktur og kultur. Det eg også

oppdaga, var at dei møta som ikkje var temarelatert til fellesverdiar i samfunnet generelt, men som dreidde seg om felleskapsverdiar i det aktuelle lokalmiljøet, hadde fleire aktive innleiingar og debattantar. Folk kjem på eit møte om kva dei kan arbeide med for å få til eit godt lokalmiljø. Då snakkar dei også friare fordi dei veit noko om lokalmiljøet på staden, og då er det lettare å uttale seg og å kome med kreative innspel, i staden for å lytte til ekspertar og få inviterte rikssynsarar til å uttale seg. (Der fekk eg den.)

Likeins kom det fram at i eit lokalmiljø kjenner folk flest kvarandre, og då er det også enklare å utfordre og å ta imot utfordringar. Folk oppfattar røysta si som likeverdig med alle andre i miljøet. Til og med kommunepolitikarane blei sett på som «ein av oss», og ikkje som representantar for sentrale nedskjerjingar og anna uhygge.

Etter at møta var over, hende det ofte at det kom folk til meg og fortalde at det gjorde godt «å få lufta ut!» Dei torde å gjere det i plenum. Dette ga dei positive reaksjonar frå sambygdingar, naboar og vennar i lokalmiljøet, og det gjorde at dei fekk aksept. Dei kjente at det dei hadde foreslått, blei tatt i mot som ein nytenkande idé, i staden for å bli ståande som eit uimotsagt kverulantsk maktutspel (noko som hadde hendt når dei forsøkte å skrive i avisa.)

Bygdedyret og kulturdreparen

Bygdedyret – forfatternen Tor Jonsson lagde dette omgrepet utifrå røynsla han hadde om at ei bygd kan drepe eit medmenneske med å vere teiande og ikkje-aksepterte ovafor alt som er nytt eller framand. I 1999 kom Ingar Sletten Kolloen med ein Jonsson-biografi der han rettar flengande kritikk mot mørkesidene ved bygdekulturen. Dette dyret som med si negative haldning til kreativitet og nytenking i ei bygd kan splitte, øydelegge og drepe ho. Men bygdedyret finnast ikkje berre på bygdene. I eit kvart lokalmiljø ligg spiren til jantelov-tenking og undertrykking i redsle for at nokon skal flytte på maktposisjonane i eit stivna hierarki. Om vi hadde kalla bygdedyret for Kulturdreparen, ville det ha vore eit meir dekkjande namn på fenomenet.

«Har dokker bygdedyr her?» Spurte eg forsamlinga på indre Austlandet. Men neidå, det hadde dei ikkje. Og alle på folkemøtet i den vesle byen var så glade i kvarandre og så lykkelege så. Inntil ein i salen sa: «Mogleg dokker er lykkelege, men eg fekk ikkje vere det saman med dokker.» Det blei ganske stille i salen. Og eg som leia møtet, tenkte at dette må eg høyre meir om.

«Kvifor i alle dagar lot dei deg ikkje vere lykkeleg her?» «Gjett tre gongar», sa han. «1: er det fordi eg ikkje er gift? 2: er det fordi eg er handicappa på anna vis? eller 3: fordi eg er homofil?»

Han snakka ganske lågt, og eg ba han å kome fram og snakke i mikrofonen. Då såg eg det med ein gong. Han sat i rullestol. Etter at han endeleg hadde fått manøvrert seg fram til mikrofonen, såg eg at han var ganske hardt ramma av cerebral parese.

«Her kjem eg trillande for eigen maskin. Eg treng ikkje stol, for eg nyt medbrakt.» Han lo litt, folk i salen pusta letta ut, og han heldt fram: «Eg har store ressursar til å hjelpe andre, men eg får ikkje vist dokker det fordi dokker synes synd på meg. Eg fiksa ikkje det, derfor flytta eg til nabobyen. Der eg bur no, trillar eg omkring og snakkar med narkomane, fyllikar og sånne som ingen andre enn Kirkens Bymisjon og Frelsesarmeen vil ha noko med å gjere.»

Han sa oss ein del om ei slags omvend mobbing. Det visste han mykje om fordi han sjølv var annleis. Og han visste litt om dét at: «... om berre folk kunne bruke litt meir tid på å bli kjent med kvarandre, så blir dei litt tryggare. Men no verkar det nesten som om folk ikkje tør å bli kjent med kvarandre, og då blir dei jo utrygge på kvarandre. Det er ein vond sirkel det der. Eg trur at når folk er trygge, så blir dei litt rikare av det, sånn inni her.» Han peika på hjartet sitt. Så ga han meg mikrofonen og trilla ned i salen att. Det har slått meg i ettertid: Kor mange andre er det som blir ein ressurs for fellesskapet, om vi lar dei få lov? Om vi lar dei få sleppe til med ressursane sine og gir dei ansvar til å løyse oppgåver? Er alle menneska ein ressurs om dei får lov? Kan vi lære noko av alle menneska?

Aktive foreldre – aktive ungar

Etter at møtet var slutt, kom ei dame bort til meg og spurte om eg var vokse opp med «lag- og foreiningsarbeid». Eg måtte innrømme det. Ho fortalde meg at ho hadde lest om ei undersøking der konklusjonen var at aktive foreldre skapte aktive ungar.

«Ungar ser på foreldra og tar etter, og dette må jo vere veldig interessant i verdisamanheng, for om dei forskar vidare på denne påstanden, finn dei kanskje at det same gjeld i diskusjonar med ungar og ungdom. Kanskje vi finn at om ungane lærer tidleg at argument som er tufta på kreativitet og gode historier, vil gje ungar røynsle til å få hol på konfliktar og problem? At dei då også lærer at dei ikkje oppnår dei beste resultatane med sutring og klaging på andre. At dei lærer å bruke tida si på å finne løysingar sjølv. Ein draum berre, kanskje. Men før ein draum kan bli verkeleg, må vi jo tore å drøyme han først?»

«Det er ikkje noko galt med draumar», sa eg til ho. «Det er til dømes berre i draumane våre at vi kan vere den tøffaste, mest sexy og den klokaste i verda. I dagdraumen vår kan vi til og med stå framfor spegelen og sjå den amerikanske presidenten inn i kvitaugnet og seie: Også DU! Av alle menneska i heile verda burde i alle fall ikkje du lyge om sånt! Jaja, ikkje at eg skal døme deg, eg har sikkert gjort eit par brølarar eg —g, det var sikkert derfor eg ikkje blei vald til president ...»

Sånn kan vi øve oss på å møte dei tøffe taka i kvardagen.

Dama eg snakka med, heldt fram: «Eg veit ingen som har fått dei gode argumenta til ein diskusjon dalande ned frå himmelen. Vi må jo øve oss, anten aleine eller helst saman med andre. Og det er røynsle

vi må ha for å bli sikre på at vi har noko å fare med. Dei menneska som kan noko, og vil gjere noko med det dei ser er gale i samfunnet, har faktisk øvd seg på førehand når dei skal ut å argumentere. Sjølv er eg kommunepolitikar», sa ho, «og eg har faktisk gjort heimeleksa mi når eg kjem med påstandane mine. Men det er altfor mange som ikkje har det, og då skjuler dei seg attom: Eg synes, og mange med meg ... og så trur dei at argumenta deira blir sterkare av den grunn.»

«For å få til skikkelege underbygde argument må vi ha sosial trening. Og det får vi berre saman med andre», sa eg. «Sosial trening kan vi ikkje lese oss til, eller 'chatte' oss til på Internett. Sosial trening er ein del av ein kulturell fellesskap som inneheld både kroppsspråk, blikkontakt og språk. Alt dette er ingrediensar i kommunikasjon. Mistar vi eitt av desse tre aspekta, blir vi skremt når vi plutselig ein dag blir spurt: Kva synes du er rett? Så tyr vi til den enklaste løysinga for å sleppe unna: Nei, eg veit ikkje eg.»

«Eg er lærar i ungdomsskolen», svarte ho, «og det er synd å seie det, men eg opplever i stor grad at unge menneske i diskusjonar svarar akkurat det når dei blir spurt.»

«Er det når vaksne spør dei, eller er det generelt?» spurte eg.

«Det er nok mest når vaksne spør», svarte ho.

«Kanskje dei ikkje vil snakke med oss då? For dei er jo ikkje dumme.»

«Eit tankekors. Eg får vere meir oppmerksom på kodane i språket dei har seg i mellom, kanskje eg kan finne nøklane til kommunikasjonen deira i klassen? Kanskje vi ikkje har vore flinke nok til å fortelje og å lytte, og så mistar vi evna til å kunne formidle ønske og behov seinare. For vi er jo dei vi blir lært opp til å vere, sosialt sett. Forskarar hevdar til og med at: Du blir som du eter.»

«Humoristar ville vel kanskje seie: Fortel meg adressa di, og eg skal seie deg kvar du bur.»

«Eller som herren så hunden,» sa ho og lo.

Det er gjennom den konstruktive samtalen vi kan planleggje framtida sånn at kvardagen blir likare for dei vi er glade i, og dei vi arbeider saman med. I solidaritet med dei som har mindre enn oss, og i samarbeid med kvarandre, utifrå respekt for at kvart menneske vi møter er ein ressurs og ikkje ei plaga.

Då eg nemnte denne samtalen på eit møte på Lillehammer, kom det fram ei som presenterte seg som «ei overarbeidd mor med fem ungar, neddynga av reklame i postkassa, frå TV-skjermen og i butikkane»:

«Vi får så mykje informasjon kvar einaste dag at om vi skulle gå omkring og lagre alt dette uvesentlege inni hovudet, så ville vi bli fullstendig gale. Det er jo sånn no at vi ikkje lenger ser trafikkskilta fordi vi er blitt så van med at eit skilt berre skal ha oss til å kjøpe ditt og datt. Vi køyrer på vegane med skylappar og vil helst ikkje sjå nokon andre. Jo meir informasjon, jo meir ukonsentrert blir vi. Det er jo livsfarleg. Det vi derimot saknar, er eit kontor med ein funksjonær med kompetanse på alt som byråkratiet krev av oss. Heilt vanlege folk her i landet med heilt vanleg skolegang har ikkje lært kvar i kommuneadministrasjonen vi skal vende oss for å kunne gjere pliktene våre som samfunnsborgarar.»

At folk ofte har venta lenge på private eller kommunale avgjersler og ikkje har tolmod til å vente stort lenger, er tydeleg. Ein mann var grundig lei av utsetjingar og kaos når det gjaldt restaurering av ei gamal bygning i byen, og sa følgjande: «... at når verda ser så ille ut som ho gjer, må vi bruke tida, kreftene og ikkje minst pengane til anna enn å sitte her og diskutere!» Mange nikka og var samd i det, men mannen fekk eit raskt motargument som var om lag sånn: «... eg skulle også ønske at vi alle saman kunne gå ut no i kveld og restaurere huset, i staden for å sitte her, men vi må i det minste diskutere kva ende vi vil byrje med. Elles kan vi jo få heile huset i hovudet, og det har vi i kvart fall ikkje råd til. Å diskutere er eit viktig demokratisk prinsipp. Vi må aldri bli redd for å bruke tida til å snakke saman! Om ikkje anna så for å lage ei prioriteringslista for kva vi først og fremst vil utrette ...»

Dette folkemøtet konkluderte med at den viktigaste ressursen vår er den tida vi tar oss til å vere saman med andre. Den ressursen kan bli ein fiende om vi ikkje lærer kvarandre å kjenne gjennom den konstruktive samtalen. Vi må ikkje godta at informasjon skal bli midlet som skal formidle for folk kva demokratiet er for noko. Informasjon er alltid einvegs. Kommunikasjon derimot betyr «tovegs», med utveksling av røynsle og motmæle.

Identitet

Alle prioriterer vi utifrå kva vi er opptatte av der vi bur. Identiteten til menneska betyr kanskje meir enn det vi er klår over, for han er avgjerande for kva verdival vi gjer. Dei viktigaste aspekta for å markere oss og forvalte fellesskapsverdiar i lokalmiljøet vårt, er tufta på minst fire identitetar: Kystidentitet, bygdeidentitet, byidentitet og framandnorsk identitet.

- Dei som aldri kunne tenke seg å bu på landet, har andre problem å stri med enn:
- Dei som aldri kunne tenke seg å bu i ein by, som løyser problema sine på anna vis enn:
- Dei som bur attmed havet, fordi dei største verdiane ligg utanfor stovedøra, i motsetnad til:
- Dei som har ein annan kulturell bakgrunn: Samar, kvænar, innvandrarak, som ser annleis på å organisere familie, nettverk og lokalmiljø.

Når det gjeld identitet, vil eg gjerne ta med eit utdrag av eit brev eg har fått. Eg tar det med fordi det gir ein peikepinn på kor lett det er å gløyme at identiteten til eit menneske er tufta på språket vi snakkar. Diskriminerer vi eit menneske fordi det snakkar eller skriv annleis enn oss sjølv, diskriminerer vi samstundes den kulturen og den identiteten mennesket har:

«Morsmålet er ein umissande verdi som ingen vrakar utan å ta skade på si sjel og verta fattigare.

Morsmålet er ein verdi, ikkje forstått som bytteverdi, men ein dyr eignelut som me ikkje kan svika utan å gje avkall på ein viktig del av oss sjølv. Språket er ikkje berre eit uttrykks- og kommunikasjonsmiddel,

men er —g ein kognitiv reiskap for tanken, det er mediet vi fyrst fattar og grip røyndommen med. Noreg har eit eige nedervd mål, som ikkje er innført eller overteke. Framleis er dette språket morsmålet for dei fleste borna i landet vårt. Andre har sine morsmål, som har verdi for dei. Men det norske målet finst, og er ein verdi, og då både for dei som sjølv har det som eigentleg morsmål, og for dei andre som bur i den norske nasjonen. I si moderne form er nynorsken samnemnaren for det historisk rette norske målet i Noreg. I dette ligg ingen ringakt for dei som bur i landet og har andre morsmål, anten dei no er av nordisk rot (som riksmål) eller ikkje. All språkleg diskriminering er kulturell nedvurdering og kjem i klasse med diskriminering på grunn av rase, religion, etnisk opphav, hudfarge, klasse og kjønn. Endå diskriminerande vitsar med rasistisk tilsnitt stort sett ikkje blir tolerert i dagslys, så opplever me framleis at språkleg bakgrunn blir gjort til spott utan at dette møter den sosiale avvising og forakt som dette fortener. Språkleg motivert kulturell diskriminering treng difor nøye merksemd.»

Derfor bør vi nytte oss av kvarandre. Bruke kvart høve vi har til å snakke med menneska omkring oss. Vi lever så kort i dette vesle livet og er så forbaska lenge daud at vi har ikkje tid til å gjere alle feila sjølv. Derfor gjer vi klokt i å lære av andre sine. Er vi nysgjerrig på kva andre har fått med seg, kan vi plutselig få bruk for det i ein eller annan samanheng.

Kva er eventyra elles til for? Dei er ei slags folkeopplysing. Ei god historia som dei fleste kjenner seg att i. Tenk å kunne gå imot det vi lærte som ungar: «Fysjom så nysgjerrig du er!!» Tenk om vi kunne vere som Askeladden. Ta vare på alt vi høyrer eller finn. Fulle opp sekken vår med tankegods som vi kan få bruk for seinare. Ikkje sensurere fordi vi ikkje akkurat i dag skjønner kvifor vi skal samle på akkurat dette, men vere open og ta vare på det vi opplever, fordi det ein dag kan kome til nytte og vide ut horisonten vår.

Eg tenker at det er jo logisk også, at når eg vider ut horisonten min, så ser eg meir av verda.

«Det er både sant og visst», som ho sa på folkemøtet i Tana: «Gjennom eitt menneske aleine blir kommunikasjon og historier ganske tafatte greier ...Vi har ein større sjanse til å kome oss eit steg vidare når vi er i lag. For det er berre då vi kan lære kvarandre å kjenne. Og når vi kjenner kvarandre, blir vi litt tryggare på kvarandre, og då blir vi litt rikare, sånn inni her ...»

Kulturrendring

Eg har møtt ganske mange engasjerte menneske som har brukt tid og krefter på å ville ta del i prosessen med å arbeide ut ei endring av kulturen i den aktuelle kommunen. Forslag til kva lokalmiljøet kunne gjere for å snu fråflytting, til dømes, blei lufta og diskutert. Det kunne også vere: Kva kan vi vaksne gjere for at ungdomen skal ville etablere seg i heimkommunen etter dei er ferdig med utdanninga? Eller: Kva kan vi gjere for å fjerne prostitusjonen som øydelegg kulturen i kommunen? Eller: Korleis kan vi skaffe oss støtte frå nabokommunar for å stå sterkare mot sentrale utspel som trugar lokalmiljøet? Jfr.: Det norske forsvaret skal bygge ut den siste urskogen i austlandsområdet i Gråberget. Og Lesja får ein diger Europaveg tvers gjennom bygda med dertil dundrande tungtrafikk i eit frå før av trafikkbelasta område.

Men det er mykje meir vi må ta stilling til enn lokale utfordringar. Framtida køyrer frå oss om vi ikkje undersøker og tar stilling til allmenne verdiretningar. Til dømes: Er det rett eller galt å velje vekk eit foster med Downs syndrom? Og kva er genmanipulering, genspleising? Kva betyr det at amerikanske private legemiddelfirma kjøper rettane til DNA-profilen vår? Blir det i realiteten eit medisinmonopol når legemiddelindustrien sponsar og smører legane for å rekvirere sin medisin til deg, når like god alternativ medisin ikkje har pengar til same marknadsføring?

Er vi «i lomma på» gigantiske kjemiske industriar som ikkje skreddarsyr behandlinga for deg, men som lagar medisinsk konfeksjon med storleik: small, medium, large – som blir billegare å produsere og som skal passe for alle? Ville du ete laks som var manipulert så mykje at når rogn var mogen, var laksen blitt 4,5 meter? Er lufta for alle, eller kan det bli sånn i framtida at ho berre er for dei som betalar for ho? Er «frihet» det same som å «ta seg friheter»? Er det rett at Quisling har tatt frå oss nasjonalkjensla? Er det andre byar som kan vere hovudstaden vår? Kan vi ha fleire hovudstader? Kan homofile oppdra ungar? Er innvandrarar mindre glad i ungane sine enn vi? Er vi meir glad i dei eldre i familien vår, enn flyktningane er? Har vi ein høgare moral enn samar og kvænar? Sjølv om prostitusjon (les kjønskjøp) reknast som det eldste yrket i verda, kva verdi har det for menn og kvinner og ungar i ein framtidig industri?

Eg kunne ha fylt dei neste sidene med desse verdispørsmål og utspel som er blitt stilt omkring i landet dei siste 3 åra i førre hundreår. Vi som bur i landet vil vete, og vi vil vete NO.

Men det er viktig å ta seg tida til å diskutere. Like viktig som ikkje å kaste vedtatt visdom over bord. Til dømes:

Dugnadsand er ein av dei størst fellesskapsverdiane vi har i dette landet. Om ikkje folk hadde tatt på seg å arbeide frivillig for andre, hadde det stått dårleg til for dei svakaste blant oss.

Å bruke av fritida si

Menneske som bruker fritida si på å hjelpe sjuke og uføre, besøke dei i ulike institusjonar, stø og trøyste, snakke med og gjere forefallande arbeid, kjenner seg rikare fordi dei maktar å spreie glada til andre som anten er einsame, har mista sine nærmaste eller har fått livet sitt omrysta av andre orsakar. Desse menneska er «organisert» i det vi kallar Frivillighetssentralar (FRISAM), eit tilbod som nokken kommunar har satsa på. Desse kommunane opplever eit stort medmennes-keleg engasjement frå frivillige som

kommunen elles aldri ville ha hatt resursar til å gje sine hjelpetrengjande. Eit strålende initiativ som burde kunne organiserast og opprettast av fleire.

Same kva slags forum du bruker kreftene dine på, er det ei sanning at det berre er saman med andre menneske at du får sosial trening og kan øve opp den sosiale intelligensen din. Det er også ei sanning at det i framtida kjem til å utkrystallisere seg større ulikskap mellom taparane og vinnarane. Derfor blir vinnarane dei som har sosial intelligens til å kommunisere med andre. Dei som kan kommunisere, kan språk, fleire språk, gjerne sitt eiga morsmål også, fordi det har med identitet å gjere. Eit menneske utan identitet kan aldri vinne noko som helst.

Identitet og kultur er nøye bundne saman. Vi ser det tydelegast der fornying og stagnasjon har tatt overhand. Vi ser det på stader der jenter ikkje vil vere lenger fordi dei ikkje har plass til integritet og utvikling. Tidlegare var kvinner fødemaskinar som naturleg nok hadde ein oppdragande plass i alle lokalmiljø. Men tidene skiftar, og alle næringane i Noreg kjempar om den same ungdommen som skal redde framtida på land og på hav. Samfunnet vårt er for lite til å kunne forvalte så mange pengar som vi tener. For å kunne gjere det må vi minst ha 500 000 fleire folk her i landet. Det seier seg sjølv at dei som gir jenter og ungdom det likaste tilbodet, får tilslaget. Få vil vere der dei er, om dei får eit likare tilbod ein annan stad.

Her kjem kulturen inn. Min påstand er at den sivilisasjonen som tar best vare på dei svakaste i samfunnet, har den beste kulturen. Eg kan illustrere kva eg meiner på følgjande vis:

Politikarar kan ikkje vite kva dei snakkar om når dei på den eine sida seier at vi må gje så og så mykje til kunst og kultur, men med ein gong det blir kutt på stat- og kommunebudsjettet, er kultursjefen og ditto middel det første som blir skore vekk. Har dei ikkje større vørnad for det dei er satt til å forvalte, er det på tide å bli radikal! (Radikal betyr ikkje anna enn å gå til rota for å undersøke fakta.)

Men kva betyr eigentleg kultur? Kultur er det vi vil det skal vere. Kultur er den kvardagen vi fargelegg. Kultur kjem av latin colare = **dyrke**.

Kunst derimot er avleda av det tyske verbetzu könneni> som betyr **å kunne noko**, ligge framom – altså å vite noko, ikkje berre gå ut ifrå eller å TRU at...

Og om vi grip tak i det å dyrke, altså kultur. Og dyrkar kvarandre. I bydelen eller i bygda vi lever i. Gir kvarandre tryggleik, oppgåver, evaluering, gode historier, eller rett og slett berre bryr oss om kvarandre og er snille med kvarandre? Kva er det som er så galt med det?

Om ikkje vi vaksne har lært korleis vi skal oppføre oss ovafor kvarandre, korleis skal ein liten unge lære det då? Alt må læres. Til og med kjærleik må lærast. På eit av folkemøta eg var på, sto presten fram og sa at det største ankepunktet han hadde ovafor foreldra sine, var at dei aldri gav kvarandre kjærteikn så han og søskena såg det. Og då han blei vaksen og forelska seg, hadde han ikkje kunnskap om korleis han kunne vere kjærleg mot ho han var forelska i. Vi kan godt trekke på smilebandet at den historia, men i dag er det om mogleg enno verre. For rytmen i samveret mellom menneska i dag er oppjaga og utan tolmod. Og om ikkje vaksne viser at dei er glade i kvarandre, så lærer ungar og ungdom seg korleis dei trur det er å vere glad i utifrå det dei ser på film, TV og Internett. Min påstand er at den som aldri har opplevd kjærleik, heller ikkje er i stand til å gje kjærleik, for kva slags mal skal dei bruke? Kjærleik må brynast, odlast og opplevast saman. Ikkje aleine framfor ein TV med fjernkontrollen som din nærmaste. Små gryter har også øyrar, derfor må foreldre vere førebilete for ungane sine.

Vi kan alle saman bidra

Under mottoet «fleire hovud tenker likare enn eitt», har eg kasta meg ut i arbeidet med å oppfylle det mandatet den første verdikommisjonen i verda har fått: Å bidra til verdidebatt i ulike fora. Kunne berre dei folkelege debattane halde fram i tida som kjem. Måtte det aldri bli umoderne eller teit å kome saman for å snakke med kvarandre, og ikkje berre sitte i sofaen og sjå på TV eller lese aviser og tru at vi utviklar oss som menneske berre vi tileignar oss nyhende. Den sosiale intelligensen får vi aldri via IT eller informasjon. Han må trenest opp saman med andre. Måtte mennesket for all tid forstå at informasjon er einvegs og krev lagring av mottakaren. Kommunikasjon derimot krev at det er minst to deltakarar som byggjer opp noko i lag. Der det byggjast, veks kulturen.

Ein ungdom blei mobba på det grovaste i Sogndal. Han blei regelrett jaga på elva. Då han ikkje såg anna utveg, hoppa han uti det kalde vatnet. Han drukna. Arve Beheim Karlsen sitt namn vil stå som eit symbol på korleis heilt vanlege menneske blir offer for den rotnande kulturen som mobbing er. Vi finn det i nesten alle samanhengar. På skole, arbeidsplass, i lokalmiljø. Hendinga i Sogndal vil sverte bygdesamfunnet og bygda der gjerningsmenna kjem frå i fleire årtier. Kva kan vi gjere? Gjennom eit samarbeid med mora til Arve, det lokale politiet, Raude Krossen og lokale krefter vil VK prøve å hindre grobotn for mobbing som dette. Vi arrangerer kulturkveld, paneldebattar og foredrag på skolane. Kanskje greier vi å få til samtalar med foreldra i tillegg.

Rørsle er første steg til haldningsendringar. Om ho kjem langsamt, i små eller større drypp, vil ei rørsle likevel aldri stagnere. Likesæle derimot gir apati og drep tankar, stivnar mønster og utslettat kultur. Likevel er mennesket foranderleg, og det eg har sett gjennom desse åra, er at folk flest er ikkje likesæla til kvardagen og liva sine. Men det kan verke slik fordi vi av og til kjenner oss makteslause ovafor uovervinnelege system. Vi opplever ofte at det blir vanskelegare og vanskelegare å orke å ta opp kampen mot overmakta, og til slutt møter vi veggen.

Men ein ting er sikkert, at utan bidrag frå aktive og kreative menneska i Noreg – dei som har vore positive så vel som dei som har vore negative – hadde arbeidet vårt ikkje vore mogleg. I nesten tre år har desse menneska hatt dialogar, tatt kontakt med Verdikommisjonen og vore ei kjelde til diskusjonar

*så vel som utspel gjennom å sette små og store prosjektører på ulikt liv og verksemd over heile landet.
Resultata etter arbeidet vårt kan du finne på biblioteka og i Riksarkivet, til bruk for alle i ettertida.
Takk for hjelpa!*

å være en annen

12 års frihet i psykoterapi og psykoanalyse

Av dr. & lic. theol Kristian Alm, medlem av sekretariatet i Verdikommisjonen

Tittelen handler om meg. Jeg forteller nå min historie. Men først skal jeg bevege meg gjennom en åpning og en hindring i tiden.

* * *

I vårt samfunn sliter mange mennesker med alvorlige problemer. De kjenner utholdelig smerte når livet legges øde. De må fortrenge smerte. Og de må gjøre seg følelsesløse for å orke å leve videre.

For ikke lenge siden la man stein til denne byrden i offentligheten: Det var tabubelagt å snakke om personlige svakheter. Skammelig, sa man hvis folk gjorde det. Skam, sa man om de personlige problemer som ble avdekket. Begge anklagene tvang mennesker til taushet. Og dermed til et verre liv. Men nå snakkes det ikke så ofte om skam og det skammelige. Nå snakkes det mer åpent ut om vanskelige forhold. Vi er i ferd med å skape en kultur hvor mennesker ikke er så tause som før i forhold til sine største problemer og mest sviende nederlag. Det vises mer åpenhet for menneskers slit, kamp og svikt. Det er til hjelp. Har vi fått en litt tryggere offentlighet?

Jeg sier «litt» – for det gjenstår mye. Fortsatt er det slik at svært mange mennesker ikke snakker åpent ut om det de sliter med, fordi de føler at ingen kan lytte lenge nok. Og til tross for en større åpenhet i offentligheten om personlige spørsmål, nedprioriterer samfunnet fortsatt mange av de yrkeskulturene som har mest erfaring og er dyktigst til nettopp dette – å gi frihet og rom for å snakke åpent ut. Jeg tenker på utøverne av psykoterapien og psykoanalysen. Riktignok spiller psykoanalysen en viktig rolle som fortolkningsnøkkel i en rekke akademiske sammenhenger, f.eks. i litteraturvitenskap og kulturvitenskap, ikke minst i kjølvannet av de siste tiårs tverrfaglige bølge. Men som samtalepraksis i en yrkeskultur har analysen ikke fått bedrede vilkår.

Da er det mer enn et tankekors at også psykoanalysen og psykoterapien, nettopp som representanter for det som skulle være en samtale- og åpenhetskultur, er medansvarlige for å brenne inne med en del av det de vet og har erfart. Nettopp her skulle man ha forventet den ypperste åpenhet! I disse yrkeskulturene forvalter man jo årelang erfaring i å gi frihet til nedbrutte mennesker, frihet til å tale åpent ut om seg selv, så man gradvis kan gi seg selv mer frihet enn før. Men verken fagfolkene eller de som går i samtale hos dem, er gode nok til å gå offentlig ut med det de vet om frihetens fiender og frukter. Innsiktene støver ned på spesialistenes kontorer, skjules i erfaringen til dem som har fått hjelp, og glimrer dermed med sitt fravær i offentligheten. Har medienes aggressive avsløringer av sensasjoner og initimiteter i privatlivet til kjendiser og menigmann ført til at man er blitt *for* tilbakeholdne? Har man ubevisste forestillinger om at *hele* offentligheten er tilbøyelig til å grafse i det private? Eller har man kanskje mer enn nok med sitt?

Arven etter Sigmund Freud

Uansett er det et faktum at mange har fått erfare det fruktbare i analysens og terapiens skapende frihet og åpenhet gjennom de ca. 100 år det har vært mulig å gå i psykoanalyse og psykoterapi. Etter at geniet Sigmund Freud oppfant psykoanalysen på midten av 1890-tallet, har svært mange fått del i dens verdier slik disse er blitt føt videre gjennom en vidt forgrenet arv. Selvfølgelig har arven sine svakheter. Men i det store og hele er det neppe å ta munnen for full å si at idealet om *å tale uhindret* for mange mennesker har fått virke etter sine intensjoner. Det handler om frihet i kjærlighet; at mennesker endelig får være seg selv. Dette ene etterlengtede. *Å få være den man er.* Lenge.

I det følgende skal jeg fortelle om egne opplevelser fra en psykoterapi og en psykoanalyse. Ikke for å fremstille mine erfaringer som originale. Men for å fortelle om erfaringer utallige mennesker har gjort før meg og vil komme til å gjøre etter meg. Mine erfaringer er så nært beslektet med andres at man kan lese manges skjebner i min. Jeg vil berette fra innsiden av den psykoanalytiske erfaring mange mennesker har fått oppleve, i troen på at vanskelighetene og løsningsforsøkene er så nært beslektet at én skjebne kan speile fleres.

Dette kunne ha vært gjort gjennom fagspråk og teoretiske drøftinger. Men slikt forstås bare av en liten gruppe spesialister, og det språket behersker ikke jeg. Jeg må bruke mitt eget dagligspråk i et forsøk på å forstå min skjebne som døren inn til andres.

Det kan synes som et halsbrekkende forsøk å vise at min fortelling kan brukes slik. For mine ting er så subjektive at de *bare* er mine, vil noen hevde. Jeg tror ikke det. Jeg tror at det jeg skriver, på et fundamentalt plan er en individuell variant av ting mange, mange har del i. Jeg tror faktisk at de mest personlige ting som dukker opp i en psykoanalyse, er variasjoner over noe urgammelt som gjelder alle: spennet mellom godt og ondt, liv og død, glede og sorg, alvor og humor – kort sagt, å være menneske. Riktignok foregår psykoanalysens samtale på utpreget moderne premisser; tenk bare på begreper som det ubevisste, fortrenning, projeksjoner, ødipuskomplekset ... Likevel er denne moderne samtalen en modelering over noe ved det å være menneske som gjelder til alle tider: slitet med det å være til, kampen for at det vonde skal slippe noe av taket, gleden over at det vonde løsner grepet, og at det gode får mer plass.

Det allmenne: Å forandre seg

Utgangspunktet mitt var dette: For en god del år tilbake ville jeg ikke være meg selv. Jeg ville være en annen. Livet var blitt altfor vanskelig. Ting holdt på å gå galt. Som 24 år gammel student begynte jeg i 1985 i psykoterapi hos en som den gang var overlege i psykiatri ved Ullevål sykehus. Jeg holdt på i fire år. Etter en pause på fire år fortsatte jeg i 1993 i psykoanalyse hos en spesialist i psykologi ved Statens senter for barne- og ungdomspsykiatri. Nå på våren 2001, etter åtte år sammenhengende i analyse, er jeg 40 år. Jeg kommer til å fortsette. Lenge.

Når jeg ser tilbake, kan jeg sammenfatte disse 12 årene med noe jeg bare drømte om den gang på midten av 1980-tallet: Å være en annen. Sett under ett er dette et privilegium jeg blir stadig mer fascinert av, og noe jeg er bedre skikket til å se verdien av i dag enn den gang i begynnelsen. Jeg smaker på disse ordene når jeg skriver dem. Er dette å smøre for tykt på? Har forandringene vært så store? «Å være en annen.» Da snakker man om en forandring av personligheten. Det er vel å overdrive. Men likevel – det er ingen overdrivelse. Det er uttrykk for en realistisk holdning til rekkevidden av endringene som har funnet sted. Riktignok tok endringene atskillig flere år enn jeg trodde de ville gjøre. Og de har vært mye, mye mer smertefulle enn jeg regnet med. Og kanskje vil endringene som gjenstår, ta lengre tid og være mer smertefulle enn jeg tror i dag. Men likevel – skal jeg være oppriktig og ærlig mot det jeg *har opplevd*, må jeg få frem dette privilegium: Å være en annen, fordi jeg har forandret meg selv.

Den store friheten

Gaven i terapien og analysen var: Å få frihet først og fremst til å si, men også til å gjøre akkurat det jeg ville.

Hva slags frihet var det tale om? En frihet til å ytre seg, større enn jeg drømte om at kunne finnes, og større enn den ytringsfrihet vi med rette hyller i vår tid, den som er sikret av demokratiske rettigheter i lovverket. For den frihet psykoterapien og psykoanalysen gav meg, gikk ut over grensene for det et lovverk fastsetter som lovlig, fordi det også var rom for å ønske, ville og fortelle om det ulovlige, uten at det dermed ble appellert til det. Det var tale om en frihet som tilstrebet – og i det store og hele lyktes med – å gi rom for en tale om alt.

Friheten handlet om å fantasere om det som passet. Si hvor skoen trykket. Hvile, kanskje sovne, være i ro. Sette ord på håp og lengsler. Snakke om forhold til foreldre, barn og ektefelle, kolleger, venner og bekjente. Vise glede, sorg, angst og begeistring. Være skråsikker, tvilende, anende eller forhåpningsfull. Dvele ved tilsynelatende betydningsløse detaljer, toppene av isfjell. Ta overblikk fra disse. Snakke om skjult dødsdrift, dyp smerte, munterhet, liv og død, kropp og sjel, arbeid og fritid. Minnes ungdommens og barndommens milepæler. Lek, alvor, latter, fortvilelse, brutalitet. Vise sinne og aggresjon. Leta frem det tabubelagte. Være til i øyeblikket. Se sannheten om alt dette ved meg komme sakte frem fra det ubevisste i drømmer, som skjult og åpenbart. Ja, kort sagt snakke om *hele* livet og *alt* som fyller det. Etterdønningene av denne store friheten var omfangsrike. Sakte, sakte kunne jeg åpne øynene og se tilbake på den jeg engang var: Jeg hadde styrt meg selv ut i et øde, i mange år. Jeg hadde gjort det, ikke andre, ikke omstendighetene. Og jeg fikk øye på at jeg *ubevisst* hadde styrt meg ut i dette øde. Jeg hadde på ingen måte vært klar over at det var jeg selv som hadde sørget for det.

Til nå har jeg brukt denne store friheten i 12 år. «Du har god tid til å snakke om det», pleier psykoanalytikerens min å si når jeg føler at jeg må skynde meg å gripe fatt i noe. Jeg har anledning til å snakke om tingene så lenge jeg vil. En time. To timer. Tre timer, eller mer. Det er i seg selv befriende å slippe å skulle jage av gårde. Å få dvele ved mine egne ord er et privilegium. Over tid oppstår det en fin rytme. Langsomt viser det seg et spor fra et overgripende tema. Senere dukker det opp igjen, men synsvinkelen er ny – en ny dimensjon utfyller bildet. Etter hvert som årene går, øker detaljrikdommen i de store temaene. De første årene brukte jeg til å få føling med de største problemene som stanset de største godene. De siste årene er gått med til å finne nye detaljer i dette store bildet og til å få stadig bedre kontakt med de største godene, som det å gi seg selv frihet. Årene som kommer, vil nok være av samme karakter.

Gjentakelse er et nøkkelord. Mange samtaler, mange små skritt. 3-4 ganger i uken har jeg snakket ut gjennom disse 12 årene. Mange bitte små endringer har til sammen skapt én stor forandring. Det jeg har sagt, følt, tenkt og fornemmet i timene, har skapt den viktigste indre bevegelse mot å være en annen. Denne bevegelsen skal jeg si litt om i det følgende.

Å farge og å forføre

Under en offentlig tilstelning for noen år tilbake opplevde jeg en skikkelig forsnakkelse. Vår yngste sønn på 3 år skulle feire 17. mai med vennene sine i Universitetets barnehage på Blindern i Oslo. Tradisjonen tro gikk barna 16. mai i tog fra det sentrale universitetsområdet sammen med Marienlyst skoles musikkorps ned til NRK. Der var det sang og moro, blant annet med Vidar Lønn Arnesen. Til slutt kom far sjøl i stua, Einar Førde, ut av huset for å godsnakke med barna. Førde var mer enn vennlig. Han sa han syntes det var veldig hyggelig å se alle barna, flaggene, musikkorpsset, ja, hele det festlige toget. «Jeg går hele året og gleder meg til å se dere på denne herlige og flotte dagen 1. mai er for oss!». Det er som ordtakets sier: Det hjertet er fullt av, renner munnen over av. Mange lo, men Førde verken lo eller rødmet. For han merket ikke at han hadde forsnakket seg.

En av grunnene til at jeg husker historien og har gjenfortalt den mange ganger, er selvfølgelig at den for meg minner meg om meg selv. Latter kan skjule slikt. For meg er historien ikke først og fremst morsom

– på et bakenforliggende plan handler den faktisk om noe alvorlig: om hvordan jeg overser at jeg «projiserer». En av de viktigste utfordringene i terapien og senere i analysen var naturligvis å bevisstgjøre slike ubevisste tåkelegginger av verden. Som samtalepartnere var psykoterapeuten og psykoanalytikerens mine speil. Det var i dem jeg først fikk øye på at den intense kritikken av meg som jeg var skråsikker på å finne hos andre, særlig av mitt arbeid, ikke stammet fra andre. Den stammet fra meg selv. Kritikken hadde en overraskende høy grad av likhet med min egen kritikk av meg selv – den som arbeider altfor lite. Etter hvert så jeg det selv.

De hjalp meg med mer. Med å orke å erindre tilbake til selvkritikkens kilder: Alle årene hjemme hos mor og far. Nå når den ene av dem er borte og den andre nesten borte, slår det meg at enkeltepisoder er den beste nøkkel til å minnes de problemene som gjentok seg den gangen. En av de hendelsene jeg husker særlig godt, kan jeg se for meg med mitt indre øye: Et enebarn på 7-8 år går meget motvillig ut av det huset han bor i. Nedover veien mot et skogholt. Han ser seg om, for å sjekke om han blir sett av vennene sine. I skogen brekker han noe av et tre og skynder seg hjem. Redskaper til å slå ham med. En liten stund etter at han har kommet i hus, begynner skrikene.

Selvfølgelig var ikke slike tunge episoder isolert sett den store børen. Men gjentakelsen av aggresjonen i dem, på andre felter, *det* ble en for stor bær å bære. At tvang og aggresjon ble noe alminnelig og vanlig. At raseri og brutalitet ikke var uvanlig: *Å måtte* være flinkest på skolen, *å måtte* ta en lang utdanning, *å måtte* adlyde. *Å måtte* arbeide mest mulig intenst og lengst mulig uten hvile. Det siste idealet var kanskje det mest belastende, fordi det ødela utallige weekender, ferier og nesten tok livet av både mor og far.

Og sist, men ikke minst. De var rasende på meg fordi jeg gjorde ting de var uenige i. Som ung student flyttet jeg inn i kollektiv på Frogner i Oslo, sammen med to jenter. For mor var det en katastrofe. Jeg fant det helt uproblematisk. Det gjorde alt mye verre. En moralsk støttespiller med stor overtalelsesevne måtte innkalles. En fremtredende professor ved Det teologiske menighetsfakultet ble spurt om å komme hjem til oss, med kone. Han var en bekjent. Han kom. Til kaffe, konjakk og seksualmoral. De dannede satte seg ned med synderen, i et dannet hjem. Utspillet til professoren var subtilt. «Som boform representerer kollektivet en for utydelig stillingtagen til ekteskapet.» Så var det *litt* mer konjakk og mer kaffe.

* * *

Var alt det vonde, alle konfliktene, mors og fars skyld? Ja og nei. Ja, fordi de gjorde det de gjorde. Nei, fordi det ikke var *de* som gjorde det. Noe i dem gjorde det med makt over dem. Deres mor og far. Mine besteforeldre. Mor og far var lik sine foreldre. Alle historiene om dem tilsier det. Arvesynden. På avstand kan jeg se den, men ikke der og da.

* * *

Med disse nedarvede, indre vrangforestillingene farget jeg verden senere i livet. Min verden ble forvridd. Til, til ... ja til hva? Svaret fikk jeg bl.a. i drømmene mine. De fortalte alltid sannheten om meg. En drøm var slik: Et jagerfly suste ned fra en mørk himmel i voldsom fart, snittet meg, raste videre langs skogbrynet for så å stige brått til værs i møte med en stupbratt fjellvegg, og så videre oppover og oppover, hundrevis av meter – mot toppen. For et syn! For en lekker bevegelse! Høyt opp i fjellveggen var det en hylle. Der stoppet jageren. Piloten gikk ut. Jeg måtte ta en lang omvei for å finne ham. Men jeg fant ikke ham, for omveien førte meg langt bort. Jeg fant noe annet på baksiden av fjellet – det drømmene har kretset rundt de siste årene: Et lite ferieparadis. På et alminnelig sted langs kysten av Norge med mennesker i ro og fred, i sollys.

I ettertid kan jeg se to sannheter som den gang bare fikk slippe frem fra det ubevisste i drømmer: Troen på at full fart mot toppen er noe flott og vakkert, er en forføring hvor jeg gjør det demoniske til noe vakkert, jeg estetiserer det onde. Det farlige blir forbilledlig, fordi det er vakkert. Men ro og fred finnes ikke i jaget mot toppen. Roen er i det alminnelige liv. Sannhetene i drømmen handlet også om tingenes plass i tiden. De siste ting i drømmen – ro og fred – nærmet seg langsomt fra fremtiden, mens de første ting – det vakre jaget – fjernet seg sakte i fortiden.

Men til tross for dette store fremskrittet i analysen dukket det opp ny motstand. Jeg hadde en klippefast tro på at jeg kunne finne én løsning på problemene mine. Jeg ville hurtigst mulig frem til noe jeg trodde fantes: det avgjørende problemet. Det som hadde forbindelseslinjer ut til absolutt alle andre problemer. Jeg ville ta både projiseringen og aggresjonen i en jafs og slik få slutt på dem begge. Få full kontroll og ta overblikket fra toppen. Når jeg så fant noe viktig, trodde jeg på ny og på ny at målet endelig var nådd. I mange år var jeg sikker på at de viktigste problemene var overvunnet.

Sakte, men sikkert

Å innså at jeg tok feil skjedde gradvis og med motvilje. Men, det gav ny innsikt. Nå fortøner viljen til lynrask selykontroll seg som overmot, og som en motstand mot den eneste måten å bli en annen på, nemlig ved å bli det sakte. Etter å ha fått føling med feilinnsiktene, kunne jeg sakte endre mitt syn på min egen farging av verden. Jeg skjønnte at bak troen på å kunne ødelegge fargingen var det noe helt

ubevisst, noe helt skjult, noe radikalt fremmed – jaget, den aggressive lysten til å forføre meg selv. Aggresjonen jeg hadde villet unngå, kom så å si bakpå meg uten at jeg merket det. Det kunne den fordi den skjulte seg: Jeg hadde rasjonelle argumenter i bønner og spann for at «revolusjonen» var mulig, med mine ressurser ... : flink nok, ærlig nok, målrettet nok. Masse ord. Bak alt dette flotte lå aggresjonen på lur og fikk fritt spillerom.

Å få skikkelig kontakt med dette tok tid. Endringene var gradvise fordi jeg hadde stor motvilje mot å innse sannheten. Sannheten måtte taes inn i små porsjoner, bit for bit. Først gjettet jeg på at det var slik, deretter fornemmet jeg det, så trodde jeg, for til slutt å være overbevist: Noe i meg forfører meg. Noe får meg til å tro på den løgn at jeg med ett stort grep, en svær innsats kan kvitte meg med min inngrodde aggressivitet og farging av verden. Jeg innså gigantomani. Jeg måtte følgelig innstille meg på at ikke bare fargingen, men også forføringen ville vende tilbake og tilbake. I stadig nye forkledning. Men denne innsikten gav et fortrinn. Jeg kunne innstille meg på hva som ville skje. Jeg kunne komme forføringen i forkjøpet og være etterpåklod umiddelbart etter at ting hadde skjedd.

En hendelse utmerket seg på dette punkt, som et varsel om det som skulle komme. For en stund tilbake var jeg ferdig med et svært arbeid. Mange hindringer var overvunnet. En doktoravhandling var trukket i havn. Mursteinen på 500 sider var innlevert. Var dette en velegnet anledning til å forføre meg selv? Umiddelbart i etterkant av innleveringen fikk jeg en følelse av ikke å orke mer, en ikke ukjent følelse fra tidligere år. Jeg følte meg utbrent og utkjørt, fysisk og psykisk, langt utenom det vanlige. Jeg kan huske jeg gikk en tur, meget sakte, for jeg var jo så dødssliten. Da kom mistanken. Hadde jeg egentlig arbeidet steinhardt så lenge på slutten at det ville være naturlig å bli så sliten? Hadde jeg ikke egentlig lyktes ganske brukbart med å unngå dette gamle problemet, ved å være mer varsom med de store arbeidsmengdene? Jo mer mistenksom jeg ble, jo sikrere ble jeg på at jeg hadde kommet på sporet av nok et forsøk på å forføre meg selv. Da skjedde det mer som skulle vise seg å bære bud om fremtiden. Følelsen av ikke å orke og av å være nedkjørt vek helt unna. Istedenfor kom ro og overskudd for fullt. Jeg hadde tatt forføringen på fersk gjerning. Ikke med intens kritikk. Men med det jeg senere tok ham på fersk gjerning med, et alminnelig spørsmål fylt av ro og rom: Hva er nå dette?

Arbeid. Spontanitet, ro og rom

Sigmund Freud brukte bilder for å beskrive det som er vanskeligst å få til i en psykoanalyse – den frie assosiasjonen. Å slippe løs alle slags forestillinger, fantasier, følelser og tanker – å gi dem rom. Dette omtalte han med ord som refererer til ting vi oppfatter med våre sanser; syn og hørsel. Han snakket om å sitte i et tog på en reise og fortelle hva man så utenfor vinduet. Og han skrev om å improvisere som jazzmusiker, spille det som falt en inn, og lytte til det.

Hva er grunnen til at det vanskeligste i analysen er akkurat dette å gi ro og rom til spontane dimensjoner i vår bevissthet? Jeg tror Freud vagt antydte det. Det første bildet handler om at det å gi et slikt rom er noe man gjør uten å yte noe, uten å arbeide. Det andre bildet ligner. Først *etter* å ha blitt jazzmusiker, *etter* å ha arbeidet med musikken og lært seg den til fingerspissene, kan man slippe seg løs fra konvensjonene, være fri fra arbeidsnormene, gi rom for det spontane, som noe sanselig. Men i dag lever vi ikke i en kultur som fremelsker det å ikke yte, det å være spontan, det å ikke arbeide. Det som gjør romsligheten så vanskelig, er at aggressive arbeidsidealer har erobret de innerste krokene av vårt vesen – der vi alle opprinnelig var fri fra å arbeide, spontane og sansende. Vi avslører det i ordtak. «Lediggang er roten til alt ondt.» Med en slik innstilling blir det ikke lett å ta seg god tid til å tittle ut av togvinduet. Eller for den saks skyld være spontan som musiker. Da følger man heller notene på arket, til punkt og prikke.

Jeg kjenner meg igjen i ordtaket. Jeg har invadert terapien og analysen med idealer om å arbeide mest mulig intenst, ikke bare med hensyn til å overvinne projiseringene, men også i forhold til mye annet. «Du har snakket som en foss i fire år», sa psykoterapeuten min da jeg sluttet i terapien. Det stemte. Kanskje tenkte han da det samme som jeg gjør nå. At jeg masseproduserte ord med høy intensitet. Flest mulig ansvarlige, skikkelige, nøye, ordentlige og veloverveide ord. Et ork.

Dermed erobret jeg noe annet, noe som atskilte seg fra meg – terapiens plass i randsonen av vår arbeidsintensive kultur. Jeg brukte mine idealer om arbeid og ord til å trenge inn i terapiens åpning for spontanitet, ro og fred. Jeg stormet inn i terapien, gjennom den og ut av den. Selvfølgelig presset jeg ikke unna alt rommet for spontanitet og ro. Mye ble benyttet – ikke minst til å øke bevisstheten om at jeg brukte det daglige arbeidet mitt til å ødelegge ro og rom for den spontanitet jeg hadde så sårt behov for mer av. Men hele tiden visste jeg at problemene hadde dypere røtter enn det var mulig å komme til rette med i en terapi. Jeg ville gå i *analyse*. For jeg visste at mitt intense jag etter å arbeide stammet fra dypere kilder enn terapien kunne trenge ned til.

Etter at jeg hadde begynt i psykoanalyse, mintes jeg stadig oftere hendelser med far. I barndommen og ungdommen min fortalte mor ofte at han hadde vært i full aktivitet den gang han fikk tuberkulose etter krigen, selv om han hadde over 40,5 C i feber. Og jeg mintes synet av ham i bar overkropp om morgenen hjemme før han skulle på jobb. Jeg husker arrene på kroppen hans etter de store operasjonene hvor legene hadde fjernet nesten hele den ene lungen. Det høyre skulderbladet stakk ut på ryggen, høyre del av brystkassen var sunket inn. Men til tross for at han var kvestet, jobbet han beinhardt. Det var en urkraft som drev ham.

En dag fikk mor en telefon fra Holmenkollbanens administrasjon på Majorstuen stasjon i Oslo. De ba henne ta bilen til endestasjonen på Østerås og hente far. Han orket ikke å gå hjem. Han hadde presset seg til å gå på jobb mens han var alvorlig syk og nedkjørt. Han hadde sjanglet fra tre til tre i

Studenterlunden, stoppet ved hvert eneste ett for å hvile, for å klare å nå frem til trikken. Han ble operert enda engang. Det stod nær om livet. Jeg var rasende på ham. Og redd for å miste ham. Hva var det som drev ham til å arbeide så mye at han holdt på å miste livet? Dødsdrift. Arbeidet var ikke bra nok før han hadde ofret alt. Yndlingshistorien hans handlet om kolleger som hadde presset seg til å gå på jobben i 40 år uten én dags fravær. Moralske helter. De store menn som arbeidet uansett hva som rammet dem. Han var selvfølgelig ikke original, tvert imot. Jeg kan se etterdønningene av hans tids ideal i vår tid. Med jevne mellomrom hører jeg om folk som har segnet eller holder på å segne under store arbeidsbyrder de intenst ønsker å påta seg. Det blåser på toppene, sies det, men det er bare litt av sannheten. Mennesker dør på toppene, for egen hånd, for å oppnå noe som er større enn dem selv. Siden det er våre egne foreldre og oss selv det handler om, skjuler vi sannheten. Driften mot død er en av de sterkeste kulturskapende faktorer vi er preget av. Kultur og sivilisasjon er bygget på en arbeidsinnsats som krever mange liv.

Skrittene underveis

Det som drev far, drev meg. Jeg skjønte etter hvert at dette var farlig. En bestemt følelse ble sterkere og sterkere: Å ville være en annen enn mor og far. Derfor begynte jeg i psykoanalyse.

I en av de første drømmene mine i analysen så jeg for meg selve det psykoanalytiske rommet. Bortsett fra meg var rommet tomt for mennesker, og det fantes heller ingen divan til å hvile på. Jeg ventet på at analysen skulle begynne. Rommet var påfallende fullt av bøker. Gamle, brune, kjedelige bøker. Fra gulv til tak, langs alle vegger. Fulle av arbeid, enorme mengder med ord – om det å analysere menneskets psyke. Den gangen skjønte jeg ikke rekkevidden av drømmen. Men jeg ante kanskje det jeg nå vet. I drømmen foregrev jeg begivenhetenes gang. Også psykoanalysen skulle være et intenst arbeid med å produsere mengder av ord, i følge mine normer. Et ork. Ikke et sted hvor jeg fikk hvile i møte med et annet menneske.

Nå er drømmene annerledes. De har fortsatt innslag av problemer, rimeligvis. Men de er sterkt dempet. Nylig dukket den gamle psykoterapeuten min opp i en av drømmene, som en kontrast til en tidligere autoritet og forbilde. Jeg hørte lyden av skrittene til psykoterapeuten. Deretter snakket jeg med ham om forskjellen mellom den rolige lyden av hans skritt og den skarpe, harde lyden fra mitt gamle forbildes skritt. I drømmen tenkte jeg også på hvor ulike de to var ellers. Han jeg hadde snakket så mye med og åpnet meg for; den romslige, rolige som nettopp i drømmen hadde møtt meg med munterhet, humor og anerkjennelse for den årelange kampen. Den gamle autoriteten og forbildet; den voldsomt arbeidsomme, kontante, strenge, mer følelsesløse. Han som sviktet meg den gangen det virkelig gjaldt.

Drømmen fortalte om en endring i det ubevisste, den handlet selvfølgelig i liten grad om disse sannhetene i det ytre. Drømmen sa at jeg hadde endret mitt forhold til meg selv. Endringen gikk bort fra det voldsomme, arbeidsintense, følelsesløse, bort fra de masseproduserte kjedelige ord og bort fra det å svipte seg selv. Henimot munterhet, anerkjennelse og ro. Forandringen var selvfølgelig ikke absolutt, jeg kunne jo fortsatt høre lyden av mine skarpe skritt. Hvorfor handlet drømmen om en endring av lyden fra skritt? Kanskje fordi jeg hadde tenkt at å få kontakt med endringer i min egen ubevissthet var som å følge etter og lytte til skrittene til en usynlig. Og kanskje fordi endringene i det ubevisste faktisk dukket opp som forandringer av lyden i mine talte ord; min harde og sprukne røst ble forandret til en mer livlig stemme.

Smerten avtar

Projiseringene, den indre aggresjonen og det intense arbeidet har skapt stor smerte. Terapien og analysen har frigjort fra disse smertene til et liv i atskillig mer fred. Å komme frem til dette nye var meget smertefullt. Det er likevel noe majestetisk i at nytt liv blir til i smerte. Slik har vi alle kommet til verden, og slik er ofte fornyelsen av livet i verden.

Før jeg begynte i terapien, ante jeg knapt at det var smerter jeg slet med, for jeg var blitt så vant til dem. Lenge var de den naturligste del av livet. Når jeg så begynte å forholde meg til smertene, ble det mer av dem. Det nye ved frigjøringen fra tvang og aggresjon til rom og ro var nemlig smertefullt i seg selv. Smertene fra det gamle som gikk under og det nye som ble til, gled over i hverandre. De var to sider av samme sak: Nytt liv.

Jeg tenker tilbake på alle de årene hvor jeg sovnet sent på natten og våknet om morgenen i et jerngrep. Det var så vidt jeg orket å karre meg opp og jage inn i nok en milelang arbeidsdag, etter enda en natt uten særlig søvn. Men å få snakket om det hjalp – litt. Avslutningen på et syv år langt embetsstudium, avslutningen på et doktorgradsarbeid lå liksom mange evigheter inne i fremtiden, så det var ingen grunn til ro. Bare grunn til å jage av gårde i høy fart med et hav av indre smerte.

Men jeg visste hele tiden at hver dag, hver uke, hver måned, hvert år, brakte meg videre mot målet, litt mindre smerte, litt mer rom, hvile og ro. Drømmene vitnet en sjelden gang om summen av de små skritt. I barndom og ungdom drømte jeg gang på gang det samme. Noen små, onde, maskerte skikkelser raste av gårde rundt hjemmet mitt i nattemørket: Jeg var så redd dem at jeg knapt våget å titte ut. Jeg gjemte meg i midten av huset. Smerten rev i kroppen. Plutselig rev de opp døren og stormet inn for å ta meg. Fikk fatt i meg mens jeg druknet i noe som gjorde veldig vondt.

Etter noen år i terapi dukket det opp en sjelden drøm. I drømmen kunne jeg se de samme onde skikkelsene rase av gårde rundt barndomshjemmet mitt, i mørket. Nå var jeg imidlertid ikke lenger tilnærmelesvis så redd verken for å se dem eller for at de skulle ta meg. Jeg beveget meg alene gjennom et tomt hjem uten mor og far, mot utgangen, døren. Åpnet den, gikk ut av huset, ut på trappen

i nattemørket, tok mot til meg, så rett inn i mørket og sa uten angst. «Jeg skal ikke ta dere. Vil dere da si meg hvem dere er?» Da skjedd det noe. Nattemørket foran meg ble fylt av et lys som var i ro. Inne i lyset stod det et beger, så å si i luften. Et beger med en rektangulær firkant, lik firkanten på et ruter ess, en firkant som utgjorde et hull i begeret. Begeret i lyset ble stående der noen sekunder. Så ble det borte i mørket.

Nå kan jeg bedre se at drømmen først og fremst handler om motet til å se inn i smertenes kilde, mitt eget mørke – uten særlig angst. Og drømmen handler om å stille spørsmål med vilje til å la meg selv, som truende mørke, få komme uforstyrret tilsyne. Men drømmen handler også om lys. Nylig tok jeg frem prologen i Johannesevangeliet, etter å ha nølt lenge. Der står det: «Lyset skinner i mørket, men mørket tok ikke imot det.» Lyset i min drøm sluknet i mørket. De lyse sidene i det ubevisste var foreløpig kortvarige. Hva begeret betyr, er ikke lett å si. Kanskje handler det om et nattverdbeger? Kanskje handler det om den holdning Rembrandt viser til i et av sine bilder: Jesus står der med nattverdkalken i en stråleglans idet han er imøtekomende overfor disiplene, inklusive Judas, forføreren.

Harmoni?

Hvorfor har jeg gitt dette essayet tittelen «Å være en annen»? For meg høres det ut som om tittelen skjuler noe. Kan det hende jeg ikke bare mener en annen enn den jeg engang var, men at jeg også mener en annen enn den jeg er mens jeg sitter her og skriver? Hvem er jeg nå? Jeg aner svaret: Den som forsøker å arbeide frem en vannrett, interessant, logisk holdbar, litt sofistisert, overbevisende og akademisk tekst – om det å gå i terapi og analyse. Et ork? Hvem er en annen enn denne? Idet spørsmålstegnet er festet til PC-skjermen, får jeg et innfall, jeg kommer på noe jeg har glemt. En liten historie dukker opp i erindringen, fra min egen doktormiddag. Umiddelbart i forkant av middagen stod jeg og snakket med en god venn som har gjort det skarpt i det akademiske liv. Jeg sa til ham at jeg samme kveld ikke hadde kunnet dy meg for å fortelle noen kolleger en liten historie. Om et funn hjemme hos ham, i hans stue. Jeg så spiren til et smil om munnen hans da jeg sa jeg hadde fortalt dem om innholdet i en av bokhyllene hans. Den vordende professors bokhylle. Hva fant jeg der? En lang, lang, lang rekke med gode, gamle tegneserier, Sølvpilen. Litt over en meter med lek og gøy. Og midt i bokhyllen var det stopp. Der startet en annen type litteratur: Tunge mursteiner av fagbøker. Filosofi: Immanuel Kant, Georg Wilhelm Friedrich Hegel, John Locke, Aurelius Augustinus, Thomas Aquinas, Edmund Burke. Jeg sa folk hadde syntes historien var ganske morsom – og føyde til at jeg hadde understreket for dem at for eieren dreide dette seg ikke om et *skille* mellom ulike bøker, men om en *sammenheng og et slektskap*. Nettopp derfor var litteraturen plassert i samme hylle. «For ham dukker de morsomme og spennende historiene om Sølvpilen opp i Hegels filosofi om historiens dramatiske gang. Og viktig, banebrytende filosofi, f.eks. Burkes om frihet og tradisjon, er noe av essensen i skildringene av indianerlivet i Sølvpilen.»

Jeg var litt spent på hans reaksjon. Var han med meg eller mot meg? Smilet vokste og han sa: «Vet du hva jeg gjorde den morgenen jeg skulle ha disputas? Jeg gikk inn i klesskapet mitt, fant frem et par favorittsokker med bilder av Ole Brumm på og tok dem på meg. Og så stod jeg der under hele disputasen med sokkene på, full av munterhet over at opponentene og tilhørerne ikke visste det morsomme jeg visste! Kjempegøy! Topp disputas!!». Vi lo begge to, og jeg tenkte: Så deilig med gode venner.

Når jeg minnes disse øyeblikkene, blir det klarere hva jeg har festet meg mest ved i ettertid. Tilsynelatende var det de konkrete ytre forhold. I realiteten gjenkjente jeg noe personlig i bokhyllen og i hans svar – et forhold i meg selv: Det hemningsløst lekne barnet og den seriøse voksne. Ikke helt atskilte, heller ikke sammensmeltet, men noe midt i mellom? Et harmonisk forhold? Mon tro om ikke min titulering av dette essayet – «Å være en annen» – er et ønske om å harmonisere enda mer mellom disse to enda for skarpt atskilte i meg selv, den gravalvorlige akademikeren og det fullt og helt muntre barnet. Essayet, en mini-psykoanalyse?

Hva skjer om jeg lykkes? Hva skjer hvis jeg bringer de to enda nærmere hverandre? Kanskje de begynner å snakke sammen? Hvordan skal man i tilfelle forestille seg en samtale mellom en gravalvorlig akademiker i Verdikommisjonen – og en liten tass som *bare* er munterhet? Hva skjer? Avtar gravalvoret hos den ene og det hemningsløse ved leken hos den andre? Hva er det nye? At ytterlighetene forsvinner? Hva er det? En alvorlig lek? Et lekent alvor? Eller er det den lille som får mest å si på sikt?

* * *

Kanskje de nærmer seg hverandre hvis de reiser sammen til det stedet som nylig dukket opp i en drøm.

«En havseiler vender tilbake fra en lang seilas. Båten gli inn i en lun bukt med klart vann og en fargerik bunn. Bukten er vernet mot storhavet rett utenfor av en oval, skogkledd odde. Seilene er på vei ned i sommervinden. Jeg står ved roret og manøvrerer den store skuta langsomt mot kai. Den er i mine hender. Farkosten legger seg i ro. Vi er vel i havn.

Litt opp fra bukten ligger et praktfullt landsted jeg engang bygget, med oversikt og utsikt. Et ferieparadis som har stått ubrukt i mange år, etter at det ble forlatt i en svunnen tid. Siden den gang har sol og is, snø og regn tæret og slitt ned treverket på alle bygningene. De er blitt gråhvite, som tåke. Det er mye å gjøre her.

Men først skal jeg åpne. Og stedet skal taes i bruk som et frirom hvor store og små kan være sammen om sommeren. De skal leke og overraske hverandre med morsomme påfunn. Men først og fremst skal de være i ro og gjøre ingenting. For å få være seg selv igjen.»

epilog:

«hallo, det er Verdikommisjonen – hva kan jeg hjelpe til med?»

Vigdis Engen intervjuet av Henrik Syse

Har Verdikommisjonen klart å kommunisere med allmennheten? Spør du Vigdis Engen, konsulent og sekretær i Verdikommisjonen, må svaret bli ja. Med sin blide sørlandsstemme og uoppslitelige humør har hun betjent Verdikommisjonens telefon, i tillegg til sine titalls andre oppgaver. Ofte har det vist seg å bli mest telefonen ... Mennesker fra det ganske land, unge og gamle, begeistrede og sinte, har ringt til Verdikommisjonens nummer 22 24 06 10. Som en epilog til denne artikkelsamlingen gir Vigdis Engen oss sine inntrykk fra tre år som stemmen til Norges mest omtalte kommisjon.

– I begynnelsen var det helt Texas. Dagen lang satt vi, [daglig leder] Fred-Olav [Sørensen] og jeg. Mennesker ringte om saker de ville kommisjonen skulle ta opp, alt fra mobbing på arbeidsplassen til kroppsfiksering og kommersialisme. Ikke minst ringte mange som hadde hatt vonde opplevelser med sykehusopphold, og dessuten mennesker som hadde hatt opplevelsen av å stå overfor et upersonlig offentlig skjemavelde. Ikke få uttrykte at nå som vi hadde fått en egen *verdi*-kommisjon, skulle det nok bli bra. «Hvorfor kan ikke dere gjøre noe med dette som er så vondt og leit og vanskelig?»

– Og hva svarte du da?

– Jeg måtte forklare at vi kunne ta opp problemstillingene, men at det var lite vi som kommisjon kunne gjøre direkte siden vi verken hadde mandat, myndighet eller penger til å gå inn i enkelttilfeller. Men jeg kunne selvsagt prøve å gi råd om hvor det kunne være best å gå.

– Hvordan taklet du den enorme pågangen?

– Til å begynne med var det fælt. Jeg fikk innblikk i mange menneskeskjebner, ikke minst mennesker som følte at de ble slengt fra sted til sted, at ingen hadde tid til å snakke med dem. Mange var frustrerte og slitne – og håpet at det nå endelig var kommet en offentlig kommisjon som kunne tale deres sak. Ofte kunne jeg sitte i over en halv time med én person. Men slikt kan være viktig i seg selv. Mange vil egentlig bare ha noen å snakke med. Heldigvis opplever jeg også at Verdikommisjonen har tatt opp mange av de sakene som de som ringte, var mest opptatt av.

– Men du ble vel ikke ansatt for å være telefonsvarer eller rådgiver for mennesker med problemer?

– Nei, det er riktig, men man må huske at interessen for Verdikommisjonen var veldig stor – påfallende stor – og da ble det faktisk en viktig oppgave for meg å lytte og å bringe saker videre til ledelsen i kommisjonen. Men det skal innrømmes at det ble en slags kryssild. For jeg har jo i tillegg arbeidet med registrering og arkivering av all korrespondanse, samt at jeg har hatt en daglig oversikten over våre økonomiske disposisjoner – inkludert all verdens reiseregninger, f.eks. for nesten 40 rådsmedlemmer på møte. Sommeren 2000 hadde vi 100 ungdommer på Sommerleir på Stortinget. Du kan tenke deg selv ... Heldigvis har vi hatt sivilarbeidere som har hjulpet til, men til tider har presset vært enormt. Jeg har jobbet mer her enn jeg noen gang har gjort før i mitt liv.

– Hvordan har du opplevd mediernes oppmerksomhet?

– Pågangen fra pressen har til tider vært massiv. Men det har heldigvis ikke vært min oppgave å uttale seg til pressen. Selv har jeg vært mest opptatt av å yte god service. Hver gang noen har henvendt seg, har jeg satt alt inn på å fremskaffe informasjon og kontakter raskt. Overfor meg har pressen vært høflig og korrekt, men det er klart jeg er blitt oppgitt over negativ omtale som så åpenbart ikke har hatt noen rot i virkeligheten. Men etter hvert preller det av.

– Og du har holdt orden slik at pressen ikke har kunnet «ta» kommisjonen på noe formelt?

– Ja, selvsagt, her har det vært orden i papirene. TV2 kom hit en gang og ville se gjennom alt – hver lille reiseregning. Men de fant ikke noe galt.

– La oss gå tilbake til alle menneskene som har henvendt seg til kommisjonen. Hva har de egentlig vært ute etter?

– Som nevnt har nok mange bare ønsket å snakke, å få lagt frem sin sak, for så å finne ut hva Verdikommisjonen eventuelt kan gjøre. Men mange har også vært opptatt av kommisjonens arbeid og har villet vite hva vi egentlig har gjort. Da har det vært fint å kunne sende ut alt vårt skriftlige materiale – ikke minst Midtveisrapporten, men også all den andre dokumentasjonen. Jeg hadde en morsom telefon her om dagen fra en pensjonert fysioterapeut. Han syntes Midtveisrapporten var så fin lesning at han ville bestille et helt sett av den. De rapportene skulle han dele ut til sine legetvenner som kunne ha dem på kontoret sitt – som vente-litteratur for pasientene. Han mente vel de var mer verdifulle enn alle ukebladene.

– Og så har det vært forespørsler om foredrag.

– Mange, veldig mange. Det er åpenbart stor interesse for å debattere verdi- og livssynsspørsmål i både bedrifter, organisasjoner og foreninger. Verdikommisjonen har bidratt til å skape ytterligere oppmerksomhet rundt slike spørsmål, og kommisjonens medlemmer har i sin tur vært flinke til å stille opp til all verdens foredragskvelder og debatter.

– Du sier at mange har henvendt seg til kommisjonen med problemer de har, ikke minst etter vonde møter med offentlig byråkrati. Hva sier det deg om samfunnet vårt?

– Mange mennesker opplever frustrasjoner, og så føler de at ingen kan forklare dem hvorfor de har havnet i det uføre de er i. Mange spør hvorfor man i en velferdsstat som Norge må gå til Frelsesarmeen

for å få god og meningsfull hjelp. Andre er skremt over hvor tungrodd og komplisert trygdesystemet er. Jeg har arbeidet i mange år i det offentlige, særlig i Kommunal- og regionaldepartementet, men aldri har jeg opplevd menneskers frustrasjoner og oppgitthet på så nært hold som her. Og, joda, det sier nok noe om samfunnet vårt – ikke minst at vi ikke klarer å kommunisere med dem som får problemer.

– Til slutt: Hvis du fikk velge om igjen – hvis noen kom og fortalte at de hadde nedsatt en underlig ting som het Verdikommisjonen – ville du ha tatt jobben igjen?

– Ja, det ville jeg.